

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південноукраїнський центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 50

Головний редактор – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік АПН України С. В. Ківалов

Одеса

2013

УДК 32(082)

Засновники:

Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південноукраїнський центр гендерних проблем

Редакційна колегія:

д-р. юрид. наук, професор, академік НАПрН України,
академік АПН України *С. В. Ківалов* (гол. ред.),

д-р. іст. наук, професор, академік УАН,
академік УАПН *Л. І. Кормич* (заст. гол. ред.),

д-р. політ. наук, доцент *М. А. Польовий* (відп. секр.),

д-р. юрид. наук, професор *Ю. П. Аленін*,

д-р. політ. наук, професор *Б. П. Андресюк*,

д-р. філос. наук, професор *В. С. Богданов*,

д-р. політ. наук, професор *К. М. Вітман*,

д-р. філос. наук, професор *Е. А. Гансова*,

д-р. юрид. наук, професор *Є. В. Додін*,

д-р. політ. наук, ст. наук. співр. *Р. Н. Жангожа*,

д-р. політ. наук, професор *І. М. Коваль*,

д-р. юрид. наук, професор *Б. А. Кормич*,

д-р. юрид. наук, професор *А. Р. Крусян*,

д-р. філос. наук, професор *М. П. Лукашевич*,

д-р. політ. наук, професор *С. М. Наумкіна*,

д-р. політ. наук, професор *А. О. Сіленко*,

д-р. юрид. наук, професор *Є. О. Харитонов*,

д-р. політ. наук, професор *Д. В. Яковлев*.

Рекомендовано Вченою радою

Національного університету «Одеська юридична академія»

Збірник «Актуальні проблеми політики» внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних та політичних наук (Постанови президії ВАК України від 09.06.1999 р. №1-05/7 та від 10.02.2010 р. № 1-05/1) Свідоцтво про реєстрацію КВ № 7364 від 02.06.2003

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2013

© Південноукраїнський центр
гендерних проблем, 2013

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 352.07: (477)

Долженков О. О., ДЗ «ПНПУ імені К.Д.Ушинського»

СТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті виявлено зміст політичних процесів, пов'язаних з запровадженням інституту місцевого самоврядування в Україні. На підставі дослідження його еволюції як політичного інституту окреслені ключові проблеми становлення, дані відповідні прогнози та рекомендації.

Місцеве самоврядування складає, поряд з державною владою, окрему форму публічної влади та є одним з характерних атрибутів сучасної правової держави та громадянського суспільства, одним з найважливіших інститутів у структурі політичної системи. Сукупний світовий досвід демократизації суспільства засвідчує, що місцеве самоврядування відіграє надзвичайно важливу роль у взаєминах особи, суспільства і держави як на місцевому, так і на загальнодержавному рівнях.

Не дивно, що становлення інституту місцевого самоврядування, починаючи ще з часів демократизації пізнього СРСР, а згодом – вже в незалежних республіках, в т. ч. і Україні, розглядалося як нагальна потреба суспільного розвитку.

До концептуального забезпечення цього процесу долучилася низка вітчизняних науковців, насамперед слід згадати таких спеціалістів, як О. Батанов, Р. Безсмертний, В. Борденюк, О. Власенко, В. Волонець, Г. Воробей, А. Жучков, А. Завадський, Г. Змачинська, А. Курак, А. Некряч, А. Оніщук, І. Суздальєва, В. Шабайлов.

Розгляду перспективних напрямків реформування місцевого самоврядування в загальноєвропейському руслі присвячено праці П. Ворони, І. Грицяка, В. Кравченка, В. Куйбіди, Ю. Куца,

В. Мамонової, Н. Нижник, С. Рибалка, С. Серьогіна, Ю. Шарова та ін. Зокрема, В. Куйбіда вивчав принципи й методи діяльності органів місцевого самоврядування, їх сучасний стан і визначив можливі напрями покращення їх роботи. Крім того, народний депутат кількох скликань Ю. Ключковський зробив істотний внесок у розробку концепцій реформування місцевого самоврядування.

Окремо можна відзначити колективну монографію «Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні» (2007) [1].

Поряд із цим, незадовільний у цілому стан місцевого самоврядування в Україні дозволяє зробити висновок про існування певного «люфту» між концептуальним науково-теоретичним та правовим забезпеченням, яке в цілому відповідає європейським і міжнародним стандартам та формально постулює цілком дієздатну систему місцевого самоврядування, та реальним життям, коли наявні у місцевого самоврядування матеріальні, фінансові, організаційні ресурси явно недостатні, а органи державної влади та загальнодержавні політичні лідери, попри всю «прогресивну» риторику, дивляться на місцеве самоврядування з підозрою, увесь час намагаючись вбудувати його у сумнозвісну «вертикаль» в якості найнижчого щабля.

Отже, аналізуючи стан наукової розробленості проблеми, слід наголосити на необхідності більш поглибленого дослідження тих глибинних факторів, які стоять на заваді тому, щоб місцеве самоврядування як політичний інститут зайняло гідне місце у структурі політичної системи України.

Це вимагає постановки дослідницької цілі – переосмислення та концептуалізації очевидної слабкості місцевого самоврядування в Україні як політичного інституту. Відповідно до такої цілі, сформульовано завдання статті:

1. Розглянути хід еволюції статусу місцевого самоврядування в Україні;
2. Виокремити проблемні аспекти, що перешкоджають у реалізації його потенціалу.

Якою б ефективною не була влада у центрі, вона ніколи не зможе бути досконалою і демократичною у повному розумінні цього слова, якщо не враховуватиме досвіду забезпечення децентралізації влади, здійснюваного в сучасних розвинених країнах, а також проблем та прорахунків країн, які знаходяться в близьких до українських конкретно-історичних умовах.

З утворенням незалежної української держави як один з важливих напрямів демократизації політичної системи розпочалося станов-

лення місцевого самоврядування. 7 грудня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Закон про місцеві ради та місцеве самоврядування. Прийняття цього закону відкрило в Україні вперше серед республік колишнього Радянського Союзу шлях до створення правового ґрунту для впровадження і динамічного розвитку системи місцевого самоврядування. Незважаючи на певні юридичні неузгодженості із загальноприйнятими в демократичному світі нормами, що регулюють місцеве самоврядування і визначають його саме як недержавний і автономний інститут самоорганізації населення, день ухвалення згаданого закону можна вважати днем його відродження в Україні.

Прийняття цього закону означало першу спробу трансформувати місцеві ради всіх територіальних рівнів, які на той час входили до єдиної системи органів державної влади, в органи місцевого самоврядування. Разом з тим, одним з найбільш уразливих у теоретичному відношенні положень цього закону було те, що відповідні ради визначалися і як представницькі органи державної влади, і як головна ланка місцевого самоврядування, тобто як органи, які належать одночасно до двох соціальних систем. З практичною реалізацією самоврядування також виникли певні колізії. Введення інституту представників Президента призвело до невизначеності статусу рад, обмеження їх можливостей, знецінення самої ідеї самоврядування. Ради, як зазначає В. Волонець, формально маючи ознаки органів самоврядування, опинились у прямій залежності від державної виконавчої влади [2, с. 16].

Ця двозначність, прайнаймні на законодавчому рівні, була усунута в Україні з прийняттям Конституції. Важливим кроком у розвитку місцевого самоврядування став Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України від 08.06.1995 р. «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні». У цьому документі були визначені основні засади місцевого самоврядування. Широко концептуальні засади місцевого самоврядування подає Конституція України (1996). Місцеве самоврядування в ній визначається як один з найважливіших напрямів реалізації влади народом і одна з основ конституційного ладу в Україні. Конституція України дала відповідні положення, спрямовані на подальший розвиток місцевого самоврядування і виявила передові підходи. На це вказують українські дослідники. Так Р. Безсмертний зазначає: Конституція України по суті заклала підвалини юридично наповненої системи самоврядування для низки його структур – від будинкового органу самоорганізації жителів до обласних рад. Жодна інша конституція не передбачає

такої безлічі гарантій. У деяких моментах українська модель системи органів самоврядування є справді новаторською. Це, зокрема, стосується права рад обласного та районного рівнів контролювати дії місцевих державних адміністрацій з питань, які вони (ради) віднесли до компетенції адміністрації. При цьому, звичайно, не слід забувати, що територія, на якій діють органи місцевого самоврядування, «є частиною території держави, питання місцевого самоврядування дуже часто є продовженням державних справ... місцеве самоврядування не в змозі вирішувати свої завдання без допомоги держави і особливо без отримання фінансів з державного бюджету» [3, с. 66]

Разом із тим, поряд із закріпленням концептуальних засад місцевого самоврядування, було утверджено лише певні політико-правові передумови для створення системи місцевого самоврядування в Україні. Покладаючи регулювання переважної більшості питань організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності його органів на поточне законодавство, Конституція тим самим залишила певний простір для вдосконалення інститутів місцевого самоврядування відповідно до потреб суспільства і держави на тому чи іншому історичному етапі. Адже місцеве самоврядування не є чимось незмінним, раз і назавжди даним, оскільки з розвитком Української держави відбуватиметься й еволюція інститутів місцевого самоврядування, їх функцій.

Прийнятий 21 травня 1997 р. Закон України про місцеве самоврядування дав розгорнуту характеристику суті, змісту, структури, основ діяльності, повноважень, функцій місцевого самоврядування в Україні. У законі визначені також принципи місцевого самоврядування.

Однак, віддаючи належне зусиллям держави по забезпеченню відносно прогресивної юридичної бази для розвитку місцевого самоврядування, не слід забувати про те, що місцеве самоврядування не накладається згори, а виникає знизу. В основі цього руху – усвідомлена потреба людей до самоорганізації, відповідальність громадян за вирішення питань їхнього повсякденного життя. Саме з цим чинником в Україні пов'язані основні проблеми у даному сегменті суспільного розвитку.

Світовий досвід свідчить: справжнє самоврядування можливе лише на основі безпосередньої творчої ініціативи самих місцевих жителів. Становлення демократичної системи місцевого самоврядування в нашій країні, перш за все, пов'язане з успіхом перманентної боротьби з всевладдям чиновників, відсутністю належної уваги державних чинників до людей, їхніх повсякденних потреб та проблем. Неприйняття того, що відбувається, вкупі з відсутністю навиків

суспільно-політичної самоорганізації, соціальна апатія викликають у багатьох громадян не тільки нерозуміння сутності, але й можливостей місцевого самоврядування.

Аналізуючи стан і перспективи розвитку місцевого самоврядування в Україні, ряд дослідників висловлює занепокоєність з приводу неоднозначного становища районного і обласного рівнів самоврядування. Обласні і районні ради позбавлені права створення власних виконавчих органів. На практиці обласні і районні ради перетворились на органи, які тільки створюють видимість місцевого самоврядування на обласному і районному рівнях. Вони позбавлені права створювати підконтрольні і підзвітні їм виконавчі органи. Такий конституційний статус обласних і районних рад не може не відбиватись на ефективності і дієздатності місцевого самоврядування на рівні сіл, селищ, міст. Адже територіальні громади та їхні виконавчі органи, не маючи у своєму розпорядженні достатньої кількості матеріальних і фінансових ресурсів, необхідних для реалізації наданих їм повноважень, змушені передавати їх районним і обласним радам, тобто відповідним місцевим державним адміністраціям.

Серед численних політичних проблем, які потребують якнайшвидшого розв'язання, є проблема вибору оптимальної моделі державного устрою України. Але будь-які форми державного правління і устрою, найкращі організаційні моделі можуть провалитися, якщо не буде вирішене одне з найважливіших питань сфери державного управління – співвідношення між центральними і місцевими державними органами, державним управлінням і самоврядуванням та інші питання співвідношення централізації і децентралізації у сфері державного управління.

Регіональний чинник, який об'єктивно склався в Україні, істотно впливає на вибір політичної лінії розвитку всього українського суспільства. Україна довго перебувала в епіцентрі боротьби кількох великих держав, різних ідеологій, а також під впливом православної, католицької і мусульманської культур, що втягували українців у свої силові поля. Врешті-решт, як зазначає О. Власенко, Україна сформувалася як поліетнічна держава з виразними регіональними інтересами й поліетнічною багатоманітністю у питаннях державного будівництва [4, с. 51]. Відтак, намагання регіонів самостійно вирішувати проблеми економічного та культурного життя без дріб'язкового огляду на центральну владу цілком обгрунтовані. Причин тому багато: збереження значного розриву в рівнях соціального та економічного розвитку між окремими регіонами, що стимулює незадоволеність більш багатих територій несправедливим, з їх точки зору, розподілом

національного доходу держави; відсутність ефективних правових актів, які б розмежували компетентність регіонів і центру у сфері управління економікою; недосконалість правового механізму бюджетного регулювання. Останнім часом особливої популярності набуває концепція формування бюджету «знизу». Центр не підтримує подібні ініціативи, що зумовлює перехід активів регіонів до тіньової сфери. Розвиток регіонів необхідно вирівнювати, бо в Україні процес регіоналізації в економічній сфері посилюється, втягуючи в цей політичну сферу. Центр повинен не стежити за перерозподілом бюджетних коштів, а створювати вигідні умови для розвитку бізнесу та ринкової інфраструктури, підтримувати міжрегіональні зв'язки.

Нова регіональна політика держави, суть якої полягає в розширенні і конкретизації повноважень регіонів (областей і районів), повинна передбачити зміну конституційної природи районних і обласних рад шляхом їх трансформації з органів, які покликані представляти спільні інтереси територіальних громад, у повноцінні органи регіонального самоврядування [5, с. 26-27]. Якщо не наповнити реальним змістом місцеве самоврядування районної і обласної ланки відповідно їхній частці в системі територіального управління, то може виникнути загроза деформування принципів державної регіональної політики. Суть останньої полягає в залученні населення відповідних територіальних утворень до вирішення питань регіонального розвитку безпосередньо або через обрані ними органи, а не вирішення зазначених питань місцевими державними адміністраціями.

у сферу місцевого самоврядування, зокрема, призначивши у 1997 р. в. о. міського голови у Ялті, у 1998 р. – в Одесі, у 2003 р. – у Мукачевому. Зауважимо, що відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та їх посадові особи, у т.ч. й Президент, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. В той же час, останні не передбачають серед повноважень Президента України права призначати тимчасово виконуючих обов'язки сільських, селищних, міських голів. На думку автора, мало місце грубе зловживання владою, антизаконність цього Указу була очевидною уже в момент опублікування» [6, с. 178]. До речі, цей указ згодом, у 2005 році, був-таки скасований наступним Президентом України як такий, що не відповідав законодавству, хоча сплигло понад 7 років і ефективно відновити порушені цим указом права окремих одеситів та територіальної громади в цілому уже не було реальної можливості.

Протягом понад двадцяти років незалежності України за її політиками національного рівня уважно стежать як усередині країни,

так і за її межами. І все ж демократія «знизу» повинна будуватися через лідерство на місцевому рівні. Досі не усунуто перешкоди, успадковані від попередніх десятиліть, зокрема, авторитарне прийняття рішень на найвищому рівні за відсутності якихось вагомих демократичних процедур – а такі умови навряд чи сприяють формуванню лідерів демократичного суспільства. Сьогодні Україна переживає період соціально-економічних змін, які вимагають бачення і мотивації на різних рівнях, і водночас їй бракує як громадян, так і урядовців, готових стати лідерами своїх громад. В Україні відбувається складний і суперечливий процес формування місцевого лідерства, насамперед, в особі голів рад різних рівнів

З розвитком місцевого самоврядування поступово забезпечується найбільш демократичний контроль за діяльністю всіх суб'єктів влади, в тому числі й політичних партій. У повсякденному житті при розв'язанні конкретних справ перевіряється доцільність політичних і управлінських рішень. Важливим напрямком залишається організаційно-політичне та ідейно-просвітницьке забезпечення розвитку місцевого самоврядування з боку політичних партій, що зумовлено процесами демократизації, які відбуваються в суспільстві, і, в першу чергу, децентралізацією управління. Не склалися цивілізовані, демократичні механізми взаємодії і співробітництва політичних партій з представницькими органами. Предметом політичного протиборства, як це не парадоксально звучить, стають самі ради. Лідери окремих партій принципово не хочуть їх розглядати як важливу ланку місцевого самоврядування.

В значній мірі територіальні громади в країні сьогодні існують лише на папері, вони ще не стали спільностями людей, об'єднаних не лише спільним проживанням, а й спільними інтересами та спільною участю у вирішенні питань місцевого значення, спільною відповідальністю за розвиток села, селища, міста, а в суспільній свідомості місцеве самоврядування ще ототожнюється з місцевими органами влади та їх посадовими особами. Внаслідок цього виникають обґрунтовані побоювання, що широкі самоврядні повноваження, які декларуються Конституцією України як права територіальних громад, в силу фактичної відсутності останніх та слабкої матеріальної і фінансової основи місцевого самоврядування можуть потрапити до рук місцевої бюрократії і здійснюватись в корпоративних інтересах. Ці обставини свідчать про доцільність розробки та прийняття окремого закону, в рамках якого можна було б чітко врегулювати всі питання статусу територіальної громади [7, с. 75-76].

Розвиток місцевого самоврядування також стримується низкою факторів, які лежать у сфері політико-правової культури.

По-перше, населення досить слабо орієнтується у своїх правах та можливостях. Люди недостатньо чітко, а почасти навіть спрочено уявляють собі систему влади, повноваження, обов'язки та можливості усіх її рівнів, способи її формування. По-друге, правляча номенклатура не зацікавлена і не готова до реалізації у повному обсязі принципів місцевого самоврядування. Її представники, як правило, не йдуть на відкритий діалог із населенням, вбачають у місцевому самоврядуванні та притаманній йому усвідомленій активності людей посягання на свій статус.

Неможливість повноцінної реалізації права на місцеве самоврядування породжує у правлячої еліти України бажання реформувати систему його органів, наблизити її до норм Європейської хартії місцевого самоврядування.

Отже, за понад 20 років свого розвитку місцеве самоврядування в Україні пройшло значну еволюцію від нижнього щабля жорстко централізованої адміністративної системи влади до початків формування сучасної системи самоврядування як однієї з основ громадянського суспільства. Проте динаміку розвитку місцевого самоврядування в Україні у порівнянні з країнами Центрально-Східної Європи не можна визнати задовільною.

Самоврядування за умов перехідного стану суспільства реалізовується через конфлікт і протистояння з іншими гілками та структурами влади. Суспільство, в якому ми живемо, суперечливе, що позначається на його політичній та правовій нестабільності. Україна є державою перехідного типу, що означає своєрідний період становлення соціуму, коли в комплексі поєднуються проблеми соціальні і національні, культурні і цивілізаційні, державотворчі і регіональні. Це, безумовно, накладає відбиток на сам зміст реформ і вимагає максимальної концентрації зусиль та мобілізації політичної волі для їх здійснення. Україна наближається до європейського типу самоврядування, який не чужий нашим національним традиціям, але їх слід збагачувати і удосконалювати, запозичуючи досвід розвинених демократичних країн.

Подальший розвиток місцевого самоврядування в Україні розглядається як необхідна передумова проведення економічних реформ, стабілізації соціально-економічної ситуації та побудови правової держави. Завдання розвитку місцевого самоврядування у кінцевому підсумку зводяться до проблеми постановки всієї влади під контроль населення. І тільки за цих умов влада працюватиме на вирішення соціальних проблем, а не на саму себе і збереження свого місця.

Бібліографічний список

1. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні / За ред. В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. – К.: Атіка, 2007. – 864 с.
2. Волонець В. Від політичних пристрастей до політичних дій: місцеве самоврядування в Україні / В. Волонець // Віче. – 1994. – № 2. – С. 56-70.
3. Авакьян С. А. Особенности российской модели местного самоуправления и пути ее совершенствования / С. А. Авакьян // Вестник Московского ун-та. Сер. 11. Право. – 2008. – № 2. – С. 61-75.
4. Власенко О. Така строката спільнота: поліетнічність і регіоналізм / О. Власенко // Місьцеве самоврядування. – 1996. – № 1. – С. 49-56.
5. Распределение полномочий – основа регионального и местного развития. Материалы круглого стола (6 февраля 2003 г.). – Донецк: Юго-Восток, 2003. – 67 с.
6. Долженков О. О. Про порядок тимчасового виконання обов'язків сільського, селищного, міського голови / О. О. Долженков // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 4. – С. 177-180.
7. Місьцеве самоврядування в Україні: історія, сучасність, перспективи розвитку: навч. посіб. / В. В. Кравченко, Н. В. Кравченко, В. П. Лисюченко та ін. – К.: Арарат-Центр, 2000. – 312 с.

В статтє выявлено содержание политических процессов, связанных с введением института местного самоуправления в Украине. На основании исследования местного самоуправления как политического института очерчены ключевые проблемы становления, даны соответствующие прогнозы и рекомендации.

The essence of political processes connected with the introduction of the local self-government in Ukraine is discovered in this article. Through research of local self-government as political institution the main problems of its establishing are shaped, the respective prognosis and recommendations are given.

Стаття надійшла до редколегії 14.01.2013

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ: ФАКТОРИ ВПЛИВУ ТА КРИТЕРІЇ РІВНЯ

В статті розглянуті основні напрями і форми підвищення ефективності управлінської діяльності. Визначені критерії оцінки ступеня ефективності. Проаналізовані державна та громадська складові цього процесу.

Сучасне управління привертає увагу науковців як в аспекті змісту так і форми. Управлінську проблематику розробляють правознавці, політологи, соціологи, фахівці з державного управління, досліджуючи правові, соціальні, політичні аспекти; національний та міжнародний досвід формування і функціонування систем управління, розвитку управлінських відносин; взаємини влади та соціуму тощо [1].

В центрі наукового аналізу стоять питання державної складової, що цілком обґрунтовано. Однак навіть в цьому плані є багато проблем, що потребують додаткового дослідження. Це стосується, наприклад, мотивації управлінської діяльності, психології управління, зміни спрямованості дії управлінської системи, динаміки нормативної сфери та інших.

Крім того, сьогодні вже не може бути ефективною система управління, до якої не залучається громадянське суспільство. Тому слід детальніше дослідити в який спосіб та в якій мірі громадянське суспільство включене в управлінський процес. Йдеться, передусім, про необхідність створення нових організаційних форм та унормування їх взаємодії при реалізації управлінської діяльності.

Тож окремі, недостатньо досліджені, але важливі напрями вдосконалення системи управління та значення цього процесу для вирішення завдань сталого розвитку суспільства і виступають предметом аналізу в даній статті.

Перш за все, слід звернути увагу на, з одного боку, суперечливі, а з іншого, необхідні умови покращення та осучаснення системи управління, що проявляються в різних сферах та на різних рівнях управлінської діяльності. В такій якості виступають, зокрема, принципи збереження стабільності органів управління і, водночас, необхідності вдосконалення та перебудови управлінських структур. Адже як без певної стабільності так і без динамічної адаптації до нових умов функціонування ефективного адміністрування не існує. Але обидва принципи мають гармонійно узгоджуватись між собою, будучи спрямованими на необхідний кінцевий результат. Для цього

будь-які зміни мають бути виключно обґрунтованими, враховувати кращі здобутки попередників, аналізувати прорахунки, уникаючи повторення помилок.

Прикладом подібного розуміння і впровадження такого підходу до організації управління можуть слугувати процеси співпраці держав – членів Європейського Союзу. Щоб переконатись в цьому достатньо проаналізувати деякі документи, що регламентують міждержавні відносини в рамках даного європейського об'єднання і які сформульовані, зокрема, у вигляді ухвалених Європейською Радою у 1993 році Копенгагенських та у 1995 році Мадридських критеріях інтеграції країн в ЄС, у сформульованих у 1999 році Принципах Європейського адміністративного простору та в низці інших важливих документів стосовно співпраці держав в Європейському Союзі [2].

Але аналогічний підхід стосується і наддержавних, і міждержавних, і внутрішньодержавних управлінських інституцій і має застосовуватись до всіх процесів вдосконалення систем управління, забезпечуючи їх зваженість з позицій суспільного розвитку.

Тож в цілому процеси адміністративно-правового реформування в сучасній Україні не можуть не враховувати європейські стандарти належного управління, ключові принципи, які базуються на демократичних цінностях.

В їх основі як пріоритетні мають лежати завдання утвердження верховенства права, розвитку громадянського суспільства, гарантій реалізації прав і свобод людини, задоволення її інтересів та інші, спрямовані на демократизацію і соціальний розвиток суспільства. Крім того, управління повинно бути адекватним реальним умовам життєдіяльності суспільства і, разом з тим, спрямовувати його шляхом вдосконалення заради підвищення рівня і якості життя людей. А це потребує змін як у механізмах, так і у принципах і технологіях.

Перш за все, наявна потреба подолання ряду стереотипів, пов'язаних зі зміною ролі та призначення самого управлінського механізму у вигляді системи державної служби. Замість певною мірою наглядово – каральної, здійснюваної від імені держави, основна функція управлінської системи за спрямованістю стає обслуговуючою для населення. І це потребує змін і внутрішніх: в структурі та методах діяльності, і зовнішніх – у зв'язках та взаємодії з оточуючим середовищем. Так, розуміючи діяльність системи управління як системи надання якісних адміністративних послуг, ми, таким чином, акцентуємо увагу на відповідності їх очікуванням споживачів, тобто, населення. Оціночні критерії, в цьому випадку, будуть формуватись не з позицій державного інтересу, а в аспекті задоволення суспільних потреб. В свою чергу, це має унеможливити дискримінаційні дії,

зловживання владою, корупцію посадових осіб та інші негативні явища в процесі управління, натомість впроваджуючи відкритість, прозорість, доступність та інші позитивні зрушення.

Такий характер діяльності всієї системи державної служби, безумовно, потребує і інших підходів до кадрової політики, до способів формування апарату тощо. Конкурсний відбір не може за таких умов носити формальний характер. Він має ґрунтуватись на реальному виборі кращих, фахово-підготовлених і таких, що відповідають всім вимогам за критеріями моральними та етичними. Це стосується і формування резерву кадрів, і самої процедури проведення конкурсів на заміщення посад, і системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців. Тобто, зміни повинні носити комплексний, системний характер і лише за цих умов процес вдосконалення та реформування буде результативним.

Робота з кадрами на всіх етапах передбачає пошук та використання оптимальних механізмів, форм, методів та інших складових технології кадрової політики. Це стосується як стадії підбору так і розстановки та переміщення працівників. При чому, йдеться і про внутрішні можливості, тобто, про висунення на більш високі посади за наслідками діяльності або завдяки підвищенню кваліфікації чи перекваліфікації. Тоді фактично відбувається ротація на підставі атестації. А також і про зовнішні, тобто, про замовлення випускників вищих навчальних закладів, про новий конкурсний відбір чи переведення з зовнішнього резерву. Тоді оновлюється склад виконавців. В першому варіанті можна розраховувати на вже випробувані здібності фахівців, а у другому – на залучення нових перспективних кадрів.

Але за будь-якого варіанту повинні існувати кілька етапів: діагностичний, що дозволяє обґрунтувати вибір; навчальний, в рамках якого фактично відбувається професійне наповнення і експериментально-оціночний, необхідний для перевірки здібностей та компетентності у виконанні обов'язків. Тільки такий підхід дозволяє поєднувати право людини обіймати управлінські посади з оцінкою її спроможності належним чином виконувати свої обов'язки щодо суспільства і держави, враховуючи її компетентність політичну, правову, економічну, соціальну, психолого-педагогічну та суто управлінську.

Передусім, норми Закону України «Про державну службу», а також затверджені Постановами Кабінету Міністрів України «Положення про формування кадрового резерву для державної служби» чи «Порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців», Укази Президента щодо підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації державних службовців, інші нормативно-правові акти, безумовно, значною мірою регулюють ці

процеси та процедури [3]. Однак, практична їх реалізація не завжди є досконалою в аспектах гласності, об'єктивності та змагальності і не в повній мірі гарантує стабільність, професіоналізм, результативність та ефективність діяльності.

Однозначно важливими при цьому є як вирішення завдань стосовно вдосконалення правової бази управління, так і відносно запровадження нової ідеології і філософії управління, використання сучасних інституційних, організаційних форм; наукового, кадрового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення управлінської діяльності та щодо інших складових організації управління і функціонування системи та апарату управління.

Зокрема, культура і свідомість управлінських кадрів разом із стандартами якості їх роботи в рівній мірі забезпечують підвищення ефективності діяльності інституту державної служби, а значить створюють умови досягнення необхідного результату управління в цілому.

При цьому важливим є певний баланс та узгодженість функцій, які виключають надлишковість чи дублювання і разом з тим визначають нестачу чи прогалини. Саме функціональність і оптимальність управлінської системи, передусім у вигляді інституту державної служби, робить процес управління дієвим і результативним, здатним комплексно регулювати різні суспільні відносини, що забезпечують сталий розвиток; вирішувати зовнішні і внутрішні проблеми, реалізовувати глобальні реформи, стимулювати творчість і ініціативність. Для реалізації такої мети професіоналізація і престижність повинні лежати в основі реформування державної служби, визначати зміст і спрямованість будь-яких змін в системі управління.

Для цього важливо створювати умови професійного розвитку службовців, задовольняти їх реальні, необхідні для якісної праці потреби; передбачати вплив соціальних факторів на систему управління, аналізувати етичні аспекти взаємовідносин як в рамках самої системи управління так і між нею та суспільством, вирішувати інші актуальні завдання підвищення ефективності управлінської діяльності.

Особливої уваги потребують в даному плані мотивації суб'єктів управління. Даний аспект може розглядатись на основі двофакторної теорії Герцберга. Адже задоволеність роботою обумовлена і об'єктивними (так званими гігієнічними) чинниками, і суб'єктивними (мотиваційними).

Перші стосуються умов роботи, політики керівництва, міжособистісних взаємин тощо. А другі включають у себе питання просування по службі, оцінки результатів праці, можливостей творчого розвитку та інше. Це означає, що необхідними є і матеріальні, і моральні стимули, які мотивують до ефективної продуктивної діяльності

і впроваджуються економічними, організаційно-адміністративними, соціально-психологічними методами.

Однак, важливою умовою за таких обставин виступає показник відповідальності як керівників так і підлеглих, який, на превеликий жаль, на сучасному етапі розвитку системи державної служби в Україні є достатньо низьким.

Вочевидь, певною мірою це обумовлено тим, що не завжди фахівець переконаний, що саме від його професійних знань, організаторських та виконавських здібностей, прагнення підвищувати кваліфікацію, від якості особистого результату та інших показників індивідуальних досягнень залежить як кар'єра так і винагорода. І формалізація таких критеріїв впливає на ставлення службовця до справи. Тому слід застосовувати різні способи задоволення потреб службовця, заохочуючи його до більшої віддачі у роботі та роблячи цю роботу привабливою з усіх точок зору, створюючи позитивний стійкий емоційно-моральний стан колективу, в якому існує зацікавленість у досягненні і особистих, і колективних, і загальносуспільних цілей. В такий спосіб формується розуміння підвищення ролі державного службовця як окремого суб'єкта та державної служби як цілісної системи в управлінні всіма процесами життєдіяльності суспільства.

В свою чергу, це буде фундаментом успішності діяльності управлінських структур по задоволенню інтересів громадян та задля стабільного розвитку суспільства в цілому і забезпечення конкурентоспроможності нашої держави у сучасному глобалізованому Світі.

Актуальним завданням на цьому шляху виступає розвиток соціального і політичного партнерства інституту державної служби з інститутами громадянського суспільства. Без такої співпраці глибокі, системні соціально-економічні та політичні реформи неможливі. Сучасна модель співпраці повинна сприяти розвитку творчості та ініціативності, активному включенню різних суб'єктів у суспільну перебудову, яка виступає головним критерієм оцінки якості управлінської діяльності. На базі співпраці з'являються нові можливості підвищення ефективності управління і адаптації його до європейських норм та стандартів, орієнтованих на пріоритет прав людини і верховенство права.

Саме на цьому шляху вирішується завдання утвердження нової парадигми управлінської діяльності – надання конституційно і законодавчо визначених послуг населенню, якісних за змістом і оперативних за термінами, що відповідають потребам людини. Адже спільна відповідальність і взаємоконтроль допомагають державним і громадським інституціям діяти злагоджено і до певної межі консолі-

довано. При цьому механізм співпраці не створює перешкод на шляху конструктивної критики, а навпаки, стимулює такі процеси.

Таким чином впроваджуються більш досконалі управлінські механізми, що спираються на достатньо широку соціальну та інституційну базу, яка обіймає і державну, і недержавну сфери, поєднує державний і громадський контроль у розподілі та використанні ресурсів для задоволення суспільно значущих потреб і інтересів.

Тобто, тільки виключно комплексні та системні зміни в управлінні можуть бути базисом для ефективної роботи, спрямованої на реформування та динамічний розвиток сучасного суспільства у всіх сферах та напрямках його життєдіяльності. Такі зміни охоплюють як суб'єкти так і об'єкти управління та включають його механізми і технології. Вони повинні спиратись на існуючі традиції управління, бути достатньо гнучкими та динамічними, щоб відповідати сучасним вимогам та запроваджувати кращий світовий досвід належного управління. Тільки такий підхід забезпечує спроможність управлінської системи створювати нормальні умови соціального розвитку та працювати на перспективний розвиток всієї суспільної системи.

Бібліографічний список

1. Воронько О.М. Керівні кадри: Державна політика та система управління. Навчальний посібник / О.М. Воронько. – К.: Вид. УАДУ, 2000. – 152с. Державне управління: Європейські стандарти, досвід та адміністративне право / В.Б. Авер'янов, В.А. Дерезь, М.І. Ославський та ін. – К.: Юстініан, 2007. – 288с. Цветков В.В. Державне управління і політика / В.В. Цветков, В.М. Селіванов, О.В. Скрипнюк – К.: Абрис, 2006. – 312с.
2. European Principles for Public Administration [Електронний ресурс] / SIGMA Papers. – Paris, 1999. – № 27. – Режим доступу: <http://www.eupan.org>
3. Про державну службу: Закон України № 3723-ХІІ від 16 грудня 1993р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

В статье рассматриваются основные направления и формы повышения эффективности управленческой деятельности. Определены критерии оценки степени эффективности. Проанализированы государственная и общественная составные этого процесса.

The present article provides a review of the main directions and forms of increasing the effectiveness of governing. The criteria for evaluation of the effectiveness range are determined. The state and public elements of this process has been analyzed.

ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті розглянуто Закон України «Про доступ до публічної інформації» з точки зору формування інформаційного суспільства. Було визначено та аргументовано важливість і необхідність цього закону на нинішньому етапі розвитку України. Також проведено порівняння з попередніми нормативно-правовими актами, що регулюють суспільні відносини, які виникають в сфері інформаційного суспільства.

Актуальність теми дослідження ґрунтується на триваючій у сучасному політологічному дискурсі обговоренні доцільності та ефективності закону «Про доступ до публічної інформації». Забезпечення дотримання та неухильного виконання норм Закону України «Про доступ до публічної інформації» диктується як внутрішніми потребами укорінення процедур демократії участі та активного залучення інститутів громадянського суспільства до модернізаційних реформ, так і зовнішньополітичними зобов'язаннями нашої держави. Окрім реалізації традиційного євроінтеграційного вектору зовнішньої політики України, не менш важливим є її залучення до нових глобальних ініціатив, що не є можливим без формування інформаційного суспільства в Україні.

Метою даної статті є аналіз українського законодавства та його вплив на формування інформаційного суспільства, громадянського суспільства та забезпечення населення інформацією.

Стан дослідження проблеми. Аналіз численних досліджень та публікацій дозволяє стверджувати, що наразі існує значний масив наукових розробок, що стосуються теоретичного оформлення та вдосконалення концепту інформаційного суспільства. Важливе значення мають праці таких вчених, як І. Гнибіденко, Р. Головенко, А. Колот, Д. Котляр, О. Литвиненко, О. Нестеренко, О. Новікова, В. Паламарчук, Т. Шевченко, С. Янішевський та ін.

Так, під час візиту до Нью-Йорку Президента України Віктора Янукович та участі у роботі 66-ї сесії ГА ООН, Україна приєдналася до американсько-бразильської ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд»».

Сама ідея такої ініціативи була вперше оприлюднена Президентом США Б. Обамою в його «Меморандумі про транспарентність та від-

критий уряд» вже на наступний день після прийняття ним президентської присяги. У вказаному меморандумі наголошується на тому, що адміністрація США бере на себе зобов'язання щодо створення безпрецедентного рівня відкритості та прозорості в роботі державних органів, яке сприятиме більшій підзвітності уряду. Основні вимоги меморандуму наступні:

- прозорість уряду як механізм збільшення відповідальності (підзвітність);
- відкритість інформації про діяльність та рішення (он-лайн);
- активна участь громадськості в політиці як спосіб підвищення ефективності роботи державних органів;
- співпраця уряду та громадськості, забезпечення зворотного зв'язку з метою оцінки та підвищення рівня співпраці, визначення нових можливостей для співробітництва [1].

Враховуючи стратегічні пріоритети державної політики та у контексті їх подальшого розвитку, прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI (набув чинності з 09.05.2011) (далі у тексті – Закон) стало цілком логічним кроком, що знаменував собою початок нового етапу правової інституалізації відкритості й прозорості органів державної влади та їх підзвітності громадянам [2]. Закон створює ефективні правові механізми реалізації закріпленого у статті 34 Конституції України [3] права кожного на доступ до інформації, зокрема, публічної інформації – тієї, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень та інформації, що становить суспільний інтерес. Закон, у цілому носить процедурний характер – він передбачає процедуру здійснення права на доступ до інформації шляхом подання запитів на інформацію, а також виконання обов'язку розпорядниками інформації оприлюднювати інформацію про свою діяльність.

Ухвалення Закону означало також виконання Україною вимог її низки міжнародних зобов'язань, зокрема, вимог Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 р. № 1466 «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною», Плану заходів з виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, затвердженим Указом Президента України від 20 січня 2006 р. № 39, Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності», затвердженою Указом Президента України від 11 вересня 2006 року № 742 та інших. Справила певний вплив на формулювання норм закону і практика Європейського суду з прав людини.

Головна мета Закону України «Про доступ до публічної інформації» – забезпечення прозорості і відкритості суб'єктів владних

повноважень та створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації шляхом: визначення режиму доступу до неї, а саме – виключних підстав обмеження доступу до інформації, встановленням відповідальності за відмову чи відстрочку у наданні інформації, встановленням для Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини додаткових гарантій в межах повноважень, визначених Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», для забезпечення реалізації права на доступ до інформації, встановленням максимально коротких строків для розгляду запитів на інформацію та іншими юридичними нормами [4].

У порівнянні з чинними раніше нормами Закону України «Про інформацію» (останні приведені у відповідність до нового закону з часу набуття ним чинності) Закон містить ряд суттєвих юридичних новел. Одна з головних – у ньому вперше дано визначення терміну «публічна інформація», сформульовані гарантії та принципи забезпечення доступу до неї [5].

У ст. 5 Закону передбачається по суті два основних способи забезпечення розпорядником доступу до інформації, які з точки зору отримувача інформації можна визначити як пасивний та активний. Пасивний спосіб передбачає можливість споживача інформації ознайомитися із відомостями які вже були оприлюднені розпорядником, а активний спосіб передбачає потребу запитувача вчиняти активні дії для доступу до інформації шляхом подання запиту на її отримання до розпорядника. Доступ до інформації в пасивний спосіб, згідно даної статті, забезпечується шляхом її систематичного та оперативного оприлюднення в офіційних друкованих виданнях, на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет, на інформаційних стендах та будь-яким іншим способом, а в активний – наданням інформації за запитом.

Законом визначено види інформації за режимом доступу до неї. Так, згідно ст. 6. до публічної інформації з обмеженим доступом віднесено: 1) конфіденційну інформацію; 2) таємну інформацію; 3) службову інформацію.

Також принципово новим у цьому аспекті є визначення поняття «конфіденційна інформація». Воно суттєво відрізняється від визначення, поданого у попередній редакції Закону України «Про інформацію». Згідно нової редакції, конфіденційною інформацією можуть володіти, користуватися та розпоряджатися лише фізичні та юридичні особи приватного права. Суб'єкти владних повноважень можуть лише володіти такою інформацією, а розпоряджатися – виключно у межах своїх повноважень та в порядку і за згодою осіб, від яких вони її отримали.

Кожен з цих трьох видів інформації з обмеженим доступом має свої ознаки, які досить детально визначаються далі в тексті Закону. Слід зазначити, що аналогічний поділ на три види інформації з обмеженим доступом міститься і в ст. 21 Закону України «Про інформацію», згідно зі внесеними до нього змінами з метою узгодження текстів обох законів. При цьому зафіксована принципова норма про те, що віднесення будь-якої інформації до інформації з обмеженим доступом можливе лише на підставі закону. Це передбачено в частині другій ст. 1 Закону («Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом») та частині другій ст. 20 Закону України «Про інформацію» («Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом»).

Подібна класифікація видів інформації з обмеженим доступом є більш прогресивною з точки зору більшої прозорості влади. Вона суттєво відрізняється від тієї, що існувала в Законі «Про інформацію» у редакції 1992 року. Адже, вказаною редакцією цього закону передбачалися два види інформації з обмеженим доступом: конфіденційна і таємна. У цьому разі фактичним власником конфіденційної інформації виступала держава. Однак, приведена юридична норма суперечила Конституції України та Цивільному кодексу України, так як наділяла державу правом, яке за своєю сутністю може належати лише приватному суб'єктові (фізичній чи юридичній особі). Це підтверджується тим, що у ст. 34 Конституції України право на інформацію віднесено до прав і свобод людини. У Цивільному кодексі України право на інформацію віднесено до особистих немайнових прав, а саме: ст. 94 ЦК відносить його до особистого немайнового права юридичної особи, а ст. 302 ЦК – до особистого немайнового права фізичної особи, що забезпечує її соціальне буття. Для гарантування вільного використання громадянами отриманої публічної інформації важливе значення має також положення ст. 302 Цивільного кодексу України, яке передбачає: «Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язана перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування» [6]. Звідси випливає – право на інформацію є суб'єктивним правом, що не може належати органам публічної влади, які обмежені у розпорядженні нею компетенцією визначеною законодавством.

Не менш важливою є ст. 9 Закону – вона передбачає види інформації, що містить службову таємницю, якою можуть володіти суб'єкти владних повноважень і присвоювати документам, які містять таку інформацію, гриф «для службового користування». До службової

інформації відповідно до ст. 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» можуть бути віднесені лише такі категорії інформації, як:

– внутрівідомча, службова кореспонденція, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;

– інформація, що зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці [2].

Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» доступ може бути обмежено до конкретної інформації, а не матеріального носія інформації (документа). У разі, якщо в документі є публічна інформація, що є службовою, на такому документі зазначається, що документ містить службову інформацію, якій відповідно присвоєно гриф «Для службового користування», а у супровідному документі конкретно вказується, які речення (абзац, сторінка) були віднесені до службової інформації, а також відповідне обґрунтування віднесення публічної інформації до службової інформації [2].

Трискладовий тест, про який йшлося вище – це процедура застосування розпорядником інформації сукупності передбачених ст.6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» підстав (критеріїв), наявність яких дозволяє такому розпоряднику інформації віднести певні відомості до інформації з обмеженим доступом.

Слід мати на увазі, що такі форми правовідносин в інформаційній сфері, як звернення громадянина, запит/вимога суб'єкта владних повноважень та запит на інформацію різняться за правовими підставами, предметом, вимогами щодо форми, порядку оплати. Окрім того, потреба в розмежуванні форм правовідносин передбачена ст. 2 Закону України «Про доступ до публічної інформації», яка визначає, що цей закон не поширюється на відносини щодо отримання інформації суб'єктами владних повноважень при здійсненні ними своїх функцій, а також на відносини у сфері звернень громадян, які регулюються спеціальним законом.

Розділ III Закону «Суб'єкти відносин у сфері доступу до публічної інформації», визначає перелік суб'єктів, що вступають у правовідносини у цій сфері. До цього переліку віднесені: 1) запитувачі інформації; 2) розпорядники інформації; 3) структурний підрозділ або відповідальна особа з питань запитів на інформацію розпорядників інформації; дано їх визначення та прописані їх обов'язки.

У розділі IV «Реалізація права на доступ до інформації через інформаційний запит» визначено процедуру, строки подання та задоволення запиту на інформацію. Передбачено, що запити можуть подаватися в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою) на вибір запитувача. Закон визначає, що розпорядник інформації має надати відповідь на запит на інформацію не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту, а у разі якщо запит стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних подій, що сталися або можуть статись і загрожують безпеці громадян, відповідь має бути надана не пізніше 48 годин з дня отримання запиту. Для реального забезпечення рівного доступу всіх до публічної інформації важливе значення має норма Закону згідно якої інформація на запит надається безкоштовно.

У розділі V Закону «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації» визначена процедура подання, розгляду, задоволення, відмови у задоволенні скарг щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації, а також встановлена відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації. Так, для гарантування реалізації права кожного на доступ до публічної інформації важливе значення має частина 2 ст. 24 Закону: «Особи, на думку яких їхні права та законні інтереси порушені розпорядниками інформації, мають право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди в порядку, визначеному законом».

«Прикінцеві положення» Закону, які містяться у його розділі VI, визначили термін набрання ним чинності та передбачили внесення змін до інших законодавчих актів України з метою приведення їх у відповідність з цим Законом.

Висновки. Прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» стало важливим кроком для законодавчого урегулювання конституційного права кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію та забезпеченні прозорості і відкритості у діяльності органів державної влади. Його схвалення стало можливим внаслідок знаходження консенсусу між інститутами громадянського суспільства та органами державної влади та політичного компромісу між парламентською провладною більшістю та опозицією. Закон, за оцінкою як вітчизняних так і зарубіжних експертів, в основному відповідає загальноновизнаним світовим та європейським стандартам.

Принципове значення для забезпечення його належного виконання та дієвості має своєчасне внесення змін до всіх нормативно-правових актів з метою узгодження їх з нормами Закону України «Про доступ до публічної інформації»; прийняття необхідних для цього нових нормативно-правових актів (у першу чергу – Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» (у новій редакції) та Закону України «Про доступ до публічної інформації») та розробка і затвердження усього комплексу нормативних документів відповідними органами державної влади, які є розпорядниками публічної інформації.

Оскільки серед основних напрямів розпочатого конституційного реформування виділено, зокрема, посилення конституційних гарантій прав і свобод, слід при внесенні змін до Основного закону не допустити звуження тих правових норм, щодо доступу до публічної інформації та права вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію та закріпити їх у тексті оновленої Конституції України.

Для убезпечення норм Закону України «Про доступ до публічної інформації» від будь-яких спроб звуження через прийняття нових нормативно-правових актів, останні мають належним чином проходити юридичну експертизу на відповідність нормам даного закону із залученням провідних вітчизняних і зарубіжних фахівців та представників організацій громадянського суспільства.

Бібліографічний список

1. Memorandum for the Heads of Executive Departments and Agencies [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Memorandum-for-the-Heads-of-Executive-Departmentsand-Agencies-3-9-09/
2. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Закон України «Про уповноваженого Верхової ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>
5. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1360250914647089>

В статье рассмотрен и проанализирован Закон Украины «О доступе к публичной информации». Была определена и аргументирована его важность и необходимость на нынешнем этапе развития Украины. Так же проведено сравнение с предшествующими нормативно-правовыми актами, которые регулируют общественные отношения в сфере информационного общества.

The article reviewed and analyzed by the Law of Ukraine «On Access to Public Information». It has been determined and argued its importance and the need at this stage of development of Ukraine. It is also compared with the previous regulations that govern social relations in the field of information society.

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2013

УДК 321.02: 352.75 (477)

Назарко А. Т., НУ «ОЮА»

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ВЕЛИКИХ МІСТ

Статтю присвячено вивченню питань реалізації політичної суб'єктності великих міст в аспекті реалізації їх конституційно-правового статусу. Проаналізовано основні підходи до визначення політичної функції як притаманної місцевому самоврядуванню, визначено основні форми реалізації цієї функції у діяльності суб'єктів публічної влади великих міст та деякі напрями щодо їх конституційно-правового забезпечення.

Постановка проблеми. Великі міста завжди відігравали визначальну роль у розвитку держави та суспільства. Сьогодні найбільші міста концентрують значну частину демографічного, економічного, культурного, наукового потенціалу держав світу, тому дослідження особливостей їхнього розвитку на сучасному етапі має важливе теоретичне та практичне значення для України. Разом з тим, аналіз сучасного стану конституційно-правового забезпечення функціонування міст в Україні свідчить про значні недоліки щодо створення умов для реалізації потенційних можливостей найбільших адміністративно-територіальних утворень, якими є насамперед, крупні та найкрупніші міста. При цьому, якщо питання визначення місця та ролі великих міст

у економічному, демографічному, культурному аспектах має певні здобутки, теоретичні та практичні проблеми політичної суб'єктності великих міст не знайшли достатнього відображення у наукових дослідженнях. У цьому зв'язку вкрай важливим є розгляд місцевого самоврядування як політичного інституту, вбудованого в загальну систему політичних структур, відносин і взаємозв'язків. У цей час політична роль місцевого самоврядування не одержала належної оцінки, що пов'язане з фіксацією в Конституції України тези про самостійність місцевого самоврядування і його виокремлення із системи державного управління. У цьому зв'язку багато авторів схильні розглядати місцеве самоврядування винятково як інститут громадянського суспільства, що виконує функції внутрішньої самоорганізації місцевого співтовариства для вирішення господарських завдань. Однак не менш важливим є дослідження політичних властивостей даного інституту, що зокрема виявляються у великих містах відносин влади, форм узгодження інтересів і активності членів територіальних громад.

Актуальність проблеми та ступінь її висвітлення у наукових публікаціях. Питання конституційно-правового забезпечення розвитку міст України були предметом дослідження як за радянських часів, так і після здобуття незалежності нашої держави. Стан дослідження та проблеми визначення великого міста свідчать про те, що в юридичній науці не склалося єдиної думки щодо великого міста як об'єкта управління, елементу державного та територіального устрою зумовлює необхідність застосування міждисциплінарного підходу при аналізі природи та функціонування великих міст. Різні сторони правосуб'єктності міста досліджувалися в загальному плані з точки зору вивчення територіальних проблем держави [1], визначення загального конституційно-правового статусу міста [2], вдосконалення системи управління сучасним містом [3], запровадження та функціонування ефективної системи місцевого самоврядування у містах [4]. Аналіз спеціальної літератури та дисертаційних робіт свідчить, що конституційно-правовий статус великого міста дотепер не розроблений. Це стосується і складових правосуб'єктності великих міст, якою виступає їх політична суб'єктність.

Мета та основні завдання публікації. Мета публікації полягає у здійсненні аналізу реалізації політичної функції великих міст України, виявленню основних закономірностей та суперечностей у процесі становлення та розвитку їх політичної суб'єктності, а також у формуванні пропозицій щодо основних напрямів державної політики, чинного законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. З приводу виділення політичної функції органів місцевого самоврядування точаться гострі дискусії як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі, при цьому, у радянській період ця функція або взагалі не виділялась, або охоплювалась іншим класом функцій. Слід зазначити, що політичний аспект у діяльності суб'єктів місцевого самоврядування, не знайшов свого належного відображення та закріплення і в чинному законодавстві України, виключенням є лише виборче та референдарне законодавства. Тому проблема політичної суб'єктності суб'єктів місцевого самоврядування та відповідних їх функцій не випадково належить до найбільш спірних та проблемних питань конституційного права. Разом із тим, виокремлення таких функцій та їх класифікація хоча б по сферах їх реалізації (на місцевих виборах, при ініціації і проведенні місцевих референдумів), як уявляється, є прагматичним та обґрунтованим. Такий підхід актуалізується і тим, що у вітчизняній юридичній літературі політична діяльність суб'єктів публічно-владних відносин фактично не виокремлюється.

Вихідними позиціями при вирішенні питання щодо визнання політичної функції місцевого самоврядування є визначення природи цього інституту суспільного та державного буття. У роботах О. В. Батанова, Ю. Ю. Бальція, І. В. Дробуш, А. Р. Крусян, В. Ф. Погорілка та інших досить ґрунтовно з позицій різних теорій місцевого самоврядування проаналізовано основні підходи до визнання за суб'єктами місцевого самоврядування політичної функції. При цьому І. В. Дробуш, виокремлюючи два протилежні погляди: 1) вся діяльність органів місцевого самоврядування є абсолютно політичною; 2) у діяльності цих органів не має жодного політичного моменту, не погоджується з жодним з них, оскільки, на її думку, одні надто перевищують наявність політичного чинника, інші – його недооцінюють та вважає, що носієм політичної влади є не лише держава, а й інші утворення, зокрема органи місцевого самоврядування [5]. На думку Ю. Ю. Бальція, зазначені доктринальні підходи, що стосуються політичного аспекту діяльності місцевого самоврядування, у своїй основі містять методологічний потенціал [6]. Це підтверджується позицією В. Ф. Погорілка, який, виходячи зі змісту предмета конституційно-правового регулювання, вважає, що конституційне право регулює серцевину політичних відносин, які виникають безпосередньо в процесі здійснення народовладдя в Україні, що виступає у двох основних формах – безпосередньої і представницької демократії [7]. Виходячи з цього, важко говорити про відсутність у місцевому самоврядуванні політичного моменту. Так, О. В. Батанов відзначає, що «місцеве самоврядування – це аж ніяк

не державницьке (у вузькому сенсі цього слова), а громадське явище, яке продукується соціальним середовищем», разом з тим визнає, що «у державно-організованому суспільстві місцеве самоврядування вплетене в тканину політико-адміністративних і соціально-економічних відносин і процесів, які відбуваються в державі» [8]. Підтримуючи цю точку зору та взявши за основу її обґрунтування, наведене в працях зазначених вище авторів, в контексті дослідження системи українського конституціоналізму, на думку А. Р. Крусян, слід виходити з того з того, що «місцеве самоврядування в Україні – це самостійна, недержавна, місцева публічна (публічно-самоврядна) влада територіальних громад» [9].

В юридичній літературі подеколи політична функція цих органів іменуються «як забезпечення участі населення у вирішенні питань місцевого значення», оскільки саме місцеве самоврядування покликане забезпечити самостійне вирішення населенням питань місцевого значення. Так, на думку О. В. Батанова, політична функція територіальних громад виявляється у забезпеченні реалізації громадянами – членами територіальних громад конституційного права брати участь в управлінні державними і суспільними справами [10]. Реалізуючи політичну функцію, органи місцевого самоврядування тим самим забезпечують реалізацію громадянами – членами територіальних громад конституційного права брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції України). Тому слід чітко встановити фактичний зміст політичної функції та як вона реалізується в діяльності органів місцевого самоврядування. Ю. Ю. Бальцій підкреслює важливе місце політичні функції серед функцій міського голови та зазначає, що політична функція міського голови опосередкована і повністю співпадає з політичною функцією територіальної громади [11]. Спільні політичні функції міської територіальної громади та міського голови спостерігаються і в забезпеченні проведення місцевого референдуму та реалізації його результатів (п. п. 12. п. 3 ст. 42 Закону України від 21 травня 1997 р.). Таким чином, міський голова, здійснюючи місцеве самоврядування на підвідомчій йому території, виконує певні функції політичного характеру, як одноосібно, так і у взаємодії з територіальною громадою та іншими суб'єктами місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування – це, звичайно, не «держава в державі». Але водночас воно не може бути віднесене виключно до інститутів громадянського суспільства, адже місцеве самоврядування – це не просто форма самоорганізації населення для вирішення місцевих справ,

а й форма здійснення публічної влади, влади народу. З огляду на це органи місцевого самоврядування є доброю школою для політичного виховання, підготовки громадян до участі в управлінні державними справами.

В юридичній літературі виникають суперечки і з приводу того, яка з функцій (політична чи економічна) має посідати перше місце серед інших функцій цих органів. Одні вважають, що першою має бути економічна, оскільки місцеве самоврядування передусім покликане забезпечити вирішення територіальною громадою питань місцевого значення, тобто створити сприятливі умови для економічного розвитку відповідної території. Інші, навпаки, вважають першою функцією – політичну. Стосовно співвідношення політичної та економічної функцій, які на думку багатьох вчених, поряд із правозахисною, є пріоритетними, можна висловити думку, що політична функція міста є явищем іншого, більш високого рівня. В процесі діяльності суб'єктів публічної влади міста, первинний рівень складає визначення основних напрямів розвитку міста в цілому та окремих його складових. Все це фактично є проявом саме політичної складової конституційно-правового статусу великого міста.

Основою політичної суб'єктності великого міста виступає його конституційно-правовий статус. Під конституційно-правовим статусом міста, на думку В. М. Шкабаро, слід розуміти «врегульовані нормами права суспільні відносини міста з людиною, державою, суспільством, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами, міжнародним співтовариством», в результаті яких «виникають ті права і обов'язки міста, які відповідають функціональному призначенню міста на певному етапі розвитку суспільства, відображають його соціально-політичну та економічну роль, єдність юридичних властивостей як учасника конституційних правовідносин» [12]. При цьому до політичного механізму міста автор справедливо відносить органи міської влади, територію міста, міські символи прапор, герб, гімн міста.

Дещо по іншому розуміє конституційний статус (щодо міста Києва – А.Н.) М. П. Хонда, як конституційно закріплену систему «структуруючих елементів, що дають можливість визначати правове становище столиці України, особливості організації та функціонування у ній місцевого самоврядування і виконавчої влади, а також гарантії, які забезпечують вирішення питань місцевого та державного значення» [13]. Наведені визначення відображають сутнісні характеристики міста як суб'єкта та об'єкта суспільно-політичного життя та свідчать про те, що місто функціонує в складній системі відносин

і взаємозв'язків, що виникають у політичному просторі. Органи місцевого самоврядування змушені взаємодіяти з органами державної влади, вони випробовують на собі тиск різних груп інтересів, вони можуть ставати об'єктом впливу з боку політичних сил. Усе це вимагає розгляду місцевого самоврядування як одного з учасників сучасних політичних процесів, як важливу складову політичної системи.

У політичному аспекті місцеве самоврядування у великому місті відкриває можливість територіальній громаді безпосередньо керувати своїми спільними справами або через представницькі органи, які обираються відповідною територіальною громадою міста та підконтрольні їм. У програмних документах політичних партій, кандидатів на відповідні представницькі посади (голови, депутатів тощо) формулюються цілі та завдання розвитку відповідних територіальних громад, за підсумками виконання або невиконання яких може наступати політична відповідальність, навіть, якщо мова йде про реалізацію економічних, фінансових, соціальних та інших заходів та програм. Таким чином, новітні реалії політизації організації та діяльності органів публічної влади великих міст, що відбулися останнім часом, неодмінно висувують проблему відповідальності політичних партій та їх місцевих осередків, що мають більшість у місцевих радах, за наслідки своєї діяльності. В цьому сенсі запровадження пропорційної складової до виборчої системи на місцях є, безумовно позитивним. Разом з тим, належність більшості депутатів місцевої ради до певної загальнодержавної партійної організації, певним чином нівелює призначення представницького органу як саме місцевого, основною метою якого є вирішення проблем конкретного міста. Окремої уваги заслуговує і проблема політичної нейтральності міського голови як представника інтересів всієї територіальної громади міста як первинного суб'єкта місцевого самоврядування.

Однією з форм реалізації політичної суб'єктності великих міст є їх участь у вирішенні питань адміністративно-територіального устрою, а також основних напрямів реформування територіального устрою країни. Аналіз публікацій, присвячених проблемам реалізації концептуальних засад місцевого самоврядування, дозволив їх звести в наступні групи: проблеми реформування адміністративно-територіального устрою України з метою оптимізації місцевого самоврядування; проблеми розвитку місцевого самоврядування у столиці та інших найкрупніших містах України; проблеми місцевого самоврядування приміських територій; значна диференціація існуючих форм територіальної організації та необхідність врахування територіальних особливостей місцевого само врядування різних адміністративно-територіальних одиниць.

Не сприяє реалізації правосуб'єктності великих міст відсутність актуального законодавства з питань вирішення питань адміністративно-територіального устрою. В цих умовах остаточному прийняттю в Україні конституційних змін та перспективному законодавчому регулюванню в частині визначення адміністративно-територіального устрою мала б передувати розробка та обговорення чіткої програми законодавчого забезпечення адміністративно-територіальної реформи, яка б визначала послідовність, перелік та орієнтовані терміни прийняття відповідних законів України, строки введення їх в дію. При цьому, міста мають можливість виступати ініціаторами відповідних змін як самостійно, так і опосередковано – через асоціації міст, органів місцевого самоврядування та ін.

Однією з нагальних проблем є перебування значної кількості населених пунктів в адміністративних межах інших населених пунктів (наприклад, м. Інкерман, смт. Кача та ще 29 сільських поселень входять до складу Севастополя; до складу міст обласного значення входять понад 500 інших населених пунктів, а до складу міст районного значення – майже 1,4 тис. сіл і селищ), що породжує конфлікти різної етіології та потребує знаходження, насамперед, політичних та інших засобів їх вирішення. Існування в містах районів (є 121 район) та підпорядкованості деяким містам селищ-супутників створює конфліктні ситуації при функціонуванні самоврядних органів управління різних ієрархічних рівнів та інші проблеми. Мають місце регіональні особливості розвитку міських поселень України, що не може не позначитися на функціонуванні органів місцевого самоврядування.

Важливим напрямом реалізації політичної суб'єктності великих міст є їх участь у виробленні та реалізації регіональної політики, адже державна політика іманентно має враховувати регіональні особливості. Висловлено низку пропозицій щодо основних напрямів державної регіональної політики, зокрема, формування: 1) концептуальних засад організації місцевої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою; 2) низки законів, що регулюють діяльність органів місцевого самоврядування та органів державної виконавчої влади, їх взаємодію; 3) у структурі публічної влади органу, який опікується проблемами місцевого самоврядування і допомагає у їх вирішенні; 4) механізму консультацій для врахування місцевих інтересів при прийнятті органами центральної влади рішень з питань управління на місцях [14]. На думку В. С. Куїбиди, у найближчій перспективі регіональні особливості місцевого самоврядування ще більше диференціюватимуться, що зумовлено наявністю широкої палітри проектів, спрямованих на удосконалення місцевого самоврядування

в різних регіонах держави, розроблених окремими дослідниками, групами учених, провідними фахівцями, які намагалися максимально врахувати місцеві особливості [15]. Певні здобутки у питанні вироблення нових форм організації міського самоврядування вже є. Зокрема, у містах Києві, Львові, Одесі та деяких інших великих містах відбулися заходи щодо удосконалення існуючої моделі управління містом, виходячи, насамперед, із концепції розуміння великого міста як цілісного організму.

Правосуб'єктність міста є досить розгалуженою та може розглядатися у внутрішньому та зовнішньому аспектах. Так, якщо взяти за приклад місто Одесу, то поряд із внутрішніми питаннями організації управління міськими районами, формування представницьких та виконавчих органів влади, вироблення осн. принципів їх взаємодії, існують і проблеми віднесення до юрисдикції публічно-самоврядних органів міста територій, які є прилежними до території міста Одеси, адже невходження до території міста низки територій прилеглих районів створює незрозумілі труднощі громадянам та суб'єктам підприємницької діяльності в реалізації власних прав в економічній, соціальній сфері тощо; не вирішеними залишаються питання визначення та належного оформлення міських меж. Згідно чинної Конституції України ці питання віднесено до повноважень Верховної Ради України, але сам порядок зміни меж міста є досить складним, заплутаним і таким чином не стимулює територіальну громаду міста до розвитку.

Практикою зарубіжних країн вироблено низку моделей побудови взаємовідносин міста та прилеглих територій. Аналіз найбільш розповсюджених варіантів вирішення проблем прилеглих до міста територій дозволяє стверджувати, що в сучасних умовах можуть «спрацювати» наступні форми управління розвитком міських агломерацій: 1) встановлення з боку держави адміністративного округу, що покриває територію агломерації (міські округи, які пропонувалися на рівні законопроектних робіт); 2) координація діяльності між муніципалітетами, що входять в агломерацію, через укладення міжмуніципальних угод; 3) формування організацій міжмуніципального співробітництва: ради агломерації, міжмуніципальних господарчих товариств, галузевих рад і комісій (наприклад, за Законом України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16 квітня 2009 року [16]).

Таким чином, проблеми великих міст може вирішити тільки організаційно автономне та політично відповідальне місцеве самоврядування, здатне вирішувати як економічні питання, так і соціально-економічні і політичні конфлікти. Світовий досвід показує,

що у довгостроковій перспективі Україна зможе успішно будуватися, тільки маючи розвинене місцеве самоврядування.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

1) місцевому самоврядуванню притаманна політична функція, яка безпосередньо походить від публічно-правової природи місцевого самоврядування та знаходить свій вияв у формуванні та реалізації основних напрямів розвитку територіальних громад великих міст;

2) політична суб'єктність великого міста визначається сукупністю реальних можливостей міста, інституціоналізованих у компетенції суб'єктів публічної влади на відповідній території, та готовністю використовувати цей потенціал для забезпечення найбільш суттєвих прав і свобод жителів, тобто територіальної громади міста.

3) до основних форм реалізації політичної суб'єктності великих міст можна віднести вибори та референдуми, як основні форми безпосередньої демократії, діяльність суб'єктів міського самоврядування щодо визначення основних цілей, завдань та напрямів розвитку територіальних громад великих міст, зокрема, у вирішенні питань адміністративно-територіального устрою та виробленні регіональної політики держави, внутрішньо міських форм безпосередньої та представницької демократії та ін.

До перспективних напрямів дослідження конституційного статусу великих міст можна віднести вивчення особливостей формування, структури та функціонування територіальної громади великого міста, питання територіальної організації великих міст, а також визначення компетенції публічних органів влади великих міст та її розмежування із іншими суб'єктами публічної влади.

Бібліографічний список

1. Телешун С. О. Державний устрій України: проблеми теорії і практики: автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / С.О. Телешун; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2000. – 34 с. – укр.
2. Хонда М. П. Конституційно-правовий статус столиці України – міста Києва : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / М. П. Хонда; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 19 с. – укр.; Шкабаро В. М. Конституційно-правовий статус міста в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / В. М. Шкабаро; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2004. – 19 с. – укр.
3. Куйбіда М. С. Державне управління розвитком міст із спеціальним статусом (на прикладі м. Севастополя) : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / М. С. Куйбіда; Нац. акад. держ. упр.

- при Президентіві України, Львів. регіон. ін-т держ. упр. – Л., 2011. – 20 с. – укр.; Росенко М. І. Організація влади у містах зі спеціальним статусом (на прикладі м. Севастополь) : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / М. І. Росенко; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – Л., 2007. – 20 с. – укр.; Саханенко С. Є. Теоретичні та організаційно-функціональні засади політичного управління містом в умовах самоврядування: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.04 / С. Є. Саханенко; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2005. – 36 с. – укр.
4. Куйбіда В. С. Конституційно-правові основи самоврядування в містах обласного значення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. С. Куйбіда ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2001. – 20 с. – укр.
 5. Дробуш І. В. Функції органів місцевого самоврядування в Україні: Монографія / І. В. Дробуш. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 34.
 6. Бальцій Ю. Ю. Правовий статус міського голови в Україні / Одеська національна юридична академія / Ю. Ю. Бальцій. – О.: Фенікс, 2007. – С. 94.
 7. Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наукова думка, 1999. – С. 11.
 8. Батанов О. В. Деякі теоретичні проблеми співвідношення місцевого самоврядування та державної влади / О. В. Батанов // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 2. – С. 26.
 9. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм / А. Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 358.
 10. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні : Монографія / О. В. Батанов. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 136.
 11. Бальцій Ю. Ю. Правовий статус міського голови в Україні / Ю. Ю. Бальцій ; Одеська національна юридична академія. – О. : Фенікс, 2007. – С. 95.
 12. Шкабаро В. М. Конституційно-правовий статус міста в Україні : дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02. – конституційне право / В. М. Шкабаро ; Національна академія наук України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – С. 29.
 13. Хонда М. П. Конституційно-правовий статус столиці України – міста Києва : дис. ... канд. юрид. наук. за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право / М. П. Хонда ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2007. – С. 7-8.
 14. Див., наприклад : Ткачук А. Влада і самоврядування в Україні / А. Ткачук // Місце та регіональне самоврядування України. – 1995. – Вип. 1-2 (10-11). – С. 112.

15. Куйбіда В. С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування : монографія / В. С. Куйбіда. – К. : МАУП, 2004. – С. 196.
16. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16 квітня 2009 року № 1275-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009 – № 38. – Ст.534.

Статья посвящена изучению вопросов реализации политической субъектности крупных городов в аспекте реализации их конституционно-правового статуса. Проанализированы основные подходы к определению политической функции как присущей местному самоуправлению, определены основные формы реализации этой функции в деятельности субъектов публичной власти крупных городов и некоторые направления их конституционно-правового обеспечения.

The article is devoted the study of questions of realization of political sub'ektnosti of large cities in the aspect of realization of their constitutional-legal status. The basic going is analysed near determination of political function as inherent local self-government, the basic forms of realization of this function in activity of subjects of public power of large cities and some directions of their constitutional-legal providing are certain.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2013

УДК 342:659.3(477)

Каплій О. В., НУ «ОЮА»

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ

У статті розглядаються основні підходи до класифікації засобів масової інформації згідно діючого українського законодавства, з'ясовується роль «нових» ЗМІ у сучасному світі та обґрунтовується необхідність роздержавлення державних і комунальних друкованих ЗМІ, як одного з різновидів ЗМІ.

Постановка проблеми. Без існування і належного функціонування різноманітних засобів масової інформації (далі – ЗМІ), які спроможні висвітлити широкий спектр поглядів та думок, не можливо реалізувати гарантоване статтею 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод право кожного на свободу вираження поглядів, що охоплює свободу дотримуватись своїх поглядів, одержувати

та передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів.

Зміст, спрямованість і діяльність самої системи ЗМІ знаходиться у прямій залежності від суспільно-політичного ладу, який утвердився в державі, а тому він не може бути однаковим в усіх випадках. Якщо вдатися до нашої історії останніх десятиліть, то легко пересвідчитись у тому, що маємо дві системи, які наклали і накладають свій відбиток на ЗМІ, їхню діяльність і організацію. Йдеться про *тоталітарну систему*, під «п'ятою» якої ЗМІ перебували понад сімдесят років і завдала відчутної шкоди усім ЗМІ, та *демократичну систему*, яка утверджується тепер, умовах становлення і розвитку незалежності України.

За нових умов, на зміну старій, зруйнованій, прийшла нова система ЗМІ, яка мала відповідати найкращим європейським та всесвітнім гуманістичним традиціям, побудованим на свободі слова, вільному виборі засобів інформації, розкріпаченні журналістської діяльності. Але в процесі перебудови системи ЗМІ усе відбулося і відбувається не зовсім просто. Головною особливістю нової системи є те, що слово звільнилося від партійного та державного контролю, простір для виявлення творчих можливостей, активного вторгнення в життя, пошуків найкращих засобів передачі інформації, гласність стала нормою життя [1, с. 48]. Утворення національної системи ЗМІ, супроводжувалось переходом державних ЗМІ у нові форми власності: приватну і комунальну. Але процес утворення суспільних (громадських) ЗМІ залишався на рівні декларації різних політичних парламентських сил, а система державної телерадіокомпанії практично уникла реформування [2]. Тому сьогодні є необхідність в розробленні комплексної видової класифікації «традиційних» і «нетрадиційних» ЗМІ.

Таким чином, дана стаття присвячується не вирішеній раніше частині загальної проблеми ЗМІ як конституційно-правового інституту в Україні, а саме основних підходів до класифікації ЗМІ згідно діючого українського законодавства. Зважаючи на невирішеність даного питання у попередніх дослідженнях серед науковців конституційного права, дослідження у цьому напрямку ще тривалий час залишатимуться затребуваними й актуальними, а їх вирішення має важливе значення для забезпечення стабільного та безпечного функціонування інформаційної сфери в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання статусу, класифікації ЗМІ, їх ролі у формуванні демократичного поінформованого суспільства розкривалися як представниками правової науки, так і дослідниками політичних, соціологічних, філософських, філологічних наук тощо. Більшість вчених, як зарубіжних так і вітчиз-

няних, аналізують ЗМІ в таких напрямках: переваги та недоліки ЗМІ порівняно з інтернет-ЗМІ, типологізація ЗМІ, система та структура ЗМІ. Наприклад, Н. Мороз визначає роль ЗМІ у формуванні громадянського суспільства України [3], В. Московцева аналізує типологію друкованих засобів масової інформації [4], Є. Вартанова характеризує нові медіа як фактор модернізації ЗМІ [5], Ю. Костигова розглядає проблеми типологізації мережевих ЗМІ [6], О. Коцарев визначає типологію Інтернет-ЗМІ [7], Ю. Бурило визначає правовий режим веб-сайту як засобу масової інформації в Україні та багато інших [8]. На сучасному етапі, дослідженням конституційно-правового статусу ЗМІ в Україні успішно займається дослідниця І. Людвик [9], яка вперше в науці конституційного права дослідила теоретико-методологічні підходи до класифікації ЗМІ України. Більше серед науковців конституційного права питання класифікації ЗМІ фактично не розкривалося.

Метою статті є проаналізувати основні підходи до класифікації ЗМІ згідно діючого українського законодавства. Наукове завдання актуальне через те, що воно практично не вирішене у попередніх дослідженнях як науковців конституційного права, так і загалом представників юридичної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найбільш важливих для окремої людини, суспільства та держави видів інформації є масова інформація. За ст. 20 Закону України «Про інформацію» [10], масова інформація визначається як публічно поширювана друкована та аудіовізуальна інформація. Головним критерієм розмежування цього виду інформації й інших видів є критерій публічності поширюваності, який означає масове розповсюдження цієї інформації для відносно великого, невизначеного кола осіб. Адже споживачем масової інформації як інформаційного продукту може стати будь-яка зацікавлена особа.

Законом України «Про інформацію» (далі – Закон) [11] у ст. 22 визначено, що *засоби масової інформації* – засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації. Необхідно зауважити, що на законодавчому рівні не дається визначення поняття «друкована інформація», що відразу спричиняє відсутність критерію розмежування даного поняття від поняття «аудіовізуальна інформація». Саме тому варто законодавчо передбачити зміст поняття «друкована інформація», що сприятиме формуванню належного теоретико-методологічного підходу до класифікації ЗМІ.

Ст. 22 Закону має банкетний характер, щодо розуміння видів ЗМІ. Відповідно до Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [12] *друкованими ЗМІ* є «періодичні і такі,

що продовжуються видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію». У Законі України «Про телебачення і радіомовлення» [13] *аудіовізуальний (електронний) ЗМІ* це – «організація, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв». Слід зазначити, що це, закріплене у Законі України «Про телебачення і радіомовлення», поняття не зовсім обґрунтовано включає сукупність електронних ЗМІ. Електронні ЗМІ, у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, пов'язані з якісно новим способом передачі інформації, а тому їх не можна віднести до засобів, призначених для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації. Аналіз конституційної норми про те, що засади утворення і діяльності ЗМІ визначаються виключно законами України [14], свідчить, що доцільним є більш докладне на рівні закону регулювання діяльності електронних ЗМІ, тому що статусу ЗМІ вони *de jure* не мають, хоча *de facto* масову інформацію все ж таки розповсюджують.

З огляду на викладене, вважаємо, що основним критерієм для класифікації ЗМІ є **форма подання** друкованої, аудіовізуальної чи інформації з мережі Інтернет, за яким ЗМІ поділяються на: *друковані ЗМІ, аудіовізуальні ЗМІ та електронні ЗМІ*.

На думку І. В. Людвик, подібною до попередньої класифікації є поділ ЗМІ за критерієм **організації збирання і поширення інформації**. За даним критерієм можна виділити: газети, журнали, бюлетені, радіозасоби, телезасоби, кінозасоби, звукозаписувальні засоби, відеозаписувальні засоби, Інтернет-засоби [15, с. 152]. Погоджуємось з думкою автора, що важко віднести до даного переліку інформаційні агентства, оскільки вони мають право поширювати масову інформацію через електронну, друковану, фото-, кіно-, аудіо- та відеопродукцію [16].

Надалі проведемо більш детальну класифікацію ЗМІ, взявши за основу їх поділ на друковані, аудіовізуальні та електронні.

Одним із найбільш давніх засобів поширення масової інформації є друковані ЗМІ. В другій половині ХХ століття почалась ера телебачення, а кінець другого тисячоліття нашої ери ознаменувався становленням та розвитком електронних ЗМІ, що розповсюджуються через глобальну комп'ютерну мережу Інтернет. Та, незважаючи на це, друковані ЗМІ почали активно пристосовуватися до умов та просторових особливостей віртуального медіа простору. Тому на сьогодні друковані ЗМІ є невід'ємною частиною сучасної масової комунікації.

У вітчизняному законодавстві можна виділити кілька основ класифікації друкованих ЗМІ, які зумовлюють особливості державної реєстрації та застосування до них деяких регуляторних актів щодо оподаткування та державної підтримки. До таких основ класифікації, зокрема, належать: сфера розповсюдження, вид видання, статус видання, програмні цілі або тематична спрямованість, категорія читачів, цільове призначення.

За *сферою розповсюдження* розрізняють друковані ЗМІ: зарубіжні (більше однієї країни), загальнодержавні, регіональні (дві і більше областей), місцеві.

За *видом видання* можна назвати такі друковані ЗМІ, як: газета, журнал, збірник, бюлетень, альманах, календар, дайджест тощо.

З огляду на можливість публікації *нормативно-правових актів* органів державної влади України та місцевого самоврядування виділяють офіційні ЗМІ («Офіційний вісник України», «Відомості Верховної Ради України», газети «Урядовий кур'єр» та «Голос України» тощо) та неофіційні ЗМІ.

За *статусом* видання можуть бути вітчизняні (засновник або всі співзасновники є фізичними або юридичними особами-резидентами), спільні (хоча б один із співзасновників є іноземною фізичною або юридичною особою).

Відповідно до *категорії читачів* визначають ті верстви населення, на які розраховане видання: усе населення, дорослі, молодь, діти, чоловіки, жінки, інваліди, студенти, працівники певної галузі, науковці, педагоги тощо.

Програмні цілі (або тематична спрямованість видання) характеризують завдання, які ставить перед собою засновник друкованого ЗМІ. Тому важливою характеристикою є *вид видання за цільовим призначенням*: загальнополітичне, з питань економіки і бізнесу, виробничо-практичне, наукове, науково-виробниче, науково-популярне, навчальне, довідкове, літературно-художнє, з питань мистецтва, спортивне, юридичне, для дозвілля, медичне, релігійне, уфологічне, екологічне, туристичне, інформаційне, для дітей тощо. Окремо слід виділити такі види видань, як рекламне (понад 40 % обсягу одного номера – реклама) та еротичне оскільки на дані види видань не розповсюджуються встановлені законодавством пільги, а з останніх стягується більший порівняно з іншими реєстраційний збір.

В. В. Московцева також класифікує друковані ЗМІ за *періодичністю виходу* (ранкові й вечірні, щоденні, тижневики, щомісячні, видання, що виходять за спеціальними нагодами) [17, с. 27]. О. Д. Кузнецова [18, с. 156] поділяє друковані видання на *масові* та *соціальні*. Масові, у свою

чергу, поділяються на суспільно-політичні, науково-популярні, культурологічні, а соціальні – на наукові, фахово-галузеві, соціально-групові.

Нині найважливішу роль у сфері масової інформації відіграє діяльність аудіовізуальних ЗМІ, до яких належать телебачення і радіомовлення. Як уже зазначалося, особливості правового регулювання їх діяльності зумовлюють використання ними технічних засобів розповсюдження інформації, а для ефірних ЗМІ – ще й використання такого вичерпного ресурсу, як радіочастотний, що потребує додаткового впорядкування їх діяльності.

Телебачення класифікують за такими критеріями: 1) *за способом трансляції* (ефірне, супутникове, кабельне, проводове, багатоканальне); 2) *за охопленням аудиторії* (загальнонаціональне, міждержавне, регіональне, місцеве); 3) *за спеціалізацією програм* (загальне та спеціалізоване); 4) *за фінансуванням* (бюджетне та таке, що самофінансується); 5) *за комунікативною моделлю віщання* (монологічне, діалогічне, інтеракційне) тощо [19, с. 454].

Варто звернути увагу на те, що законодавство України передбачає різні види ЗМІ залежно від статусу їх власників і засновників.

До *державних* ЗМІ законодавство, наприклад, відносить державні теле- і радіомовні організації [20]; державне інформаційне агентство [21]; друковані ЗМІ, засновником (співзасновником) якого є орган державної влади, а видання здійснюється на базі або за участю державної власності та відповідного фінансування з Державного бюджету України чи бюджету Автономної Республіки Крим і статутом (програмними цілями) редакції якого передбачається, зокрема, інформування громадян про діяльність цього органу та вищих органів державної влади [22]. При цьому законодавство також виділяє ЗМІ як орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, засновником (співзасновником) якого є орган державної влади або орган місцевого самоврядування і який повністю або частково утримується за рахунок державного чи місцевих бюджетів [23].

Комунальними ЗМІ законодавство України визнає аудіовізуальні чи друковані ЗМІ, створені органом місцевого самоврядування або органом місцевого самоврядування спільно з місцевою державною адміністрацією як засновником (співзасновником) на базі чи за участю комунальної власності та відповідного фінансування з місцевого бюджету і статутом (програмними цілями, програмною концепцією) редакції (юридичної особи), у якому передбачається, зокрема, інформування громадян про діяльність цього органу та вищих органів державної влади [24]. Зміст поняття «приватні ЗМІ» законодавством

не визначається, хоча законодавство відносить, наприклад, до структури національного телебачення і радіомовлення України приватні телерадіоорганізації [25]. Тобто можна розуміти, що ЗМІ, які не є державними або комунальними, вважаються *приватними*, тобто орієнтованими насамперед на отримання прибутку від здійснення інформаційної діяльності.

Партійні, засновниками яких є політичні партії і які мають відповідне ідеологічне спрямування та використовуються насамперед для проведення політичної агітації.

Громадянські (неприбуткові), засновниками яких виступають і громадські організації (правозахисні, національні, культурні, релігійні, екологічні, професійні тощо). Цей вид ЗМІ розрахований передусім на задоволення інформаційних потреб відповідних соціальних груп або інформування суспільства з питань діяльності відповідних громадських організацій.

Суспільне телерадіомовлення – телерадіоорганізація зі статусом єдиної загальнонаціональної неподільної і неприбуткової системи масової комунікації, яка є об'єктом права власності Українського народу і діє згідно з єдиною програмною концепцією. Порядок створення та діяльності суспільного телерадіомовлення визначається Законом України «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України» [26]. Таким чином, за критерієм статусу їх власників і засновників ЗМІ їх можна поділяти на: *державні ЗМІ, комунальні ЗМІ, приватні ЗМІ, партійні ЗМІ, громадянські (неприбуткові) ЗМІ та суспільні ЗМІ.*

У попередніх дослідженнях автора, було встановлено, що сьогодні розбудова правової та демократичної держави є практично неможливою без діяльності незалежних друкованих ЗМІ. Друковані ЗМІ можна без сумніву вважати складовою частиною національного інформаційного простору. Україна має забезпечити розвиток національного інформаційного простору, розпочавши процес реформування державних та комунальних друкованих ЗМІ. Необхідно звести до мінімуму можливість використання друкованих ЗМІ як важелів маніпулювання суспільною свідомістю і особистою думкою громадян. Для реформування ЗМІ в державі потрібно створити відповідні економічні умови для незалежної діяльності ЗМІ; розробити та ухвалити нормативно-правові, законодавчі акти про роздержавлення, внести зміни та доповнення до чинного законодавства у сфері інформаційних відносин та діяльності ЗМІ; забезпечити дотримання соціальних прав та гарантій журналістів. Як наслідок – повною мірою буде забезпечена реалізація ст. 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу)», якою встановлена свобода діяльності друкованих

ЗМІ, їх економічна самостійність, заборона цензури та попереднього погодження матеріалів, які поширюються в цих ЗМІ.

У науковій літературі існують й інші підходи до класифікації ЗМІ. Так, на думку авторів монографії «Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні» впровадження телекомунікаційних мереж дає підстави поділяти існуючі ЗМІ на «старі» та «нові» [27, с. 182]. До перших відносять традиційні друковані ЗМІ, тобто газети, журнали, бюлетені тощо. До «нових» – так звані електронні (радіо, телебачення та ін.), що визначаються національним законодавством як аудіовізуальні ЗМІ [28, с. 183].

Продовжуючи більш детально розглядати класифікацію ЗМІ в залежності від форми подання друкованої, аудіовізуальної чи інформації з мережі Інтернет, слід зупинись на типології електронних ЗМІ. З кінця 90-х років минулого століття в Україні поряд із пресою, радіо й телебаченням з'явився четвертий вид медіа – Інтернет-ЗМІ, що поєднує функції і властивості всіх традиційних мас-медіа. На думку О. Вартанової, сьогодні Інтернет як комунікативний майданчик та простір, де існують медіа-продукти, може замінити традиційні ЗМІ. Він виконує комунікаційну, інформаційну, мобілізаційну, інтеграційну і навіть рекреаційну функції [29, с. 39]. І. Биков, у свою чергу, вважає, що традиційні ЗМІ чекає свого роду мутація та злиття з Інтернетом [30, с. 207-208]. В. Терещук переконаний, що використання традиційними ЗМІ мережевих технологій для поширення інформації та розвитку самостійних інтернет-видань створюють умови для безпрецедентного плюралізму думок та свободи слова, тому в українських умовах Інтернет є серйозною альтернативою офіційним джерелам інформації, які, як правило, контролюються з боку держави [31, с. 76].

Із наявних українських і російських досліджень інтернету як каналу масової комунікації відносно виразну спробу типологізації мережевих ЗМІ віднаходимо у Ю. В. Костигової. Дослідниця виокремлює дві основні категорії: *електронні версії друкованих видань* та *власне мережеві ЗМІ*. Вчена подає такі дефініції цих понять: «Електронна версія може являти собою фактичну копію друкованого видання і оновлюватися згідно з виходом кожного нового друкованого номера, а може зберігати лише назву і тематичне спрямування друкованого видання, але бути при цьому самостійним ЗМІ. Мережеві ЗМІ – це ті видання, які не мають друкованої версії і виходять тільки в Мережі» [32]. Крім цього інтернет-ЗМІ поділяються *за типом свого змісту* на новинні, коментарійні, змішані; *за приналежністю* – на державні, медійні, незалежні, ЗМІ, які належать політичних групам або бізнес-структурам [33, с. 53]. У праці «ЗМІ та Інтернет: проблеми правого регулювання» (під редакцією В. Монахова)

зазначається, що за типом змісту або контенту крім новинних, коментарійних та змішаних мережевих ЗМІ, існує й інша варіація класифікації інтернет-ЗМІ: авторські, редакційні та змішані. Залежно від тематики виділяються монотематичні та політематичні мережеві ЗМІ, а також існують національні та регіональні інтернет-ресурси [34, с. 10-11]. О. Коцарев пропонує іншу типологію мережевих ЗМІ. Дослідник виділяє п'ять основних типів інтернет-ЗМІ: інтернет-телебачення, інтернет-радіо, інтернет-газети, інтернет-журнали і новинні сайти [35, с. 323-324]. Таким чином, проведений історіографічний огляд праць, присвячених типології Інтернет-ЗМІ, дає підстави дійти висновку, що нині в не існує єдиного підходу до виокремлення їх типів.

Висновки. Таким чином, діючі ЗМІ України мають визначену систему та чітку структуру, яка сформувалась в останнє двадцятиліття, одночасно з розвитком правової основи. В дану систему на сьогодні входять: друковані, аудіовізуальні та електронні ЗМІ. Однак вказана база структура включає в себе підвиди, які класифікуються залежно від направленості функціонування окремо взятих видів ЗМІ. Звичайно, розвиток інформаційного суспільства в Україні потребує науково-теоретичних досліджень щодо визначення конституційних засад організації та діяльності Інтернет-ЗМІ. Загалом вважаємо, що у подальшому у дослідженнях варто вернути увагу на характеристику ЗМІ як суб'єкта конституційно-правових відносин.

Бібліографічний список

1. Гриценко О. М. Основи теорії міжнародної журналістики / О. М. Гриценко, В. І. Шкляр. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 304 с.
2. Мороз Н. О. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства України [Електронний ресурс] / Н. О. Мороз. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Gumj/2012_2-3/Moroz.pdf.
3. Див.: Там само.
4. Московцева В. В. Типологія друкованих засобів масової інформації / В. В. Московцева. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 44 с.
5. Вартанова Е. Л. Новые медиа как фактор модернизации СМИ / Е. Л. Вартанова // Информационное общество. – 2008. – № 5-6. – С. 37-39.
6. Костыгова Ю. В. Проблемы типологизации сетевых СМИ [Електронний ресурс] / Ю. В. Костыгова // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество : материалы Всеросс. объединенной конф. (Санкт-Петербург, 20-23 ноября 2001 г.). – СПб., 2001. – С. 221-224. – Режим доступу : http://www.ict.edu.ru/vconf/index.php?a=vconf&c=getForm&r=thesisDesc&d=light&id_sec=88&id_thesis=3065.

7. Коцарев О. О. Типологія Інтернет-СМИ / О. О. Коцарев // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Сер. Филология. – Т.19, № 5. – С. 321-324.
8. Бурило Ю. Правовий режим веб-сайту як засобу масової інформації в Україні / Ю. Бурило // Юридична Україна. – 2011. – № 12. – С. 26-30.
9. Людвик І. В. Теоретико-методологічні підходи до класифікації засобів масової інформації України / І. В. Людвик // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 11/12. – С. 150-154.
10. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XXI (із змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
11. Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2938-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 313.
12. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII (із змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.
13. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 р. № 3205-IV (із змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
14. Конституція України : затверджена Законом України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змін., внесеними згідно із Законом України від 1 лютого 2011 № 2952-VI (2952-17) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; 2011. – № 10. – Ст. 68.
15. Див. : Людвик І. В. Указ. твір.
16. Про інформаційні агентства : Закон України від 28 лютого 1995 р. № 74/95-ВР (із змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 13. – Ст. 83.
17. Див. : Московцева В. В. Указ. твір.
18. Кузнецова О. Д. Засоби масової комунікації / О.Д. Кузнецова. – Львів : ПАЮ, 2005. – 200 с.
19. Василик М. А. Основы теории коммуникации / М. А. Василик, М. С. Вершинин, В. А. Павлов [и др.]. – М. : Гардарики, 2003. – 615 с.
20. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 р. № 3205-IV (із змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
21. Про інформаційні агентства : Закон України від 28 лютого 1995 р. № 74/95-ВР (із змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 13. – Ст. 83.
22. Гвоздев В. М. Конституціоналізм і свобода преси / В. М. Гвоздев // Українське журналістикознавство. – 2000. – Вип.1. – Ст. 1.
23. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової

- інформації : Закон України від 23 вересня 1997 р. (із змін. і доп.) № 539/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 49. – Ст. 299.
24. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23 вересня 1997 р. (із змін. і доп.) № 540/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 50. – Ст. 302.
25. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 р. № 3205-IV (із змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
26. Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України: Закон України від 8 липня 1997 р. № 485/97-ВР (із змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради України – 1997. – № 45. – Ст. 284.
27. Шемшеченко Ю. С. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні : монографія / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К. : Юридична думка, 2006. – 384 с.
28. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 р. № 3205-IV (із змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
29. Див. : Варганова Е. Л. Указ. твір.
30. Быков И. А. Интернет-журналистика: специфика и перспективы развития / И. А. Быков // Средства массовой информации в современном мире: материалы межвузовской научно-практической конференции / Под ред. В. И. Конькова. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского университета, 2002. – С. 207-208.
31. Терещук В. І. Інтернет як інформаційний чинник гуманітарної безпеки українського суспільства / В. І. Терещук // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Вип. 37 (у двох частинах). Частина І. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2002. – 280 с. – С. 75-78.
32. Див. : Костыгова Ю. В. Указ. твір.
33. Водолагин А. Л. Интернет-СМИ как арена политической борьбы / А. Л. Водолагин // Общественные науки и современность. – 2002. – № 1. – С. 49-67.
34. Монахов В. Н. СМИ и Интернет: проблемы правового регулирования / В. Н. Монахов. – М. : ЭКОПРИНТ, 2003. – 320 с.
35. Див. : Коцарев О. О. Указ. твір.

В статье рассматриваются основные подходы к классификации средств массовой информации согласно действующему украинскому законодательству, выясняется роль «новых» СМИ в современном мире и обосновывается

необходимость разгосударствления государственных и коммунальных печатных СМИ, как одной из разновидностей СМИ.

The article reviews the main approaches to the classification of mass media according to current Ukrainian legislation, it appears the role of «new» media in the modern world and the necessity of privatization of state and communal print media as one of the types of media.

Стаття надійшла до редколегії 30.01.2013

УДК: 323.22/04

Колісниченко І. В., ГУ «ЮНПУ імені К. Д. Ушинського»

ПОЗИТИВНАЯ КОММУНИКАЦИЯ КАК УСЛОВИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПАТТЕРНИЗАЦИИ

В данной статье рассматриваются паттерны как факторы речевого воспроизведения в процессе человеческой коммуникации внутри общества, как системы, имеющей синергетическую природу.

Понятие «паттерн» является ключевым в теории коммуникации, заимствованное из психологии и разработанное психотерапевтами-аналитиками Полем Вацлавиком, Джанет Бивином, Доном Джексоном и др. Наиболее четкая дефиниция данному понятию дана в их работе «Прагматика человеческих коммуникаций. Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия» [2]. Паттерн в переводе с английского («pattern») – образец, шаблон, система, используется как термин в ряде западных дисциплин и технологиях. Смысл термина «паттерн» варьируется в зависимости от области знаний, в которой используется.

Современное толкование термина «паттерн» можно свести к следующим определениям, в зависимости от области применения и употребления:

В информатике – это эффективный способ решения определенных задач проектирования, в частности проектирования компьютерных программ. В психологии – а) набор стереотипных поведенческих реакций или последовательностей действий; б) объединение сенсорных стимулов как принадлежащих одному классу объектов. В техническом анализе – это характерный участок временных графиков цен.

Паттерн в трекерной музыке означает таблицу, определяющую порядок и режим воспроизведения семплов на нескольких каналах

за определенный промежуток времени. В электронной музыке – это набор заранее запрограммированных, последовательно (зациклено) звучащих разных партий инструментов.

Паттерн в схемах для вязания – это неоднократно повторяющийся узор.

В психотерапевтической практике термин используется как апробированная полноправная категория, характеризующая определенный тип человеческого поведения, копирующего другое поведение. Поскольку параметр поведения рассматривается в прагмалингвистике как параметр коммуникации, паттерн определяется как особый тип коммуникативного взаимодействия, имеющего повторяющийся эмоциональный компонент.

В российской науке паттерн, как тип поведения в аспекте человеческой коммуникации, рассмотрен Г. М. Сучковой в работе «Прагматика межличностного взаимодействия», в которой данное понятие определено как «естественный спонтанный эмоциональный диалог, неизменной частью которого являются относительно неинформативные вариативные повторы коммуникантами слов, реплик и/или взаимообменов репликами» [5, с. 137].

Термин «паттерн» широко сегодня применяется современными психологами и психотерапевтами, исследующими социальные группы, в особенности семейными психотерапевтами, а также бизнес-тренерами и менеджерами-консультантами [См., напр.: 1]. В частности, обозначая параметры описания семейной системы, исследователи выделяют шесть основных, один из которых – коммуникативные паттерны как стереотипы взаимодействия (Г. Бейтсон, А. Черников, Ф. Филатов).

Наиболее ярко коммуникационный паттерн отображает термин метакоммуникация как особый вид общения, предметом которого является сам процесс общения. Другими словами, метакоммуникация – это коммуникация по поводу коммуникации.

В то же время паттерн – концептуальное понятие, используемое, как уже отмечалось, в психофизиологии, музыке, философии, математике, строительстве и др., определяемое в справочниках и словарях по-разному: как сущность явления, имеющего повторяющиеся черты; как свойство повторяющихся компонентов, объединенных общей структурой; и как процесс, фиксирующий модель взаимодействия, включающего повторения.

Итак, из всех приведенных определений понятия «паттерн» из разных областей знания и разноплановых по сути и содержанию, четко просматривается такой общий элемент как некий повтор воспроизведения.

Паттерн комунікації – тип емоціонального об'єднання (образец об'єднання), який складається у комунікантів, що знаходяться в довготривалих (або інших) відносинах, де параметр «відносин» по якомусь-будь основанню домінує над параметром «вмісту» (форма переважає над вмістом).

Таким чином, узагальнюючи різноманітні твердження, можна зробити висновок про те, що паттерн – деяка категорія для позначення форми і вмісту емоціональних видів комунікативного взаємодіяння, яка заключається в позиційних, ситуаційних і інших повтореннях, як варіативних, так і не варіативних, розширюючих подійне і вербальне поле комунікації. Це – одиниця людського об'єднання найвищого рівня, якій притаманні напруженість і надлишковість, реєструвані повторами.

Паттерн політичного поведіння, або в іншій редакції – політичний паттерн – був використаний для структурного аналізу політичної реальності О. Л. Лейбовичем, який визначив вміст політичного паттерна, що включає в себе шаблони групового і індивідуального поведіння в публічній сфері, в мережі відносин, побудованих властивими інститутами, і розділив їх на дві структури – динамічну і статичну. Динамічна структура політичного паттерна, за його визначенням, складається з трьох основних елементів: джерела його формування, механізму трансляції (з елементами зворотного зв'язку, або без них) і, нарешті, поведінчих актів, в яких відтворюються установлені образці. Статична структура політичного паттерна складається з інших компонентів: політичного акту, його символічного заповнення, вербального і (або) невербального вираження [7].

В даній ситуації паттерн розглядається як фактор відтворення і сприйняття в процесі взаємодіяння всередині системи електорат – інститут влади, що має синергетичну природу.

Розглядаючи суспільство як соціальний організм, метасистему, що включає в себе всі види соціальних спільнот і їх взаємозв'язків (комунікацій), що характеризується цілісністю, динамізмом, відкритістю, самоорганізацією, просторово-часовим існуванням, можна переконатися в тому, що суспільство об'єктивно називають соціальним організмом, підкреслюючи, що його слід розглядати як надзвичайно складну цілісну систему. Даний підхід сприяє наділенню терміна тими загальними і необхідними ознаками, якими володіє будь-яка система. В цій зв'язці цілеспрямовано звернутися до синергетики з її апаратом понять, що характеризують властивості широкого класу складних систем.

С синергетической точки зрения, общество как социальный организм представляет собою сверхсложную диссипативную эволюционирующую систему, которая имеет характерные для подобных систем общие свойства. Причем эти свойства проявляются в специфическом для общества виде.

Исследователи, изучающие синергетику как теорию самоорганизации системы и структурных взаимосвязей, в частности, ее основоположник – профессор Герман Хакен, а также известный физик Л. И. Мандельштам, трактуют синергетику как «наследницу теории колебаний, говорящей на «интернациональном языке» науки, акцентируя внимание не на предметных особенностях той или иной области знания, а на сущности процессов, изучаемых в них, которая служит своего рода поставщиком языка междисциплинарного общения [6, с. 90].

Межкультурная коммуникация выступает как процесс трансляции, получения и трансформации смысла, в результате которого формируется межкультурное пространство – пограничный континуум знаков и смыслов, представленный в виде абстрактной модели взаимосвязей. В случае непонимания культурного смысла происходит дезинтеграция взаимосвязей в межкультурном пространстве, что ведет к коммуникативным неудачам. При успешном и эффективном межкультурном общении осуществляется интеракция, или взаимодействие концептосфер участников коммуникации, и возникает приращение смысла посредством его перевода на язык «родной» культуры. Происходит это в результате осознанного пути овладения категориями и единицами межкультурного пространства (аспект взаимодействия) или в результате инсайта – постижения чужой культуры (синергетический аспект). При преобразовании дискурсивной ситуации с уровня неопределенности до уровня взаимопонимания проясняется смысл информационной, интерактивной и скрытой сторон коммуникации [3, с. 278], в частности в политико-электоральном дискурсе.

Однако, коммуникативные неудачи нередко возникают и внутри одной лингвокультуры. Часто, общаясь, люди говорят на одном языке, идентично воспринимая эмоциональные, вербальные и невербальные паттерны, присущие одной субкультуре, слушают, но не слышат и не достигают взаимопонимания. В чем же причина данного коммуникативного конфликта?

Сложно будет не согласиться, что немаловажным аспектом создания позитивной коммуникации, в том числе и в синергетическом аспекте, служит эмоциональный фон, или, говоря проще – настроение. Ряд ученых, в частности, А. Изен называет настроение течением

или потоком гедонически ориентированных идей, мыслей и образов, извлекаемых из памяти, утверждая, что их объединяет общий положительный или отрицательный гедонический тон (как субъективное восприятие удовольствия, т. е. образы удовольствия, запечатленные ранее в памяти) [Цит. по: 4, с. 59].

Таким образом, рассматривая паттерны коммуникации в аспекте синергетики, в данном случае как среды межкультурных взаимодействий и взаимовлияний, целесообразным будет придать описанному А. Изеном гедоническому потоку физический окрас, идентифицировав его с неким вектором направленности эмоции, а точнее – намерения, имеющим определенную волновую (частотную) структуру. Например, нередко в общении, в особенности первично попадая в новую среду, мы наблюдаем характерные эмоции, такие как напряжение, волнение, сопротивление; или констатируем состояния, выражаясь на обыденном сленге, «растаял», «загорелся», «потух» и т. д. То есть, «закладывая» в начале коммуникативного взаимодействия позитивный вектор настроения, коммуникатор «задает программу» создания позитивной или удачной коммуникации. Особенно ярко сегодня прослеживается политическая паттернизация в средствах массовой информации, в частности, в политических ток-шоу, в которых выступления политиков зачастую приобретают предвидимый эмоциональный окрас. Взаимодействия как между политическими силами, так и политиков с обществом характеризуются уже устоявшимися паттернами – «накал» (страстей) и т. п., являющимися для нас паттернами эмоциональных состояний.

Итак, исследуя паттерны коммуникации в синергетическом аспекте, в данном ключе – структуры непрерывно взаимодействующей с иными системами, целесообразно будет предложить идентификацию эмоциональных паттернов как частотной характеристики, неосознанно вступающей в реакцию (в данном случае коммуникацию) со средой, формирующей ответную реакцию.

Так как успех политического взаимодействия во многом зависит от ценностей и норм субъектов политических действий, их умения правильно оценить ситуацию и в соответствии с ней реализовать общественную цель, ответная реакция общества, осознанно, а также неосознанно, формируется в соответствии с удовлетворительным восприятием (или невосприятием) подаваемого посыла.

К сожалению, сегодня нет подтвержденных научных данных, основанных на показателях приборов, способных фиксировать частоту эмоций, однако существуют известные данные о частоте энергетического поля, звука, пульса, энцефаллограммы и т. д. Однако, известно,

что на протяжении тысячелетий частота вибраций (т.е. колебаний в секунду) нашей планеты составляла 7,6 Гц. Физики называют ее частотой Шумана. Ученые часто сверяли с ней свои приборы.

Человек чувствовал себя комфортно в этих условиях, так как частота вибраций его энергетического поля имела такие же параметры – 7,6 – 7,8 Гц. В последнее время частота Шумана начала возрастать. С 1986 года учеными наблюдается рост вибраций частоты окружающего нас мира и предполагалось, что он достигнет пика в декабре 2012 года – до 40 Гц.

Итак, секрет успешной коммуникации внутри системы с присущими ей традиционными паттернами, в большей степени зависит не столько от проявленных речевых категорий, обозначающих знаки и смыслы, в том числе и эмоциональные, сколько от истинных частот внутренних вибраций, излучаемых коммуникантом (коммуникантами). И тем сильнее успех политического взаимодействия, чем выше показатели частот истинных намерений политической элиты.

Библиографический список

1. Бейтсон Г. Экология разума. Избранные статьи по антропологии, психиатрии и эпистемологии / Г. Бейтсон ; пер. с англ. – М. : Смысл, 2000. – 476 с.
2. Вацлавик П. Прагматика человеческих коммуникаций. Изучение паттернов, патологий и парадоксов / П. Вацлавик, Дж. Бивин, Д. Джексон ; пер. с англ. А. Суворовой. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 320 с.
3. Дрожачих Н. В. Синергетические аспекты межкультурной коммуникации / Н. В. Дрожачих // Синергетическая лингвистика vs. лингвистическая синергетика: Материалы международной научно-практической конференции. Пермь, 8-10 апреля 2010 г. – Пермь : ПГТУ, 2010. – С. 276-282.
4. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 752 с.
5. Сучкова Г. М. Прагматика межличностного взаимодействия : монография / Г. М. Сучкова. – СПб. : СПб. ун-т, 2005. – 240 с.
6. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен. – М., 1991. – 240 с.
7. Лейбович О. Л. Паттерны политического поведения: структурный анализ [Электронный ресурс] / О. Л. Лейбович. – Режим доступа : <http://maiskoechtivo.pstu.ru/2008/1/2/2.html>

У статті розглядаються паттерни як фактори мовного відтворення в процесі людської комунікації усередині суспільства, як системи, яка має синергетичну природу.

In this article patterns as factors of the vocal reproducing are examined in the process of human communication into society, as system, having synergetics essence.

Стаття надійшла до редколегії 25.01.2013

УДК 35.078.3

Аблякімова Е. Е., НУ «ОЮА»

ПРАВОВЕ І СУСПІЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

В даній статті аналізується поняття та основні признаки публічної інформації. Визначається її значення, як об'єкту інформаційних відносин. Характеризуються комунікаційні моделі забезпечення доступу до публічної інформації.

Реалізація права на інформацію, і зокрема на доступ до публічної інформації, є одними з ключових у забезпеченні прав і свобод людини, при чому не лише в сфері інформації, але й усіх інших. Адже саме через безперешкодний доступ до інформації реалізується інформаційна взаємодія між людиною, суспільством та державою, функціонують механізми громадського контролю над органами публічної влади, забезпечуються інформаційні потреби суб'єктів інформаційних відносин. Адже на сьогоднішній день загальноновизнаною є теза про те, що «суспільство реалізує себе через комунікативні взаємодії – обмін інформацією, яка є, по своїй суті, тією сполучною ланкою, без якої неможлива жодна зміна, жодна подія, жоден процес» [1]. Такі обставини надають актуальності дослідженням конкретних механізмів та процедур реалізації права на доступ до інформації та типології самої інформації, доступ до якої реалізується за допомогою таких механізмів.

Питання реалізації права на доступ до інформації неодноразово ставали предметом досліджень відомих вітчизняних та зарубіжних фахівців в галузі інформаційного права, серед яких І. Л. Бачило, І. В. Арістова, Р. А. Каложний, Б. А. Кормич, В. Н. Лопатин, І. С. Чиж, М. А. Федотов, Ю. С. Шемшученко та інші [2-4].

Але, з прийняттям Закону України «Про доступ до публічної інформації» [5] відбулися істотні зміни у традиційних механізмах реалізації права на інформацію, зокрема шляхом виокремлення нової для українського інформаційного законодавства категорії «публічна інформація», яка має свій специфічний правовий режим. Фактично,

у інформаційному законодавстві України було створено новий правовий інститут, який базується на досвіді ряду зарубіжних країн, насамперед США.

Тому існує необхідність ґрунтовного аналізу змісту та сутності поняття «публічна інформація» та визначення її властивих характеристик, які диференціюють дану категорію від інших видів інформації, визначених національним законодавством. Крім того, для правильного розуміння змісту та сутності суспільних відносин, що виникають з приводу публічної інформації, необхідно враховувати суспільне значення даного виду інформації у взаємодії між органами публічної влади та іншими суб'єктами інформаційних відносин.

Пристаюючи до аналізу поняття «публічна інформація», слід відзначити, що воно є «наскрізним», тобто включає в себе інші види інформації, що класифікується законодавством на підставі тих, або інших характеристик.

Наприклад, категорія «публічна інформація» може включати будь-які види інформації за змістом. Адже будь-який із зазначених у ст. 10 Закону України «Про інформацію» [6] видів інформації: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація, тощо може надаватися за запитом зацікавлених осіб.

Крім того, виходячи зі змісту ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» до публічної інформації можуть належати різні види інформації за порядком доступу: як відкрита інформація, так і інформація з обмеженим доступом (конфіденційна, таємна та службова).

Нарешті, в деяких випадках, поняття публічної інформації, може включати і масову інформацію, наприклад у випадку забезпечення доступу до неї шляхом систематичного та оперативного оприлюднення, як це передбачено ст. ч 1. ст. 5 Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Така ситуація пояснюється тим, що сама категорія «публічна інформація» визначена законодавством виключно з метою створення механізму реалізації права на доступ до інформації. Відповідно, саме наявність у спеціальних суб'єктів – суб'єктів владних повноважень та інших розпорядників публічної інформації обов'язків щодо надання доступу до такої інформації і є підставою для виділення відповідної категорії.

Стаття 1 вищезгаданого Закону України «Про доступ до публічної інформації» визначає, що публічна інформація, це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом.

Можна визначити декілька основних ознаки публічної інформації, на які вказує дане визначення:

1. Належність інформації до сфери відання та компетенції суб'єкта владних повноважень.

2. Існування інформації в певній матеріалізованій формі.

3. Знаходження інформації та її носіїв у володінні суб'єкту владних повноважень або іншого розпорядника публічної інформації.

Так, до публічної інформації відноситься інформація, отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків. Тобто інформація повинна належати до сфери компетенції конкретного суб'єкту владних повноважень або стосуватися виконання цим суб'єктом своїх обов'язків.

Інформація може бути як отримана від інших суб'єктів інформаційних відносин, так і створена безпосередньо самим суб'єктом владних повноважень. Важливим є застереження, щодо визначеності законодавством компетенції та обов'язків, порядку отримання або створення такої інформації.

В цьому аспекті слід зазначити, що не вся інформація, яка отримується або створюється суб'єктом владних повноважень, його посадовими особами або співробітниками входить до категорії публічна інформація.

Так, не може розглядатися як публічна інформація особиста кореспонденція та особисті повідомлення засобів телекомунікації (телефонні дзвінки, електронна пошта), отримані співробітниками суб'єктів владних повноважень.

Не належать до цієї категорії і цілий ряд інформаційної продукції, як то продукція друкованих ЗМІ, книги, рекламні видання, що можуть надходити на адресу суб'єктів владних повноважень, у тому випадку, якщо отримання такої інформаційної продукції не передбачено компетенцією відповідного суб'єкта.

Нарешті, навіть віднесення до публічної власної інформації суб'єкту владних повноважень обмежується лише інформацією створеною у відповідності до встановлених законодавством адміністративних

процедур та у відповідності до компетенції даного суб'єкта. Таким чином, не може розглядатися як публічна інформація різного роду особисті записи, чернетки, телефонні довідники та інші подібні документи, створені співробітниками та посадовими особами суб'єктів владних повноважень.

Матеріалізована форма означає те, що до публічної інформації відноситься лише інформація «відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях». Таким чином, законодавство встановлює вимоги щодо матеріалізованої форми представлення публічної інформації у вигляді документу, що виокремлює її від загального поняття інформації. Адже Закон України «Про інформацію» (ст. 1) відносить до категорії інформація будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Тобто, для того щоб стати предметом правовідносин, взагалі, відомості або данні повинні мати лише можливість для представлення у формі матеріальних або електронних носіїв інформації, в той же час статус публічної інформації такі відомості або данні можуть отримати лише після перетворення у встановлену законодавством матеріальну форму.

Нарешті, публічна інформація повинна знаходитися у володінні суб'єктів владних повноважень та інших розпорядників публічної інформації. В цьому аспекті можна говорити про термін «знаходиться у володінні» в декількох аспектах. Адже, остання редакція Закону України «Про інформацію» позбулася норм, що регулюють питання права власності на інформацію, згадуючи лише про інформаційні продукти та інформаційні послуги, та відсилаючи до норм Цивільного кодексу та законодавства, що регулює питання прав інтелектуальної власності.

Разом з тим, слід розуміти, що публічна інформація, обмежена матеріалізованими формами її представлення, а згідно ст. 419 Цивільного кодексу право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного. Тобто, поняття «знаходиться у володінні» в більшій мірі стосується документів, що є джерелами публічної інформації, і відповідно, права суб'єкта владних повноважень, або інших розпорядників публічної інформації користуватися цими документами для задоволення власних інформаційних потреб. Враховуючи це, володіння публічною інформацією може тлумачитися достатньо широко і охоплювати процедури зберігання, реєстрації, збирання, отримання, виробництва, обробки інформації та її матеріальних носіїв, що виконуються суб'єктом владних повноважень або іншим розпорядником публічної інформації відповідно до їх компетенції та повноважень.

Таким чином лише поєднання таких критеріїв, як належна компетенція, розпорядження інформацією та її відповідне оформлення обумовлює можливість виникнення щодо інформації правовідносин, що врегульовані законодавством про доступ до публічної інформації.

Разом з тим особливості правовідносин що виникають з приводу публічної інформації обумовлюються не лише її формальними характеристиками, але й суспільною цінністю та значенням такої інформації.

Взагалі, основним суспільним призначенням будь-якої інформації є задоволення інформаційних потреб суб'єктів інформаційних відносин. На цю властивість інформації, вказував ще основоположник теорії інформації К. Шеннон. Він, в своїй праці «Роботи з теорії інформатики та кібернетики» розглядав інформацію, як кількісний чинник, що змінює початкову (апріорну) невизначеність знань або вибору [7]. Не дивлячись на орієнтацію роботи на науково-технічні аспекти інформації, К. Шеннон вказав і на один з ключових соціальних аспектів інформації – усунення невизначеності для здійснення певного вибору. Іншими словами, отримання належної кількості інформації допомагає окремій особі, групі осіб, або всьому суспільству робити обґрунтований вибір певної поведінки. Зокрема, можливість робити обґрунтований вибір на думку дослідників, найбільшою мірою відображає сутність і мету забезпечення права людини і громадянина на доступ до інформації [3, 99].

Самі по собі характер та сутність публічної інформації, обумовлює її переважне використання для здійснення такого обґрунтованого вибору у відносинах між людиною і суспільством з одного боку, та державою і органами публічної влади з іншого. Можна говорити про те, що питання доступу до публічної інформації, цілком охоплюються популярною концепцією дуалізму публічного та приватного, яку в першу чергу застосовують до характеристики правового регулювання діяльності засобів масової комунікації [3, 238].

Приватний аспект реалізації доступу та подальшого використання публічної інформації стосується в першу чергу реалізації особистих прав і свобод у відносинах з органами публічної влади. Саме цей аспект від початку і розглядався як основний, при формуванні механізмів забезпечення доступу до публічної інформації. Цей, аспект базується в першу чергу на чітких адміністративних процедурах, які визначають порядок, спосіб та строки реалізації права особи на ознайомлення із документами, що є у розпорядженні органів публічної влади.

Така позиція, зокрема, була популярною у США наприкінці 40-х рр. XX ст., із набуттям чинності Акту про адміністративні процедури (*Administrative Procedure Act of 1946*), що був одним з перших законодавчих актів, що встановлював правила доступу до документів та інформації органів публічної влади. Як зазначалося у одному з коментарів даного Акту, найбільш важливими є «встановлені Актом про адміністративні процедури положення щодо неформального регулювання розгляду справ, участі зацікавлених сторін у нормотворчості та інформування громадськості про організацію та процесуальну діяльність агенцій. Адміністративні установи, кінець-кінцем, створені, без сумнівів, щоб робити свою справу чесно та ефективно. Це спосіб у який вони функціонують, але це лише маленька частина їх активності. Якщо юристи та зацікавлена громадськість зможуть узнати, як взятися за справу з установою та отримати її задовільне вирішення, їм доведеться дещо менше бути пов'язаними із механізмами змагального процесу» [8]. Іншими словами, основним призначенням механізму доступу до інформації органів публічної влади вважалась можливість отримати інформацію щодо порядку та способів діяльності певної установи з метою вирішення конкретної справи у даній установі. Це розглядалося як ефективна альтернатива вирішення цих справ в судовому порядку. Як ми бачимо, в даному випадку головними вважаються приватний інтерес окремих осіб та їх особисті права.

Але в процесі розвитку інституту доступу до публічної інформації, накопичення практики правозастосування, розуміння його значення значно розширилося за межі вирішення вузьких питань взаємодії між особою та органом публічної влади у вирішенні конкретних питань віднесених до компетенції останнього. В коментарі до Акту про публічну інформацію, яким було вдосконалено механізм забезпечення доступу до публічної інформації та значно розширено право такого доступу, відзначається насамперед суспільно-політичне значення даного закону. Зокрема, підкреслюється, що цей Акт базується на конституційному принципі представницького уряду, який розкривається у необхідності інформувати суспільство «люди, делегуючи владу, не надають своїм державним службовцям права вирішувати що люди повинні знати, а чого люди не повинні знати. Люди наполягають на тому, щоб залишатися інформованими таким чином, щоб вони могли зберігати контроль за інструментами, які вони створили. Метою Акту про публічну інформацію є зміцнення громадського контролю...» [9]. Таким чином, доступ до публічної інформації вже розглядається як важний чинник взаємодії не лише між окремою особою та окремою

адміністративною установою, а й між суспільством та урядом (публічною владою) в цілому.

Можна говорити про те, що суспільні відносини, предметом яких є публічна інформація виступають складовою комунікативної взаємодії між суспільством та владою. А ця взаємодія, в свою чергу виступає центральним елементом політичного процесу. Наприклад, Е. Кац описав соціально-політичний процес як ланцюжок, який складається з наступних складових: уряд – парламент – ЗМІ – спілкування – думка – дія. Процес цей побудований на принципах зворотного зв'язку [10]. Ця традиційна схема соціально-політичного процесу відводить ключову роль засобам масової інформації у задоволенні інформаційних потреб суспільства, забезпеченості його обізнаності із діяльністю органів публічної влади та у реалізації механізмів громадського контролю. Але у випадку використання публічної інформації значно розширюються можливості суспільства та громадян у безпосередній комунікації з органами публічної влади. Адже через реалізацію права на запит щодо доступу до публічної інформації створюється можливість альтернативного, порівняно із ЗМІ, способу задоволення інформаційних потреб, безпосереднього контролю за діяльністю органів публічної влади.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» (ст. 5) передбачає два способи забезпечення доступу до публічної інформації: шляхом систематичного та оперативного оприлюднення інформації в офіційних друкованих виданнях, на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет, інформаційних стендах та будь-яким іншим способом, а також шляхом надання інформації за запитами на інформацію.

Фактично, дана норма передбачає застосування двох різних моделей комунікації між розпорядниками публічної інформації та іншими суб'єктами інформаційних відносин – моделі мовлення та комунікаційної моделі, відповідно [11].

Реалізація доступу через оприлюднення інформації за ініціативної розпорядника публічної інформації базується на комунікативній моделі мовлення, при якій інформація надходить із центру багатьом абонентам на периферію. При такій моделі і тема комунікації (зміст інформації), і час такої комунікації обирається розпорядником інформації.

Надання інформації за запитами, в свою чергу, відповідає консультативній моделі. В даному випадку, запитувачі інформації, перебуваючи на периферії комунікаційної лінії, за своєю ініціативою шукають необхідні відомості в інформаційному сховищі, яке в даному випадку контролюється розпорядником публічної інформації. Відповідно, тема такої комунікації та час її здійснення визначається не центром,

а периферійним користувачем. Вважається, що це є сучасним варіантом дистанційної політичної комунікації.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити ряд висновків.

По-перше, законодавство передбачає три основні критерії віднесення інформації до категорії «публічна інформація», до яких належать: належність до сфери відання суб'єкта владних повноважень, матеріалізована форма представлення та володіння такою інформацією суб'єктом владних повноважень.

По-друге, доступ до публічної інформації забезпечує захист як приватних, так і публічних інтересів. Приватні інтереси стосуються вирішення конкретних справ із суб'єктом владних повноважень, публічні – у забезпеченні громадського контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень та політичного процесу в цілому.

По-третє, доступ до публічної інформації реалізується через дві незалежні комунікаційні моделі – модель мовлення, в якій ініціатором виступає розпорядник інформації, та консультативну модель, в якій ініціатором виступає запитувач інформації.

Бібліографічний список

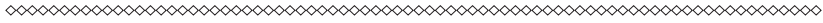
1. Круковский Я. Информационная парадигма самоорганизации в обеспечении устойчивого развития общества [Электронный ресурс] / Я. Круковский. – Режим доступа : <http://lpr.tsu.ru/Public/art2002/sbornik/029.htm>
2. Бачило И. Л. Информационное право / И. Л. Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов; под. ред. акад. РАН Б. Н. Топорнина. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 789 с.
3. Кормич Б. А. Информационное право : підручник / Б. А. Кормич. – Харків : Бурун і К, 2011. – 334 с.
4. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа – К. : Юридична думка, 2006. – 384 с.
5. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
6. Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII (В редакції Закону від 13.01.2011 № 2938-VI) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 313.
7. Шеннон К. Работы по теории информатики и кибернетике / Клод Шеннон; пер. с англ. – М. : Иностранная литература, 1963 – С. 718.
8. Fuchs, Ralph F. Attorney General's Manual on the Administrative Procedure Act, Prepared by the United States Department of Justice; The Federal Administrative Procedure Act and the Administrative

- Agencies, Vol. VII of the New York University School of Law Institute Proceedings // Indiana Law Journal: Vol. 23: Iss. 3, Article 16. – P. 373.
9. Public Information Handbook. – Office of the Attorney General of Taxes, 2012. – P. 2.
 10. Кацавцева С. Политическая коммуникация: проблемы, ожидания, возможности / С. Кацавцева // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 104.
 11. Див: Кравченко В. И. Власть и коммуникация: проблемы взаимодействия в информационном обществе / В. И. Кравченко. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского государственного университета экономики и финансов, 2003. – С. 134.

В данной статье анализируются понятие и основные признаки публичной информации. Определяется ее значение, как объекта информационных отношений. Характеризуются коммуникационные модели обеспечения доступа к публичной информации.

The present article provides the analyses of the term and main features of public information. The determination of the public information role as an object of informational relations is given. The communicational models of providing the access to the public information are also characterized.

Стаття надійшла до редколегії 06.02.2013

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

УДК 341.241.8

Задорожній О. В., КНУ ім. Т. Г. Шевченко

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ СТОСОВНО СПІЛЬНИХ ПРОЕКТІВ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

В статті розглянуто міжнародно-правові форми і практичні наслідки укладення і реалізації міжурядових україно-російських угод щодо розвитку спільних проектів в галузі зв'язку, авіабудування та атомної енергетики у 2010-2012 роках.

В умовах невизначеності щодо участі України в інтеграційних об'єднаннях на пострадянському просторі Російська Федерація могла зробити ставку на зближення окремих галузей і (якщо ці спроби виявляться вдалим) поглинання українських підприємств. Усвідомлюючи, що Президент В. Янукович готовий йти на поступки у цій сфері, Росія стала ініціювати цілий ряд об'єднувальних ініціатив у ключових галузях господарства.

Зокрема, в Основних напрямках діяльності уряду Російської Федерації на період до 2012 року [1] поставлено завдання «гарантувати повноцінну роботу глобальної навігаційної супутникової системи ГЛОНАСС», а у Концепції довгострокового соціально-економічного розвитку Російської Федерації до 2020 року [2] у контексті розвитку

ГЛОНАСС наголошується на потребі «розширення міжнародного співробітництва в галузі супутникової навігації».

17 травня 2010 р. було укладено Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі використання та розвитку російської глобальної навігаційної супутникової системи ГЛОНАСС [3], затверджену Постановою Кабінету Міністрів України 11 серпня того ж року [4]. Метою цієї Угоди визначено створення належної організаційної та правової основи для взаємовигідного співробітництва в конкретних сферах спільної діяльності, пов'язаної з використанням і розвитком системи ГЛОНАСС та відповідних супутникових навігаційних технологій за допомогою:

1) регламентації співробітництва у сфері проведення робіт зі створення української наземної інфраструктури системи ГЛОНАСС, яка включає українські наземні функціональні доповнення системи ГЛОНАСС, а також навігаційної апаратури споживачів;

2) створення умов для співробітництва в наукових дослідженнях у сфері використання супутникової навігації;

3) надання на взаємній основі сприяння при обміні матеріалами, устаткуванням та відповідними технологіями в сфері супутникової навігації;

4) створення умов для укладення контрактів для забезпечення реалізації цієї Угоди.

Враховуючи ці цілі, статтю 5 було визначено конкретні сфери співпраці: створення українських наземних функціональних доповнень системи ГЛОНАСС, які дозволяють забезпечити використання системи ГЛОНАСС споживачами навігаційних сигналів на території України; використання інформації від української наземної інфраструктури системи ГЛОНАСС, яка включає українські наземні функціональні доповнення системи ГЛОНАСС, для науково-технічних розробок, науково-прикладних досліджень з метою розвитку та використання системи ГЛОНАСС в інтересах соціально-економічного розвитку України та Російської Федерації; створення корисного навантаження супутникової системи функціонального доповнення системи ГЛОНАСС та розміщення його на геостационарних супутниках з метою створення української супутникової системи функціонального доповнення системи ГЛОНАСС; створення навігаційної апаратури споживачів, яка працює за сигналами стандартної точності системи ГЛОНАСС, інших навігаційних супутникових систем та їхніх функціональних доповнень [5].

Відповідно до Угоди Україна зобов'язана використовувати російську супутникову навігацію і, отже, залежатиме від неї. Імовірно, що

ГЛОНАСС нав'язуватиметься українським споживачам замість GPS у добровільно-примусовому порядку, як це вже відбувається у РФ, хоча на сьогодні точність визначення координат системою ГЛОНАСС становить +/-10 метрів, а системою GPS +/-1-2 метри [6].

Крім того, у Програмі російсько-українського співробітництва у галузі дослідження і використання космічного простору в мирних цілях на 2012-2016 рр., підписаній прем'єрами двох держав у червні 2012 р., передбачено подальше використання ракет-носіїв «Зеніт», спільне використання системи ГЛОНАСС для створення єдиного навігаційно-часового простору Росії та України, а також проведення ряду експериментів на МКС для Академії наук України [7].

Аналогічні ініціативи простежуються і у сфері авіабудування. Вищевказаними російськими документами стратегічного планування передбачено підвищення конкурентоспроможності російського авіа-та суднобудування і транзитного потенціалу російської економіки.

Зокрема, в галузі суднобудування вищевказаними Основними напрямками передбачено «у найближчі роки... забезпечити міжнародну кооперацію... для розвитку виробництва широкого спектру конкурентоспроможних цивільних суден». Для розвитку російської авіаційної промисловості відповідно до Основних напрямів потрібно забезпечити «розвиток ВАТ «Об'єднана авіабудівна корпорація», в тому числі... доцільно інтегрувати необхідні авіаційні активи в Україні і в Республіці Узбекистан» [8]. А в Концепції підкреслюється, що «реалізація проривних проектів у цивільному авіабудуванні, в тому числі в кооперації з іноземними фірмами», має відбуватися лише «за умови збереження за Росією функції системного інтегратора» [9].

У квітні 2010 р. росіяни запропонували українській стороні проект Угоди між урядом РФ і Кабінетом Міністрів України про співпрацю в галузі авіабудування та інтеграції російського ВАТ «Об'єднана авіабудівна корпорація» та українського ДАК «Антонов» (до складу якого входять АНТК ім. Антонова, Харківське державне авіабудівне підприємство, Київський авіазавод «Авіант» і ДП «Завод цивільної авіації»).

27 травня генеральний конструктор ДАК «Антонов» Д.Ківа повідомив, що у результаті кількох раундів переговорів з російським ВАТ «Об'єднана авіабудівна корпорація» було досягнуто домовленості про створення спільного підприємства на рівних умовах. СП координуватиме виробництво авіапродукції, кооперацію, маркетинг, а також продаж літаків третім країнам. 11 червня перший віце-прем'єр-міністр України А.Клюєв підтвердив, що українські авіабудівні компанії

кооперуватимуться з російськими партнерами для спільного авіабудування та реалізації літаків через створення СП [10].

У березні 2011 р. ВАТ «Об'єднана авіабудівна корпорація» і державний авіабудівний концерн «Антонов» уклали договір купівлі-продажу 50% частки у статутному капіталі ТОВ «Управляюча компанія «ОАК-Цивільні літаки», на базі якої після проходження необхідних корпоративних процедур мало бути створено спільне російсько-українське підприємство «ОАК-Антонов». 25 березня 2012 р. в результаті переговорів керівництва ДАК «Антонов» і «Об'єднаної авіабудівної корпорації» було вирішено розпочати випуск літаків Ан-70 на підприємствах ВАТ «Воронезьке акціонерне літакобудівне товариство» (ВАСО) [11]. Однак, у серпні 2012 р. Голова ОАК РФ М. Погосян повідомив про початок підготовки виробництва літаків Ан-70 на підприємствах ВАТ «Казанське авіаційне виробниче об'єднання ім. С. П. Горбунова» (КАВО). Очевидно, що реалізація цих домовленостей може призвести до стагнації виробничих потужностей на території України, під загрозою можуть опинитися і права на українських конструкторських бюро на свою інтелектуальну власність.

Інтеграційні ініціативи не оминули й енергетичну сферу. Росія проявила ініціативу, будучи незадоволеною своїми попередніми досягненнями у відносинах з Україною. 9 червня 2010 р. була укладена двостороння Міжурядова угода про добудову 3-го і 4-го блоків Хмельницької АЕС [12], ратифікована 12 січня 2011 р. [13], а також контракт на постачання палива українським АЕС на ексклюзивній основі.

Угодою (ст. 1) передбачено, що Сторони здійснюють співробітництво у проектуванні, будівництві та введенні в експлуатацію енергоблоків №3 та №4 Хмельницької АЕС з урахуванням застосування існуючих конструкцій з реакторними установками типу ВВЕР-1000 проекту В-392. Відповідно до ст.4 в цілях здійснення співробітництва, передбаченого Угодою, Російська Сторона забезпечить організацію фінансування в обсязі, необхідному для проектування, будівництва та введення в експлуатацію енергоблоків, у тому числі для оплати товарів, робіт і послуг, що поставляються з Російської Федерації в Україну або закуповуються в Україні, при умові часткового співфінансування з Української Сторони.

Цінними для російської сторони стали положення ст. 6, відповідно до якої енергоблоку, збудовані в ході реалізації цієї Угоди, упродовж усього періоду їхньої експлуатації повинні використовувати ядерне паливо у вигляді тепловиділяючих збірок, виготовлених тільки за російськими технологіями, на умовах, погоджених у відповідних

контрактах. При цьому, у випадку здійснення поставок палива відкритим акціонерним товариством «ТВЕЛ», комерційні умови поставок тепловиділяючих збірок для енергоблоків № 3 та № 4 Хмельницької АЕС не можуть бути гірші, ніж умови поставок тепловиділяючих збірок, виготовлених ним для інших енергоблоків з реакторними установками типу ВВЕР українських АЕС [14].

У розвиток цієї угоди ДК «Ядерне паливо» підписало Угоду з російською компанією «ТВЕЛ» про будівництво заводу з фабрикації ядерного палива з метою отримання можливості Україною виробляти власне ядерне паливо. Існує висока ймовірність того, що виконання положень підписаних Угод затримуватиметься на невизначений час через незацікавленість РФ, по-перше, у реалізації проекту з будівництва нових ядерних блоків в Україні в разі неможливості домінування в ньому російських підприємств, по-друге, внаслідок невігідності для РФ спорудження заводу з фабрикації ядерного палива на українській території, оскільки це призведе до зниження доданої вартості в його виробництві російськими компаніями [15].

Однак Голова ДК «Росатом» С. Кірієнко, коментуючи ці домовленості, не приховував радості: «Ми одержали гарантоване завантаження наших підприємств і зрозуміли перспективу на 15-20 років вперед. Скільки працюватимуть ці блоки – стільки часу здійснюватиметься постачання палива за російськими технологіями». Натомість, Україна отримала кредитування та будівництво двох нових блоків за російським взірцем і застарілими технологіями.

Той же С. Кірієнко, вказавши на необхідність диверсифікації постачальників обладнання для АЕС, повідомив, що Росія має намір освоїти виробництво тихохідних турбін для АЕС, аналогічних тим, які нині випускає харківський ВАТ «Турбоатом» і які стоять майже на всіх атомних електростанціях Росії, і що компанія «Силові машини» вже розпочала в Санкт-Петербурзі будівництво заводу, який виготовлятиме тихохідні турбіни. Іншим варіантом розвитку ситуації може стати створення українсько-російського СП з участю українських ВАТ «Атоменергомаш» і ВАТ «Турбоатом».

Стратегічні російські інтеграційні плани у цій сфері було оприлюднено прем'єр-міністром Росії В. Путіним під час переговорів 27 квітня 2010 р. у Києві. Їхня суть полягає у кооперації ядерних галузей України й Росії через об'єднання галузей генерації енергії, атомного машинобудування й паливного циклу. Ці плани було конкретизовано у запропонованому Москвою проекті міжурядової угоди про розширення стратегічного співробітництва у галузі енергетики. Відповідно до цього документа росіяни, серед іншого, прагнули досягти домовленостей

про те, щоб у III кварталі 2010 року було підписано міждержавну угоду про створення СП з розробки Новокостянтинівського родовища урану в Україні, а також щоб до законодавства України було внесено необхідні зміни, які дозволили б створення російсько-української юридичної особи для розробки уранових родовищ на території України [16]. Однак пізніше з'явилися повідомлення про те, що Україна має намір освоювати Новокостянтинівське родовище уранових руд самостійно, без участі інвестицій з боку Російської Федерації. Крім того, Росія настійливо пропонує розпочати спільне постачання електроенергії до держав Європи [17].

Деякі з цих проектів, зокрема, щодо співпраці у сфері авіабудування, видаються перспективними, особливо враховуючи те, що із державами Заходу співробітництво у вказаній галузі малоімовірно. Проблема в іншому – наскільки буде забезпечено дотримання інтересів України, чи не відбудеться поступове поглинання більш потужним партнером менш потужного з відповідним розподілом власності та прибутків.

Йдеться про загрозу нашій державі частковою або повною втратою контролю над цілим рядом галузей економіки. На думку А.Бульвінського, зусилля нової української владної команди на поглиблення співпраці саме з країнами СНД і насамперед з Росією не видаються такими, що можуть сприяти забезпеченню технологічного чи будь-якого іншого прориву України, зміцненню її власного місця у міжнародному поділі праці та посиленню політичної ваги.

Реалізація різноманітних «об'єднувальних» ініціатив призведе скоріше до перетворення України на «підмайстра» російського господарства. Аналіз дій команди В. Януковича засвідчує, що на практиці ефективно реалізовується лише «російська частина» Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Значно більша за обсягом «європейська частина» цієї стратегічної програми наразі залишається неактуалізованою.

Російська статистика відзначає вкрай низький рівень інноваційної активності у країні [18]. Об'єднання зусиль двох недостатньо розвинених з технологічної точки зору держав (якими є Росія та Україна) зовсім не гарантує значного посилення їхнього спільного науково-технічного потенціалу. У кожній з держав відбулося настільки відчутне падіння у науково-технічних сферах, що відродження потребує перш за все наближення до західного наукового простору – простору передової науки і техніки [19].

Інша проблема полягає в тому, що, як передбачають російські фахівці, у найближчі роки конкурентоспроможність російських технологій на світових ринках буде дуже обмеженою, а це неминуче призведе до потреби у широкомасштабному використанні зарубіжних технологій. Але навіть готовність Росії поділитися придбаними технологіями (насправді така готовність суто гіпотетична через високу ціну ноу-хау) не убезпечує Україну від однакових з нею ризиків, таких як низька ефективність придбаних технологій, тривалість і висока ціна впровадження, погана організація виробництва, недостатня кваліфікація персоналу [20].

Бібліографічний список

1. Основные направления деятельности Правительства Российской Федерации на период до 2012 года, утвержденные Распоряжением Правительства Российской Федерации от 17 ноября 2008 г. № 1663-р [Электронный ресурс] // МОО «Информация для всех». – Режим доступа : <http://www.ifar.ru/pr/2008/n081126a.pdf>
2. Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации до 2020 года, утвержденная Распоряжением Правительства Российской Федерации от 17 ноября 2008 г. № 1662-р. [Электронный ресурс] // МОО «Информация для всех». – Режим доступа : <http://www.ifar.ru/ofdocs/rus/rus006.pdf>
3. Про співробітництво в галузі використання та розвитку російської глобальної навігаційної супутникової системи ГЛОНАСС : Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації від 17.05.2010 р. // Офіційний вісник України. – 27.05.2011. – №37. – С. 419.
4. Про затвердження Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі використання та розвитку російської глобальної навігаційної супутникової системи ГЛОНАСС : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2010 р. №705 // Урядовий кур'єр. – 20.08.2010. – № 154.
5. Про співробітництво в галузі використання та розвитку російської глобальної навігаційної супутникової системи ГЛОНАСС : Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації від 17.05.2010 р. // Офіційний вісник України. – 27.05.2011. – №37. – С. 419.
6. Бульвінський А. Новий політичний курс Віктора Януковича та російські стратегічні інтереси / А. Бульвінський // Віче. – 2010. – № 20. – С. 8-12.
7. Співробітництво з Російською Федерацією [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного космічного агентства України. – Режим доступа : <http://www.nkau.gov.ua/nsau/catalogNEW.nsf/160776743F>

- 0D4A37C3256BB30050B196/86B12656929083C4C2257187003311A2?Open Document
8. Основные направления деятельности Правительства Российской Федерации на период до 2012 года, утверждены распоряжением Правительства Российской Федерации от 17 ноября 2008 г. № 1663-р [Электронный ресурс] // МОО «Информация для всех». – Режим доступа : <http://www.ifar.ru/pr/2008/n081126a.pdf>
 9. Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации до 2020 года, утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 17 ноября 2008 г. № 1662-р. [Электронный ресурс] // МОО «Информация для всех». – Режим доступа : <http://www.ifar.ru/ofdocs/rus/rus006.pdf>
 10. Бульвінський А. Новий політичний курс Віктора Януковича та російські стратегічні інтереси / А. Бульвінський // Віче. – 2010. – № 20. – С. 8-12.
 11. «Антонов» хоче випускати Ан-70 в Росії // Повідомлення УНІАН. – 28.03.2012.
 12. Про співробітництво в будівництві енергоблоків №3 та №4 Хмельницької АЕС : Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації від 09.06.2010 р. // Офіційний вісник України. – 29.04.2011. – №30.
 13. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в будівництві енергоблоків №3 та №4 Хмельницької АЕС : Закон України від 12.01.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №31. – ст. 300.
 14. Бульвінський А. Новий політичний курс Віктора Януковича та російські стратегічні інтереси / А. Бульвінський // Віче. – 2010. – № 20. – С. 8-12.
 15. «Енергетичний трикутник» ЄС-України-Росія: взаємовідносини, інтереси, протиріччя // Національна безпека і оборона. – 2012. – №4-5 (133-134). – С. 32.
 16. Бульвінський А. Новий політичний курс Віктора Януковича та російські стратегічні інтереси / А. Бульвінський // Віче. – 2010. – № 20. – С. 8-12.
 17. Высоцкий С. Сделка с Медведевым: что потерял Янукович в Харькове / С. Высоцкий, Н. Бублий // Фокус. – 29.04.2010.
 18. Основные показатели инновационной деятельности [Электронный ресурс] // Российский статистический ежегодник – 2008 Федеральной службы государственной статистики. – Режим доступа : http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_13/IssWWW.exe/Stg/d5/21-33.htm
 19. Бульвінський А. Новий політичний курс Віктора Януковича та російські стратегічні інтереси / А. Бульвінський // Віче. – 2010. – № 20. – С. 8-12.

20. Майборода О. Користь і сантимент в україно-російських відносинах [Електронний ресурс] / О. Майборода // Дискуссионный клуб «Саммит». – Режим доступу : <http://dc-summit.info/proekty/ukraina-i-rossija/991-korist-i-santiment-v-ukrainorosijskih-vidnosinah.html> - 18.06.2010.

В статье рассмотрены международно-правовые формы и практические последствия заключения и реализации межправительственных украинно-российских соглашений относительно развития совместных проектов в области связи, авиастроения и атомной энергетики в 2010-2012 годах.

The article deals with international legal form and practical implications of the conclusion and implementation of the Russian-Ukraine intergovernmental agreements on joint development projects in the satellite global positioning and communications, aviation and nuclear power in 2010-2012.

Стаття надійшла до редколегії 17.01.2013

УДК 341: 620.9

Кориневич А. О., КНУ імені Тараса Шевченка

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ

Стаття присвячена дослідженню становлення та розвитку міжнародно-правового регулювання використання енергетичних ресурсів та міжнародних відносин держав у енергетичній сфері. У ній наводяться та аналізуються зародки та ключові етапи цього процесу. Особлива увага присвячена Договору до Енергетичної Хартії як основи багатосторонньої моделі співробітництва держав у енергетичній сфері.

Міжнародне право почало регулювати міжнародні відносини в сфері енергетики у 70-і роки ХХ століття. До цього часу не існувало міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин в сфері енергетики. Існували лише національні правові регулювання електроенергетичної, вугільної та ядерної галузі. Нафта була єдиним винятком, оскільки вона повинна була відправлятися з далеких країн-виробників до колишніх метрополій, а колишній зв'язок між видобуванням, перевезенням і продажем був порушений в результаті процесу деколонізації. Навіть в той час національні нафтові

ринки дуже жорстко регулювались, з монопольними правами та контролем цін або, щонайменше, з перевагами для національних нафтових компаній, які повинні були видобувати нафту для підняття національних економік. В той час в контексті міжнародно-правового регулювання відносин в сфері енергетики існували лише загальні норми, що мали звичаєвий характер і які впливали на міжнародне інвестування нафтової промисловості [1, р. 1129]. Це були традиційні норми, що захищали інвестиції та право власності і які згодом поставили під питання держави «Третього Світу» під гаслом «Нового міжнародного економічного порядку». Однак ці звичаєві норми не стосувалися лише енергетичного сектору, про них можна говорити в контексті енергетики лише зважаючи на те, що інвестиції у нафтову і видобувну галузі склали основну частину іноземних інвестицій в той час і найбільше підлягали регулюванню. В цей же час існувало також право відповідальності за заподіяння ядерної шкоди, що складалося в основному з міжнародних договорів. Однією з основних концепцій «Нового міжнародного економічного порядку» була концепція націоналізації і компенсацій, що стосувалася західних нафтових компаній.

Ситуація докорінно змінилась за останні чотири десятиріччя. По-перше, виникли національні галузі права, які не лише здійснюють контроль за державними енергетичними монополіями, які, можливо, в історичному контексті стали першим елементом національного енергетичного права. По-друге, до появи розвинутого нафтогазового права, що діє, зокрема, як адміністративне право і регулює питання надання ліцензій на доступ до розвідки і розробки родовищ, протягом 1970-х років призвело відкриття родовищ нафти і газу в голландських, норвезьких, англійських і данських прибережних зонах. Національне і порівняльне нафтогазове право стало предметом дослідження відділу енергетичного права і права природних ресурсів Міжнародної асоціації адвокатів (Section on Energy & Natural Resources Law of the International Bar Association), що була заснована в кінці 1970-их років і Центру досліджень нафтового права в Університеті м. Данді (Centre for Petroleum Law Studies at the University of Dundee). Ліцензування було лише першим кроком до теоретичної концептуалізації нафтогазового права. З розвитком нафтогазової сфери встановлені норми приватного права (зокрема, щодо спільних підприємств) пристосовувалися до специфічних умов високого ризику, довгострокових інвестицій у нафтогазову сферу. З'являлися нові галузеві контрактні форми, такі як угода про спільне управління, контракт, укладений в результаті торгів або проведення тендеру,

контракт на проектне фінансування, контракт на транспортування, контракт на будівництво трубопроводів та ін.

Можна з впевненістю сказати, що значний вплив на становлення міжнародно-правового регулювання використання енергетичних ресурсів та формування міжнародного енергетичного права мала фрагментація міжнародного права. До явища фрагментації призвели події кінця ХХ – початку ХХІ ст., зокрема розширення предметної сфери регулювання міжнародного права, посилення регіональної та загальносвітової взаємозалежності, набуття індивідами більшої самостійності на міжнародній арені [2, с. 7]. Процес фрагментації характеризується проліферацією міжнародно-правових норм та інститутів; автономністю чи самодостатністю деяких міжнародно-правових режимів; поширенням міжнародного права на ті сфери відносин, які раніше не вважалися придатними для міжнародно-правового регулювання; регіоналізацією та спеціалізацією міжнародного права; створенням міжнародних судів та інших органів, що застосовують і тлумачать міжнародне право та мають компетенцію, яка співпадає повністю або частково. Для становлення міжнародного енергетичного права найбільше значення мало поширення міжнародного права на сферу відносин, яка раніше не вважалася придатною для міжнародно-правового регулювання – на енергетичну сферу. При цьому міжнародне енергетичне право навряд чи можна вважати режимом ізольованим від решти міжнародно-правових режимів, адже характер співвідношення міжнародного енергетичного права з галузями міжнародного права, взаємозв'язок принципів міжнародного енергетичного права з основними принципами міжнародного права свідчать про тісні зв'язки міжнародного енергетичного права зі складовими елементами системи міжнародного права.

Процес розвитку міжнародного та національного нафтогазового права продовжився у 1970-і 1980-і роки і паралельно до цієї галузі права проходило етап становлення енергетичне право, основним елементом якого була електроенергія. Лібералізація політики у енергетичній сфері, яка переважала у світі протягом останніх двадцяти років, призвела до приватизації енергетичного сектору, що сприяло розвитку економічного регулювання та контролю за діяльністю нових приватних суб'єктів у енергетичному секторі, монополій, які ще залишилися, а з часом з'явилися і почали функціонувати конкурентні енергетичні ринки. До цієї лібералізації відносили у енергетичному секторі були в основному вертикальними, на основі планово-адміністративної моделі, державної власності, або, в деяких випадках, за участю приватних монополій, які, фактично, знаходилися під значним державним

контролем. Нова ж структура відносин в енергетичній галузі є в основному горизонтальною, тобто вона передбачає укладання контрактів між різними суб'єктами, які колись були частиною монополізованої енергетичної галузі.

Іноземні інвестиції в нафтогазову промисловість були основою викликів, що згодом постали перед енергетичними галузями країн. Наразі відбувається випробовування новою хвилею іноземних інвестицій в енергетичні галузі в розвинених країнах, країнах що розвиваються та країнах з перехідною економікою. Це було викликано недавньою зміною політики приватизації і лібералізації в усьому світі. Інвестування у нафтогазову сферу, інвестування у нові види енергії, а також інвестування в інфраструктуру як і раніше піддається політичному ризику і є більш складним та непередбачуваним для інвестора ніж інвестиції у виробництво або послуги. Причиною є довгострокова та капіталомістка природа інвестицій в енергетичну галузь, яка піддає небезпеці великі інвестиції протягом значного часу, а також те, що на основі політичних міркувань, іноземний інвестор піддається тиску і його права порушуються набагато частіше, ніж права державної компанії або інвестора з приймаючої держави.

Захист іноземних інвестицій традиційно регулювався та регулюється двосторонніми договорами (концесіями, комерційними угодами та ін.). На сьогодні укладено більше двох тисяч двосторонніх інвестиційних договорів (так званих «BITs» – Bilateral Investment Treaties). Ці договори, їхні положення, які багато в чому є стандартизованими та уніфікованими, визначили зміст основних сучасних багатосторонніх торговельних та інвестиційних угод, таких як Угода НАФТА (Північноамериканська угода про вільну торгівлю), Договір до Енергетичної Хартії (ДЕХ), тобто, призвели до виникнення багатосторонніх міжнародних договорів. Їхня мета полягає не у спрямуванні інвестицій чи торгівлі, а в полегшенні операцій, зниженні політичних та регулятивних ризиків і, тим самим, в сприянні розширенню та забезпеченні безпеки торгівлі та інвестиційних потоків. Загальна функція таких багатосторонніх договорів полягає в зниженні операційних витрат, які підвищуються, коли мова йде про ситуації підвищеного ризику, в основному у ситуація з нестабільним чи неефективним урядом або з урядом, що характеризується недостатнім рівнем управління. Інвестиційний арбітраж, що створюється у відповідності з цими договорами, є важливим кроком у напрямку міжнародного судового перегляду національних адміністративних актів. «Погане управління» в свою чергу полягає в низькому рівні «закону і порядку», неповазі до закону, до власності та контрактів,

великомасштабній корупції, у застосуванні непрозорих відносин між державою і бізнесом. Такі особливості «поганого управління» є, найімовірніше, спільними для країн з відсталим економічним розвитком. Багатосторонні міжнародні договори є відповіддю на глобалізацію світової економіки, вони ініціюють створення глобальних правил дій урядів. Ці договори мають особливу роль для міжнародних інвестицій в енергетичну сферу зважаючи на переваги, які надають ці договори у випадках інвестиційних спорів, адже вони захищають інвестора від політичних ризиків у приймаючій державі, від мінливості політичних процесів приймаючої держави. Міжнародне енергетичне право являє собою сучасні зусилля створити правову основу для світової економіки, зокрема в рамках багатосторонніх міжнародних договорів у сфері інвестицій в енергетичну галузь. Але міжнародне енергетичне право це не тільки інвестиційні договори. Міжнародне енергетичне право це також все більш зростаюча кількість торговельних угод на основі правил ГАТТ/СОТ. Нафта ніколи не розглядалась як товар в рамках ГАТТ, оскільки імпортери залежали від вільного імпорту і тому рідко встановлювали імпорتنі обмеження. Але з переробкою та експортом нафтопродуктів з країн виробників, а також інтеграцією газу, вугілля та електроенергії в міжнародну або регіональну торгівлю виникає питання торговельних бар'єрів. І при торгівлі енергоресурсами сторони все більше намагаються брати за основу правила ГАТТ/СОТ.

На сьогодні Європейський Союз являє собою найбільш розвинений приклад міжнародного регулювання енергетики. З 1985 року відбулося запровадження, в рамках програми внутрішнього ринку, великого масиву законодавства ЄС, головним чином у формі директив, яке стосується свободи торгівлі, свободи інвестицій, недискримінаційного доступу до енергетичних ресурсів за допомогою ліцензування, вільного транзиту, доступу до об'єктів енергетики і транспорту, недискримінаційних закупівель державних органів і підприємств енергетичного сектору та застосування законодавства про конкуренцію до монопольних прагнень. «*Acquis Communautaire*» Європейського Союзу у сфері енергетики визначає план та виступає як точка відліку для переговорів щодо глобального порядку, правил та принципів у сфері енергетики. Європейська практика у сфері торгівлі енергоресурсами є неоціненним досвідом для усього світу, її правила та принципи можуть бути основою для глобальної моделі.

Договір про заснування Європейського Співтовариства Вугілля і Сталі (Паризький договір), який був підписаний 18 квітня 1951 року і припинив свою дію 23 липня 2002 року, заснував спільний режим для вугілля та сталі на строк 50 років – Європейське Співтовариство Вугілля

і Сталі. Договір був підписаний у Парижі Францією, Німеччиною, Італією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом. За умовами договору держави-учасниці створили Співтовариство з метою вільного руху вугілля та сталі і вільного доступу до засобів виробництва [3, с. 464]. Також за договором засновувалося Вище правління, яке здійснювало нагляд за ринком, повагою до конкуренції і прозорістю ціни. Передумовою до укладення договору став план міністра закордонних справ Франції Робера Шумана, викладений у заяві (декларації) 9 травня 1950 року. Шуман запропонував, щоб вугільна і сталеливарна промисловості Франції та Німеччини були під контролем єдиного Вищого правління в рамках організації, до якої могли приєднатися й інші європейські держави. Договір про заснування Європейського Співтовариства Вугілля і Сталі вступив в силу 24 липня 1952 року, строк його дії становив п'ятдесят років. Спільний ринок, запроваджений договором, був відкритий 10 лютого 1953 року для вугілля, залізної руди і металобрухту, 1 травня 1953 року – для сталі. Основною метою, визначеною у статті 2 договору, було сприяння економічному росту, росту рівня зайнятості населення і підвищення стандартів життя шляхом створення спільного ринку з вугілля та сталі. З метою створення спільного ринку вугілля та сталі договір запровадив вільний рух товарів без митних зборів та тарифів. Договір забороняв дискримінаційні заходи та субсидії держав щодо вугільної та сталеливарної галузі. За договором також передбачалося незалежне від держав фінансування Європейського Співтовариства Вугілля і Сталі шляхом впровадження податку на продукцію металургійної та вугледобувної промисловості. Договір включав два протоколи, один з яких стосувався створення Суду, другий – відносин Європейського Співтовариства Вугілля та Сталі з Радою Європи, а також Конвенцію щодо перехідних положень, які стосувалися імплементації договору, відносин з третіми державами та загальних гарантій. За Договором про заснування Європейського Співтовариства Вугілля і Сталі створювалися інституції Європейського Співтовариства вугілля та сталі, які включали: Вище правління, Асамблею, Раду Міністрів та Суд. За договором Європейське Співтовариство Вугілля та Сталі було юридичною особою.

Другим договором, укладеним у 1950-і роки, що стосувався енергетичного сектору, був Договір про заснування Європейського Співтовариства з Атомної Енергії («Другий Римський договір»), підписаний Францією, Німеччиною, Італією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом 25 березня 1957 року в м. Рим. Договір набув чинності 1 січня 1958 року. Першочерговою метою підписання договору була

координація дослідних програм держав-членів з метою мирного застосування атомної енергії. За договором створювалося Європейське Співтовариство з Атомної Енергії (Євратом). Договір про Євратом мав сприяти формуванню і розвитку європейської атомної енергетики для того, щоб держави-члени могли отримувати користь від розвитку атомної енергетики та забезпечення безпеки постачання матеріалів, а також забезпечення високих стандартів безпеки. Завданням Договору про заснування Європейського Співтовариства з Атомної Енергії був розвиток атомної енергетики держав-членів. Положення договору застосовуються до держав-членів, фізичних осіб, приватних і державних установ, які здійснюють свою діяльність у сферах, що врегульовуються договором, зокрема у сфері виготовлення розчеплюваних матеріалів, вихідних речовин і руд. За договором створювалося Європейське Співтовариство з Атомної Енергії (Євратом). Його основними завданнями є: 1). Розвиток дослідницької роботи і поширення технічної інформації; 2). Розробка єдиних норм безпеки для захисту здоров'я трудящих і всього населення, а також контроль за виконанням цих норм; 3). Спрощення режиму інвестування і забезпечення встановлення основних установок, необхідних для розвитку атомної енергетики держав-членів Європейського Співтовариства з Атомної Енергії; 4). Контроль за регулярним і справедливим постачанням споживачів у Співтоваристві ядерним паливом і рудою; 5). Контроль за тим, щоб ядерні матеріали, що використовуються в мирних цілях, не використовувалися для інших цілей (зокрема, військових); 6). Використовувати своє право власності на володіння спеціальними матеріалами, що розщеплюються; 7). Сприяти прогресу у сфері мирного використання атомної енергії, співпрацюючи з іншими державами і міжнародними організаціями; 8). Створення спільних підприємств.

Менше з тим, основний інструмент європейської економічної інтеграції того часу, – Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства від 25 березня 1957 року, не містив жодного положення щодо енергетичної політики. Відсутність спеціальної глави про енергетичну політику у Договорі про заснування Європейського Економічного Співтовариства на певний час зупинила розвиток енергетичної політики та енергетичного права Європейського Співтовариства. Період між 1958 і 1972 роками розглядається як такий, у якому не вистачало ефективної спільної політики у сфері енергетики [4, р. 227].

У відповідь на нафтову кризу 1973 року держави-члени Європейського Співтовариства розпочали розробку спільної енергетичної стратегії, яка б мала на меті захист національних інтересів

держав-членів. Таке прагнення держав-членів знайшло відображення у прийнятті Радою певних нормативних актів, зокрема, Резолюції від 17 вересня 1974 року щодо нової стратегії енергетичної політики для Співтовариства. Суттєвіша правова база для європейської енергетичної інтеграції була досягнута, коли 1 липня 1987 року набрав чинності Єдиний Європейський Акт. Цей договір вніс зміни до договорів про Європейські Співтовариства, проте найзначніші зміни він вніс до Договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства. Стаття 8а встановила мету запровадити до кінця 1992 року внутрішній ринок – простір без внутрішніх кордонів, у якому забезпечувався б вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталу. В рамках Європейського Співтовариства у 1985 р. президент Європейської Комісії Жак Делор запропонував план створення внутрішнього європейського ринку. Щоб збільшити шанси на успіх у творенні єдиного внутрішнього ринку і було внесено зміни до установчого Договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства. Згодом Європейська Комісія використовувала положення щодо внутрішнього ринку як правову основу для подальших законодавчих ініціатив щодо секторів електроенергетики та природного газу [4, р. 228].

Договір про Європейський Союз, який був підписаний 7 лютого 1992 року в місті Маастрихт (Нідерланди) і вступив в силу 1 листопада 1993 року, був важливим для енергетичного сектору з огляду на декілька обставин. Він включив заходи у «сферах енергетики, захисту громадянських прав і туризму» у список сфер діяльності співтовариства (Стаття 3), а також додав статтю щодо заохочення трансєвропейських мереж у сфері транспорту, телекомунікацій та енергетичних інфраструктур (Стаття 129b (Стаття 154)).

Північноамериканська угода про вільну торгівлю (Угода НАФТА), підписана у грудні 1992 року Сполученими Штатами Америки, Мексикою і Канадою запровадила зону вільної торгівлі між цими державами. Частина друга Угоди НАФТА присвячена торгівлі товарами, глава 6 частини другої – енергії та основним нафтохімічним товарам [5]. Пункт 2 статті 601 Угоди НАФТА встановлює, що сторони визнають що є бажаним посилювати важливу роль, яку відіграють енергетичні та основні нафтохімічні продукти, у зоні вільної торгівлі та підтримувати цю мету шляхом стійкої і поетапної лібералізації. Згідно із положенням пункту 3 цієї ж статті 601, сторони визнають важливість наявності прозорих і міжнародно-конкуруючих енерго- та нафтохімічних секторів задля просування їхніх особистих національних інтересів.

Напевно найважливішою віхою у становленні міжнародно-правового регулювання використання енергетичних ресурсів стало

прийняття ДЕХ, який є головним багатостороннім міжнародним договором в енергетичній сфері. Прем'єр-міністр Нідерландів Рууд Любберс розпочав «Процес Енергетичної Хартії» у липні 1990 року, запропонувавши механізм, який мав на меті допомогу радянським республікам у їхньому переході до ринкової економіки [6, р. 524]. В Європейському Союзі була зініційована спільна стратегія, яка мала на меті об'єднання проблем Західної Європи (безпека енергетичних поставок) з можливостями східноєвропейських держав (багаті нерозвідані запаси нафти і газу). Ця стратегія ґрунтувалася на сприянні західним інвестиціям (перш за все з держав Євросоюзу) у енергетичний сектор держав Східної Європи, а також на транзиті енергетичних ресурсів зі Сходу на Захід. Ця стратегія сприяла б забезпеченню більшої диверсифікації енергетичних поставок до Євросоюзу і відкриттю нових можливостей для інвестицій держав-членів Європейського Союзу на Схід, а також сприяла б економічному розвитку східноєвропейських країн, що забезпечило б Євросоюзу надійних та процвітаючих сусідів. Стратегія мала на меті встановлення взаємозалежності між державами Західної та Східної Європи у питанні енергетичного постачання, яка б допомогла знешкодити все ще існуючу в Європі політичну конфронтацію – наслідок епохи «Холодної війни». І, звичайно, Європейський Союз прагнув забезпечити собі конкурентну перевагу у боротьбі зі Сполученими Штатами Америки за лідерство у світі.

ДЕХ та Протокол з ефективності енергетики та відповідних аспектів захисту навколишнього середовища були підписані у грудні 1994 року і вступили в силу в квітні 1998 року. Станом на жовтень 2009 року Договір був ратифікований 46 державами (в тому числі й Україною) і Європейським Співтовариством [7]. Чотири держави підписали ДЕХ, але ще не ратифікували його (Австрія, Білорусь, Ісландія, Норвегія). Стаття 45 ДЕХ впроваджує міжнародно-правову новелу – «тимчасове застосування». Держава може підписати договір, і, не ратифікувавши його, застосовувати його на тимчасових засадах (наприклад, Білорусь). Щоправда, з положення статті 45 Договору виникає питання, якою мірою такі держави зобов'язані згідно із положеннями ДЕХ. Російська Федерація, так само як і Білорусь, застосовувала ДЕХ на тимчасових засадах, але 20.08.2009 р. офіційно повідомила депозитарія про свій намір не ставати учасницею ДЕХ і, таким чином, ДЕХ перестав діяти для Росії 18.10.2009 р.

ДЕХ був заснований на положеннях Європейської Енергетичної Хартії 1991 року. В той час як Європейська Енергетична Хартія була, по суті, декларацією політичних намірів сприяти співробітництву

Східної та Західної Європи, ДЕХ є юридично обов'язковим багатостороннім міжнародним договором – єдиним такого роду договором, що регулює питання міждержавного співробітництва у галузі енергетики. Більше того, на сьогодні ДЕХ є одним з головних багатосторонніх договорів, який регулює питання захисту інвестицій. Він є важливим міжнародним договором, який забезпечує захист інвестицій і сприяє торгівлі та транзиту у спільноті держав-виробників та споживачів енергоресурсів, яка постійно збільшується. ДЕХ також встановлює основу для проведення внутрішніх реформ енергетичної галузі та забезпечення транскордонного інвестування і торгівлі у державах-учасниках.

Таким чином, міжнародно-правове регулювання використання енергетичних ресурсів та міжнародних відносин держав в енергетичній сфері за чотири десятиліття пройшло шлях із зародження національних галузей нафтогазового та електроенергетичного права, регіонального співробітництва в рамках ЄС і НАФТА до багатосторонньої моделі міжнародного співробітництва в рамках ДЕХ, який і сьогодні залишається головним багатостороннім міжнародним договором в енергетичній сфері. ЄС наразі має найбільш розвинений механізм правового регулювання енергетики, а модель ДЕХ поки що не отримала універсального визнання чи логічного продовження.

Бібліографічний список

1. Walde T. International Energy Law: An Introduction to Modern Concepts, Context, Policy and Players / Thomas Walde // Schneider Theobald, Handbuch zum Recht der Energiewirtschaft. – 2002. – P. 1127 – 1162.
2. Поєдинок О. Р. Права біженців у контексті фрагментації міжнародного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / О. Р. Поєдинок ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2010. – 20 с.
3. Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. / за ред. Л. В. Губерського та ін. – Т. 1. – К. : Знання України, 2004. – 760 с.
4. Cross E. EU Energy Law. The Treaty Framework / Eugene Daniel Cross // Energy Law in Europe / Ed. Martha M. Roggenkamp, Anita Rønne, Catherine Redgwell, Iñigo del Guayo. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 227 – 245.
5. North American Free Trade Agreement [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nafta-sec-alena.org/en/view.aspx?conID=590&mtpID=130>.
6. Konoplyanik A., Walde T. Energy Charter Treaty and its Role in International Energy / Andrei Konoplyanik and Thomas Walde // Journal of Energy & Natural Resources Law. – Vol. 24. – No 4. – 2006. – P. 523-558.

7. Статус ратифікації Договору до Енергетичної Хартії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/Public_ratification_Treaty.pdf.

Стаття посвячена дослідженню становлення і розвитку міжнародно-правового регулювання використання енергетических ресурсів і міжнародних відносин держав в енергетическій сфері. В ній приведені і проаналізовані ключеві етапи цього процесу. Особое внимание уделено Договору к Энергетической Хартии как основе многосторонней модели сотрудничества государств в энергетической сфере.

The article is dedicated to the research of establishment and development of international legal regulation of utilization of energy resources and international relations in energy sphere. Main stages of this process are analyzed in the article. Particular attention is paid to the Energy Charter Treaty as the basis of multilateral model of cooperation of states in energy sphere.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2013

УДК 341.225.5.001.8:347.79

Короткий Т. Р., НУ «ОЮА»

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ДОКТРИНИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРО ОХОРОНУ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Проведена систематизація та огляд публікацій в сфері міжнародно-правової охорони морського середовища. Зроблено висновок про перспективність досліджень даного інституту міжнародного права.

Нормативна система інституту міжнародно-правової охорони морського середовища в даний час достатньо добре розроблена. Однак ця проблематика привертала увагу фахівців у сфері морського права не завжди. Тому важливим є аналіз розвитку доктрини та ступінь дослідженості даного інституту для визначення подальших напрямків наукового пошуку.

Тому метою даної статті є аналіз рівня дослідженості інституту міжнародно-правової охорони морського середовища в доктрині міжнародного права.

Виходячи із заявленої мети нами були поставлені такі наукові завдання: систематизувати наукові публікації у сфері міжнародно-

правової охорони морського середовища і провести їх огляд; виявити основні етапи розвитку доктрини інституту міжнародно-правової охорони морського середовища; визначити ступінь дослідженості даної сфери міжнародно-правових відносин.

Певною мірою розвиток доктрини збігається з розвитком самого інституту міжнародно-правової охорони морського середовища. Можна провести класифікацію наукових джерел на підставі хронологічного підходу або виділяючи окремі інститути і проблеми у сфері міжнародно-правової охорони морського середовища з урахуванням внеску вітчизняних і зарубіжних учених.

З погляду хронології ми пропонуємо виділити такі періоди розвитку інституту міжнародно-правової охорони морського середовища: праці, виконані до 1958 р., тобто до проведення I Женевської конференції з морського права (у цьому періоді за необхідності можна виділити етапи); період з 1958 р. по 1982 р., до закінчення III Конференції з морського права і прийняття Конвенції ООН з морського права 1982 р.; з 1982 по 1992 р., до проведення Конференції Ріо, і з 1992 р. по даний час. Але, незважаючи на те, що як відлік узяті загальні конвенції з морського й екологічного права, саме вони вплинули на становлення і розвиток інституту охорони морського середовища в юрисдикційному і концептуальному аспекті, на зміну підходу до охорони навколишнього середовища в цілому. Ця періодизація, на наш погляд, удало відображає і корелює з процесами нормотворчості у сфері міжнародно-правової охорони морського середовища, періоди розвитку відповідного інституту – від передісторії до становлення, розвитку, еволюції. Слід зазначити й ще одну обставину, значиму для українського дослідження: при такій періодизації ми чітко виділяємо період (1991 – 1992 рр. – по даний час) становлення і розвитку самостійного розвитку української наукової школи у сфері міжнародного права охорони морського середовища, що дозволяє об'єктивно оцінити розробленість зазначеної проблематики у вітчизняній науці.

1. У перший період, до 1958 р., відносно небагато досліджень, присвячених охороні морського середовища. Причини цього – відсутність договірної закріплення класифікації морських просторів і розвиненого універсального регулювання в цій сфері.

Про цей факт свідчить незначний обсяг матеріалу, присвячений проблематиці міжнародно-правової охорони морського середовища в класичній праці Д. Коломбоса «Міжнародне морське право» [1]. Слід зазначити, що це видання є перекладом з англійського шостого видання 1972 р. [2], однак воно в основному базується на традиційному підході до міжнародного морського права, в рамках якого питання

охорони морського середовища ще не вважались значимими і не були розробленими.

Як зазначають автори вступної статті А. К. Жудро і М. І. Лазарев, цілий ряд важних питань промисловості й техніки залишилися поза увагою Д. Коломбоса. «Питанням охорони морського середовища, особливо запобіганню його забрудненню, у минулі роки було посвячено багато міжнародних форумів... про які в книзі нічого не говориться. Автор не вважав за потрібне зупинитися навіть на більш пізніх змінах такої важливої конвенції, як Міжнародна конвенція про запобігання забрудненню моря нафтою 1954 р., торкнувшись тільки змін, внесених у неї в 1962 р.» [3].

2. Другий період – з 1958 р. по 1982 р. – період, коли, з одного боку, під впливом загальної тенденції кодифікації міжнародного морського і в цілому міжнародного права, а з іншого – під впливом насамперед судноплавства на стан морського середовища, що підсилюється, відбувається прийняття численних конвенцій з досліджуваної проблематики, що не могло не привести до прогностичного підходу і позитивістського аналізу. На це акцентують увагу А. К. Жудро і М. І. Лазарев, які в 1974 р. писали, що «проблеми охорони морського середовища і збереження екологічної рівноваги в цілому стають дедалі більш актуальними як у чисто практичному плані, так і з позицій теорії міжнародного права» [3].

Відображенням значимості проблематики наукових досліджень у сфері охорони морського середовища є виділення окремого Розділу II. «Правові питання захисту і збереження морського середовища» в бібліографічному огляді «Праці радянських авторів з морського права 1979 – 1983 рр.» [4].

Як зазначають автори вступу до бібліографічного огляду А. Л. Колодкін і І. А. Разумний, період часу, охоплений даним покажчиком (1979 – 1983 рр.), знаменний найбільшими подіями в історії морського права, що справили глибокий вплив на його розвиток: завершальними сесіями (з 8-ї по 11-у) Третьої конференції ООН, що відбулася в 1973 – 1982 рр., прийняттям Конвенції ООН з морського права. Разом з цим даний період характеризується прийняттям і розробкою інших конвенцій і угод, а також інтенсивним розвитком національного законодавства. Зазначені обставини послужили серйозним імпульсом інтенсифікації наукових досліджень, які здійснили радянські вчені у сфері морського права. Реальними результатами цього стала розробка комплексу проблем, поставлених у ході роботи Третьої конференції ООН з морського права і на інших форумах. Зримим показником такої інтенсифікації було значне збільшення кількості публікацій, у тому

числі фундаментальних праць, колективних і індивідуальних монографій, статей (за період з 1917 р. по 1978 р. опубліковано близько 3600 праць, а з 1979 р. по 1983 р. – близько 1400 праць) [4].

Аналізуючи загальну кількість праць з морського права у сфері захисту і збереження морського середовища за період з 1979 р. по 1983 р., слід зазначити їх значну кількість – понад 86 праць. Заслуговує на увагу виділення в Розділі II. «Правові питання захисту і збереження морського середовища» бібліографічного огляду п'яти підрозділів: 1. Загальні роботи. 2. Захист від забруднення моря нафтою із суден і з інших джерел. 3. Захист від забруднення моря радіоактивними й іншими отруйними речовинами. 4. Захист від інших видів забруднення. 5. Коментарі до міжнародних угод і національного законодавства із захисту і збереження морського середовища.

Велика увага в працях цього періоду приділяється роботі Третньої конференції ООН з морського права (1973 – 1982 рр.), процесу кодифікації норм про охорону морського середовища в процесі підготовки Конвенції ООН з морського права 1982 р. Одночасно саме в цей період формується розгорнута система регіональної охорони морського середовища, що знаходить висвітлення в наукових розвідках [5].

Серед найбільш важливих і знакових вітчизняних досліджень, здійснених у цей період, варто назвати праці А. Ф. Висоцького [6], В. А. Кисельова [7], А. Л. Маковського [8], В. А. Мусіна [9], В. І. Сапожнікова [10], А. В. Сідоренко [11], Л. В. Сперанської [12].

Серед праць зарубіжних вчених слід відмітити дослідження J. Barros і D. Johnston [13], Richard A. Legatski [14], С. О. Okidi [15].

3. Третій період – з 1982 р. по 1992 р. – період, коли під впливом загальної тенденції кодифікації міжнародного морського права і нових концепцій у сфері міжнародного права навколишнього середовища фактично всі основні праці у сфері міжнародного морського права в цілому і права охорони морського середовища зокрема присвячені аналізу Конвенції ООН з морського права 1982 р. і пов'язаним з нею юрисдикційним питанням охорони морського середовища.

Велике значення в розглянутому періоді мали праці таких вітчизняних авторів (і перекладені видання), як Ю. Г. Барсегов [16], С. П. Головатий [17], В. П. Кириленко [18] і В. Ф. Сидорченко [19], В. А. Кисельов [20] і П. В. Саваськов [21], В. А. Мусін [22], Г. А. Некрасова [23], О. О. Покрещук [24], В. І. Сапожников [25], Л. В. Сперанська [26], К. Хакапаа [27].

Із захищених у цей період дисертаційних робіт слід зазначити дослідження О. А. Жаркової [28], Х. В. Ліндпере [29], І. П. Песоцького [30], О. О. Покрещука [31].

Окремо слід зупинитися на фундаментальному монографічному дослідженні монографії «Світовий океан і міжнародне право: Захист і збереження морського середовища» [32], яку підготував колектив авторів (А. П. Мовчан, А. Янков, С. В. Виноградов, С. П. Головатий, Л. Б. Імнадзе, В. А. Кисельов, Л. Лукашук, А. Ю. Рогинко, Я. Симонідес, Л. В. Скалова, Г. Г. Шинкарецька), що базується на положеннях Конвенції ООН з морського права 1982 р., матеріалах Третьої конференції ООН з морського права (1973 –1982 рр.), доктрині й практиці міжнародно-правової охорони морського середовища. Ця праця є дотепер найбільш повним і комплексним дослідженням міжнародно-правової охорони морського середовища. У монографії основна увага приділена дослідженню сутності й особливостей закріпленої в Конвенції 1982 р. системи правових принципів і норм та міжнародно-правового режиму захисту і збереження морського середовища, що формується на цій основі. Особлива увага приділена процесу розвитку міжнародно-правового регулювання в цій сфері до і під час роботи Третьої конференції ООН з морського права. На відміну від інших спеціальних досліджень, у монографії не настільки докладно, як в інших спеціальних монографічних роботах [33], зачіпаються положення інших міжнародних угод, головним чином у процесі порівняльного аналізу норм Конвенції 1982 р. [34]. Дослідження базується на «функціональному» підході, аналізі положень Конвенції 1982 р. стосовно конкретних джерел або видів діяльності, що викликає забруднення. У монографії дана загальна характеристика проблеми охорони морського середовища на сучасному етапі, аналіз джерел, видів і поняття забруднення в цілому, роботи III Конференції ООН з морського права при виробленні відповідних норм Конвенції 1982 р. Значна увага приділена також дослідженню основних положень міжнародно-правового регулювання в цій сфері, ключову роль серед яких відіграє принцип охорони морського середовища, вперше чітко і недвозначно закріплений у Конвенції. Цей принцип, на думку авторів книги, варто розглядати як один із основних принципів сучасного міжнародного морського права, що набуває характеру імперативної норми [35]. Ми згодні з таким підходом, але розглядаємо принцип охорони морського середовища в більш широкому контексті, як міжгалузевий принцип міжнародного права навколишнього середовища і міжнародного морського права, що є системоутворюючим принципом права охорони морського середовища.

Серед іноземних робіт варто виділити праці D. Bodansky [36], D. W. Abecassis, R. L. Jarashow [37].

4. Четвертий період – з 1992 р. по даний час.

Останнім часом питанням міжнародно-правової охорони морського середовища від забруднення приділяється значна увага в зарубіжній літературі. Однак серед вітчизняних авторів проблематикою правовою і міжнародно-правовою займалися тільки окремі вчені, причому, як правило, у контексті дослідження загальних питань міжнародного морського права.

На наш погляд, хоча й меншою мірою, це характерно для російської науки міжнародного права. За даними бібліографічного покажчика, з 1991 р. по 2005 р., тобто за 15 років у Російській Федерації було видано порядку 32 праці (розділи покажчика: Міжнародне морське право; Міжнародне екологічне право) [38], тоді як у СРСР за 5 років – з 1979 р. по 1983 р. – 86 праць.

В Україні окремі питання охорони морського середовища досліджували А. О. Балобанов [39], А. Ф. Висоцький [40], Л. Гіждіван [41], В. В. Демиденко [42], І. В. Лукшин [43], М. В. Пономарьов [44], В. М. Прусс [45], О. М. Шемякін [46]. Слід відмітити перше в Україні комплексне монографічне дослідження М. О. Медведєвої з питань міжнародного права охорони навколишнього середовища, в якому значна увага приділяється міжнародно-правовій охороні морського середовища [47].

Значна увага приділяється проблематиці охорони морського середовища в Національному університеті «Одеська юридична академія». Слід зазначити роботи І. І. Каракаша [48], Т. Р. Короткого [49].

Варто звернути увагу на практично повну відсутність вітчизняних дисертаційних досліджень з проблеми міжнародно-правової охорони морського середовища. Винятком є дисертаційне дослідження Т. Р. Короткого, однак воно присвячено переважно приватноправовим аспектам (міжнародній уніфікації норм з цивільної відповідальності за збиток від забруднення морського середовища із суден) відшкодування збитку, заподіяного в результаті забруднення морського середовища, і стосується одного джерела забруднення – суден [50].

Окремі питання міжнародно-правової охорони морського середовища в контексті власної проблематики досліджень зачіпалися в дисертаційних дослідженнях з міжнародного права М. В. Блажівської [51], О. В. Богдан [52], В. Бойовича [53], А. Л. Чернявського [54], О. М. Шемякіна [55]. З робіт, що захищалися по інших спеціальностях, слід зазначити дослідження І. В. Вітовської [56].

У Російській Федерації проблематика міжнародно-правової охорони морського середовища в цілому досліджувалася в працях російських авторів: Ю. Г. Барсєгова [57], О. А. Жаркової [58], Е. Заріпової [59], В. П. Кириленко [60], А. В. Кукушкіної [61], М. М. Копилова [62],

Н. А. Некрасовой [63], А.Ю. Піджакова [64], Н. А. Соколовой [65]. Окремо слід зазначити серію досліджень міжнародно-правової природноресурсної спрямованості А. М. Вилегжаніна [66], що підкреслюють розвиток і дихотомію споконвічно цілісного комплексу норм, присвячених дослідженню, використанню й охороні Світового океану.

У Російській Федерації за розглянутий період була захищена значна кількість дисертаційних досліджень, присвячених окремим аспектам охорони морського середовища. Проблематика охорони морського середовища в державах, що розвиваються, досліджувалася в дисертаційних дослідженнях Мекдад Абдулькаві Нагі Аль-Шабі [67], Муамба Бенжамін [68]. Було здійснено кілька дисертаційних досліджень з питань міжнародно-правового регулювання запобігання забрудненню із суден: М. А. Єрмоліної [69], Є. Г. Лаверичева [70].

Серед іноземних робіт варто виділити праці С. В. Anderson, С.М. de la Rue, J. Basedow, U. Magnus, M. G. Faure, M. Fitzmaurice, V. Frank, L. Han, H. Shan, D. Hassan, A. Kirchner, S. Mahmoudi, J. N. Moore, E. Molenaar, M. H. Nordquist, M.H.F.S. Rolim, M. de la Rue, A. Tan, D. Vidas, C. C. Wu, L. Zhu.

Таким чином, у зв'язку із значними змінами, що сталися в міжнародно-правовому регулюванні охорони морського середовища, відсутністю комплексних теоретичних розробок і монографічних досліджень у цій галузі за останні п'ятнадцять років необхідно вивчати проблеми імплементації в законодавство України міжнародних угод у зазначеній сфері, бо аналіз сучасної системи міжнародно-правової охорони морського середовища, з урахуванням сучасного стану імплементації відповідних міжнародно-правових норм у законодавство України, є вельми актуальним.

Бібліографічний список

1. Коломбос Д. Международное морское право / Д. Коломбос ; пер. с англ. В. В. Зайцевой, Н. И. Кузьминского ; под ред. и со вступ. ст. А. К. Жудро, М. И. Лазарева. – М. : Прогресс, 1975. – С. 375-380.
2. Colombos C. John The International Law of the Sea / C. John Colombos. – Six revised edition. – Longman, 1972.
3. Жудро А. К. Вступительная статья / А. К. Жудро, М. И. Лазарев // Международное морское право / Д. Коломбос ; пер. с англ. В. В. Зайцевой, Н. И. Кузьминского ; под ред. и со вступ. ст. А. К. Жудро, М. И. Лазарева. – М. : Прогресс, 1975. – С. 11.
4. Работы советских авторов по морскому праву 1979 – 1983 гг. Дополнение № 1 к Библиографическому указателю за 1917 – 1978 гг. – М. : В/О «Мортехинформреклама», 1986. – 96 с. – (Советская ассоциация морского права ; Союзморниипроект).

5. Бараболя П. Д. Изменение в правовом режиме морских пространств, появление новых институтов и понятий / П. Д. Бараболя // *Мировой океан и международное право. Основы современного правопорядка в Мировом океане* / отв. ред. А. Янков, А. П. Мовчан. – М. : Наука, 1986.
6. Высоцкий А. Ф. Морской регионализм: Международно-правовые проблемы регионального сотрудничества / А. Ф. Высоцкий. – К. : Наук. думка, 1985. – 256 с.; Высоцкий А. Ф. Черноморско-азовский бассейн (правовые аспекты использования пространств и ресурсов) / А. Ф. Высоцкий, В. П. Цемко ; отв. ред. Ю. С. Шемшученко ; АН УССР. Ин-т гос. и права. – К. : Наук. думка, 1991. – 180 с.; Охрана морской среды (правовые и экономические аспекты) / В. И. Сапожников, А. Ф. Высоцкий, С. П. Головатый, Н. Д. Амалян. – К. : Наук. думка, 1984. – 180 с.
7. Киселев В. А. Морское право и борьба с загрязнением моря нефтью / В. А. Киселев. – М. : ММФ ЦБНТИ, 1973. – 94 с.; Киселев В. А. Тенденции расширения юрисдикции прибрежных государств по борьбе с загрязнением моря с судов // *Материалы по морскому праву*. – М. : Транспорт, 1977. – Вып. 12. – С. 24-30.
8. Маковский А. Л. Проблемы ответственности за загрязнение побережья нефтью в международном морском праве / А. Л. Маковский // *Проблемы морского права : труды*. – М., 1971. – Вып. 31 (37). – С. 130-133.
9. Мусин В. А. Гражданско-правовая ответственность за убытки от загрязнения нефтью в современном международном морском праве / В. А. Мусин // *Тр. ЦНИИМФ*. – 1981. – Вып. 263. – С. 17-22; Мусин В. А. Гражданско-правовая ответственность за ущерб от загрязнения нефтью в коммерческой практике международного торгового мореплавания / В. А. Мусин // *Морское право и коммерческая практика*. – 1981. – № 80. – С. 1-9.
10. Охрана морской среды (правовые и экономические аспекты) / В. И. Сапожников, А. Ф. Высоцкий, С. П. Головатый, Н. Д. Амалян. – К. : Наук. думка, 1984. – 180 с.
11. Сидоренко А. В. Правовое регулирование предотвращения загрязнения моря нефтью / А. В. Сидоренко. – М. : Рекламинформбюро ММФ, 1975. – 144 с.
12. Сперанская Л. В. Международно-правовая охрана морской среды / Л. В. Сперанская. – М. : Наука, 1978. – 176 с.; Сперанская Л. В. Международно-правовые проблемы охраны морской среды // *Междунар. жизнь*. – 1980. – № 9. – С. 91-96.
13. Barros J. *The International Law of Pollution* / J. Barros, D. Johnston. – N.Y., 1974. – P. 242.

14. Legatski Richard A. Port State Jurisdiction over Vessel-Source Marine Pollution / Richard A. Legatski // Harvard Environmental Law Review. – 1977. – № 2. – P. 448-473.
15. Okidi C. O. Regional Control of Ocean Pollution: Legal and Institutional Problems and Prospects / C. O. Okidi. – Brill Archive, 1978.
16. Барсегов Ю. Г. Мировой океан: право, политика, дипломатия / Ю. Г. Барсегов. – М. : Междунар. отношения, 1983. – 240 с.
17. Головатый С. П. Региональное сотрудничество по борьбе с загрязнением моря в чрезвычайных случаях, происходящих в результате судоходства, и международное право / С. П. Головатый // «Морской транспорт и международное судоходство: правовые и экономические проблемы», XIV Междунар. конф. «Мир на морях» (1990 ; Москва). XIV Международная конференция «Мир на морях» («Морской транспорт и международное судоходство: правовые и экономические проблемы»), 1990 г. : [материалы]. – М. : В/О «Мортехинформреклама», 1990. – С. 263-269.
18. Кириленко В. П. Мореплавание и предотвращение загрязнения Мирового океана: (Международно-правовые аспекты) / В. П. Кириленко, В. Ф. Сидорченко. – М. : Транспорт, 1985. – 176 с.; Кириленко В. П. Международное морское экологическое право (понятие и сущность) / В. П. Кириленко ; ЦНИИМФ // Правовые вопр. торгового мореплавания. – Л. : Транспорт, 1989. – С. 92-103.
19. Кириленко В. П. Мореплавание и предотвращение загрязнения Мирового океана: (Международно-правовые аспекты) / В. П. Кириленко, В. Ф. Сидорченко. – М. : Транспорт, 1985. – 176 с.
20. Киселев В. А. Некоторые вопросы регулирования допуска иностранных судов в порты / В. А. Киселев // Морское право и международное судоходство. – М. : Транспорт, 1985. – С. 12-14; Киселев В. А. Международные соглашения по предотвращению загрязнения морской среды с судов / В. А. Киселев. – М. : Транспорт, 1986.
21. Киселев В. А. Международно-правовые проблемы судоходства и защиты морской среды / В. А. Киселев, П. В. Саваськов // Правовые и экономические проблемы регулирования международного судоходства. – М., 1984. – С. 39-82.
22. Мусин В. А. Вопросы страхования ответственности судовладельцев за загрязнение Мирового океана нефтью / В. А. Мусин // Морское право и коммерческая практика. – 1983. – № 2 (14) – С. 1-14; Мусин В. А. Понятие инцидента, объем и обеспечение гражданской ответственности в нормах «ядерных» и «нефтяных» Конвенций / В. А. Мусин // Правовые вопр. эксплуатации мор. флота : сб. науч. тр. – Л. : Транспорт, 1987. – С. 19-32.
23. Некрасова Г. А. Балтийское море: Правовая охрана среды / Г. А. Некрасова. – М. : Наука, 1984.

24. Покрещук А. А. Международно-правовая охрана морской среды от загрязнения с суши / А. А. Покрещук // Охрана окружающей среды. – К., 1982. – С. 201-202; Покрещук О. О. Національно-правова імплементація норм міжнародного права по захисту морського середовища від забруднення в СРСР / О. Покрещук // Рад. право. – 1990. – № 5. – С. 68-71.
25. Охрана морской среды (правовые и экономические аспекты) / В. И. Сапожников, А. Ф. Высоцкий, С. П. Головатый, Н. Д. Амалян. – К. : Наук. думка, 1984. – 180 с.
26. Сперанская Л. В. Принципы охраны морской среды и свободы судоходства в международном праве и их соотношение / Л. В. Сперанская // «Морской транспорт и международное судоходство: правовые и экономические проблемы», XIV Междунар. конф. «Мир на морях» (1990; Москва). XIV Международная конференция «Мир на морях» («Морской транспорт и международное судоходство: правовые и экономические проблемы»), 1990 г. : [материалы]. – М. : В/О «Мортехинформреклама», 1990. – С. 230-235.
27. Хакапаа К. Загрязнение морской среды и международное право / К. Хакапаа ; пер. с англ. В. А. Киселева ; под ред. и со вступ. ст. А. Л. Маковского. – М. : Прогресс, 1986. – 424 с.
28. Жаркова О. А. Международно-правовая защита морской среды от эксплуатационного загрязнения с судов (вопросы юрисдикции) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / О. А. Жаркова. – Л., 1989. – 15 с.
29. Линдпере Х. В. Международно-правовые проблемы защиты морской среды Балтийского моря от загрязнения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Х. В. Линдпере. – Таллин, 1983. – 191 с.
30. Песоцкий И. П. Проблемы международно-правового режима защиты морской среды от загрязнения за пределами территориальных вод : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / И. П. Песоцкий. – М., 1982. – 25 с.
31. Покрещук А. А. Международно-правовые проблемы охраны морской среды от загрязнения из источников, расположенных на суше : дис. ... канд. юрид. наук / А. А. Покрещук. – К., 1983. – 208 с.
32. Мировой океан и международное право: Защита и сохранение морской среды. – М. : Наука, 1990. – 248 с.
33. Сперанская Л. П. Международно-правовая охрана морской среды / Л. П. Сперанская. – М. : Наука, 1978; Киселев В. А. Международные соглашения по предотвращению загрязнения морской среды с судов / В. А. Киселев. – М. : Транспорт, 1986.
34. Мировой океан и международное право: Защита и сохранение морской среды. – М. : Наука, 1990. – С. 7.

35. Мировой океан и международное право: Защита и сохранение морской среды. – М. : Наука, 1990. – С. 8; 26-50.
36. Bodansky D. Protecting the Marine Environment from Vessel-Source Pollution: UNCLOS III and Beyond / D. Bodansky // Ecology Law Quarterly. – 1991. – № 7. – P. 719-778.
37. Abecassis D. W. Oil Pollution from Ships: International, United Kingdom, and United States Law and Practice / D. W. Abecassis, R. L. Jarashow. – Stevens, 1985.
38. Международное право: Библиография. 1991 – 2005 / отв. ред. Л. Н. Галенская, Г. И. Курдюков, С. В. Бахин. – СПб. : СКФ «Россия-Нева», 2010. – 600 с.
39. Балобанов А. О. Безопасность мореплавания и экологическая безопасность мирового океана (проблемы украинского законодательства) / А. О. Балобанов // РЕМП, 2003. – СПб. : СКФ «Россия-Нева», 2003. – С. 240-247.
40. Высоцкий А. Ф. Охрана морской среды / А. Ф. Высоцкий // Современное международное морское право и практика его применения Украиной / А. А. Щипцов, Г. А. Анцилевич, А. Ф. Высоцкий [и др.]. – К. : Наук. думка, 1995. – С. 205-212.
41. Гіждіван Л. Міжнародно-правове співробітництво держав у галузі охорони морського середовища / Л. Гіждіван // Право України. – 1998. – № 5. – С. 105-109.
42. Демиденко В. В. Морское право Украины / В. В. Демиденко, А. Н. Шемякин, А. О. Балобанов [и др.]. – О. : АО БАХВА, 1996. – 158 с.
43. Лукшин И. В. Экология мирового океана и ее правовая защита, а также ее специфика в Черном море // ПиП. – 2004. – № 2. – С. 71 -80.
44. Пономарев М. В. Международно-правовое регулирование охраны морской среды / М. В. Пономарев // Весы Фемиды. – 1998. – № 3. – С. 36-42.
45. Прусс В. М. Международно-правовые аспекты безопасности мореплавания : монография / В. М. Прусс, В. Боёвич, Т. Р. Короткий. – О. : Латстар, 2001. – 132 с.
46. Шемякин О. М. Проблеми імплементації міжнародних норм і стандартів у сфері безпеки мореплавства і запобігання забрудненню морського середовища / О. М. Шемякин // 54-а наук.-метод. конф. проф.-викл. складу та курсантів Одес. нац. мор. акад. (2002 ; Одеса) : [матеріали]. – О. : ОНМА, 2002. – С. 96-97;
47. Медведева М.О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища / М. О. Медведева ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – К. : «Фенікс», 2012. – 484 с. (Бібліотека кафедри міжнародного права)

48. Каракаш И. И. Некоторые вопросы возмещения вреда, причиненного территориальным и внутренним морским водам Украины в результате загрязнения / И. И. Каракаш, А. Ю. Оголь // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. – О., 1997. – Вип. 4. – С. 119-123; Каракаш И. И. Региональное сотрудничество государств в области охраны морской среды / И. И. Каракаш, Т. Р. Короткий. – О. : Латстар, 2001. – 150 с.
49. Короткий Т. Р. Міжнародно-правові аспекти охорони середовища Чорного моря / Т. Р. Короткий // «Концепція розвитку законодавства України», наук.-практ. конф. (1996 ; Київ). Науково-практична конференція «Концепція розвитку законодавства України», 1996 р. – К., 1996. – С. 475-476; Короткий Т. Р. Міжнародне співробітництво у сфері охорони морського середовища / Т. Р. Короткий // Держава і право : зб. наук. пр. – К., 2000. – Вип. 7. – С. 325-332; Короткий Т. Р. Глава V. Комплексный анализ международно-правового механизма охраны морской среды от загрязнения с судов / Т. Р. Короткий // Экономико-экологическая безопасность морехозяйственной деятельности : монография / под общ. ред. Б. В. Буркинського и В. М. Степанова – Х. : Фенікс, 2008. – С. 153-191; Короткий Т. Р. Специфика использования регионального подхода по защите Черного моря / Т. Р. Короткий // Причорноморський Екологічний бюлетень. – 2010. – № 4 (38). – С. 29-32; Короткий Т. Р. Норми м'якого права в механізмі охорони морського середовища / Т. Р. Короткий // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. ; гол. ред. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормич. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія» ; Південноукраїнський центр тендерних проблем, 2011. – Вип. 43. – С. 80-92; Короткий Т. Р. Природа норм рекомендацій міжнародних міжурядових організацій (на прикладі рекомендацій ІМО у сфері охорони морського середовища) / Т. Р. Короткий // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література, 2011. – Вип. 61. – С. 395-403; Короткий Т. Р. Рамкові конвенції в механізмі охорони навколишнього середовища / Т. Р. Короткий // Держава і право : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 53. – С. 552-560; Короткий Т. Р. Міжнародне право охорони морського середовища як підгалузь міжнародного права навколишнього середовища / Т. Р. Короткий // Держава і право : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 54. – С. 534-542; Короткий Т. Р. Екологізація міжнародного права крізь призму екологічних прав людини / Т. Р. Короткий // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2012. – Вип. 44. – С. 130-143; Короткий Т. Р. Міжнародне-правове співробітництво держав в галузі запобігання забруднення морського середовища в результаті захоро-

- нення / Т. Р. Короткий // Митна справа : науково-аналітичний журнал. – 2012. – Вип. 4, ч. 2., книга 2. – С. 38-45.
50. Короткий Т. Р. Приватноправовий механізм охорони морського середовища від забруднення із суден : дис. ... канд. юрид. наук / Т. Р. Короткий. – О., 2006. – 204 арк.
51. Блажівська М. В. Імплементція норм міжнародного морського права, що регулюють відносини, пов'язані з охороною морського середовища. У пар. 2.2. Імплементція норм міжнародного морського права в різних сферах морської діяльності / М. В. Блажівська // Імплементція норм міжнародного права: правова теорія і практика України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / М. В. Блажівська. – К., 2005. – С. 155-162.
52. Богдан О. В. Правовий режим морських просторів Чорноморсько-Азовського басейну: перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / О. В. Богдан ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
53. Бойович В. Міжнародно-правові аспекти забезпечення безпеки мореплавства в СР Югославії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / В. Бойович ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 17 с.
54. Чернявський А. Л. Міжнародно-правова відповідальність за забруднення поверхневих вод : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / А. Л. Чернявський ; НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2008. – 211 арк.
55. Шемякін О. М. Проблеми імплементції міжнародних норм і стандартів у сфері безпеки мореплавства і запобігання забрудненню морського середовища / О. М. Шемякін // 54-а наук.-метод. конф. проф.-викл. складу та курсантів Одес. нац. мор. акад. (2002 ; Одеса) : [матеріали]. – О. : ОНМА, 2002. – С. 96-97; Шемякин А. Н. Проблемы имплементации международных норм и стандартов в сфере обеспечения безопасности мореплавания в национальное законодательство / А. Н. Шемякин // «Безопасность судоходства и человеческий фактор», Шестая междунар. выставка-симпозиум по судоходству, судостроению, развитию портов и торговле (2004 ; Одесса) : [материалы]. – О., 2004. – С. 201-204; Шемякін О. М. Імплементція міжнародних норм і стандартів у сфері використання Світового океану: деякі сучасні проблеми / О. М. Шемякін, С. В. Благодельський // Право України. – 2004. – № 4. – С. 142-145.
56. Вітовська І. В. Правове регулювання використання природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / І. В. Вітовська ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 20 с.

57. Барсегов Ю. Г. Мировой океан и экологическая безопасность. Общие перспективы США и России / Ю. Г. Барсегов. – М., 2004. – с.
58. Жаркова О. А. Организационно-правовой механизм защиты морской среды от загрязнения с судов / О. А. Жаркова // Правоведение. – 1996. – № 2. – С. 89-93; Жаркова О. А. Сотрудничество государств по предотвращению и ликвидации чрезвычайного загрязнения морской среды / О. А. Жаркова // Правоведение. – 1997. – № 3. – С. 131-136; Жаркова О. А. Имплементация Россией правил международных договоров Российской Федерации относительно предотвращения загрязнения морской среды с судов / О. А. Жаркова // Правоведение. – 2001. – № 6. – С. 166-173.
59. Зарипова Э. Особенности защиты и сохранения морской среды в пределах исключительной экономической зоны прибрежного государства [Электронный ресурс] / Э. Зарипова // Интернет-журнал «Морское право», № 3 – Июль, август, сентябрь 2007 г. – Режим доступа : http://www.sea-law.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=64&Itemid=76
60. Кириленко В. П. Экология океана и международное право / В. П. Кириленко. – СПб. : Гидрометеиздат, 1994. – 268 с.
61. Кукушкина А. В. Проблема определения территориального статуса Каспийского моря и охрана его окружающей среды: Международно-правовые аспекты / А. В. Кукушкина // Десять лет внешней политики России. – М. : РОССПЭН, 2003. – С. 563-575.
62. Копылов М. Н. Программа региональных морей ЮНЕП / М. Н. Копылов, С. М. Копылов, С. А. Мохаммад // Международное право – International Law. – 2010. – № 3. – С. 46-52.
63. Некрасова Г. А. Международно-правовая охрана морской среды Балтийского моря с суши: Новые подходы / Г. А. Некрасова // Гос. и право. – 1995. – № 1. – С. 79-90.
64. Пиджаков А. Ю. Защита мирового океана от негативных воздействий гонки вооружений / А. Ю. Пиджаков // Рос. ежегод. междунар. права. 1998 – 1999. – СПб. : СКФ «Россия-Нева», 1999. – С. 351-355.
65. Соколова Н. А. Защита и сохранение морской среды как условие осуществление свобод открытого моря / Н. А. Соколова // Морское право и политика. – 2005. – № 1. – С 20-32.
66. Вылегжанин А. Н. Управление морскими живыми ресурсами: международно-правовая практика США / А. Н. Вылегжанин // Гос. и право. – 1999. – № 1. – С. 86-97; Вылегжанин А. Н. Биоразнообразие морской среды и международное право/ А. Н. Вылегжанин // Гос. и право. – 2001. – № 3. – С. 69-81; Вылегжанин А. Н. Морские природные ресурсы (международно-правовой режим) / А. Н. Вылегжанин. – М., 2001. – 298 с.; Вылегжанин А. Н. К вопросу о применении международно-правовых норм о морских

- живых ресурсах / А. Н. Вылегжанин // Вестник высшего арбитражного суда РФ. – 2002. – № 2. – С. 110-119; Вылегжанин А. Н. Международно-правовой режим исследований морских природных ресурсов / А. Н. Вылегжанин. – М., 2002. – 24 с.; Вылегжанин А. Н. Международно-правовые основы природоресурсной деятельности государств в Мировом океане: Унификация и гармонизация права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. Н. Вылегжанин. – М., 2002. – 40 с.; Вылегжанин А. Н. Комплексное прибрежное управление и международное право / А. Н. Вылегжанин // Междунар. публичное и частное право. – 2003. – № 4. – С. 32-39.
67. Мекдад Абдулькави Наги Аль-Шаби. Международно-правовые нормы по защите морской среды от загрязнения и обеспечение их соблюдения по национальному законодательству Республики Йемен : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Мекдад Абдулькави Наги Аль-Шаби. – Казань, 2002 – 184 с.
68. Муамба Бенжамин. Международно-правовые проблемы предупреждения загрязнения исключительной экономической зоны (На примере Республики Конго) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Муамба Бенжамин. – М., 2003. – 141 с.
69. Ермолина М. А. Международно-правовые стандарты чрезвычайных действий при защите Мирового океана от аварийного загрязнения с судов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / М. А. Ермолина. – СПб., 2010. – 176 с.
70. Лаверычев Е. Г. Осуществление защитных мер и имущественная ответственность за причинение ущерба морской среде : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Е. Г. Лаверычев. – М., 1998. – 26 с.

Проведена систематизация и обзор публикаций в области международно-правовой охраны морской среды. Сделан вывод о перспективности исследований данного института международного права.

The systematization and review articles in the field of international legal protection of the marine environment are conducted. The prospects of the research this institute of international law are determined.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2013

Плотніков О. В., НУ «ОЮА»

ДОКТРИНАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ ТА ОЦІНКА ЯВИЩА ФРАГМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

В статті розглядається стан доктринального дослідження феномену фрагментації міжнародного права. Досліджується бачення явища фрагментації в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, демонструється розвиток доктрини фрагментації.

Постановка проблеми. Фрагментація міжнародного права є однією з найбільш суперечливих проблем сучасної міжнародно-правової науки. Доктринальні дебати щодо правомірності постановки питання про фрагментацію міжнародного права, складові цього явища та його можливі наслідки не стихають вже більше десятиліття. Дослідження феномену фрагментації міжнародного права, вочевидь, далеко від завершення, оскільки змінюється сама досліджувана міжнародно-правова реальність. Водночас, теоретична дискусія триває протягом помітного проміжку часу, що дозволяє підвести певні попередні підсумки.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлюється як теоретичною значущістю дослідження фрагментації міжнародного права в світлі подальшого розвитку міжнародно-правової науки, так і практичним впливом, який це явище може мати на міжнародну правотворчість. Фрагментація виступає однією з основних тенденцій розвитку міжнародного права, що, імовірно, матиме довготривалий вплив на міжнародно-правову систему. Відповідно, дослідження проблеми фрагментації міжнародного права зберігатиме свою актуальність.

Дослідженню фрагментації міжнародного права **присвячені** праці таких вітчизняних дослідників як М. М. Гнатівський, Р. А. Колодкін, О. Р. Поєдинок, Т. Р. Короткий та зарубіжних М. Коскеньемі, Д. Кьюбану, Н. Лавранос, Дж. Салмон та інших. Праці вказаних авторів слугують достатнім емпіричним матеріалом, що дозволяє вивчати стан міжнародно-правової думки щодо фрагментації міжнародного права.

Метою даної роботи є простежити стан дослідження феномену фрагментації міжнародного права в доктрині та визначити основні напрямки еволюції дослідження фрагментації міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Існування у міжнародному праві такого явища, як фрагментація, наразі не викликає сумнівів. Даний факт визнаний не тільки в доктрині, [1, 38] але й на рівні Комісії з міжнародного права ООН [2, 244]. Наявні документи Комісії не містять чіткого та недвозначного визначення, що характеризувало б феномен фрагментації, оскільки дослідження питання фрагментації в рамках Комісії, очевидно, далеко від завершення. Не містить загальновизнаного визначення і наявна теоретична література. Однак, у вищевказаних джерелах міститься чималий перелік прикмет та проявів фрагментації міжнародного права, що дозволяє виявити певні загальні ознаки явища фрагментації.

В першу чергу, необхідно відзначити висновок Комісії про те, що фрагментація міжнародного права не є принципово новим феноменом. Скоріше вона є наслідком процесу розвитку міжнародного права та, в більш широкому значенні, розвитку системи міжнародних відносин, що міжнародним правом врегульовані. Як було вказано Комісією ще на початку роботи над проблемою, «фрагментацію слід розуміти як наслідок розширення та диверсифікації міжнародного права», яке «по своїй природі є правом фрагментованого світу» [2].

З початком дослідження проблеми фрагментації Комісією почалася і палке обговорення цієї проблеми серед дослідників міжнародного права. Д. Пулковський виділяє чотири підходи до вивчення фрагментації, що були запропоновані дослідниками в рамках цієї дискусії:

1. Фрагментація розглядається як онтологічна проблема. Основним питанням тут стає питання про існування міжнародного правопорядку та його структуру. Прихильники цього підходу вважають, що норми міжнародного права відображають розподіл міжнародної спільноти і можуть допомогти у його подоланні;

2. Міжнародне право розглядається виключно як система норм. Незалежно від того, яким є міжнародний правопорядок з соціологічної точки зору, завданням правників є лише визначення відносин між окремими нормами. Соціологічні дослідження можуть використовуватись лише для того, аби визначити цілі та завдання в світлі яких слід тлумачити певну норму;

3. Прихильники третього підходу вважають, що міжнародне право не можна зводити до логічних операцій, що проводяться в рамках механізму Віденської конвенції. Міжнародне право слід розглядати з нормативної точки зору з метою виявлення глобального публічного порядку;

4. Прихильники четвертого підходу розглядають не стільки те, як взаємопов'язані між собою різні режими, скільки погляди юристів на

те, як ці режими між собою пов'язані. Вони виявляють логічні докази того, що один режим слід вважати окремим чи належним до іншого режиму. Нерідко завданням такого підходу є демонстрація невизначеності юридичного мислення [3].

Уявляється, що, кожний з описаних Д. Пулковським підходів принципово має право на існування в якості теорії, яка пояснює певну сторону явища фрагментації. Однак, найбільшою пояснюючою силою відзначається перший з зазначених підходів. Розглянемо описані підходи у зворотному порядку.

Четвертий з описаних підходів, який можна назвати постмодерністським розглядає не стільки саме явище фрагментації, скільки погляди експертів на дану проблему. Отже, його не можна назвати підходом до вивчення фрагментації, скоріше його слід вважати методом усвідомлення сутності певних доктрин міжнародного права.

Третій підхід, по суті, є різновидом першого і запереченням другого. Прихильники даного підходу, так само як і прихильники першого, оперують базовою категорією міжнародного правопорядку, більше того, даний підхід спрямований на виявлення закономірностей міжнародного правопорядку, що призводять до фрагментації міжнародного права.

Другий підхід, який можна назвати нормативним, неприпустимо звужує сферу дослідження, зводячи проблему фрагментації до суперечностей між окремими нормами. При цьому не виявляються причини та чинники, що призводять до таких суперечностей. Результатом такого підходу стає спрощення проблеми, що розглядається, тому він придатний лише для вивчення окремих питань, пов'язаних із фрагментацією міжнародного права, але не для осягнення явища в цілому.

Перший (онтологічний) підхід вирізняється комплексністю дослідження проблеми фрагментації. Застосування цього підходу дозволяє розглянути явище фрагментації у контексті існування всього міжнародного права та всієї системи міжнародних відносин. Введення категорії «міжнародного правопорядку», якою оперують прихильники даного підходу, та яка отримує все більше визнання в доктрині міжнародного права, дозволяє найбільш повно виявити сукупність проблем, пов'язаних із явищем фрагментації. Саме в рамках цього підходу стає можливим вивчення впливу всіх джерел міжнародного права на його систему, в тому числі, впливів, що виникають через діяльність міжнародних судових та квазісудових органів.

Водночас, слід відзначити одну принципову ваду, притаманну будь-якому доктринальному дослідженню фрагментації міжнародно-

го права. Дана вада полягає у тому, що дослідження феномену фрагментації міжнародного права проводиться без дослідження сутності таких термінів як «фрагментація» в цілому та, зокрема, «фрагментація права». В результаті, дослідники фрагментації оперують цим терміном без належного осмислення його сутності.

Термін «фрагментація» був запозичений юридичною наукою з соціології та соціальної філософії, у яких даний термін активно використовується протягом останніх сорока років [4, 9]. Під фрагментацією у соціології розуміється поділ суспільств на групи за окремими ознаками, який характеризується ростом перепон та суперечок між цими групами [5, 112] та призводить до занепаду соціальних зв'язків членів суспільства між собою та суспільства з державою та соціальної виключності. Поняття «фрагментація» філософії та соціології застосовується у негативному аспекті, позначаючи ізоляцію, руйнування цілісності та розпад єдності явища на окремі частки. Багатьма дослідниками таке негативне розуміння фрагментації переноситься і на міжнародне право. Так, О. Ф. Кісліцина визначає фрагментацію як «негативне явище, що призводить до дестабілізації взаємодії основних елементів цілісної системи міжнародного права, наслідком чого є виникнення суперечностей між різними її інститутами та галузями, що знижує ефективність сучасного міжнародного права як регулятора міжнародних відносин» [6, 6]. Р. А. Колодкін описує фрагментацію як «розпад, розділ або руйнування цілого на відірвані, неповні, та непов'язані між собою частини» [1, 40]. А. Циммерман та Р. Гофман вважають фрагментацію «ерозією загального міжнародного права» яка призводить до суперечностей у юриспруденції та втрати визначеності [8, 32]. Як проблему, що потребує вирішення, фрагментацію розглядають О. Р. Поєдинок [9] та М. М. Гнатовський [10, 314].

Уявляється, що такий погляд на проблему фрагментації є надто песимістичним, причиною чого є механічне перенесення філософського розуміння фрагментації на міжнародне право.

Не можна не погодитись із думкою Т. Р. Короткого про те, що такі причини фрагментації як відсутність єдиного центру міжнародної нормотворчості, поява нових сфер міжнародних відносин, ускладнення системи міжнародного права та відсутність субординаційної вертикалі міжнародних органів іманентно притаманні міжнародному праву [11, 312]. На думку К. Літлея, неможна вважати, що «міжнародне право колись перебувало у стані єдності, а після цього розбилося на шматки. Насправді, міжнародне право завжди було аморфним утворенням з складних та змінливих взаємовідносин та зобов'язань» [12, 262].

Такий погляд корелює з висновком Комісії міжнародного права ООН про те, що фрагментація не є новим явищем. Невірно говорити й про «ерозію» міжнародного права, оскільки зменшення кількості міжнародних норм та зв'язків між нормами не спостерігається. Навпаки, друга половина XX сторіччя стала періодом неймовірного зростання кількості міжнародно-правових норм, в тому числі і таких, що забезпечують існування та функціонування самої міжнародно-правової системи. Відбулася широка кодифікація норм про право міжнародних договорів, проводиться кодифікація права міжнародної відповідальності, все ширше визнання завойовує концепція *jus cogens*, яка сприяє імперативізації та утворенню ієрархії у міжнародно-правовій системі. Розвиток міжнародного права в останні сорок років дозволив впевнено говорити про нього як про правову систему, а не як про розрізнений набір норм. За думкою М. Проста та П. К. Кларка, це свідчить про проходження міжнародним правом онтологічної фази розвитку, на якій саме існування міжнародного права підлягало доказуванню, та про його вступ до фази зрілого розвитку [13].

Проблема фрагментації полягає не в ерозії та зменшенні кількості правових норм, а навпаки у вибухоподібному розширенні міжнародно-правової системи. Дане явище у західній доктрині отримало назву проліферації міжнародного права. Сутністю процесу проліферації є зростання кількості міжнародно-правових режимів [14]. Як зазначає Дж. Поувелін, погоджувальна природа міжнародного права неминуче призводить до створення майже такої ж кількості договірних режимів, як і кількість проблем, цими режимами врегульованих [15, 903]. Як підкреслила К. Чінкін, член Дослідницької групи Комісії з міжнародного права ООН, Комісія «вважає фрагментацію природним наслідком експансії міжнародного права у сучасному глобалізованому світі» [16].

Проблема проліферації та пов'язані з нею загрози єдності міжнародного права досліджуються у міжнародно-правовій доктрині протягом тривалого часу, однак у таких дослідженнях термін «фрагментація» майже не застосовується. Замість цього, дослідники говорили про плюралізм норм, [17] різноманітність норм, зростання кількості підсистем у міжнародному праві, [18, 213] зростання кількості та появу суперечностей між джерелами міжнародного права, [19, 1350] однак, у дослідженнях, опублікованих до 2002 року проліфераційні явища розглядаються в рамках звичайної дискусії щодо розвитку міжнародного права без того драматизму, яким характеризується сучасна дискусія навкруги фрагментації міжнародного права.

Дослідження документів Комісії з міжнародного права ООН, пов'язаних із тематикою фрагментації демонструє, що дана проблема не розглядається нею як невідкладна, критична або надзвичайна. Так, у доповіді Дослідницької групи Комісії з питання міжнародного права від 1 серпня 2002 року відзначається, що «одним з головних питань, що мусило бути розглянутим Дослідницькою групою було чи може тема фрагментації... розглядатися Комісією. Попре наявність помітної невпевненості, принаймні на початку, щодо потенціального обсягу теми, формату та кінцевого результату роботи Комісії... існувало загальне почуття того, що вивчення цієї теми бажане, та того, що у даній області Комісія може надати корисні вказівки, щонайменше в окремих питаннях» [20]. Крім того, Комісією було звернуто увагу на позитивні сторони явища фрагментації, в тому числі, на проникнення міжнародного права у нові області [20].

Необхідно також підкреслити, що тематика фрагментації вперше привернула увагу Комісії з міжнародного права ООН в 2000 році, коли вона була включена в довгострокову програму її роботи. Наразі робота над тематикою фрагментації триває і, вочевидь, триватиме ще протягом певного часу, оскільки ніякого спеціального значення цієї тематиці не надається, і вона розглядається Комісією поряд з іншими проблемами розвитку міжнародного права, прикладом, кодифікацією права міжнародної відповідальності чи проблемами дипломатичного захисту.

Г. Хафнер, колишній член Комісії з міжнародного права ООН, який ініціював дослідження Комісією проблеми фрагментації, розглядає цю проблему виключно у довгостроковій перспективі. Вказуючи на те, що проблема фрагментації існувала у міжнародному праві щонайменше з моменту закінчення холодної війни, Г. Хафнер підкреслює, що фрагментація сама по собі є нейтральним явищем, яке має як позитивні, так і негативні сторони. До негативних рис фрагментації він відносить загрозу стабільності міжнародного права, до позитивних – усвідомлення міжнародною спільнотою необхідності слідування приписам спеціальних норм міжнародного права [21].

Як Г. Хафнер, так і Комісія з міжнародного права ООН розглядають фрагментацію не стільки як загрозливу тенденцію, скільки як стан міжнародно-правової системи, що склався на даний період часу, характеризуючи цей стан як «фрагментований». Фактично, Комісія лише прийняла до уваги та почала вивчення явища, яке було відомо за багато років до того. Терміни «плюралізм», «полісистемність» та інші, що використовувалися до того, були замінені єдиним терміном «фрагментація». Використання цього терміну було сприйнято рядом

дослідників як загроза єдності чи навіть самому існуванню міжнародного права, що змусило них характеризувати явище фрагментації як негативне, в той час коли мова йде лише про один з феноменів розвитку міжнародного права.

М. Коскеньемі, один з найавторитетніших дослідників феномену фрагментації міжнародного права, порівнює її із створенням нових «кліток» (boxes), таких як міжнародне торговельне право чи міжнародне екологічне право, причому норми, справедливі для однієї «клітки» можуть не застосовуватись до іншої. При цьому неважливий зміст кожної конкретної «клітки», адже навіть якщо б цей зміст був ідентичним, все одно виникала б різниця у правозастосуванні, обумовлені різними цілями, структурним розташуванням та етичним підґрунтям кожної «клітини». Виникнення нових клітин не обумовлюється заздалегідь створеним планом, навпаки, вони спонтанно виникають в результаті того, що Коскеньемі називає «функціональною спеціалізацією», під якою розуміється посилення автономності «клітки» в результаті створення нею власних правил застосування норм права, пристосованих до потреб «клітки». Утворюється ситуація у якій правозастосовні органи кожної «клітки» трактують будь-яку проблему з власних позицій. Враховуючи ж комплексність предметів регулювання, кожен з яких потребує уваги з боку декількох «кліток», неминуче виникає конфлікт [22]. У світлі цієї аналогії абсолютно вірним виявляється твердження А. С. Пагліарі про те, що фрагментація характерна не власне для міжнародного права, а для правозастосовної практики [23, 27].

Комісією з міжнародного права ООН було визначено три типи правозастосовних колізій, що викликають фрагментацію:

1. Колізії, що викликаються різницею у розумінні чи тлумаченні загальних норм;
2. Колізії, що виникає в тому випадку, коли спеціальний орган відступає від загальних норм права не в результаті незгоди з загальними нормами права, а в силу того, що в даному випадку підлягає застосуванню спеціальне право;
3. Колізії, що виникають коли спеціалізовані галузі права вступають в конфлікт одна з одною [24, 247].

Як можна побачити, в усіх зазначених Комісією випадках мова йде не стільки про конфлікт між нормами права, скільки про конфлікт між інституціями, які ці норми застосовують.

Висновки. Фрагментація міжнародного права привернула увагу юридичної науки через дослідження цього явища Комісією міжнародного права ООН. В перші роки фрагментація розглядалася як проблема та загроза існуванню міжнародно-правової системи. Згодом, бачення фрагментації в літературі стало більш поміркованим.

Фрагментація міжнародного права стала розглядатися як нейтральне явище розвитку правової системи. Феномен конфлікту правових норм не є ані новим, ані погрозливим для системи. Виникнення фрагментації обумовлено конфліктом не стільки правових норм, скільки конфліктом правозастосування, що здійснюється різноманітними міжнародними інституціями. Саме потреба в універсальності правозастосування зумовила дослідження фрагментації міжнародного права з метою виявлення можливостей для подолання її негативних наслідків. Як пише А. Роділес, дослідження фрагментації означає «роздум про теперішній стан міжнародного права, тобто про його буття як юридичної системи...говорити про фрагментацію означає ставити питання про відповідність фундаментальних догм, що складають міжнародне право на даний час велетенським глобальним змінам та глобальній нестабільності» [25, 375].

Бібліографічний список

1. Колодкин Р.А. Фрагментация международного права? / Р.А. Колодкин // Московский журнал международного права. – 2005. – № 2 (58) – С. 38-61.
2. Фрагментация международного права: трудности обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права [Электронный ресурс] / Организация Объединённых Наций // Доклад Комиссии международного права: пятьдесят пятая сессия (5 мая – 6 июня и 7 июля – 8 августа 2003 года). – Нью-Йорк, 2003. – Режим доступа : untreaty.un.org/ilc/reports/2003/russian/chp10.pdf.
3. Pulkowski D. Narratives on fragmentation: international law between unity and multiplicity [Электронный ресурс] / D. Pulkowski // European Association of International Law – 2006. – Режим доступа : www.esil-sedi.eu/fichiers/en/Pulkowski_670.pdf.
4. Podoksik E. In Defence of Modernity: Vision and Philosophy in Michael Oakeshott / E. Podoksik. – Exeter.: Imprint Academic, 2003.
5. Дедюлина М. А. Социальная философия : уч. пос. для подготовки к семинарским занятиям / М. А. Дедюлина, В. А. Ивлиев, Е. В. Папченко. – Таганрог, 2006.
6. Кислицина Н. Ф. Развитие системы международного права на современном этапе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.10 – Международное право; Европейское право. / Н. Ф. Кислицина; Российский университет дружбы народов. – М., 2007.
7. Колодкин Р. А. Фрагментация международного права? / Р. А. Колодкин // Московский журнал международного права. – 2005. – № 2 (58). – С. 38-61.
8. Zimmermann A. Unity and Diversity of International Law / A. Zimmerman, R. Hoffmann. – Berlin.: Duncker, Humblot, 2006.

9. Поєдинок О. Р. Права біженців у контексті фрагментації міжнародного права : автореф. дис. ... канд. юр. наук.: спец.: 12.00.11 – Міжнародне право / О. Р. Поєдинок; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2009.
10. Гнатовський М. М. Фрагментація міжнародного права: проблема та можливі шляхи її вирішення / М. М. Гнатовський, О. Р. Поєдинок // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2008. – Вип. 34. – С. 314-323.
11. Короткий Т. Р. Співвідношення понять «правова система» та «система права» щодо міжнародного права / Т. Р. Короткий // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса : Юридична література, 2007. – Вип. 36.
12. Lithley C. An institutional hierarchy to combat the fragmentation of international law: has the ILC missed an opportunity? / C. Lithley // Journal of International Law and Politics. – 2007. – Vol. 40.
13. Prost M. Unity, diversity and the fragmentation of international law: how much does the multiplication of international organizations really matter? / M. Prost, P. K. Clark // Chinese journal of international law. – 2006. – Vol. 5. – Iss. 2.
14. Drezner D.W. Regime proliferation and the tragedy of global institution commons [Електронний ресурс] / D.W. Drezner. Режим доступу : <http://fletcher.tufts.edu/fila/pdf/FILADiscussionPaperNo0109.pdf>.
15. Pauwelyn J. Bridging fragmentation and unity: International law as a universe of inter-connected islands/ J. Pauwelyn // Michigan Journal of International Law. – 2004. – № 25.
16. El-Shemy S. International law making problems of coherence and fragmentation: A summary of the Chatham House International Law discussion group meeting held on 23 March 2007. [Електронний ресурс] / S. El-Shemy. – Режим доступу : http://www.chathamhouse.org.uk/files/9135_il230307.pdf.
17. La Rosa O. S. Unity and pluralism in public international law / O. S. La Rosa. – Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2001.
18. Marschik A. Too much order? The impact of special secondary norms on the unity and efficacy of the international legal system / A. Marschik // European Journal of International Law. – 1998. – № 9.
19. Nicolaidis K. Diversity or cacophony? The continuing debate over new sources of international law. / K. Nicolaidis, J.L. Tong // Michigan Journal of International Law – 2005. – № 25.
20. Report of the Study Group on Fragmentation of International Law [Електронний ресурс] / International Law Commission of the United Nations on the fifty fourth session (29 April – 7 June and 22 July – 16 August 2002). – Geneva, 2002. – Режим доступу : http://untreaty.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_1628.pdf.

21. Hafner G. Pros and cons ensuing from fragmentation of international law [Електронний ресурс] / G. Hafner. – Режим доступу : <http://students.law.umich.edu/mjil/article-pdfs/v25n4-hafner.pdf>.
22. Koskenniemi M. International Law: Between Fragmentation and Constitutionalism, Speech delivered in Canberra, 27 November 2006 [Електронний ресурс] / M. Koskenniemi. – Режим доступу : <http://www.helsinki.fi/eci/Publications/MCanberra-06c.pdf>.
23. Pagliari A. S. Reflexiones sobre la fragmentacion del derecho internacional. Aplicacion y afectos / A. S. Pagliari // Revista Juridica. – 2009. – № 5.
24. Фрагментация международного права: трудности обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права : Доклад Комиссии международного права: пятьдесят седьмая сессия (2 мая – 3 июня и 11 июля – 5 августа 2005 года) [Електронний ресурс] / Организация Объединённых Наций. – Нью-Йорк, 2005. – Режим доступу : <http://untreaty.un.org/ilc/reports/2005/russian/chp11.pdf>.
25. Rodiles A. La fragmentación del derecho internacional. ¿Riesgos u oportunidades para México? / A. Rodiles // Anuario Mexicano de Derecho Internacional. – 2009.

В статті розглядається стан доктринального дослідження феномена фрагментації міжнародного права. Ісследується вчення явлення фрагментації в роботах вітчизняних і зарубіжних учених, демонструється розвиток доктрини фрагментації.

The article deals with the doctrinal research of the phenomena of fragmentation of international law. It reviewed the ideas of scholars and demonstrates the development of the doctrine of fragmentation of international law.

Стаття надійшла до редколегії 28.01.2013

УДК 327 (470: 560)

Крук Н. І., КНУ ім. Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ ТА ТУРЕЧЧИНИ

В даній статті розглядаються проблеми сучасних українсько-турецьких відносин, перспективи їх подальшого розвитку. Аналізується роль українсько-турецького партнерства у формуванні зовнішньополітичної стратегії обох країн.

Туреччина завжди відігравала значну роль у формуванні українського національного руху та брала активну участь в нашому державотворенні. Співробітництво з Турецькою Республікою (ТР) має особливе значення для самоствердження України на регіональному і глобальному рівнях. Національні інтереси України і Туреччини суттєво співпадають у формуванні оптимального балансу сил у новій геополітичній ситуації, що склалася в регіоні після розпаду СРСР. Саме тому українсько-турецькі відносини співробітництва висувуються нині на першорядні позиції, отже дослідження українсько-турецьких політичних відносин є на даний час конче актуальним.

Проблеми українсько-турецьких відносин досліджено в роботах таких українських дослідників, як П. Варбанець, О. Волович, М. Воротнюк, Є. Габер, В. Каспрук, С. Корсунський, Н. Мхитарян, Л. Рассоха, В. Редькіна та ін. Особливо слід відзначити ґрунтовну працю Б. Сергійчука та В. Сергійчука [7]. Проте наразі дослідженню сучасних українсько-турецьких відносин та їх ролі в зовнішньополітичній стратегії обох країн приділяється недостатньо уваги, враховуючи важливість цих відносин як для України, так і для Туреччини.

Метою даної статті є аналіз стану сучасних українсько-турецьких відносин та перспектив їх подальшого розвитку, а також визначення ролі цих відносин у формуванні зовнішньополітичної стратегії України та Туреччини.

Турецька Республіка на сьогодні є важливою країною світу. Вона посідає 16-те місце серед 185 країн за кількістю населення, 32-е – за розміром території та 17-те – за розвитком економіки. За темпами економічного зростання Туреччина є наразі одним зі світових лідерів у світі. Усе це дає країні право називатися «БРІК Європи», що підкреслює її роль в одного з регіональних лідерів. Як цілком слушно зауважує Н. Мхитарян, «не відмовляючись від своєї ісламської ідентичності, вона намагається стати вагомою частиною Заходу. Відповідно, особливе місце у політиці Туреччини посідає процес інтеграції у західні структури» [4, 178].

Геополітично Україна і ТР знаходяться на перехресті шляхів між Сходом і Заходом. Це й визначає їх особливе становище: вони мають як отримувати позитивні здобутки, так і нейтралізувати загрози, що випливають з такого геополітичного положення. Перебуваючи між Сходом і Заходом обидві країни намагаються зберегти свою власну ідентичність, не підпасти під вплив ні одного, ні другого.

Двосторонні відносини України й Туреччини базуються на засадах рівноправ'я та вирізняються своєю гнучкістю. Туреччина завжди була та є найважливішим партнером нашої держави. У обох країн немає

ніяких взаємних претензій, на відміну від інших сусідніх з Україною країн. Особливе значення має саме регіональне співробітництво України з Туреччиною, бо саме ці дві країни є регіональними лідерами в Чорноморсько-каспійському регіоні (ЧКР). Має рацію Л. Рассоха, стверджуючи, що «національним інтересам як України, так і Турецької Республіки в Чорноморсько-каспійському регіоні відповідає його перетворення в зону миру, безпеки і співробітництва та вирішення проблем, які можливо вирішити лише за допомогою спільних зусиль» [5]. Нині авторитет Туреччини у ЧКР є значно вищим, ніж в Україні, проте це не заважає останній цілеспрямовано використовувати позитивний досвід Туреччини для збільшення свого міжнародного (принаймні в регіональному масштабі) авторитету.

Україна для Туреччини починаючи з 1991 р. стала важливим зовнішньополітичним партнером, оскільки існування незалежної України запобігає експансії Росії в ЧКР. Демократична, стабільна, політично орієнтована на Захід, Україна для Туреччини є надійним союзником у справі забезпечення стабільності в регіоні. Туреччина розглядає Україну як дружню країну, що завжди надасть їй підтримку у змаганнях з Росією, яка історично завжди була для Туреччини супротивником. Тут варто згадати постійні намагання імперської Росії, а потім й СРСР, встановити свій контроль над Чорноморськими проливами, що завжди негативно сприймалося Туреччиною. Україна, на відміну від Росії, такої мети ніколи не мала і не має.

Туреччина використовує активну зовнішньоекономічну співпрацю з Україною як певний інструмент протидії російському впливу в регіоні. Але українсько-турецьке співробітництво має значно більш глибокі підвалини, ніж лише ситуативна співпраця проти Російської експансії. Цілком вірною є думка В. Редькіної, що «воно спирається на прагматичні національні інтереси обох країн, має взаємовигідний характер та всі необхідні передумови для позитивного розвитку. Україна має можливість використовувати позитивний історичний досвід Туреччини, зокрема, у сфері розв'язання економічних проблем і демократичного державного будівництва» [6, с. 53].

Зовнішньополітичні двосторонні відносини України з ТР завжди носять рівний, доброзичливий, партнерський характер, між двома країнами немає ніяких проблемних питань. Можна погодитись з С. Корсунським, який відзначає, що «на регулярній основі відбуваються контакти вищого керівництва країн. Передбачається, що вироблення механізму стратегічного партнерства стане ключовим елементом у систематизації та подальшому розвитку двостороннього співробітництва. Плідні взаємини налагоджено й на міжпарламентській основі» [2, с. 27].

Українсько-турецькі відносини мають високий потенціал розвитку, їх інколи в Україні навіть називають «стратегічним партнерством». Проте такої термін до наших двосторонніх відносин наразі ще не може бути застосований з повним правом, оскільки сутність цих відносин не відповідає за змістом терміну «стратегічні». Турецька сторона вживає термін «стратегічне партнерство» стосовно відносин із Україною досить обережно. Ці відносини, на їх думку, є стратегічними тільки в певних сферах. Туреччина вважає, що обидві країни «рухаються до стратегічного партнерства» [1, с. 36-37]. Отже, Україна та Туреччина по-різному сприймають рівень двостороннього партнерства. Для реального встановлення саме стратегічного партнерства ще потрібно зробити дуже багато обом країнам.

Немає підстав заперечувати думку М. Воротнюк, що наявність потенціалу стратегічного партнерства між Україною і Туреччиною, хоча й не викликає сумнівів, але до реального втілення такого партнерства в життя ще далеко. Очевидно, що для виходу на такий рівень недостатньо лише того, що глибоких протиріч і конфліктів між країнами немає, а «Чорне море не розділяє, а об'єднує» їх [1, с. 36-37].

Незважаючи на це, обидві країни впевнено рухаються у напрямку розвитку та поглиблення стратегічного партнерства. Так, Україна вперше за останнє десятиріччя була згадана серед пріоритетних зовнішньополітичних партнерів Туреччини. На третій щорічній Конференції дипломатичного корпусу Туреччини (3-8 січня 2011 року) серед пріоритетних завдань держави у зовнішньополітичній сфері виокремлювалось заснування з Україною (а також з Росією та Болгарією) Ради стратегічного партнерства, діяльність якої передбачає створення зони вільної торгівлі, скасування візового режиму, розвиток транспортних коридорів і підтримання безпеки в ЧКР. На даному етапі розширення стратегічного партнерства з Україною розглядається керівництвом Туреччини як важливий складник загальних зусиль зі зміцнення зони миру, стабільності та сталого соціально-економічного розвитку в ЧКР.

Парламентські вибори у Туреччині 12 червня 2011 року підтвердили налаштованість уряду Р. Ердогана на продовження курсу багатовекторної зовнішньої політики, зміцнення та прагматизацію відносин із традиційними партнерами та розширення зони своїх інтересів. Цей курс був чітко прописаний у передвиборчій програмі ПСР [4, 181].

22 грудня 2011 року відбувся офіційний візит Президента України В. Януковича до ТР, в ході якого Президент України зустрівся з Президентом ТР А. Гюлем та прем'єр-міністром Р. Ердоганом. Під головуванням Президента України В. Януковича та прем'єр-міністра

Туреччини Р. Ердогана відбулось перше засідання Стратегічної ради високого рівня між Україною та Турецькою Республікою.

5 червня 2012 р. Президент України В. Янукович здійснив робочий візит до ТР, де взяв участь у Регіональному саміті Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) по Європі, Близькому Сходу, Північній Африці та Центральній Азії в Стамбулі. Візит відбувся на запрошення Керівника Уряду ТР. В ході візиту Президент України зустрівся з Прем'єр-міністром Р. Ердоганом.

Отже, можна стверджувати, що двосторонні українсько-турецькі відносини на даний час активно розвиваються та поглиблюються. Можливість встановлення справжнього стратегічного партнерства залишається дуже реальною.

Проте, час працює, на жаль, не на користь такому розвитку подій. Умови для встановлення та розвитку українсько-турецького стратегічного партнерства стають дедалі все менш сприятливими. Це обумовлено тим, що Туреччина стає все більш активно в своїй зовнішній політиці, причому в усіх її напрямках. Як вірно стверджує М. Воротнюк, турецька влада «постійно наголошує на необхідності «присутності Туреччини скрізь», необхідності бути глобальним, а не лише регіональним гравцем. Отже, з огляду на зростаючу активність Туреччини, можна припустити, що Україна, напевно, може зникнути із сфери турецьких інтересів. Вона, без перебільшення, не вписується в інтереси турецької зовнішньої політики, де пріоритетами є ЄС, Росія, Кавказ. Туреччина бачить її не як окремих напрям зовнішньої політики, а радше як частину регіональної перспективи. Якщо Україна реально бажає розвивати стратегічне партнерство, то її керівництво має взяти це до уваги і пристосувати до цього свої дії» [1, с. 38-39]. Проте такі побоювання, можливо, дещо перебільшені. Активно діючи у всіх напрямках зовнішньої політики, Туреччина, безумовно, буде продовжувати й тісну співпрацю з Україною. Навряд чи Україна зникне зовсім зі сфери інтересів Туреччини, але увага її до нас, ймовірно, може значно зменшитися, і це є реальною загрозою перспективі встановлення стратегічних відносин.

З урахуванням вищезазначених чинників можна визначити пріоритетні завдання зовнішньополітичного курсу України стосовно стратегії розвитку українсько-турецького стратегічного партнерства.

По-перше, для набуття Україною статусу реального регіонального лідера необхідно активно провадити в регіоні політику безпеки, економічної стабільності, розвитку процесів інтеграції на всіх рівнях. Наші країни обов'язково мають втілювати в життя заявлені проекти та розробляти нові, які необхідно терміново впроваджувати в життя.

Сферами активної співпраці є економіка, політика, безпека, недопущення застосування сили у вирішенні конфліктів, створення ефективної і надійної енергетичної системи.

По-друге, Україна і Туреччина повинні співпрацювати у забезпеченні безперервного функціонування транспортних транзитних коридорів на просторі від Балтики до Чорного і Каспійського морів. Розвантаження проток Босфор і Дарданелли є наразі нагальною необхідністю для світової економіки, а не лише для Європи.

По-третє, як Україна, так і Туреччина зацікавлені у вступі до ЄС. Проте вступ до ЄС для обох країн в найближчій перспективі є малоімовірним. Причини цього є різними для двох країн, проте детальне вивчення та аналіз турецького досвіду взаємин з ЄС безумовно є дуже корисним та повчальним для України. Принаймні, ми не повинні повторювати чужих помилок у своїх євроінтеграційних прагненнях.

По-четверте, необхідно суттєво змінити всю систему економічних відносин України з Туреччиною задля підвищення її ефективності. Перш за все, перспективним є перехід від традиційних форм торгівлі до втілення цільових програм виробничої та інвестиційної кооперації в пріоритетних галузях і сферах економіки двох країн. Такими сферами є та залишаються воєнно-технічне співробітництво, енергетика, будівництво транспортних трубопроводів, хімічна, вугільна, лісова, деревообробна і текстильна промисловості, металургія, будівництво, аерокосмічна сфера, судно- і авіабудівництво, сільське господарство, транспорт, сфера високих наукомістких технологій, вивчення натуральних ресурсів Чорного моря, туризм, вихід на ринки третіх країн.

По-п'яте, Україна може суттєво збільшити свій зовнішньополітичний імідж, співпрацюючи разом з Туреччиною у врегулюванні близькосхідного та інших «заморожених» конфліктів. Необхідно домагатися підтримки Туреччини у просуванні українських економічних проектів в регіонах Кавказу, Центральної Азії і Балкан.

Враховуючи все вищезначене, безальтернативною для України є проведення активної наступальної стратегії у розвитку українсько-турецьких зовнішньополітичних відносин. Вище за все мають поставати національні інтереси України, які конче потребують встановлення стратегічного партнерства з Туреччиною. Ніякі чинники політичної кон'юнктури, особливо українсько-російські стосунки, не повинні ставати на заваді цій стратегічній меті [порівн.: 3, с. 19-21].

Можна цілком погодитись з Н. Мхитарян, що першочерговими завданнями для розбудови стратегічних відносин України з Туреччиною мають бути наступні [8]:

- розробка Концепції стратегічного партнерства, підготовка та підписання офіційного документу про стратегічне партнерство;
- розробка на цій основі комплексного документу щодо економічного співробітництва у енергетичній та енерготранспортній сфері;
- створення трансконтинентальних транспортних коридорів, в яких Україна і Туреччина мають відігравати ключову транспортну та економічну роль;
- розробка документу щодо співробітництва з ТР у Євразії;
- створення Зони вільної торгівлі та впровадження безвізового режиму з Туреччиною;
- визначення пріоритетних напрямків та сфер дво- та багатостороннього співробітництва;
- активізація та забезпечення більш ефективної роботи Спільної українсько-турецької комісії із співробітництва;
- перехід від традиційних форм торгівлі до цільових програм виробничої та інвестиційної кооперації в пріоритетних галузях і сферах економіки;
- активізація співпраці у безпековій взаємодії на двосторонньому рівні і в рамках регіональних ініціатив, міжнародних та регіональних організацій;
- визначення пріоритетних напрямків співробітництва в рамках регіональних та міжнародних структур;
- забезпечення постійно діючого політичного двостороннього діалогу;
- забезпечення формування позитивного іміджу України у ТР за допомогою місцевих та світових ЗМІ, а також нейтралізація негативного іміджу Туреччини, пов'язаного з кримським питанням, серед певної частини населення України.

Таким чином, Україна та ТР мають у найближчий час стати реальними стратегічними партнерами, наповнити двосторонні відносини реальними спільними проектами та юридично оформити це відповідними міжнародними угодами. Стратегічне партнерство України та Туреччини є безумовно взаємовигідним, воно має стати важливим елементом зовнішньополітичної стратегії обох країн. Але для його реального втілення необхідно ще багато зробити. Особливо це стосується України, яка може втратити шанс отримати потужного стратегічного партнера, що може забезпечувати ґрунтовну підтримку України як в регіональній, так і в світовій міжнародній політиці. Подальші дослідження проблеми українсько-турецьких відносин доцільно спрямувати на визначення основних найбільш перспективних напрямків стратегічного партнерства.

Бібліографічний список

1. Воротнюк М. Українсько-турецькі відносини: здобутки, проблеми, перспективи [Текст] / М. Воротнюк // Зміцнення безпеки в Чорноморському регіоні і перспективи турецько-українського співробітництва / Центр Разумкова; Фонд Арсенія Яценюка «Open Ukraine»; Центр міжнар. та європ. дослідж. Ун-ту Кадір Хас; [кер. проекту: В. Чалий; ред. україномов. ч.: Л. Шангіна, М. Пашков; ред. англ. мов. ч.: В. Клименко, Є. Шульга] – К. : Заповіт, 2011. – С. 36-39.
2. Корсунський С.В. Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодення, завтра... [Текст] / С. Корсунський // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2011. – Вип. 17. – С. 24-31.
3. Мхитарян Н. Стратегія розвитку українсько-турецьких відносин у контексті пріоритетних завдань української держави [Текст] / Н. Мхитарян // Українсько-турецькі відносини: стан і перспективи розвитку : матеріали міжнародної конференції / За ред. М.О. Воротнюк. – Одеса : 2006. – С. 14-22.
4. Мхитарян Н.І. Особливості формування сучасної зовнішньої політики Туреччини [Текст] / Н. Мхитарян // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 1 (22). – С. 177-182.
5. Рассоха Л. Українсько-турецькі відносини (1990-2005 роки) [Електронний ресурс] / Л. Рассоха. – Режим доступу : www.niss.od.ua/p/92.doc
6. Редькіна В.А. Сучасний потенціал україно-турецьких відносин у контексті реалізації гео економічної стратегії України [Текст] / В. Редькіна // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7 (97). – С. 50-61.
7. Сергійчук Б. На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI – на початку XXI ст. [Текст] / Б. Сергійчук, В. Сергійчук. – К. : Сергійчук М.І., 2012. – 319 с.
8. Стан та перспективи українсько-турецьких відносин. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/472/>

В данной статье рассматриваются проблемы современных украинско-турецких отношений, перспективы их дальнейшего развития. Анализируется роль украинско-турецкого партнерства в формировании внешнеполитической стратегии обеих стран.

The problems of modern Ukrainian-Turkish relations, the prospects for their further development are examined in this article. The role of the Ukrainian-Turkish partnership in the formation of foreign policy of both countries are analyzed.

Стаття надійшла до редколегії 31.01.2013

УДК 323.2 (497.115)

Каравайцева О. В., НУ «ОЮА»

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ КОСОВО: ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ НАСЛІДКИ КОНФЛІКТУ

Стаття присвячена проблемі проголошення незалежності Косово від Сербії. Освітлюються історичні аспекти виникнення конфлікту, її сучасний стан і можливі наслідки для світової спільноти в цілому.

Ситуація, яка склалася навколо незалежності Косово, залишається однією з найбільш актуальних і обговорюваних проблем в рамках міжнародного співтовариства.

Парламент автономного краю Косово проголосив 17 лютого 2008 р. незалежність від Сербії. Цей крок розділив міжнародне співтовариство на прибічників і противників її визнання. Даний прецедент проголошення незалежності краю має величезне значення, оскільки в 2012 році Косово визнали 90 держав, в їх числі – США і 22 з 27 країн Євросоюзу але, наприклад, Іспанія і Греція не визнають незалежності Косово, і тим більше Росія, яка дала зрозуміти, що ні за яких обставин не прийме існуючий сценарій вирішення конфлікту. Сербія також стверджує, що ніколи не визнає незалежність регіону, що відокремився в 2008 році, з населенням більше 1,7 млн. чоловік, незважаючи на те, що для вступу до Євросоюзу Сербії необхідно налагодити відносини з Косово.

Албанська більшість наполягала на тому, що територія Косово належить їй за принципом етнічного права, оскільки на даний момент з 1,7 млн. населення краю більше 90 % складають албанці і лише 6 % – серби. У свою чергу, домагання сербів на Косово ґрунтуються на принципі історичного права [1].

Згідно з історичними даними, слов'янські племена переселились на Балкани в VI – VII ст. З VIII ст. Косово складало центральну частину держави Рашка, потім Сербської держави. Місто Печ з 1219 р., коли Сербська православна церква стала автокефальна, було центром Сербської архієпископії, а з 1346 р., після того, як глава Сербської церкви проголошений патріархом, – патріархії. У Косово сталася ще одна важлива подія сербської історії: на Косовому полі поблизу нинішнього міста Пріштїна у 1389 р. відбулася вирішальна битва між військами сербів і імперії Османів. Вона закінчилася перемогою османів, але ознаменувалась героїчними подвигами сербських воїнів, про що з гордістю оповідає сербський героїчний епос. В сербському національному проекті Косово стало не стільки метою, скільки засобом боротьби за його реалізацію. На Косовому полі сербські і інші

югослов'янські землі на довгі п'ять століть втратили незалежність, попавши під панування Османів.

Що стосується албанців, то масове розселення албанців в краю почалося лише з кінця XVII ст. Походження цього народу вчені зводять до прадавнього населення Балкан. Деякі дослідники вважають основним елементом їх формування фракійців, інші – іллірійців. Етнонім «албанці» вперше згадується вже в II ст., як племінна назва. З XI ст. він став поширюватися на всіх мешканців сучасної Албанії. Албанська мова відноситься до індоєвропейської мовної сім'ї. З XIV ст. територія не лише Косово, але і сучасної Албанії входила до складу Сербського королівства. Потім тут встановилася влада імперії Османів. В період її панування більшість місцевого населення перейшли в іслам. У 1912 – 1913 рр. в результаті Балканських війн сербам вдалося повернути велику частину косовського краю, який увійшов до складу Сербії. Тоді ж на Лондонській конференції послів великих держав була проголошена незалежність Албанії від Туреччини. В ході Першої світової війни територію Косово захопили війська Австро-Угорщини і Болгарії. У 1918 р. край був звільнений сербськими військами і після закінчення війни увійшов до складу Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія). У роки Другої світової війни велика частина Косово була приєднана до складу італійського протекторату Албанія. У період фашистської окупації албанські озброєні формування вели боротьбу за вигнання сербів з території краю. У 1944 р. територія краю була звільнена і знов увійшла до складу Югославії.

У 1946 р. конституція Федеративної народної республіки Югославія надала Косово і Метохії статус Соціалістичного автономного краю у складі Соціалістичної республіки Сербія. І. Броз Тіто, розраховуючи на входження Албанії до складу Югославії, заохочував переселення в Косово албанців і, навпаки, обмежував можливості для повернення сюди сербів. В результаті до 1960 р. частина албанців в Косово в 9 разів перевищувала частину сербського населення. У 1968 р. по краю пройшла хвиля виступів албанських радикалів. У 1974 р. нова конституція Югославії надала всім вхідним до складу Сербії краям (у тому числі і Косово) статус республік наділивши їх відповідними правами, за винятком права на від'єднання. Косовський край отримав власну конституцію, законодавство, найвищі органи влади, представництво в союзних органах, включаючи Президію Югославії (з правом вето), можливість створювати албанські середні і вищі учебні заклади. Албанська мова була визнана однією з державних.

Після смерті І. Броз Тіто (1980 р.) в краю почалися масові студентські маніфестації з вимогою надати Косово статус повноправної республіки

в рамках Югославії. Виступи студентів вилилися в криваві зіткнення і були пригнічені федеральними військами. Подією в країні, яка відкрила новий етап в підході до «національного питання», стала публікація у вересні 1986 р. Меморандуму Сербської Академії наук і мистецтв. У даному документі загострювалася увага на необхідності висунення «сербської національної програми» і наголошувалося, що Конституція 1974 р. *de facto* перетворила Косово і Воеводину на республіки в збиток Сербії. З іншого боку, для албанців був значимим саме юридичний статус краю. У жовтні 1987 р. до Косово були введені «надзвичайні заходи безпеки», туди був направлений так званий Об'єднаний загін Союзного Секретаріату внутрішніх справ (поліції). Йшло швидко об'єднання громадян на етнічній основі. Серби об'єднувалися за ідею «єдиної Сербії», а албанці – «незалежного Косово» [2]. У 1989 р. в Сербії відбувся референдум, що затвердив нову конституцію, яка радикально обмежувала автономію національних країв. У Косово був розпущений парламент, припинилося мовлення державних радіо – і телевізійних станцій на албанській мові, почалися звільнення албанців з державних структур, в деяких освітніх установах було згорнуто викладання на албанській мові. У відповідь косовські албанці, що бойкотували референдум, організували масові страйки і акції протесту, які з часом переросли в серйозні міжетнічні зіткнення. У 1990 р. Белград ввів у Косово надзвичайний стан. Косовські албанці у 1991 р. провели в краю нелегальний референдум про незалежність і несанкціоновані вибори, на яких президентом був вибраний І. Ругова. Пріштина приступила до створення озброєних сепаратистських формувань, які в 1996 р. були об'єднані в Армію звільнення Косово. В краю розгорнулася диверсійно-терористична війна, що супроводилася масовими вбивствами і етнічними чищеннями з обох боків.

24 березня 1999 р. НАТО без санкції ООН почала військову операцію проти Югославії, що отримала назву «Союзницька сила». Югославські міста і військові об'єкти були піддані масованим бомбардуванням. 20 червня того ж року Белград був вимушений вивести свої війська з Косово і погодитися на введення в край військового контингенту НАТО. 10 червня 1999 р. була прийнята Резолюція Ради безпеки ООН № 1244, яка, з одного боку, була покликана гарантувати суверенітет і територіальну цілісність СРЮ, з іншого боку, наказувала розгортання в Косово під егідою ООН міжнародних сил безпеки при істотній участі Організації Північноатлантичного договору (КФОР – Kosovo Forces). Політична роль була довірена цивільним службовцям UNMIK (Mission in Kosovo або МООНК – Місія ООН по Косово) і іншим неурядовим організаціям під керівництвом ООН, Управління ООН

у справах біженців і Європейського союзу. Косово було виведено з-під юрисдикції Республіки Сербії [3].

Міжнародна кризова група впродовж декількох років робила зусилля, направлені на визначення статусу Косово. Формально переговори із цього приводу почалися в жовтні 2005 р., коли відповідне рішення прийняла Рада Безпеки ООН. План незалежності Косово був сформульований на початку 2007 р. спеціальним представником Генерального секретаря ООН Марті Ахтісаарі за визначенням майбутнього Косово, колишнім президентом Фінляндії і головою Правління Кризової групи. Сербська сторона у свою чергу відкинула цей план.

Проголошення незалежності Косово сталося 17 лютого 2008 р. після довгих років боротьби і за допомогою міжнародного співтовариства. 15 червня набрала чинності Конституція Косово, що закріплювала незалежність її території. Ухвалено закон про створення сил безпеки – власну армію. Але без контролю і нагляду міжнародного співтовариства обійтися не вдасться. 28 лютого 2008 року, незабаром після важливої дати проголошення незалежності, була створена Міжнародна керівна група. Завдання цієї групи полягає в тому, щоб забезпечити стабільність Косово.

У свою чергу, Сербія заявила, що ні за яких обставин не визнає вирішення Приштини і задалегідь анулювала декларацію незалежності краю. З точки зору сербського керівництва, край є невід'ємною частиною Сербії і не може бути відокремлений. У жовтні 2008 року Белград звернувся до Міжнародного суду ООН з проханням визнати дії місцевих влад незаконними. Міжнародний суд ООН 22 липня в Гаазі визнав законним проголошення незалежності Косово від Сербії. Тим самим, був створений важливий прецедент для різних невизнаних державних утворень у всьому світі, що добиваються визнання свого суверенітету. Можливо передбачити, що подібний прецедент здатний «здетонувати» в конфліктних зонах по всьому світу [4]. Суд дав висновок по Косово, що ослабляє принцип територіальної цілісності держав. Рішення по Косово, правда, обов'язкової сили не має. В консультативному висновку Міжнародного суду зазначено, що проголошення косовськими албанцями своєї незалежності від Сербії не суперечить нормам міжнародного права. Однак, при винесенні висновку, суд дав оцінку лише декларації незалежності, спеціально обмовившись, що він не розглядав в ширшому плані питання про право Косово на відділення від Сербії в односторонньому порядку. Крім того, у висновку суду не використовувалось слово «легальне», а використовувалось лише вираження «не суперечить», яке можна інтерпретувати по-різному [5].

Не дивлячись на таке обережне формулювання висновку, і на той факт, що на відміну від рішень Міжнародного суду, його консультативні висновки не мають обов'язкової сили, подія стала прецедентом міжнародного права. І це може спричинити вельми небезпечні політичні наслідки.

Тепер, коли косовський прецедент отримав зміцнення в міжнародному праві, ті держави, які страждають від етнічного або релігійного сепаратизму, витримуватимуть ще сильніший тиск своїх меншин. Таким чином, Консультативний висновок суду ООН зможе виправдати відділення Абхазії і Південної Осетії, обґрунтує претензії на незалежність Придністров'я і Нагірного Карабаху. Так, користуючись Косовським прецедентом російський президент після військової агресії Грузії проти Південної Осетії підписав укази про визнання незалежності Абхазії і Південної Осетії. Росія діяла за принципом: чому Косовським албанцям можна мати власну державу, а осетинам та абхазам ні. Однак, такі дії були засуджені з боку так званої міжнародної спільноти, яка в цьому конфлікті виходить з домінування непорушності суверенітету Грузії над правом абхазів та осетинів на самовизначення [6].

В Північному Косово 14 і 15 лютого 2012 року відбувся референдум з питання визнання сербським населенням органів влади так званої республіки Косово, за результатами якого стало відомо, що 99,74 % населення не визнає органи влади в республіці Косово і лише 69 громадян проголосували за їх визнання. До участі у голосуванні було допущено 35,5 тис. виборців, явка склала 75,28 % [7]. Однак, керівництво Республіки Косово і Сербії засудили дії влади Північного Косова. Так, в заяві уряду Республіки Косово підкреслюється, що проведення референдуму демонструє хворобливі амбіції і територіальні претензії Сербії відносно Косова. Голова муніципалітету Косовська-Мітровіца Крстмір Пантіч визнав, що референдум не матиме юридичних наслідків, оскільки за сербською конституцією край Косово і Метохія і без того є частиною Сербії. «Ми надіслали міжнародному співтовариству чіткий сигнал, що чекаємо зменшення тиску на північну частину краю і що міжнародне співтовариство повинне змінити свій підхід до вирішення цієї безлічі проблем, які є тут», – заявив Пантіч [8]. 2 квітня 2012 року влада Сербії відмінила проведення на півночі Косова намічених на 6 травня муніципальних виборів, у зв'язку з позицією місії ООН у справах тимчасової адміністрації в Косово, де вважають такі вибори незаконними [9].

В лютому 2012 року пройшов черговий раунд переговорів між Белградом і Приштіною, який завершився досягненням угоди

по статусу Косова. Згідно з досягнутими домовленостями, Сербія не визнає самостійності Косова, проте визнає за ним право брати участь в регіональних організаціях на Балканах.

Варто відзначити, що будь-яке включення Косово в регіональні і інтернаціональні процеси, тобто членство в організаціях, припускає, що Косово матиме ті ж права і обов'язки, як і будь-яка інша країна-член цих організацій. Але Європейський Союз поки що не знайшов спосіб, як включити приєднання Косово в європейський порядок денний, оскільки п'ять членів союзу не визнали незалежність автономії. ЄС не може підписувати договір з «недержавами». Крім того, для підписання договору потрібна згода всіх держав-членів. Не будучи в змозі переконати всіх своїх членів визнати Косово, ЄС не може повною мірою використовувати свої важелі дій на Пріштіну. Таким чином, Косово знаходиться в стані прагнення до нормалізації стосунків з Сербією, сподіваючись, що завдяки цьому «новому відношенню» члени ЄС, що не визнали його незалежність, переглянуть своє відношення до статусу Косово [10]. Це сприятиме визнанню Косово у всьому світі і можливому членству в рамках ООН і інших відповідних міжнародних організацій.

Проте, реальні проблеми Косово нікуди не подінуться – автономія залишається розділеною зсередини і має обмежену легітимність на міжнародному рівні. Крім того, Косово має серйозні проблеми з базовим демократичним функціонуванням. Північна частина автономії де-факто залишається розділеною, що може підірвати всі успіхи уряду на півдні.

Парламент Косово 7 вересня 2012 року прийняв поправки до своєї конституції, що дозволяють офіційно завершити місію Міжнародної цивільної організації (ICO) на чолі з голландським дипломатом Пітером Фейтом. В той же час, Парламент продовжив мандат поліцейської місії Євросоюзу EULEX в країні до червня 2014 року. Поліцейська місія ЄС в Косово, має значні повноваження по боротьбі з корупцією, військовими злочинами і насильством на міжетнічному ґрунті.

У свою чергу, прем'єр-міністр Сербії Івіца Дачич заявив, що Сербія не визнає «ні підконтрольну, ні неконтрольовану» незалежність Косово, у зв'язку із закінченням періоду міжнародного контролю за косовською незалежністю. Крім того, він додав, що питання Косово не вирішене до тих пір, поки з ним не погодиться Сербія. Він пояснив це тим, що якби думка Сербії з косовської проблеми не мала значення, то Белград «не піддавався б тиску визнати Косово». Крім того, І. Дачич відзначив, що для вирішення косовської проблеми необхідно продовжити діалог на політичному рівні, і Сербія готова

до його продовження, а також готова визначити взаємні претензії і працювати над їх усуненням [11].

Крім того, глава урядової канцелярії у справах Косово і Метохії Олександр Вулін нагадав, що міжнародне співтовариство, прийшовши до Косово, взяло на себе обов'язки по встановленню законності, поверненню насильно вигнаних осіб, проясненню доль убитих і зниклих без вісті, поверненню майна, але, на його думку, нічого з цього виконано не було. «Тому ми закликаємо міжнародне співтовариство не скорочувати свою присутність і не допустити безкарного насильства відносно сербів», – заявив Вулін [12].

В той же час, влада Сербії розробила нову державну стратегію по врегулюванню косовського конфлікту. Згідно з наявними даними, влада Сербії пропонує сформувати на півночі Косово так зване Автономне співтовариство сербських муніципалітетів, яке матиме двопалатний парламент (палата регіонів і палата громадян) і виконавчу раду. Влада автономії буде мати в своєму розпорядженні повноваження в областях освіти, охорони здоров'я, економічної політики, торгівлі, телекомунікацій, управління поліцією і багато інших. Регулювання деяких з цих сфер може бути організоване за прикладом іспанської автономної області Каталонії. Видалені сербські анклави в різних частинах Косово можуть отримати спеціальний статус. Крім того, автономія зможе мати свої відмітні символи – герб, прапор і гімн. Одним з ключових пунктів плану по косовському врегулюванню є пропозиція про демілітаризацію краю. Єдиними озброєними формуваннями в Косово повинні стати косово-албанська поліція і поліція косовських сербів. Пропозиція заснована на досвіді іспанської автономної області Каталонії. Гарантами безпеки могли б стати озброєні сили Євросоюзу, армії Сербії і Албанії. У документі підкреслюється, що Сербія не визнає незалежність Косово.

13 січня 2013 року Парламент Сербії підтримав розроблений президентом Ніколічем план по створенню сербської автономії на півночі Косова. За прийняття документа проголосували 175 з 250 депутатів Народної скупщини [13].

В Брюсселі 17 січня 2013 року пройшла зустріч глав урядів Сербії і Косова. Головним сенсом переговорів для уряду Сербії стало «зондування ґрунту» з приводу обміну Північного Косова на Прешевську долину [14]. 30 січня в Північній Косовська – Мітровіце пройшов 10-тисячний мітинг, учасники якого прийняли декларацію про те, що ніхто не має права ліквідувати сербські органи влади, які діють на півночі Косово. У декларації відкидаються всі угоди між Белградом і Приштіною, досягнуті в Брюсселі за посередництва ЄС

і підкреслюється, що ніхто не має права «мінати конституційно-правовий порядок» і «встановлювати кордони і митницю з Сербією» на переходах Ярінє і Брняк [15].

31 січня 2013 року солдати КФОР знесли сербські барикади на дорозі Косовська Мітровіца – Рашка, через десять годин серби вже знов встановили барикади на дорозі Пріштїна – Рашка в Рударе [16].

Таким чином, необхідно зазначити, що проблема взаємовідносин між Косово і Сербією на сьогоднішній день залишається дуже напруженою і нерозв'язною, про це свідчить ситуація, що ускладнилася в північних районах Косова і небажання Косовських сербів підкорятися інститутам влади самопроголошеної держави Косово. У зв'язку з цим, пріоритетними завданнями на сьогоднішній день, відповідальність за вирішення яких лежить і на Белграді з Пріштїною, а також на Вашингтоні, Брюсселі і Москві полягає в наступному: утримати сторони від будь-яких військових і насильницьких дій; забезпечити права сербів і представників інших народів на території Косово; мінімізувати збиток системам міжнародних і міжнаціональних відносин, який був нанесений самопроголошенням незалежності Косово.

Крім того, можливо однозначно сказати, що косовська криза з її ще не до кінця і не повною мірою передбаченими і прогнозованими наслідками вельми істотно вплинула на всю сучасну систему міжнародних відносин, на загальну обстановку в світі і на взаємини між багатьма ключовими для сучасного світопорядку державами.

Бібліографічний список

1. Петрушев А. Проблема незалежності Косово в системі міжнародних відносин [Електронний ресурс] / А. Петрушев. – Режим доступу : http://www.intelros.ru/pdf/cosmopolis_01_2008/12.pdf
2. Мартынова М. Проблема Косово: этнический фактор [Електронний ресурс] / М. Мартынова. – Режим доступу : polit.ru/article/2009/10/12/martynova/
3. Резолюция ООН 1244 о развертывании международного гражданского присутствия и присутствия по безопасности в Косово Совета Безопасности от 10.06.1999г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Security_Council_Resolution
4. Михеева Н.М. Регион в глобальной архитектуре современного мира [Електронний ресурс] / Н.М. Михеева, В.А. Плотников. – Режим доступу : http://uchenyjkot.ru/infusions/pro_download_panel/download.php?did=2570793
5. Консультативное заключение Международного суда ООН о законности провозглашения независимости Косово от 22 июля

- 2008 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf>
6. Вітман К.Н. Прецедент унезалеження Косово та його наслідки / К.Н. Вітман // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр./ гол. ред. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. – О. : Фенікс, 2008. – Вип. 34 – С. 38-48.
 7. Косовские сербы сказали «нет» албанскому руководству республики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lenta.ru/news/2012/02/16/referendum/>
 8. Против признания Приштинских властей на референдуме в Северном Косово проголосовали 99,74 процентов граждан от 16.02.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.itar-tass.com/c1/344174.html>
 9. Международное давление вынудило Сербию отказаться от муниципальных выборов в Северном Косово [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mn.ru/world/20120402/314774908.html>
 10. Романенко С. Косово: история, характер и динамика конфликта [Електронний ресурс] / С. Романенко. – Режим доступу : www.polit.ru/article/2009/10/04/kosovo
 11. Сербия не примет независимость Косово – премьер от 10.09.2012 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.world.lb.ua/news/2012/09/10/169849_Serbia_priemlet_nezavisimost.html
 12. Премьер-министр Сербии: вопрос о независимости Косово будет решен только после согласия Белграда от 10.09.2012г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rus.newsru.ua/world/10sep2012/serbnokosso.html
 13. Барановская М. Парламент Сербии требует создания сербской автономии на севере Косово от 13.01.2013 [Електронний ресурс] / М. Барановская. – Режим доступу : www.dw.de/парламент_сербии_требует_создания_сербской_автономии_на_севере_Косово16518598
 14. Брюссельские переговоры за завесой тумана от 26.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fondsk.ru/news/2013/01/26/brusselskie-peregovory-za-zavesoj-tumana.html>
 15. Митинг в Косовской Митровице собрал 10.000 сербов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ruserbia.com/society/980-miting-v-kosovskoj-mitrovitse-sobral-10-000-serbov>.
 16. КФОР сносит, а сербы продолжают строить баррикады [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ruserbia.com/politics/983-kfor-snosita-serby-prodolzhayut-stroit-barrikady>

Статья посвящена проблеме провозглашения независимости Косово от Сербии. Освещаются исторические аспекты возникновения конфликта, его современное состояние и возможные последствия для мирового сообщества в целом.

The article is devoted the problem of independence proclamation of Kosovo from Serbia. It discloses the historical aspects of conflict origin, its modern state and possible consequences for world community on the whole.

Стаття надійшла до редколегії 04.02.2013

УДК 341.96:349.2

Бєлогубова О. В., НУ «ОЮА»

КОЛІЗІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН, УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ, В МІЖНАРОДНОМУ СУДНОПЛАВСТВІ

Розглянуті питання колізійного регулювання трудових відносин з іноземним елементом в міжнародному судноплаванні. Проаналізовано основні колізійні прив'язки і внутрішньодержавні колізійні норми різних держав, що застосовуються до трудових відносин моряків.

Виділення міжнародного приватного права в якості самостійної галузі пов'язують з наявністю специфічного колізійного методу (способу) правового регулювання. Колізійний метод правового регулювання є специфічним методом, що характерний виключно для міжнародного приватного права, його особливістю, і системоутворюючим фактором.

Міжнародне приватне трудове право не є виключенням щодо використання колізійного методу правового регулювання. Колізійний метод займає важливе місце в регулюванні трудових відносин, ускладнених іноземним елементом. Як вказує А. С. Довгерт, до недавнього часу чітко виражених колізійних норм у цій сфері не було, і тут застосовувалися загальні колізійні початки МПП. За останні два десятиліття ситуація змінилася. У багатьох країнах створені великі кодифікаційні акти у галузі конфліктного права, які включають спеціальні положення щодо застосування права до міжнародних трудових відносин. Колізійні норми для цих відносин представлені в кодифікаціях з різним ступенем повноти. У даній сфері існує багато колізійних прив'язок, проте основною є закон місця виконання роботи (*lex loci laboris*) [6, с. 19].

Питання колізійного методу правового регулювання в міжнародному приватному трудовому праві досліджувались в роботах авторів,

як безпосередньо присвячених колізійному методу правового регулювання в міжнародному приватному праві [5, с. 13; 7], так і в спеціальних дослідженнях. Перш за все, слід відзначити роботи Т. Т. Алієва, М. Андріанової, Р. Ш. Давлетгільдєєва, А. С. Довгерта, Г. Гулевської, А. Кубко, М. В. Лушнікової, Е. А. Петрової, С. М. Сергєєвої, А. А. Спектор [16], Н. О. Хаустової, І. В. Шестерякової.

Існує тільки кілька робіт, в яких дана проблематика розглянута в контексті правового регулювання праці моряків – Т. В. Аверочкіної [1; 2], О. М. Номоконової [11], в яких, однак, досліджені тільки окремі грані даної проблеми.

Тому, на наш погляд, проведення самостійного комплексного дослідження даної проблеми є не тільки важливим науковим завданням, але й обґрунтовано практичними потребами захисту трудових прав українських моряків, чим обумовлена актуальність даної роботи.

Метою цієї статті є виявлення механізму колізійно-правового регулювання трудових відносин, які ускладнені іноземним елементом, в міжнародному судноплаванні.

Колізійно-правове регулювання трудових відносин міжнародного характеру може здійснюватися як на національно-правовому, так і міжнародному рівнях. Для значної кількості держав характерна відсутність системи колізійних норм, що спрямовані на регулювання трудових відносин. Наприклад, єдиною галуззю російського права, в якій трудові відносини піддалися колізійно-правовій регламентації, в даний час виступає торговельне мореплавання. Така ситуація характерна і для інших держав, коли саме трудові відносини, ускладнені іноземним елементом, що складаються в торговому мореплаванні є винятком із загальних правил. З іншого боку, за наявності загального колізійно-правового регулювання трудових відносин, ускладнених іноземним елементом необхідно визначити порядок застосування цих норм до моряків, які працюють під іноземним прапором. Тому завданнями цієї статті є не лише аналіз колізійно-правових принципів і норм, що застосовуються при регулюванні трудових відносин в торговому мореплаванні, а й вивчення загальних колізійних принципів і відповідного регулювання в національному законодавстві та в міжнародних угодах, що застосовуються до трудових відносин з іноземним елементом загалом.

Стосовно до трудових відносин, ускладнених іноземним елементом, використовуються різні колізійні принципи. До основних колізійних принципів, що застосовуються у трудових відносинах виступають: закон місця виконання роботи (*lex loci laboris*); особистий закон наймача (*lex personalis* фізичної особи-наймача працівника або *lex societatis* юридичної особи); закон автономії волі (*lex voluntatis*).

Законодавство і судова практика значної кількості держав виходять з того, що основною формулою прикріплення є закон місця виконання роботи (*lex loci laboris*), і, отже, вибір права сторонами може бути практично виключений. Для міжнародних трудових відносин найбільш поширеною у світі прив'язкою є *lex loci laboris* [6, с. 54]. Даний колізійний принцип є основним у законах про міжнародне приватне право Австрії, Албанії, Угорщини, Іспанії, Швейцарії. Наприклад, угорський Закон «Про міжнародне приватне право» встановлює застосування до трудових правовідносин закону країни виконання роботи, якщо законодавством не передбачено іншого. Відповідно до ст. 121. (1), Федерального закону про міжнародне приватне право 1987 р. Швейцарії, до трудового договору застосовується право держави, у якій працівник зазвичай виконує свої трудові обов'язки [14]. Відповідно до § 44 (1) Федерального закону Австрії 1978 р. «Про міжнародне приватне право», трудові договори регулюються згідно з правом тієї держави, в якій працівник звичайно виконує свою роботу [15]. Аналогічний підхід використаний і в ст. 52 Закону України «Про міжнародне приватне право». У ряді випадків *lex loci laboris* міститься в субсидіарній нормі, як наприклад в § 2. ст. 32 Закону Польщі «Про міжнародне приватне право» 1965 р., відповідно до якої, якщо сторони не мають місця проживання або місця знаходження в одній і тій же державі і не здійснили вибору права, застосовується право держави, у якому робота виконується, виконувалася або повинна була виконуватися [13].

У випадку множинності місць, де виконується робота, застосовним правом є національне право країни, в якій роботодавець має звичне місцезнаходження (принцип «закон країни роботодавця») – *lex personalis* фізичної особи-наймача працівника або *lex societatis* юридичної особи. Найбільш типовими випадками подібного роду виступають ситуації, коли виконувана робота обумовлена функціонуванням транспорту. Наприклад, у § 44 (2) Федерального закону Австрії 1978 р. «Про міжнародне приватне право» зазначено, що якщо працівник виконує свою роботу в більш ніж одній державі або, якщо він не має звичного місця роботи, то є визначальним право тієї держави, в якій роботодавець має своє звичне місцезнаходження [15]. Згідно зі ст. 121. (2), Федерального закону про міжнародне приватне право 1987 р. Швейцарії (2), якщо працівник виконує свої трудові обов'язки в декількох державах, до трудового договору застосовується право облаштування робочого місця або, за відсутності такого, право місця проживання або звичного перебування наймача [14].

Застосування принципу *lex voluntatis* щодо відносин, які розглядаються, допускається в багатьох державах, але часто з певними

застереженнями. Принцип розширення сфери дії закону, обраного сторонами в силу їх угоди (*lex voluntatis*), тобто безумовного застосування його і в трудових відносинах, що стало поширеною практикою в сьогоднішніх умовах, визнається, однак далеко не всіма державами. Так, у Великобританії, Угорщині, Канаді, ФРН і т.д. автономія волі сторін у принципі не обмежується [3, с. 614]. У США вибір сторонами застосовуваного права до трудових правовідносин передбачає наявність істотного зв'язку між застосовним правом і трудовим контрактом. Обмежується коло правових систем яким може бути підпорядкований трудовий договір у Польщі. Закон Польщі про міжнародне приватне право 1965 р. передбачає можливість для сторін самим обрати застосовне до трудового договору право. Однак ст. 32 Закону виключає необмежену свободу вибору: «Сторони можуть підпорядкувати трудові правовідносини обраному ними законом, якщо він знаходиться у взаємозв'язку з цими правовідносинами» [13]. Згідно зі ст. 121 (3) Федерального закону про міжнародне приватне право 1987 р. Швейцарії сторони можуть підпорядкувати трудовий договір праву країни звичайного перебування працівника або праву країни облаштування робочого місця, місця проживання або перебування наймача [14]. Так, у § 44 (3) Федерального закону Австрії 1978 р. «Про міжнародне приватне право» зазначено, що вибір права приймається до уваги тільки тоді, коли він здійснений прямо вираженим способом. Проте в тій мірі, в якій порушуються примусові положення названого в абзацах 1 і 2 права, також і прямо виражений вибір права не приймається до уваги, якщо він здійснений на шкоду працівникові [15].

Колізійні питання трудових відносин підпорядковуються загальним положенням Розділу 5 Глави 2 «Міжнародне приватне право» Вступного закону 1896 р. до Німецького цивільного уложення в редакції Закону від 25 липня 1986 р., відповідно до якого договір підпорядковується обраному сторонами праву (ст. 27). Як впливає зі ст. 30 вступного закону до НЦУ, сторони мають право обрати застосовне до договірних відносин право. При цьому «вибір права у трудових договорах і трудових відносинах не повинен призводити до позбавлення працівника захисту, що надається йому імперативними нормами права, яке підлягало б застосуванню згідно з абз. 2 у відсутності вибору права» [4]. Закон Грузії про міжнародне приватне право 1998 р. окремо не містить колізійні норми щодо трудових відносин, однак у ст. 38. «Імперативні норми соціального захисту» (Глава VI. Зобов'язальне право. Договірні зобов'язальні відносини і зобов'язальні відносини з закону) обумовлює, що вибір права вважається недійсним, якщо він ігнорує імперативні норми, прийняті для захисту споживачів,

робітників і службовців від дискримінації. Це правило застосовується також «у відношенні ... трудових договорів ..., якщо вони узгоджені або укладені в країні, де ... робітники і службовці мають місце проживання і, де діють такі захисні норми» [12].

Таким чином, вибір застосовного права обмежується наявністю зв'язку між застосовним правом і трудовим контрактом, або враховується дія імперативних норм або забороняється такий вибір на шкоду працівникові.

У сфері регулювання міжнародної праці застосовуються й інші колізійні принципи. Так, застосовним правом може визнаватися право країни, де знаходиться підприємство, яке відрядило працівника за кордон для виконання трудового завдання («закон країни установи, яка відрядила працівника» – *lex loci delegationis*).

Особливості фактичного складу деяких видів трудових відносин обумовлюють закріплення у праві спеціальних, щодо *lex loci laboris*, колізійних правил. До трудових відносин на міжнародному транспорті застосовним правом є право держави реєстрації транспортного засобу («закон місця реєстрації транспортного засобу» і «закон прапора судна»), зокрема, для осіб, які працюють на суднах водного і повітряного транспорту, – *lex banderae*.

Відносно трудових відносин моряків А.С. Довгерт зазначає, що національне законодавство та міжнародні договори традиційно використовують *lex flagi* для визначення застосовуваного закону. Використання даного правила може бути пояснено концепцією міжнародного публічного права, на певних етапах свого розвитку, що розглядає корабель як частину території держави, під прапором якої він плаває. Закони про МПП Албанії, Угорщини, Чехословаччини передбачають цю прив'язку для «морських» трудових відносин. Це правило міститься в морських кодексах Італії, Франції, ФРН. Так, згідно зі ст. 48 Кодексу торговельного мореплавства України, правове становище екіпажу судна, що плаває під прапором України, а також відносини між членами екіпажу, які беруть участь в експлуатації цього судна, між членами екіпажу цього судна і судовласником визначаються чинним законодавством України. У деяких країнах використовується прив'язка закону країни реєстрації судна, що в основному відповідає закону прапора. Однак *lex flagi* не підходить для визначення закону в такій ситуації, як найм моряка, що має чинний контракт з пароплаванням однієї країни для роботи на кораблі, що плаває під прапором іншої країни, а також у ситуації з так званим «зручним» прапором. Винятки із загального правила *lex flagi* можна передбачити в національному законодавстві або міжнародних договорах [6, с. 58].

У правозастосовчій практиці західних країн (Великобританія, Італія, Канада, ФРН) все частіше для трудового договору застосовується формула «закон найбільш тісного зв'язку». Ця формула враховує комплекс факторів або один домінуючий фактор, який пов'язує сторони трудового договору з певною країною, а саме: місцезнаходження робочого місця і (або) керівництва підприємства; спільне громадянство сторін трудового договору; джерело отримання працівником виробничих інструкцій; джерело виплати заробітної плати та її валюта; мова трудового договору тощо [8, с. 316]. Наприклад, якщо працівник наймається на місці перебування компанії спеціально для роботи за кордоном, тоді фактором, що пов'язує його з певною країною буде місцезнаходження керівного офісу компанії, особливо якщо працівник має громадянство країни місцезнаходження компанії. «Тісний зв'язок» може бути виражений в тому, що дана країна є місцем здійснення трудової діяльності або місцем укладення трудового договору. Так, Закон Швейцарії «Про міжнародне приватне право» 1987 р., виходить з застосування двох найважливіших принципів міжнародного приватного права: автономії волі сторін і прикріплення до права, з яким дане відношення найбільш тісно пов'язане (п. 1 ст. 116 і п. 1 ст. 117) [14]. Його правила, встановлюють, що договір підпорядковується обраному сторонами праву, і поширює свою дію на розглянуті відносини. Однак законодавець передбачає у виборі сторін і можливість помилок. У такій ситуації договір підпорядковується праву країни, з яким він пов'язаний найбільш тісним чином.

Як зазначає Н.О. Хаустова [17, с. 37], різноманіття ситуацій, що виникають при укладенні та виконанні трудових правовідносин, ускладнених іноземним елементом, в багатьох випадках не може бути дозволено на основі навіть самої детальної диференціації колізійних норм, і тому в законодавстві багатьох європейських країн використовується колізійне правило – «закон суду».

Законодавство України також містить колізійні норми для регулювання трудових відносин з іноземним елементом. Згідно зі ст. 52 Закону України «Про міжнародне приватне право», до трудових відносин застосовується право держави, у якій виконується робота, якщо інше не передбачено законом або міжнародним договором України. Деяка інша норма міститься в КЗпП України. Відповідно до ст. 8 КЗпП України, трудові відносини громадян України, які працюють за кордоном, регулюються законодавством держави, в якій здійснене працевлаштування (наймання) працівника, та міжнародними договорами України. Таким чином, при наймі моряка в Україну для роботи під прапором, згідно КЗпП України, застосовними є норми

права України, що суперечить загальноприйнятій практиці. При цьому, відсутнє право працівника і роботодавця на вибір права, що застосовується до трудових відносин, а також існують певні протиріччя з положеннями Закону України «Про міжнародне приватне право».

Стосовно до трудових відносин моряків можливо два підходи щодо визначення застосовуваного права. По-перше, застосування загальних норм, що визначають вибір застосовного права при роботі власних громадян за кордоном та іноземних громадян на власній території. Аналіз цих норм ми провели вище, і за відсутності спеціальних колізійних норм, застосовним до трудових відносин з іноземним елементом в міжнародному судноплаванні, будуть застосовуватись загальні колізійні норми. По-друге, застосування спеціальних колізійних норм, що поширюються тільки на моряків. До них відноситься колізійна прив'язка «закон прапора» (*lex banderae*), що традиційно застосовується щодо моряків, тобто країни реєстрації судна. Зауважимо, що спеціальна колізійна норма, застосовна до цієї професійної групи може містити й інші колізійні прив'язки, відмінні від загальних колізійних норм конкретної держави в цій сфері. Поширення «зручного прапора» в сучасному торговому мореплаванні призвело до того, що ні наймач (як правило, судовласник), ні працівники (моряки) не мають відношення до держави прапора судна. Тому в законодавстві можуть міститися додаткові приписи, що містять інші колізійні прив'язки, наприклад, *lex personalis*.

Ці спеціальні колізійні норми можуть закріплюватися (1) в актах загального характеру (законах про міжнародне приватне право), або (2) в окремих нормативних актах, які присвячені спеціальному регулюванню (кодексах торговельного мореплавання, законах про моряків і т.п.).

До першої групи слід віднести положення угорського Закону «Про міжнародне приватне право», який підпорядковує трудові відносини членів екіпажів морських і повітряних суден праву тієї держави, під чийм прапором або іншим відмітним знаком функціонує судно [3, с. 615]. У чеському Законі «Про міжнародне приватне право та процес» 1963 р. специфіковані колізійні прив'язки стосовно випадків виконання трудових обов'язків, якщо вони пов'язані з роботою на транспорті. Так, трудові відносини працівників транспортних організацій регулюються у залізничному та автодорожньому транспорті правом місця знаходження організації, в річковому і повітряному транспорті – правом місця реєстрації, а в морському – правом держави, під прапором якому плаває судно (п. 2 § 12).

До другої групи відноситься фінський Закон «Про моряків» 1978 р., який в порядку встановлення односторонньої колізійної норми передбачає, що він застосовується до всіх робіт, що виконуються на борту фінського судна. Однак, якщо фінське судно або його частина зафрахтовані іноземним наймачем, Міністерство соціальних питань і охорони здоров'я Фінляндії може в цілому або частково звільнити його від дотримання положень цього акту. Урядом Фінляндії може бути також передбачено застосування його положень і у випадках трудових відносин, що здійснюються на борту іноземного судна, якщо в них беруть участь фінські наймач і працівник [3, с. 616].

Згідно з п. 2 ст. 54. «Правове становище екіпажу» Кодексу торгового мореплавства Республіки Молдова, відносини між членами екіпажу та судновласником регулюються законодавством держави, під прапором якої плаває судно, якщо договором, який регламентує ці відносини, не передбачено інше. Відповідно до п. 1 ст. 58. «Трудові відносини на судні» Кодексу торгового мореплавства Республіки Молдова, порядок прийому на роботу та звільнення членів судового екіпажу, їх права і обов'язки, умови та оплата праці на судні визначаються законодавством Республіки Молдова, включаючи даний кодекс, правил служби на морських судах, колективними та індивідуальними трудовими договорами (контрактами) [9].

До цієї групи належить положення ст. 416 КТМ РФ 1999 р., відповідно до якого, правове становище членів екіпажу судна та пов'язані з експлуатацією судна відносини між членами екіпажу судна визначаються законом держави прапора судна. Пункт 2 ст. 416 КТМ РФ визначає, що відносини між судновласником і членами екіпажу судна регулюються законом держави прапора судна, якщо інше не передбачено договором, що регулює відносини між судновласником і членами екіпажу судна, які є іноземними громадянами.

Таким чином, ця норма допускає для іноземних громадян укладення трудового договору, заснованого на праві іншому, ніж право держави прапора судна. Що стосується російських громадян, то згідно зі ст. 57 КТМ РФ, порядок прийому на роботу членів екіпажу, їх права і обов'язки, умови та порядок оплати праці, а також порядок і підстави їх звільнення визначаються законодавством РФ.

У даному випадку присутні, як мінімум, дві новели: по-перше, можливість вибору права сторонами трудового договору (тобто закріплюється принцип автономії волі сторін) і, по-друге, обмеження застосування обраного правопорядку, засноване виключно на дотриманні інтересів працівника (працівників). Таким чином, ця норма допускає для іноземних громадян укладення трудового договору, заснованого

на праві іншому, ніж право держави прапора судна. Що стосується російських громадян, то згідно зі ст. 57 КТМ РФ, порядок прийому на роботу членів екіпажу, їх права і обов'язки, умови та порядок оплати праці, а також порядок і підстави їх звільнення визначаються законодавством РФ. Слід зазначити, що в чинному законодавстві Російської Федерації колізійні норми, що регулюють міжнародні трудові відносини, містяться лише в КТМ РФ.

У ч. 2 п. 2 ст. 416 КТМ РФ міститься положення про неприпустимість погіршення умов праці. Зокрема, вибір сторонами трудового договору права, що підлягає застосуванню до відносин між судовласником і членами екіпажу судна, не повинен призводити до погіршення умов праці членів екіпажу судна в порівнянні з нормами права тієї держави, якими повинні регулюватися дані відносини за відсутності угоди сторін про право, що підлягає застосуванню.

Коментар до зазначеної норми поширює її дію на два випадки: при укладенні іноземним громадянином трудового договору про роботу на судні, що плаває під Державним прапором РФ, умови його праці не можуть бути гіршими у порівнянні з нормами трудового права РФ; при працевлаштуванні російського моряка для роботи на судні, які плавають під іноземним прапором, незалежно від того, яке право було передбачено в договорі, умови праці не повинні бути гіршими у порівнянні з тими, які встановлені нормами права держави, під прапором якої це судно ходить [10, с. 709]. Незрозуміло, на якій підставі КТМ РФ регулює відносини російських моряків, які уклали трудовий договір про роботу на судні плавають під іноземним прапором, що передбачає застосування права третьої держави (не РФ), з іноземним судовласником. Це питання може бути врегульовано лише законодавством держави, під чийм прапором ходить судно, а не законодавством держави громадянства моряка, тим більше, що стосовно до роботи російських моряків на іноземних судах положення п. 1 та ч. 1 п. 2 ст. 416 КТМ РФ розширено не повинні тлумачитися. Виникає питання: в яких випадках держава громадянства може пред'являти вимоги (навіть загального характеру) до трудових відносин, що стосуються умов праці, при виборі працівником і роботодавцем права третьої держави, по відношенню до держави прапора судна.

У законодавстві України відсутні спеціальні норми, що регулюють трудові відносини моряків – громадян України, за кордоном.

Бібліографічний список

1. Аверочкіна Т. В. Колізії національних законодавств при працевлаштуванні моряків на судна іноземних судовласників / Т. В. Аверочкіна // Актуальні проблеми політики. – 2006. – Вип. 29. – С. 461 – 464.

2. Аверочкина Т. В. Правові колізії в регулюванні працевлаштування моряків на судна іноземних судновласників / Т. В. Аверочкина // Митна справа. – 2006. – № 1. – С. 69 – 70.
3. Ануфриева Л. П. Международное частное право : В 3-х т. : учебник / Л. П. Ануфриева. – М. : Издательство БЕК, 2002. – Т. 2. Особенная часть – 656 с.
4. Вводный закон 1896 г. к Гражданскому уложению [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cisg.ru/content/download/ipr_de.pdf
5. Гірма Гізау Айеле Система колізійних норм в міжнародному приватному праві : автореф. дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.03 / Гірма Гізау Айеле ; Ін-т міжнар. відносин. – К., 1998. – 13 с.
6. Довгерт А. С. Правове регулювання міжнародних трудових відносин : навч. посібник / А. С. Довгерт. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 19.
7. Звеков В.П. Коллизии законов в международном частном праве / В. П. Звеков ; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 416 с.
8. Киселев И. Я. Труд с иностранным участием. Правовые аспекты / И. Я. Киселев. – М., 2003. – С. 316.
9. Кодекс торгового мореплавания Республики Молдова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-331999.html?page=2>
10. Комментарий к Кодексу торгового мореплавания Российской Федерации / под ред. Г. Г. Иванова. – М. : Спарк, 2000. – С. 709.
11. Номоконова Е. Н. Особенности правового регулирования трудовых отношений моряков по международному и российскому праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Е. Н. Номоконова. – Владивосток, 2003. – 228 с.
12. О международном частном праве : Закон Грузии от 1998 г. [Электронный ресурс] // Научно-учебная группа «Современная конструкция международного частного права». – Режим доступа : <http://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/042901>
13. О международном частном праве [Электронный ресурс] : Закон Польши 1965 г. // Научно-учебная группа «Современная конструкция международного частного права». – Режим доступа : <http://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/041101>
14. О международном частном праве : Федеральный закон Швейцарии 1987 г. [Электронный ресурс] // Научно-учебная группа «Современная конструкция международного частного права». – Режим доступа : <http://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/042901>
15. О международном частном праве : Федеральный закон Австрии 1978 г. [Электронный ресурс] // Научно-учебная группа «Современная конструкция международного частного права». – Режим доступа : <http://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/040101>

16. Спектор А. А. Трудовые отношения, осложненные иностранным элементом, как объект международного частного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. А. Спектор. – М., 2004. – 22 с.
17. Хаустова Н. А. Защита трудовых прав граждан в международном частном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. А. Хаустова. – М., 2006. – 190 с.

Рассмотрены вопросы коллизионного регулирования трудовых отношений с иностранным элементом в международном судоходстве. Проанализированы основные коллизионные привязки и внутригосударственные коллизионные нормы различных государств, применяемые к трудовым отношениям моряков.

The questions of conflict of labor relations with foreign element in the international shipping industry are considered. The main connecting factors and domestic conflict rules of different countries applied to labor relations sailors are analyzed.

Стаття надійшла до редколегії 05.02.2013

УДК 327:339.9

Володіна М. О., ДонНУ

АМЕРИКАНСЬКІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ТА БЕЗПЕКОВІ СТРАТЕГІЇ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НАПРИКІНЦІ ХХ - НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Стаття присвячена аналізу американської зовнішньополітичної стратегії щодо Європейського Союзу на рубежі ХХ-ХХІ ст. Акцентується увага на ролі Вашингтона в забезпеченні трансатлантичної співпраці. Аналізується роль США в прагненні перетворити Європейський Союз в сильну самостійну міжнародну структуру, яка відповідає за європейську і міжнародну безпеку.

Особливістю політичного діалогу США та Європейським Союзом (ЄС) в постбіполярний період є включення в порядок денний широкого кола глобальних питань. Глобальні виклики безпеці ведуть до розширення форм та рівнів двостороннього співробітництва, проте, трансатлантична співпраця в цій сфері залишається на середньому рівні. Зі зникненням «радянської загрози» різниця в інтересах все частіше призводить до відцентрових тенденцій, а брак співпраці

розцінюється експертами як «брак спільної мети» [1]. Втім, найбільшої гостроти розбіжності у поглядах на майбутнє між США та Європою проявилися вже під час правління адміністрації Дж. Буша-молодшого.

Сучасна українська історична і політична наука приділяла і продовжує приділяти чимало уваги до питання яке розглядається в даній статті. Точки зору авторів, в основному, збігаються на тому що у 1990-і роки аналітики і політики США дивились на ЄС як на регіональну складову європейської безпеки, початок нового століття змінив ці погляди і в Вашингтоні поступово зійшлися на тому, що ЄС перетворилась в сильну міжнародну структуру, яка не тільки відповідає за європейську безпеку, але і за міжнародну також [2].

В постбіполярний період ЄС та США виявилось важче пристосувати двосторонні відносини до співпраці з більш широкого спектру проблем. Проте приклади успішного співробітництва все ж демонструють можливість спільних дій, як наприклад під час війни у Перській затоці 1991 року та Югославської кризи. Умовою для цього стала виняткова важливість справи та існування дієвих механізмів співробітництва (НАТО, ООН, ОБСЄ, ГАТТ – СОТ, режим контролю за ракетними технологіями). Так, Боснійська криза була врешті решт вирішена не на рівні ЄС – США, а після підключення НАТО, де членство в організації дало Сполученим Штатам більше можливостей для впливу, попри явні порушення міжнародного права. Таким чином взаємодія, як правило, ефективніша, коли зосереджена на конкретних питаннях, ніж на тих, що вимагають спільного формулювання політики на майбутнє. Як результат, співробітництво з глобальних проблем не є систематичним та частіше викликає розходження між партнерами. Аналіз документів, політичної та правової природи Сполучених Штатів та Європейського Союзу дозволяє виокремити три основні відмінності пов'язані з історичними особливостями та різним політичним досвідом, що призводять до перешкод, у ефективному партнерстві.

По-перше, в постбіполярний період США залишається єдиною наддержавою, що має глобальні інтереси, в той час як ЄС розглядає себе як регіональний центр сили. Різниця у позиціонуванні себе в світі призводить до розходження у визначенні стратегічних інтересів та пріоритетів або, за визначенням російського політолога А. Уткіна «різної геополітичної спрямованості» [3]. Про це Г. Кіссінджер заявляв ще у 1974 році: «Європейське співтовариство посилює свою регіональну сутність, в той час як Сполучені Штати... мають бути відповідальними за широке міжнародне торговельне та валютне співтовариство... Щодо

дипломатії, то США мають глобальні інтереси та відповідальність. Наші європейські союзники мають регіональні інтереси [4].

Ситуація не змінилася і після розпаду біполярної системи. Глобалізм США та регіоналізм ЄС призводять до значних розходжень у сприйнятті світових процесів. Так, у питанні не розповсюдження ядерної зброї увага ЄС зосереджена на пострадянському просторі та Близькому Сході, в той час як за Далекосхідним регіоном та Південно-Східною Азією визнається лідерство США. Важливість стосунків США з Росією визначає зацікавленість Сполучених Штатів у процесах в СНД, для ЄС цей регіон становить значно менший інтерес, ніж ситуація в ЦСЄ чи на Балканах. Єдиним винятком для ЄС, що пов'язана з позицією окремих держав-членів є активна роль об'єднання щодо країн із сильними історичними та культурними зв'язками, передусім колишніми європейськими колоніями через систему Ломейських конвенцій, що була замінена підписаною у 2000 році Угодою в Котону.

Другою відмінністю між ЄС (як цілісним суб'єктом міжнародних відносин) та США у поведінці на міжнародній арені є застосування різних моделей поведінки у міжнародній системі: Сполучені Штати частіше вдаються до односторонніх дій, в той час як ЄС обирає співпрацю на багатосторонній основі. Коріння цієї різниці сягає відмінної природи двох акторів, передусім їхнього минулого. Сполучені Штати пройшли шлях від ізоляціонізму до гегемоністської стратегії часів «холодної війни», саме пріоритетність національних інтересів визначає односторонність американської поведінки: прийняття ряду екстериторіальних законів, на зразок Хелмса-Бертона, відмова від ратифікації Кіотського протоколу та Римського статуту та багато іншого. Проте, подібна безапеляційність що ускладнює трансатлантичні відносини впливає і на самі Сполучені Штати. Як зазначають експерти Ради з міжнародних відносин, «створення багатосторонніх структур без участі США може мати серйозні наслідки для США як глобального лідера» [5]. Дійсно те, що Вашингтон не братиме участь у багатосторонніх міжнародних інституціях не означатиме, що на США зовсім не будуть впливати рішення міжнародної спільноти.

Для Європи, зі свого боку, в останні 50 років характерною тенденцією є падіння ролі держав. У цьому зв'язку ЄС можна вважати прикладом постмодерністської держави, оскільки європейська інтеграція послаблює політичну владу та стає визначальним чинником у трансформації держави – нації, головного постулату політичного реалізму. Особливість функціонування Союзу в якому рішення приймаються колективно, обумовлює і кооперативну та плюралістичну модель взаємодії в міжнародній системі та перевагу співпраці в рамках

міжнародних організацій, зокрема ООН та її спеціалізованих установ. Як результат, це призводить до розходжень у стратегічних питаннях щодо майбутнього світового порядку та регулювання міжнародної системи за участі таких організацій як ООН, НАТО, ОБСЄ.

Третью відмінністю є різниця у стратегіях вирішення конфліктних ситуацій. Застосування військових чи політичних та економічних шляхів. Відмінність існує навіть на рівні визначень [6].

Характерною, у цьому зв'язку є політика Сполучених Штатів та Європейського Союзу щодо так званих країн – трансатлантичні суперечки з цього приводу зосереджені на різних підходах до використання сили або каральних економічних санкцій. Як вважає дослідниця Л. Міллер, і після розпаду радянського блоку Сполучені Штати розглядають міжнародну систему в «двополярному ракурсі» [7]. Вашингтон часто робить спроби покарати режими через економічну чи політичну ізоляцію. Позиція ж європейців полягає в тому, що ефективніше ці країни можна реформувати через діалог та інтеграцію у міжнародну спільноту.

Дійсно, застосування військових засобів видається Вашингтону більш ефективним. За висловом Р.Перла, колишнього голови Комітету оборонної політики та консультанта міністра оборони США Д. Рамсфельда, «існують ситуації, які можна вирішити лише із застосуванням військової сили, ніж під час небезпечного та марнотратного періоду неефективних політичних та економічних санкцій. Отже, питання має розглядатися в контексті вчасного застосування сили, ніж банальностей про силу як останній засіб» [8]. Хоча окремі члени ЄС можуть використовувати військову силу (наприклад Великобританія чи Франція), загалом Європа зосереджена на превентивній дипломатії та миротворчості, а питання про застосування сили вирішує через механізми ООН. Проте, приклад Косово, коли рішення про військову операцію проти Сербії було прийнято НАТО без згоди Ради безпеки ООН, свідчать про можливість зближення підходів США та Західної Європи щодо використання сили при збігу інтересів Вашингтону з окремими державами-членами ЄС.

Тоді ж, у 1990-ті роки в наукових колах розгорнулася полеміка щодо аналізу трансатлантичних відносин в контексті відмінності парадигм стратегічної культури партнерів та протиставлення «психології сили» (США) та «психології слабкості» (Європа). Саме військова міць США, як вважає Р.Кейган, породжує бажання її застосувати, в той час як військова слабкість Європи призводить до заперечення сили та спроб переконати інших акторів міжнародної системи в її недоцільності та вирішальній ролі міжнародного права та міжнародних інституцій

[9]. На нашу думку таке трактування поняття сили є надто звуженим. Постбіполярний період характеризується диверсифікацією поняття безпеки, що призводить і до диверсифікації сили та зменшення її військової складової. Крім того, відмінність у підходах до застосування сили створює можливості до розширення практики застосування так званого «розподілу ваги відповідальності», причому не у розумінні збільшення військових бюджетів європейських союзників та їх внесків у НАТО, як це сприймається у Вашингтоні, а до розподілу повноважень. Як приклад, може слугувати стратегія так званої «європеїзації Балкан» (поступовий перехід від широкомасштабної американської військової присутності в регіоні та передача контролю за ходом справ європейцям-авт.).

Отже, Європейський інтеграційний, у т.ч., оборонний проект загалом видається добре обґрунтованим. На початку XXI ст. Європа має чималий військовий потенціал, але через практичні та процедурні обмеження Європейський Союз зараз не здатен виконувати військові операції. До того ж, Вашингтон перманентно вдається до односторонніх дій та інколи демонструє специфічне розуміння європейських інтересів. Європейський Союз заявляє про власну політику безпеки, але він нерозривно пов'язаний з американською безпекою в Європі. Цілком зрозуміло, що США не хочуть втрачати свої позиції, якими вони володіли протягом півстоліття, з іншого боку, зрозуміле бажання країн Європи, вони прагнуть самостійності. З цією метою й було створено ЄС. Намагаючись об'єднати зусилля країн Європи прагнуть економічно протистояти США, та все ж у сфері безпеки у них не існує чіткої програми. Тому у відносинах між ЄС і Сполученими Штатами розпочався новий етап – етап обговорення нової спільної трансатлантичної стратегії.

Військово-стратегічне значення Європи для Сполучених Штатів не виключається тією обставиною, що даний регіон фактично залишається провідною американською військовою базою за межами США. Американська військова присутність в Європі має суттєве значення і для захисту економічних інтересів США. Необхідно зазначити і геостратегічне значення Європи для Сполучених Штатів: адже без військових баз та інфраструктури союзних країн, доступних американцям завдяки угодам з європейцями в оборонній сфері, захист життєво важливих інтересів США в самій Європі і за її межами був би набагато складнішим [10].

Існує декілька точок зору на те, чи потрібна Америці сильна Європа. Представники ліберальної течії, поділяють думку, що впевнена та сильна Європа відповідає американським інтересам.

Вони вважають, що США не потрібно лякатись підйому Європи, як і інших великих держав, якщо це демократичні держави, оскільки «зрілі» демократії між собою не воюють. Країни, що мають загальну демократичну ідентичність, не сприймають одна одну, як військову загрозу, тому вони бачать необхідність слідувати принципу балансу сил в відносинах одна з одною. Представники реалістичної школи схильні розглядати міцніючу Європу як конкурента Америці. Вони оцінюють відносини США-ЄС в категоріях балансу сил, але зрозумілих як співвідношення сукупних потенціалів впливів, а не як порівняння військових можливостей сторін. Реалісти виходять з того, що суперництво властиве державам в незалежності від типу їх внутрішнього управління. Однак, деякі з них готові визнати, що зміцнення Європи може бути вигідним для США за певних умов. І лише в консервативній частині американського політичного спектра практично неможливо знайти думки в підтримку міцної Європи [11].

США стурбовані зростаючими геополітичними амбіціями об'єднаної Європи, хоча і розуміють, що вони можуть загальмувати цей процес, але не зупинити його. Європейська підтримка надає легітимності американській політиці. Разом США та ЄС зможуть здійснити великий вплив на Росію, Китай, Індію та інших великих гравців [12].

Проте на сьогодні США намагаються забезпечити своє майбутнє становище як єдиної наддержави у однополюсній системі світу, вимагаючи виходу НАТО за свої територіальні кордони, намагаючись закріпити військову і технологічну залежність Західної Європи, посилюючи свої позиції на Близькому Сході (Перська затока), де вони вже мають незаперечного союзника – Ізраїль, та на Балканах (Косово), розширюючи програму «Партнерство заради миру» тощо. Неможливість побудови однополюсної системи у сучасному світі є досить очевидною, з огляду на такі значні держави, як Китай, Росія, Індія, а також країни-учасниці ЄС. НАТО європеїзується, воно вже давно стало гарантом європейської безпеки. Сучасний етап світового розвитку міжнародних відносин характеризує зростання взаємозалежності, зближення взаємодії національних і наднаціональних процесів, досягнення необхідного балансу між внутрішніми і міжнародними процесами, підведення спільної демократичної платформи під загальносвітові процеси.

Бібліографічний список

1. Mix D. E. The United States and Europe / D. E. Mix // Congressional Research Service. – June 20. – 2011. – P.1-10.
2. Камінський Є. Політика США щодо України / Є. Камінський, А. Дашкевич. – К., 1998; Гриценко Т. Геостратегія пост біполярності.

- Сучасні американські концепції і Україна / Т. Грищенко // Політична думка. – 1997. – № 1; Їжак О. І. Україна в новій стратегії США: як нормалізувати відносини? / О. І. Їжак // Політика і час. – № 1. – 2003; Крапівін О. В. Політика США щодо України на початку її незалежності / О. В. Крапівін // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – Донецьк, 2008. – № 1 та ін.
3. США и Европа: перспективы взаимоотношений на рубеже веков. – М., 2000. – С. 6.
 4. Киссинджер Г. Дипломатия. – М., 1997. – С. 735-736.
 5. Pragmatic Militarism: Strategies for Engagement in an Age of Interdependence. – Washington: Council on Foreign Relations, May 2003. – P. 14.
 6. Lindstrom G. EU-US burdensharing: who does what? Chaillot Paper / G. Lindstrom. – Paris : Institute for Security Studies, September 2005. – № 82. – P. 21.
 7. Miller I. America after the Cold War: competing visions? / I. Miller // Review of International Studies. – April 1998. – Vol. 24. – № 2. – P. 259.
 8. Parren vs. Perle: Is the US a Unilateralism Hehemon? By Chris Panen and Richard Perle // European Affairs. – Winter 2003. – Vol.4. – № 1. – P. 37.
 9. Кейган Р. Сила и слабость / Р. Кейган // Pro et Contra. – 2002. – Т. 7 – № 4. – С. 137; Його ж. О рае и силе: Америка и Европа в новом мировом порядке / Р. Кейган ; пер. с англ. А. Смирнов. – М., 2004. – 160 с.
 10. Strengthening Transatlantic Security. U.S. Strategy for the 21st Century. Wash., December 2000. – P.8.
 11. Миронова М. А. США – Західна Європа: еволюція концепції атлантизму / М. А. Миронова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 1999. – Вип. 14 (Частина I). – С. 32-38.
 12. Басараб М. Б. На противагу російському впливу / М. Б. Басараб // Політика і час. – 2003. – № 5. – С. 70-75.

Стаття посвячена аналізу американської внешнеполитической стратегії в отношении Европейского Союза на рубеже XX-XXI вв. Акцентируется внимание на роли Вашингтона в обеспечении трансатлантического сотрудничества. Анализируется роль США в стремлении превратить Европейский Союз в сильную самостоятельную международную структуру, которая отвечает за европейскую и международную безопасность.

This article analyzes the U.S. foreign policy toward the European Union at the turn of XX-XXI centuries. Focuses on the role of Washington in providing transatlantic cooperation. The role of the U.S. in a bid to turn the European Union into a strong independent international organization, which is responsible for the European and international security.

Кравченко В. В., ДонНУ

ВІЙСЬКОВЕ ВТРУЧАННЯ ФРАНЦІЇ У САХЕЛІ НА ПРИКЛАДІ ОПЕРАЦІЇ «СЕРВАЛ» У МАЛІ

У статті проаналізовані основні причини та фактори впливу на регіональну стабільність в країнах Сахелю. Розглянуті передумови, політичні аспекти та можливі наслідки проведення операції «Сервал» французькими збройними силами на півночі Малі.

Криза в Малі перетворила Сахель на центр міжнародної уваги. Цей регіон не лише страждає від довготривалих викликів демократичного розвитку, але й від гострого вакууму безпеки, що викликало міжнародне військове втручання. Ключовим завданням для європейських миротворців, ключовий з яких Франція, є розуміння основних завдань політичної стабільності та економічного розвитку в країнах Сахеля. Та чи існує взагалі відповідь сучасним викликам від яких в даний час страждає регіон? Вагомими чинниками, що сприяють регіональній кризі, є гуманітарні надзвичайні ситуації, ситуація економічної відсталості, політичної нестабільності, невизначеності кордонів і повної відсутності безпеки, інтенсифікованої швидким розповсюдженням крайнього ісламського радикалізму – джихадизму. У цьому контексті існує багато контрверсійних поглядів на справжню ціну, яку сплатить Франція та країни ЄС, за сумнівний, з економічної точки зору, дивіденд – досягнення миру у відсталому африканському регіоні. Ця стаття присвячена вивченню причин та наслідків військової інтервенції Франції та союзників у форматі операції «Сервал», розпочатої у січні 2013 р.

Історичний аспект взаємовідносин Франції та країн Тропічної Африки широко досліджуються у західній історіографії. Зазначеній проблематиці присвячені праці британських аналітиків Елізабет Мадімбе-Бойї [1], Тоні Шафера [2], американського вченого Домініка Томаса [3] та ін. Автори, вивчаючи новітню роль Франції у колишніх колоніях французької та бельгійської імперії, приділяють особливу увагу культурним та етно-соціальним мотивам зовнішньополітичної діяльності Франції, засуджуючи практику збройних втручань на Чорному континенті у контексті протистояння епохи «холодної війни». Грунтовно досліджуючи франко-африканські відносини на рубежі століть, експерти констатують падіння «французької імперії» у західній Африці. На їх думку, сучасна Франція не зможе повернути свій колоніальний вплив й поступово втрачає навіть культурну та

мовну базу (зокрема, на прикладі Сенегалу), поступаючись наступу США та, у майбутньому, Китаю. Дослідники роблять висновки щодо процедури деколонізації, яка була порушена невдалими рішеннями дискредитованого керівництва П'ятої республіки (підозра у причетності до геноциду у Руанді) у 1990-ті, коли Франція не змогла віднайти своє місце у Африці після розпаду Ялтинсько-Постдамської системи міжнародних відносин.

Довгий час конфлікт в Малі ігнорувався західними медіа до тих пір, коли Франція розпочала військову операцію «Сервал» з метою зупинити наступ ісламістів на столицю держави Бамако. Президент Франції Франсуа Олланд зважився на військову операцію після того, як уряд Малі 10 січня 2013 р. закликав світову громадськість на допомогу (лист із закликом був надісланий також генеральному секретарю ООН Пан Гі Муну), без сумніву, розуміючи, що армія Малі, яка знаходиться в досить хаотичному стані, не в змозі зупинити просування повстанців. Міжнародні військові спостерігачі стали свідками винищення дезорганізованих малійських сил ісламістським альянсом. Деструктивні процеси в малійській армії, розпад держави і нездатність регіональних партнерів Малі вжити адекватних заходів, зробило втручання Франції єдиним варіантом, що залишився, щоб запобігти приходу до влади радикальних ісламістів.

Сили, які загрожують захопити Малі, складаються з союзу трьох ісламістських рухів – Руху за єдність і джихад Західної Африки (РЄДЗА), Аль-Каїди у країнах ісламського Магрибу (АКІМ) та Ансар Дайн, які прагнуть до створення радикальної ісламістської (джихадистської) імперії в Сахелі з міжнародними наслідками (такого створення) в сусідніх країнах: Нігері, Лівії та Нігерії. Вони поклялися постійно загрозувати французьким установам та інтересам західних країн в регіоні загалом, зробивши на підтримку своїх слів кривавий рейд на алжирський газодобувний комплекс (Алжир підтримав Францію в операції «Сервал», надавши повітряний свій простір) [4]. Відповідальність за вбивства взяв на себе осередок групи АКІМ, яка підозрюється в отриманні фінансування з Катару [5].

Операція «Сервал», таким чином, розглядається в Парижі як необхідні зусилля для запобігання втягнення Малі та ісламського Магрибу в цілому в процес джихадизації регіону, створення «іншої держави талібів» на порозі Європи.

Дехто з аналітиків вбачає в тому факті, що саме війська колишньої колоніальної держави покликані, щоб запобігти розпаду держави, тривожні перспективи для африканської політичної незалежності. Протягом довгого часу французькі військові інтервенції в Африці

дійсно використовувались для втручання у внутрішню політику своїх колишніх колоній, й тому будь-яке розгортання французьких військ в Африці завжди розглядалось світовою спільнотою з великою підозрою. Але на цей раз, операція «Сервал» отримала майже одностайну підтримку з боку Африканського союзу (АС) і регіональних лідерів, в тому числі Алжиру, який дозволив використовувати свій повітряний простір французьким військово-повітряним силам.

Підтримка цієї операції Алжиром є найвизначнішим фактом, враховуючи його відому чутливість до будь-якої французької військової присутності в Африці. АС, дещо «ображений» щодо ролі Франції у врегулюванні кризи в Кот-Д'Івуар та війні в Лівії, все ж вітав початок операції, тому що «не існує іншої альтернативи, окрім втручання Франції, для збереження Малі, й від засилля осередків Аль-Каїди та його союзних джихадистських рухів в країнах ісламського Магрибу» [6]. Втручання було санкціоновано ООН на прохання Африканського союзу і регіональних держав Економічного співтовариства західноафриканських держав (ЕКОВАС), яке, навіть, направило додаткові військові підрозділи на допомогу дислокованим французьким силам у складі 2150 чол. [7]. Але нездатність африканських партнерів Малі самостійно провести необхідну операцію, щоб запобігти краху державного ладу, ще раз підкреслює африканське безсилля перед обличчям регіональної військової загрози. За всім багатством своїх природних ресурсів, Африка не має матеріально-технічних можливостей організувати швидке втручання і зібрати необхідні військовим розвідувальні дані, щоб перемогти ідейно мотивованих повстанців джихадистського альянсу. Тут загроза полягає не лише у кілька тисячах радикальних ісламістів і бойовиків у одній окремо взятій державі, але в тому, що Африка занадто політично розділена та непередготовлена у військовому відношенні.

Подібна нестача загальних цілей для вирішення складних питань вже становила труднощі для Африки, коли НАТО бомбили Лівію з метою повалення режиму Муаммара Каддафі в 2011 році, а також коли західні держави нав'язували свої насильницькі рішення після виборчої кризи в Кот-Д'Івуар, із застосуванням військових засобів французькими збройними силами. 20 листопада 2012 р., коли ополченці з «Руху 23 березня», підтримувані Руандою, захопили м. Гома на сході Демократичної Республіки Конго (де мешкали біженці хуту) і здійснювали численні злочинства (понад 200 людей було вбито, десятки тисяч людей залишили домівки у прикордонній провінції Північне Ківу), «Африка дивилась в інший бік, не в силах вимовити будь-які розсудливі слова, щоб зупинити триваюче насильство» [8]. В той час,

коли африканці переважно звинувачують у своїх проблемах виключно колишні колоніальні держави, що проводять неокolonіальну політику, політична та воєнна слабкість не має зовнішнього виправдання. На цей раз, африканці змушені стикатися із власним безсиллям, а не з неокolonіальною політикою оманливого імперіалістичного супротивника, усвідомлюючи повною мірою свою неорганізованість перед лицем загрози.

Варто зауважити, що Франція, розпочинаючи широкомасштабну військову кампанію, заручилась істотною матеріально-технічною підтримкою з боку США, Канади, Великобританії, Данії та Бельгії, які погодились надати логістичну підтримку операції (зокрема надали військово-транспортні літаки C-130 та C-160, і заправники. – авт.) з метою допомоги в розгортанні наземного етапу операції. Щодо розвідувальних даних, необхідних для відстеження джихадистів, Франція може покладатися на США, свого трансатлантичного союзника, який погодився надіслати свої дрони до воєнного театру, – привілей небагатьох африканських країн, якщо такі взагалі існують, які можуть мати доступ до подібних технологій. Нездатність африканців діяти самостійно також може знайти деяке виправдання в тому, що накопичення військової сили радикальних ісламістів в Сахелі стало можливим «завдяки» колишньому президенту Франції Ніколя Саркозі і прем'єр-міністру Великобританії Девіду Кемерону, які «спровокували» війну НАТО в Лівії, і уможливили захоплення малійськими повстанцями сучасної зброї з арсеналів лівійської національної армії [8]. З цієї точки зору, французьку інтервенцію можна розглядати в контексті виконання своїх зобов'язань щодо наведення порядку та підтримки стабільності в регіоні.

Але ця відповідальність не є виключно свідченням великодушності французів по відношенню до Африки. Франція втрутилася в регіон насамперед з метою зберегти свої безпекові інтереси, тому що ця область має життєво важливе, стратегічне значення для Республіки. Від початку операції «Сервал» у Малі президент Франції Франсуа Олланд постійно наголошував на тому, що військове втручання його країни не має іншої мети, окрім боротьби з тероризмом: «Франція не переслідує будь-який особистий інтерес в регіоні, окрім безпеки країни, яка є другом» [9]. Загалом, європейські аналітики погоджуються з тим, що рішення про розгортання чотирьохтисячного контингенту в колишній французький колонії, за підтримки ООН та Європейського Союзу (ЄС), є найвагомішим засобом аби запобігти створенню «джихадистського раю», що може дестабілізувати весь регіон західної Африки. З іншої сторони, Париж також прагне захистити тисячі французьких експатріантів в південних

районах Малі, які залишилися б під владою ісламістських груп, що вже тримають кілька французьких громадян у заручників.

Однак ймовірне падіння Бамако також поставило б під загрозу, в першу чергу, французькі економічні інтереси в регіоні та інтереси західних корпорацій. Відчайдушна бідність більшості населення приховує вражаюче багатство копалин природних ресурсів, в тому числі золота, урану і можливих великих запасів нафти.

Ці ресурси мають суттєве стратегічне значення для світової економіки. Франція має сильну економічну присутність в Західній Африці, особливо в сусідніх країнах з Малі Нігері та Чаді.

Близько 75 відсотків електроенергії Франції виробляється на атомних електростанціях, на які, в значній мірі, постачається уран, привезений з місць видобутку в Нігері. Французький енергетичний гігант Arvea управляє двома урановими рудниками в Нігері – п'ятим найбільшим, за обсягом видобутку, постачальником урану в світі – в містечках Арліт та Імурарен [10]. Обидва місця знаходяться в північно-західній частині Нігеру, пустельній місцевості, яка відокремлена від регіону Кідал у Малі – однієї з перших провінцій, що потрапила під ісламістську владу в 2012 році – «лише лінією на карті». Як тільки бойовики Аль-Каїди були відтіснені французькими військами в пустелю і гори провінції Кідал, Париж направив спеціальні сили резервістів для захисту гірничо-видобувних комплексів Arvea та забезпечення надійності поставок урану. виправдовуючи військову присутність французів, президент Нігеру Махамату Іссуфу сказав наступне: «Ми вирішили, особливо в світлі того, що відбулося в Алжирі (мається на увазі захоплення заручників на газопереробному заводі. – авт.), не йти на ризик, тому французькі військові посилюють захист ділянок видобутку копалин» [11].

Чад є ще однією країною, яка може потенційно постраждати від джихадистського перевороту в Малі. Країна є виробником нафти і розміщує на своїй території одну з найбільших французьких військових баз в Африці. Уряд Нджамені (столиці Чаду) також дуже близький до французького уряду. Тож що не дивно, що, коли Франція втрутилася у врегулювання кризи в Малі, а країни ЕКОВАС, такі як Нігерія, лише розглядали можливість надсилання контингентів, саме Чад виступив найближчим військовим партнером Малі у боротьбі проти повстанців. Президент Чаду Ідріс Дебі відправив до сусідньої країни близько 1800 війська з метою підтримки операції «Сервал» під проводом Франції [12].

Деякі з економічних інтересів Заходу знаходяться безпосередньо в самому Малі. На думку Джеремі Аллуша, наукового співробітника

Інституту досліджень розвитку в Брайтоні, Малі має великий потенціал розвідки корисних копалин і нафти [10]. Країна є великим експортером золота і надає концесії на видобуток ряду багатонаціональних гірничорудних компаній, у тому числі британська «Randgold Resources», заводи якої розташовані на півдні країни.

Французький нафтовий гігант Total є однією з компаній, які придбали ліцензії на розвідку в Таоденійському басейні величезних родовищ, що простягаються більш ніж на 1000 км. від Мавританії через Малі до Алжиру [10]. Названий на честь оазису в пустелі на півночі Малі, Таоденійський басейн, скоріш за все, є причиною небайдужості Алжиру до французької інтервенції в Малі. Багато південних нафтових родовищ в Алжирі, ймовірно, під землею пов'язані з нафтовими свердловинами в Малі, тож якщо нафта буде розвідана на півночі Малі, на думку алжирців, це може скоротити їх власні запаси сировини. На думку деяких аналітиків, Алжир отримав вигоду з нестабільності в Малі. Багато алжирських ісламістів іммігрували до Малі, замість того, щоб сіяти джихадистський хаос у себе вдома, в той же час така їх діяльність заважає Бамако стати одним з головних виробників нафти.

Незважаючи на те, що основними торговими партнерами Малі є азіатські країни, такі як Китай і Південна Корея, колишня колонія продовжує залишатися напрямком значних французьких інвестицій в економіку. Франція має значні привілеї через наявність в країні французьких підприємств, а також через те, що саме французькі енергетичні гіганти, такі як Total, утримують контроль у секторі місцевої нафтопереробки. Основні гравці енергетичного ринку, ключові дистриб'ютори бензину в переважній більшості є французькими [13].

Якщо Малі буде й далі страждати від дестабілізації, а разом з нею й багато інших західноафриканських франкомовних країн, де Франція має серйозні економічні інтереси, це буде мати негативні наслідки на загальний економічний добробут самої Республіки.

Політичний аспект кризи в Малі є так само дуже вагомим. Туареги з Сахеля боролися за незалежність з середини 1950-х рр., коли Франція почала відмовлятися від своєї імперії в Північній і Західній Африці, більш того, вони повстали ще в колоніальний період (війни з мандинго проти ісламської імперії Вассулу Саморі Туре тривали з 1882 по 1898 р., Каосеньське повстання туарегів 1916-1917 рр.). Після того як Малі стала незалежною в 1960 році відбулося ще три повстання туарегів, а також вторгнення в її північних районах збройних загонів туарегів, які мігрували після падіння режиму Муаммара Каддафі в Лівії в кінці 2011 року.

Після того, як бійці-туареги вибили армію Малі з півночі країни в 2012 р., націоналісти (Національний рух за визволення Азаваду – *Mouvement National pour la Libération de l'Azawad*, або MNLA) та ісламісти (Ансар Дайн), що раніше діяли разом, розділилися [14]. Ансари, що кількісно переважали, швидко встановили свою квазі-державу. Тепер, коли Франція, розгромила ісламістів, MNLA оголосив, що він буде співпрацювати з Францією та урядом Малі, щоб запобігти поверненню Ансар Дайн. Втім націоналісти в обмін на свою підтримку, безумовно, прагнуть далекоюсяжної автономії для туарегів, так само як й Ісламський рух Азаваду – ще одна організація, що відкололася від Ансар Дайн і стверджує, що теж готова до переговорів.

Але уряд Малі, слабкий і роз'єднаний, може виявитися не в змозі скористатися перевагами цих тенденцій до маргіналізації руху Ансар Дайн, досягнувши угоди про автономію, прийнятної як для туарегів, так і для південних малійців. Вже зараз ідею переговорів з MNLA критикують опозиціонери в південному Малі [15]. Схоже на те, що лідери цієї країни занадто багато надій покладають на операцію «Сервал», вважаючи що французи вже святкують повну перемогу.

Досягнення стабільності та міцного миру в регіоні залежить від того, чи зможуть туареги забути давні образи й вирішити все в дусі доброї волі. Навіть якщо переговори між урядом Бамако і туарегами розпочнуться, буде неймовірно важко побудувати взаємну довіру. Ось чому солдатські репресії (в тому числі й страти) малійської армії у відношенні туарегів, підозрюваних в ісламістських симпатіях, мають закінчитися, і чому сили ЕКОВАС і Чад повинні наполегливо працювати, щоб завоювати довіру туарегів. Було б трагічною помилкою малійських лідерів ігнорувати історичні корені і політичні аспекти цього конфлікту, і розглядати його як виключно військову проблему.

У разі, якщо солдати ЕКОВАС і Чад зіштовхнуться з джихадистами, які використовують нерегулярних тактику – самогубства і вибухи автомобілів, вбивства, напади із засідок, взяття заручників – Франції доведеться вирішувати традиційну «американську дилему»: або забиратися геть не виконавши місію, або поглиблювати участь та розширювати формат операції. Перший варіант призведе до загальної дестабілізації регіону, ситуації, ще гіршої від початкової. Другий варіант може привести до тривалої війни, яка ймовірно підірве довіру громадськості у себе вдома. Це також може викликати неоднозначну реакцію африканської спільноти, оскільки Франція, колишня колоніальна держава в цій частині Африки, має свою власну історію злочинів.

Для забезпечення інтересів Франції в цьому стратегічно важливому регіоні, операція «Сервал» повинна досягти успіху не тільки у відновленні суверенітету Малі, але й у викоріненні джихадистської загрози з Сахелю в цілому. Така перемога буде залежати від вирішення основних соціальних та економічних проблем, які спровокували кризу в Малі, серед яких й неоколоніальна політика Республіки. Щоб уникнути довгострокових викликів власним життєвим інтересам, Франції потрібно не тільки надати поштовх безсилим африканським державам, переконати їх у власній відповідальності, але й бути частиною вирішення структурних проблем регіону, які зробили цю кризу можливою.

Бібліографічний список

1. Mudimbe-Boyi E. Empire Lost: France and Its Other Worlds / E. Mudimbe-Boyi. – Lexington Books, 2009. – 262 p.
2. Chafer T. The End of Empire in French West Africa / T. Chafer. – Oxford Berg Publisher, 2002. – 256 p.
3. Thomas D. Black France: Colonialism, Immigration, and Transnationalism / D. Thomas. – Indiana University Press, 2007. – 326 p.
4. Mali: la France affiche sa détermination à stopper les islamistes // Le Parisien. – 12 janvier, 2013.
5. Roberts D. Is Qatar Sponsoring Al-Qa'ida in Mali? / D. Roberst // RUSI Analysis. – February 7, 2013. – Режим доступу : <http://www.rusi.org/analysis/commentary/ref:C5113B501179CB/#.UR9oVaU9JLE>
6. Mali: La communauté internationale soutient l'intervention française; Avancée des islamistes stoppée. – 15 janvier, 2013. – Режим доступу : <http://www.journaldumali.com/article.php?aid=5767>
7. Intervention des troupes de la CEDEAO au Mali: le ministre Damantang sur l'envoi du nombre réduit de soldats guinéens. – Режим доступу : http://www.africatime.com/guinee/nouvelle.asp?no_nouvelle=715760&no_categorie=
8. Habiyaemie A. French 'Operation Serval' in Mali: Why is there no African solution? / A. Habiyaemie // Today Zaman. – January 27, 2013. – Режим доступу : <http://www.todayzaman.com/news-305203-french-operation-serval-in-mali-why-is-there-no-african-solution.html>
9. Mali : La France répondra à l'offensive jihadiste mais «strictement» dans le cadre des résolutions de l'ONU // Zone Militaire. – 11 janvier, 2013.
10. Mali: Is France's Operation Serval Anti-Terrorism or Pro-Business? – February 8, 2013. – Режим доступу : <http://stratrisks.com/geostrat/10731>
11. Mahamadou Issoufou sur RFI: «Le Niger assumera ses responsabilités pour libérer le nord du Mali et débarrasser le Sahel de ces criminels» // La Dépêche – 6 Février, 2013. – Режим доступу : http://www.malijet.com/mobile/la_societe_malienne_aujourd'hui/interview_mali/63931-

- mahamadou-issoufou-sur-rfi%3A-%C2%ABle-niger-assumera-ses-responsabilit.html
12. Mali: le Tchad soutient l'intervention militaire de la France. – Режим доступу : http://french.china.org.cn/autreshorizons/2013-01/16/content_27696376.htm
 13. Menon R. Has France won in Mali? / R. Menon // HuffPost World. – February 10, 2013. – Режим доступу : http://www.huffingtonpost.com/rajan-menon/france-mali-intervention_b_2658228.html
 14. Tuareg faction ready to negotiate in Mali. – Режим доступу : <http://www.ft.com/home/europe>
 15. François Hollande visits Timbuktu as Mali intervention declared successful // The Guardian. – February 2, 2013.

В статье проанализированы основные причины и факторы влияния на региональную стабильность в странах Сахеля. Рассмотрены предпосылки, политические аспекты и возможные последствия проведения операции «Сервал» французскими вооруженными силами на севере Мали.

The article analyzes the underlying causes and factors of influence on regional stability in the Sahel. It is also describes background, political aspects and consequences of the operation's Serval implementation by French forces in northern Mali.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2013

УДК 327.35(4ГЕРМ)

Кухтин М. М., ДонНУ

ГЕРМАНО-РОССИЙСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В СИСТЕМЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Статья посвящена анализу немецко-российского сотрудничества в эпоху правления канцлера ФРГ А. Меркель. Рассматривается роль Германии в преодолении последствий российско-грузинского конфликта августа 2008 г. Оценивается восточноевропейская политика А.Меркель, направленная на реинтеграцию России в европейскую региональную систему международных отношений и создание энергетического альянса Москвы и Берлина.

В статье рассматривается новая модель германо-российских отношений, которые, по мнению лидеров обеих стран, должны основываться на понимании общих экономических интересов и интересов в области безопасности. Объектом исследования является европейская

региональная система международных отношений, с включением в нее не только центральноевропейских государств, но и Российской Федерации, а предметом – стратегическое партнерство между ФРГ и РФ как одно из ее измерений. Источниковую базу работы формируют сообщения ведущих западных новостных агентств, документы, опубликованные на официальном сайте Президента РФ, а также статьи немецких политологов, в той или иной мере заинтересованных в разработке заявленной темы.

Анализируя современное состояние отношений между ФРГ и РФ, важно понять, почему официальный Берлин в своей российской политике придерживается прагматического подхода, идущего вразрез с рассуждениями немецких христианских демократов о неизбежности победы атлантизма в мировом масштабе.

Так, после грузино-югоосетинского конфликта в августе 2008 г. А. Меркель, сделав несколько недвусмысленных заявлений о территориальной целостности Грузии, тем не менее, заметно дистанцировалась от позиции США по данному вопросу, избрав более умеренную политическую линию. В частности, ФРГ довольно благосклонно отнеслась к плану Медведева-Саркози по урегулированию кризиса, несмотря на споры вокруг предполагаемых нарушений Российской Федерацией норм международного права. Как известно, план включал в себя шесть условий. Три из них касались самой войны: окончательное прекращение всех военных действий, возвращение вооружённых сил Грузии в места их постоянной дислокации и вывод вооружённых сил РФ на линию, предшествовавшую началу боевых действий. Остальные закладывали основу для послевоенной стабилизации региона: неприменение силы, свободный доступ к гуманитарной помощи и создание международных гарантий по обеспечению безопасности Абхазии и Южной Осетии.

Первоначальный текст шестого пункта, измененного после переговоров с грузинским руководством, был следующим: «Начало международного обсуждения вопросов будущего статуса Южной Осетии и Абхазии».

Сам факт подписания данного документа и его признания ведущими европейскими странами и руководством ЕС свидетельствует о том, что европейцы признают Россию гарантом стабильности на постсоветском пространстве. С другой стороны, во время кавказского кризиса усилились трения между ЕС и НАТО, так и не сумевшими достичь консенсуса по ряду спорных пунктов, касающихся его урегулирования. Так, план Медведева-Саркози был назван «неприемлемым»

Генеральным секретарём НАТО Яапом де Хооп Схеффером в его интервью *Financial Times* от 15 сентября 2008 года [1].

Анализируя роль правительства А. Меркель в преодолении последствий российско-грузинской войны, необходимо помнить, что речь здесь идет не только о конфликте между Германией и ее трансатлантическими союзниками или наднациональными структурами ЕС, но и о расколе самого немецкого общества на два соперничающих лагеря, отстаивающих диаметрально противоположные интерпретации событий. К примеру, корреспондент немецкого еженедельника *Der Spiegel* У. Клушман считает, что «члены комиссии ЕС затрудняются однозначно ответить на вопрос о виновнике «пятидневной войны», хотя большинство из них склонны полагать, что конфликт начался 7 августа военными действиями Грузии против Южной Осетии. Во всяком случае, факты, собранные этими экспертами, опровергают версию Саакашвили, согласно которой его страна стала невинной жертвой «русской агрессии» [2]. С ним не согласен член Германского фонда Маршалла Й. Химмельрайх, считающий действия России противоправными. Своего рода компромиссное решение было предложено экспертом по международному праву О. Лухтерхандтом, который признает за российским руководством право на самооборону, в то же время, упрекая его в непропорциональном применении силы.

На основании вышеизложенного можно выделить четыре основные позиции в отношении российско-грузинского конфликта, озвученные отдельными представителями немецкой элиты после августа 2008 г.:

1) Умеренная точка зрения, сочетающая опровержение версии президента Грузии М. Саакашвили с отказом от выдвижения собственных гипотез. Она была сформулирована специальной комиссией ЕС сразу после «пятидневной войны» и поддержана частью немецкого общества. Очевидно, что такого рода ответы на политические вызовы современности могут носить только временный характер, будучи продиктованными желанием выиграть время для консультаций с партнерами и принятия более взвешенного решения. Данное мнение не отражает долгосрочных интересов ни одного из сегментов немецкой элиты и упоминается здесь исключительно для полноты классификации.

2) Возложение всей ответственности за конфронтацию на грузинское руководство. Известно, что официальный Берлин до сих пор позиционирует себя как защитника территориальной целостности Грузии и отказывается признать суверенитет Абхазии и Южной Осетии. Следует подчеркнуть, что только некоторые оппозиционные

немецкие политики однозначно осуждают М. Саакашвили, хотя и правительству ФРГ не чужда мысль о том, что принятие Грузии в НАТО может навредить евроатлантической системе коллективной безопасности [3].

3) Возложение всей ответственности за конфронтацию на российское руководство – позиция, характерная для специалистов в области внешней политики, разделяющих мондиалистскую парадигму международных отношений. Она, как известно, не нашла отклика в немецком политикуме, не желающем идти на конфликт с руководством ЕС, которое заинтересовано в скорейшем налаживании отношений с Россией.

4) Компромисс между второй и третьей интерпретациями, сторонники которого обвиняют Тбилиси в нарушении норм международного права (нападение на миротворцев, военные преступления и т.д.), при этом упрекая Москву в «непропорциональном применении военной силы» во время принуждения Грузии к миру.

Правительство А. Меркель после длительных дискуссий выработало пятую позицию. По его мнению, мировое сообщество, в первую очередь, должно заботиться о сохранении территориальной целостности Грузии, неправомерно нарушенной Российской Федерацией. С другой стороны, ввиду особых обстоятельств, сопровождавших конфликт, действия России по принуждению Грузии к миру должны быть объявлены если не правомерными, то хотя бы терпимыми. Кроме того, необходимо принять энергичные меры по налаживанию отношений с Кремлем после кризиса, потому что в данной ситуации геополитические соображения перевешивают требования идеологического характера, столь настойчиво выдвигаемые политическими идеалистами.

Непредвзятый исследователь сразу обращает внимание на противоречие между теоретическим подходом христианских демократов к международным отношениям и практической реализацией интересов Германии на мировой арене во время их правления. Так, Берлин негласно предполагает, что идеологические расхождения не должны мешать деятельности прагматичных политиков, ориентированных на достижение результата.

В этой связи показательно выступление А. Меркель в Сочи 15 августа 2008 г. [4]. В нем канцлер Германии энергично отстаивала суверенитет Грузии над Абхазией и Южной Осетией, при этом ни словом не давая понять, что немецко-российские отношения необратимо изменятся после кризиса. Напротив, германское руководство неоднократно подчеркивало, что конфликт принципиально разрешим и

не грозит современной системе международных отношений катастрофическими последствиями. Кроме того, не стоит забывать, что такой юридический термин как «непропорциональное применение силы» в данном контексте означает скорее превышение пределов необходимой самообороны, чем действие с заранее обдуманым преступным намерением. Таким образом, ФРГ косвенно признает за Российской Федерацией право на применение силы для восстановления мира и стабильности в регионе, что де-факто дает Кремлю большие полномочия, поскольку мировое сообщество до сих пор не выработало четких критериев, позволяющих отличить допустимое вмешательство в дела суверенного государства от неправомерного. Говоря о политике Германии в отношении бывших советских республик, российский политолог Г. Гусейнов подчеркивает: «Ведя независимую от Америки российскую политику, дипломатический Берлин выступает в лучшем случае в роли второстепенного экономического брокера на остальном постсоветском пространстве. Особенно это бросается в глаза в связи с событиями в Грузии, в ходе которых ушел в отставку друг Германии Эдуард Шеварднадзе. Германия оказалась не готовой к происшедшей смене власти, полностью уступив Грузию более активным глобальным игрокам – США и России. При этом не очевидна равноудалённость ФРГ в данном противостоянии. В отличие от США, Германия, по видимому, признает особые права России по отношению к бывшим республикам СССР» [5].

Кроме того, ХДС является убежденным сторонником проводимой США политики «гуманитарных интервенций», которая привела, в частности, к провозглашению независимости Республики Косово. Во время переговоров с руководством России А. Меркель была вынуждена прибегать к уклончивым формулировкам, поскольку параллели между Косово и Южной Осетией были слишком очевидными.

По мнению немецкого политолога А. Раа, европейские элиты должны строить отношения с Кремлем, руководствуясь прагматическими соображениями [6]. Европа не может эффективно «наказать» Россию за ее действия по принуждению Грузии к миру. Не стоит отчислять российских студентов из западных университетов, замораживать счета российских олигархов на Западе или запрещать российским политикам въезд в ЕС, как того требовали лидеры Польши и стран Балтии. Россия нуждается в доходах от продажи энергоносителей для модернизации своей экономики. Кроме того, августовский кризис стал причиной массированного оттока западного капитала из страны, что негативно сказывается на ее перспективах. Европа все больше нуждается в российском природном газе, причем диверсификация

поставок стоила бы слишком дорого. Таким образом, имеет место взаимозависимость поставщика и потребителя энергоносителей. Итоги грузино-российской войны знаменуют собой новое соотношение сил на мировой арене. Россия частично восстановила свою былую мощь после глубокого кризиса 1990-х гг., а усилия США по построению однополярного мира, напротив, оказались тщетными. Итоги войны не могут быть пересмотрены, пока сохраняется данное соотношение сил, поэтому их необходимо принять как данность. Россия воспрепятствовала попыткам транспортировки среднеазиатских энергоносителей в обход своей территории. Кроме того, Кремль заставил НАТО отказаться от скорейшей интеграции Грузии. Все это позволило Москве заложить прочный фундамент для восстановления своей сферы влияния в Закавказье. Необходимо отметить, что ни одна из сторон конфликта не располагает последовательной правовой концепцией. Запад признает независимость Косово, но отказывает Абхазии и Южной Осетии в праве на самоопределение. Россия признает правительства в Сухуме и Цхинвале, но делает все возможное, чтобы подавить сопротивление чеченских, ингушских и дагестанских сепаратистов. Рано или поздно стороны перейдут от взаимных упреков к прагматическому партнерству, отвечающему интересам как россиян, так и европейцев [7].

5 июня 2010 г. президент Российской Федерации и федеральный канцлер ФРГ достигли договоренности о создании Комитета Россия-ЕС по вопросам внешней политики и безопасности на министерском уровне [8].

Пресс-служба Кремля опубликовала следующую информацию о повестке дня встречи: «В ходе консультаций обсуждалась тема преодоления последствий глобального экономического кризиса, реформирования мировой финансовой архитектуры, затрагивались вопросы повестки дня предстоящих саммитов «Группы восьми» и «Группы двадцати» в Канаде. Состоялся обмен мнениями по ряду вопросов региональной повестки дня: иранской ядерной проблеме, ближневосточному и афганскому урегулированию. Обсуждались также перспективы российско-германского торгово-экономического сотрудничества, расширения гуманитарных контактов» [9].

Результаты последних российско-немецких встреч на высшем уровне свидетельствуют о том, что двум странам удалось не только преодолеть стереотипы времен «холодной войны», но и минимизировать вред, нанесенный их отношениям кавказским кризисом августа 2008 г.

Причина столь успешного развития сотрудничества между РФ и ФРГ, скорее всего, кроется в особенностях европейской региональной системы международных отношений, которые оказывают на внешнюю политику Берлина не меньшее влияние, чем мнение его заокеанских партнеров. Известно, что в Европе исторически сложилась система баланса сил, не допускающая ни усиления универсальных акторов, ни превращения одной из стран в регионального гегемона. Строя свою внешнюю политику с учетом данного факта, европейские страны рассматривают друг друга как приемлемых партнеров, потому что логика системы требует, чтобы даже государства, нарушившие ее правила, имели возможность со временем восстановить свой международно-политический статус и занять в ней соответствующее их потенциалу место.

Таким образом, негативная реакция правительства ФРГ на действия российских войск по принуждению Грузии к миру обусловлена не столько моральными соображениями или желанием сохранить хорошие отношения с США, сколько стремлением не допустить чрезмерного усиления России, грозящего системе потерей равновесия. Вскоре после августовского кризиса стало ясно, что Грузии больше не угрожает потеря независимости, и А. Меркель взяла курс на нормализацию российско-немецких отношений, справедливо полагая, что ослабление России может представлять для Объединенной Европы не меньшую опасность, чем окончательное возвращение Закавказья в сферу влияния Кремля.

Пример подобной тактики был описан Г. Киссинджером в работе «Дипломатия»: «Враждебное отношение Вильгельма к Людовику XIV не носило личного характера и не основывалось на каких-либо антифранцузских чувствах; оно отражало холодную констатацию могущества и безграничных амбиций Короля-Солнца ... Вильгельм охотно бы вступил в переговоры с Людовиком, если бы ему показалось, что достижения равновесия сил лучше всего добиться именно этим путем. Ибо для Вильгельма существовал простой расчет, что Англии следует пытаться поддерживать примерное равновесие между Габсбургами и Бурбонами, дабы более слабый сохранил бы это равновесие при помощи Англии. Со времен Ришелье слабойшей страной в Европе была Австрия, и потому Великобритания выступала в одном ряду с Габсбургами против французского экспансионизма» [10].

Отдельно следует упомянуть об энергетической безопасности Германии, с недавних пор являющейся одной из главных тем переговоров между Москвой и Берлином. Правительство А. Меркель стремится обеспечить возможность поставок российского природного

газа в Європу в обхід таких транзитних держав як Україна, Білорусія і Польща. Федеральний канцлер мотивує своє рішення тим, що політичні неурядиці в перерахованих країнах можуть поставити під загрозу виконання існуючих між ФРН і РФ угод, як це сталося в час газівого конфлікту між Росією і Україною в 2008-2009 рр.

Як відомо, 1 січня 2009 р. припинилася подача газу для України, не сумівши вчасно розрахуватися за поставлені в 2008 р. енергоносії. З 5 січня була зменшена подача для європейських споживачів. З 7 січня транзит російського газу через територію України був припинений повністю. Після узгодження цін і підписання 19 січня в Москві відповідних контрактів поставка газу для України і транзит в Європу відновилися.

Уряд ФРН витягнув уроки з цього кризи і зробило диверсифікацію поставок природного газу одним з пріоритетів своєї зовнішньої політики. В 2009-2011 рр. активізувалося будівництво газопроводу «Північний потік», здатного задовольнити зростаючі потреби ЄС в енергоносіях і суттєво знизити його залежність від позицій транзитних держав. Згідно прогнозу, споживання природного газу Єдиним Європейським територіальним утворенням зросте з 312 млрд. куб. м. в рік в 2007 р. до 512 млрд. куб. м. в рік в 2030 р. [11]. Юридичною основою для виконання робіт є «Пакт Путіна-Шредера», підписаний канцлером ФРН і президентом РФ в Берліні в вересні 2005 р., але в практичній реалізації проекту є і невелика заслуга А. Меркель, прийшовшої до влади кількома тижнями пізніше. Факти свідчать на повне єдинодуш'я християнських демократів і соціал-демократів по більшості питань, пов'язаних з енергетичною безпекою Німеччини, тому ця проблема може бути розглянута без урахування внутрішніх дискусій між різними політичними партіями.

В найвищій ступені показово неприємно більшості країн Центральної і Східної Європи самої ідеї прокладання газопроводу по дну Балтійського моря. Так, 15 вересня 2005 р. прем'єр-міністр Литви А. Бразаускас заявив, що будівництво СЕГ обернеться екологічною катастрофою для Балтійського моря, а депутат Європарламенту від Литви В. Ландсбергис розкритикував проект як «новий альянс німців і росіян», спланований для зміни політичної карти Європи. Екс-президент Польщі А. Квасьневський назвав «підписаний пакт Путіна-Шредера поганим з точки зору екології і слабким з економічної і політичної точок зору» [12]. Естонія стала

настаивать на пересмотре эстонско-финского договора 1993 г. о размежевании территориальных вод двух стран с целью установления эстонского суверенитета над участком дна, по которому пройдет трасса газопровода.

Политики и общественные деятели ФРГ проявили незаурядную волю, последовательно отстаивая интересы Германии на международной арене и не давая идеологическим соображениям исказить ее внешнюю политику. По словам немецкого политолога А. Пара, «строительство СЕГ действительно очень важно для Европы, и логика европейцев сейчас абсолютно на стороне России» [13]. Официальное подтверждение решимости Берлина неуклонно выполнять взятые на себя обязательства не замедлило последовать. 6 января 2008 г. канцлер ФРГ А. Меркель заявила: «Что касается проекта Nord Stream, для нас здесь ничего не изменилось. Мы намерены продолжать последовательно строить и реализовывать этот проект» [14].

Несмотря на ряд несомненных успехов, германо-российские отношения на современном этапе нельзя назвать безоблачными. Известно, что А. Меркель считает личную дружбу между В. Путиным и Г. Шредером препятствием на пути развития формального, основанного на прагматизме, партнерства между ФРГ и Россией и разделяет недовольство Вашингтона рядом внешнеполитических шагов Кремля. «Она даст понять, как важно, чтобы Россия оставалась надежным партнером, и что имеются некоторые сомнения в этой надежности» [15], – заявил помощник А. Меркель накануне ее первого официального визита в Россию в январе 2006 г.

Комментируя результаты встречи на высшем уровне, немецкий политолог Э.Шнайдер отметил, что отказ от традиционной политики Германии в отношении России является маловероятным по двум причинам: «Во-первых, Ангела Меркель – канцлер «большой коалиции» в составе двух равнозначно сильных партий. Министр иностранных дел – социал-демократ. Преимущество истекает из политической необходимости. Во-вторых, объективные рамочные условия германо-российских отношений не изменились со сменой правительства в Германии. Немецкая экономика очень заинтересована в хороших отношениях между двумя странами. Оборот внешней торговли между Россией и Германией, например, вырос на 30 % и достиг 26,7 миллиарда евро» [16]. Вышеизложенные факты позволяют сделать вывод о том, что в краткосрочной перспективе отношения между ФРГ и РФ будут развиваться в сторону большей стабильности и предсказуемости.

Библиографический список

1. Blitz J. NATO calls EU-Russia pact 'not acceptable'. – Financial Times. – September 15, 2008.
2. Евдокимова О. Российско-грузинский конфликт: нелегкая миссия Евросоюза [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4329244,00.html>.
3. Иванов А. Грузия является фактором риска для НАТО [Электронный ресурс] / А. Иванов. – Режим доступа : <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,3844607,00.html>.
4. Медведев и Меркель разошлись во мнениях: Германия считает, что Россия применила силу в ЮО «непропорционально» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.newsru.com/russia/15aug2008/med_merk1.html.
5. Гусейнов Г. Внешняя политика Германии [Электронный ресурс] / Г. Гусейнов. – Режим доступа : <http://www.polit.ru/article/2004/08/30/gusejnov/>
6. Rahr A. Putin nach Putin. Das kapitalistische Russland am Beginn einer neuen Weltordnung / A. Rahr. – München : Universitas Verlag, 2009. – S. 246.
7. Rahr A. Putin nach Putin. Das kapitalistische Russland am Beginn einer neuen Weltordnung / A. Rahr. – München : Universitas Verlag, 2009. – S.229-258.
8. Меморандум по итогам встречи Президента России Д. Медведева и Федерального канцлера Германии А. Меркель 4-5 июня 2010 года, г. Мезеберг [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://news.kremlin.ru/ref_notes/575
9. Российско-германские переговоры [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.kremlin.ru/news/7972#sel>
10. Киссинджер Г. Дипломатия. – М.: Ладомир, 1997. – С.60.
11. Nord Stream. Общая информация о проекте [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nord-stream.com/fileadmin/Dokumente/1_PDF/3_Background_Infos/General_Background/Nord_Stream_White_Paper_General_Background_rus.pdf
12. Колесникова Е. Nord Stream ищет деньги [Электронный ресурс] / Е. Колесникова. – Режим доступа : <http://www.rbcdaily.ru/tek/562949979111109>
13. Царегородцева И. Борьба только началась [Электронный ресурс] / И. Царегородцева, З. Буслова, Т. Кособокова. – Режим доступа : <http://www.rbcdaily.ru/politics/562949979048077>
14. Меркель торопит со строительством «Северного потока» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gazeta.ru/news/lenta/2009/01/16/n_1318209.shtml

15. Меркель внесла во внешнею политику Германии потепление отношений с США и формальное партнерство с Россией [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://newsru.com/world/13jan2006/merkel.html>
16. Володина Э. Визит в Москву: Меркель успешно справилась с заданием [Электронный ресурс] / Э. Володина. – Режим доступа : <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,1859479,00.html>

Стаття присвячена аналізу німецько-російського співробітництва часів правління канцлера ФРН А.Меркель. Розглядається роль Німеччини у подоланні наслідків російсько-грузинського конфлікту серпня 2008 р. Оцінюється східноєвропейська політика А.Меркель, націлена на реінтеграцію Росії у європейську регіональну систему міжнародних відносин і створення енергетичного альянсу Москви та Берліна.

The article is devoted to the analysis of cooperation between Germany and Russia under the Federal Chancellor A.Merkel. Germany's role in overcoming the consequences of the Russian-Georgian conflict in August 2008 is examined. A.Merkel's Eastern European policy, which is aimed at reintegrating Russia into the European international relations system and creating an energy alliance between Moscow and Berlin, is evaluated.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2013

В цілому роль ЗМІ обумовлена їх можливостями формувати медіа-порядок денний у політичному дискурсі та впливати на механізми прийняття рішень. Однак, як показує практика, ЗМІ не завжди прагнуть відображати інтереси суспільства і давати людям об'єктивну інформацію. Цим зумовлена необхідність держави і суспільства впливати на їх інформаційну діяльність, задавати через ЗМІ власні пріоритети у висуненні та тлумаченні політичних проблем. У зв'язку з цим для політичної науки стає актуальним дослідження сучасних тенденцій і перспектив розвитку медіаполітики в демократичному суспільстві.

Коллективний характер більшості реалізованих у політиці цілей передбачає використання спеціальних засобів шляхом трансляції бажаної інформації, здатних забезпечити єдину спрямованість дій великої кількості людей, тобто мобілізувати їх на масові дії. Саме мас-медіа і виявляються єдиним таким засобом, враховуючи їх функцію формування інформаційного аналога суспільства, а наслідком такого становища є особлива роль ЗМІ в сучасному політичному процесі та їх величезний вплив на політичне життя. Свідченням цього є виникле порівняно недавно для опису цієї нової ситуації поняття «медіаполітика».

Щоб зрозуміти сутність даного поняття, слід розібратися з такими поняттями, як «медіа», «медіатизація політики», «медіакратія», «медіа простір», «політика».

Медіа (множина від латинського *medium* – посередник) фіксується в англійській мові з XVI ст., в наступному столітті це поняття починає використовуватися філософами. З ХУІІІ ст. – століття «Просвіти» – це слово вживається в близькому для нас значенні вже як термін стосовно газет – історично першого засобу масової комунікації, а з середини ХІХ ст. це поняття починає застосовуватися в сучасному значенні – як поширення повідомлень за допомогою особливих засобів зв'язку (пошта, телеграф). Для позначення газети в якості рекламного посередника поняття медіа застосовується з початку ХХ ст.

М. Маклюен розглядав мас-медіа з точки зору екологічної, як стійке середовище, створене самою людиною, яке стало умовою її існування та перетворилася на своєрідний додаток до його органів почуттів: «Розміщуючи за допомогою електричних засобів комунікації свої фізичні тіла у свої винесені назовні нервові системи, ми вводимо в дію динамічний процес, в ході якого всі колишні технології... будуть переведені в інформаційні системи» [1, с. 69].

Як наголошується в науковій літературі, медіапростір є частиною соціального простору, що відтворюється за допомогою Інтернету,

радіо, телебачення та інших технічних засобів і помітно відрізняється від спостережуваної емпіричної реальності. Російська дослідниця Є. Н. Юдіна вважає, що медіапростір – це нова реальність, що виникає в результаті взаємодії трьох компонентів: мас-медіа, інформації та аудиторії – і насичена особливим символічним змістом [2, с. 14].

Бурхливий розвиток інформаційних технологій висунув на перший план ідею «медіатизації» суспільства, яка означає посилення комунікативного витоку в природі різних сфер життя соціуму – політичній, економічній, правовій тощо [3, с. 61].

Як вважає український дослідник В. Недбай, «Медіатизація (від лат. – *mediatus* – той, хто виступає посередником) – процес створення, розповсюдження та вдосконалення засобів збору, зберігання і розповсюдження інформації. У процесі медіатизації удосконалюються існуючі засоби зв'язку, створюються принципово нові, такі як супутниковий зв'язок, оптоволоконні кабельні мережі, цифрові електронні пристрої. Вищим виразом медіатизації є створення всесвітньої інформаційної системи Інтернет. Медіатизація дозволяє передавати інформацію без переміщення людини і величезною мірою збільшує швидкість цієї передачі» [4].

Як пишуть О. Бард і Я. Зондерквист про процес медіатизації, в політиці все відбувається за законами медіадраматургії: тепер кваліфікація і компетентність політиків – другорядні фактори, головне – телегенічність, сексуальність, їх уміння забезпечити гучні скандали, представити аргументи для популістських суперечок і взаємних звинувачень. Політична подія, яка не привертає уваги ЗМІ, не вважається такою взагалі. Статистичні результати, на які посилаються медіа, дійсно не досліджують громадської думки, а виступають інструментом її формування. «Духовний стриптиз» – увагу до особистого життя політиків – стає нормою політичного життя, прибираючи з поля зору серйозні проблеми, які вимагають осмислення і часу для обговорення. Виборцям у такій ситуації залишається мовчазний протест (не прийти на вибори та пасивно переглядати ток-шоу) [5].

Існує точка зору, що медіатизація – це явище, характерне для «телевізійної ери». У цифрову ж або електронну «епоху», яку іноді називають епохою нових ЗМІ, телебачення вже не має минулого впливу, тому що перестало бути єдиним джерелом політичної інформації. Таким чином, люди отримують нові можливості для створення власної громадської сфери. «Ця можливість дозволяє людям самим виступати в ролі «інформаційних фільтрів»: вони обирають, до чого, як і коли отримувати доступ» [6, с.167]. Але, якщо залежність від ЗМІ знижується, а Інтернет-комунікація набирає обертів, чому ж традиційні ЗМІ

та медіа-менеджмент не перестають залишатися в полі зору експертів з комунікації? – задається питанням Д. Дж. Ліллекер. Напевно, вважає він, припущення про те, що медіатизація припинила своє існування, занадто перебільшені [6, с.167].

Однак дане поняття не слід сприймати буквально, так як вплив медіа на політичний процес – не владне, а інструментальне: ЗМІ – не влада, а інструмент влади, наскільки б важливу роль у владних взаємодіях вони не відігравали. У цій новій ситуації ЗМІ виступають як агенти владних повноважень, перехоплюючи в публічній сфері можливість раціональних та критичних дискусій. Медіа здійснюють маніпулювання громадською думкою, пропонуючи заздалегідь зважені і зручні для влади варіанти освітлення подій (зокрема, шляхом формування порядку денного), відводючи громадськості роль пасивного спостерігача.

Гадається: той факт, що традиційні ЗМІ та медіа-менеджмент не перестають залишатися в полі зору експертів з комунікації, можна трактувати по-різному. Адже багато комунікативістів та медіааналітиків досить скептично оцінюють ефективність діяльності інформаційних каналів з індоктринації. В той же час учасники політичного процесу діють так, ніби медіа володіють величезною владою над масами. Ця обставина – найкраще підтвердження знаменитої «теореми Томаса», згідно з якою, якщо ситуація сприймається як реальна, то вона реальна за своїми наслідками, тобто віра у могутність медіа забезпечує успіх будь-якого спрямованого комунікативного впливу. Ще в далекому 1950 р. американський статистик Дж. Хафф надав поширений у масовому середовищі трюїзм: «Якщо про це написано в газеті, значить це правда» [7].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що ЗМІ далі здійснюють більшість комунікативних функцій в суспільстві. «В результаті, більша частина інформації, опосередковано одержуваної аудиторією через ЗМІ, формується саме їх логікою, і так буде доти, поки Інтернет-комунікація не досягне зрілості. Але, можливо, навіть тоді засоби масової інформації будуть продовжувати впливати на формування повідомлення» [6, с.169].

Звичайно ж, не можна заперечувати, що Інтернет стає все більш популярним засобом у політичній комунікації. У той же час слід визнати, що нові медіа-технології ще не настільки поширені, щоб вони могли забезпечити вільний доступ виборців до інформації.

Наслідком сучасних, дуже принципових змін інформаційного простору стала його здатність якісно трансформувати і саму сферу політики, і форми організації влади, які все частіше починають

визначати як медіакратію. Як вважає А. І. Соловійов, медіакратія – це «спосіб організації влади, при якій інформаційні відносини перетворюються в ключовий механізм формування політичного простору і забезпечення взаємодії між владою і суспільством, поступово стає очевидною реальністю. І хоча наразі ще важко сказати, до яких наслідків приведуть такі зміни, наскільки сильно трансформуються звичні відносини медіа- та політичної систем, держави і суспільства, потрібно усвідомлювати, що саме медіакратія задає вектор і характер функціонування влади в сучасній державі» [8, с. 124].

З одного боку, це означає виникнення нових способів політичної участі: медіа-опитувань, інтернет-плебісцитів, механізмів кібер- і теледемократії (наприклад, у вигляді заміни двох- або трипартійної системи на систему мовлення двох і трьох телеканалів) і таке інше. Політичний простір починають формувати відносини між найбільшими структурами, що забезпечують інформаційну взаємодію в суспільстві, або медіалогіка владних відносин. Таким чином, характер влади, чим далі, тим більше залежить від позицій медіавласників, а розподіл владних повноважень підкоряється законам руху масової інформації.

Намагаючись залучити якомога більш широку увагу читачів (слухачів, глядачів) до поширюваних ними відомостей, вони постійно використовують прийоми, спрямовані на розвагу людей. Орієнтуючись на масову увагу, ЗМІ прибирають одні «нудні» факти і надають характер сенсаційності іншим, прагнуть зробити свої матеріали оригінальними, незвично подають ті або інші повідомлення. Використовуючи технології політичного маркетингу, вони вибудовують рейтинги лідерів, формують їх імідж, підтримують їх контакти з населенням. При такому оформленні повідомлення про політичні процеси неминуче набувають розважального характеру, а сама політика перетворюється в деяке шоу, виставу, карнавал. Конфлікти у полі влади постають в очах пересічного громадянина не як групова боротьба, пов'язана з певними політичними структурами і доктринами, учасники якої мають явні і приховані наміри, жорстко конкурують один з одним. Вони сприймаються як життєва драма або спортивне змагання, на першому плані якої – епізоди біографій героїв, їх моральні переживання, зовнішні атрибути життя.

Таким чином, різко підвищується роль технологій шоу-бізнесу у формуванні політичних комунікацій, а інформаційний простір влади набуває яскраво вираженого кроскультурного і транснаціонального характеру. У таких умовах відмінності між політичною і культурною формами впливу на владу практично непомітні. В результаті

демократична форма організації влади вже не здатна забезпечувати взаємини правлячих кіл і населення, еліти і нееліти. Інформаційні відносини перетворюються в механізм, який визначає формування політичної влади.

У науковій літературі почав все більше зміцнюватися термін «шоу-політика», яку вважають прямою спадкоємицею двох типів комунікації – театралізованої вистави і шоу-бізнесу як частини ринкової споживчої культури. Дослідники пишуть, що «В шоу-бізнесі символічний обмін перетворюється на утилітарний обмін, інвестиції у виробництво шоу, споживаного публікою, є вигідним капіталовкладенням. Політику і шоу-бізнес об'єднує наявність сильного ігрового джерела. У шоу-бізнесі, як і в політиці, гра має гостро-конкурентний характер. І там, і там виграє той, хто має більше ресурсів – економічних, інформаційних, творчих. Сучасна політика, як і шоу-бізнес, не може розвиватися без таких коштів і джерел впливу, як ЗМІ, реклама і PR. Саме в цих споріднених ринкових сферах вигострюються сьогодні ефективні засоби впливу на публіку за допомогою шоу-дискурсу» [9, с. 167]. «Політики грають свої вистави не в парламенті, а в медіа: вони – зірки, такі самі, як зірки індустрії розваг. Це легко простежується в історії передвиборчих кампаній від телевізійних виступів Дж. Кеннеді до явищ зірки політшоу Герхарда Шредера. Долі політиків відтепер у руках дизайнерів медіа. Вони представляють політиків як товарну марку. Перетворення людей у медіазірок – ось у чому зараз таємниця успішної партійної політики» [10, с. 58].

Виділяються такі особливі риси у дискурсі шоу-політики: видовище і ілюзійність; інтерактивність; презентаційність; маркетингова прагматичність; карнавальність; гедоністичність; зірковість (мається на увазі не лише участь у політичних шоу зірок шоу-бізнесу, спорту, політики, мистецтва, але, насамперед, культивування емоційної прихильності публіки до зірки як до бренду).

ЗМІ визначено одним з важливих елементів політичної системи суспільства, які одночасно є частиною її інформаційно-комунікативної підсистеми, оскільки політика більшою мірою, ніж інші види громадської діяльності потребує засобів інформаційного обміну. Це обумовлено самою природою політики, як спеціальної форми спілкування людей для реалізації групових цілей і інтересів, що зачіпають усе суспільство. Така діяльність вимагає використання спеціальних засобів передачі інформації, забезпечення єдності волі, цілісності та єдиної спрямованості дій безлічі людей, якими і є засоби масової інформації [11, с. 15].

Політика і медіа переплелися настільки тісно, що відокремити одне від одного практично неможливо. Цю своєрідну ситуацію «оформлення політико-журналістського поля» і послідовного переміщення центру тяжіння політичного простору» в напрямку залучення максимально широкої, насамперед телевізійної, аудиторії, вперше відзначив французький соціолог П. Шампань в книзі, популярній досі – «Робити думку. Нова політична гра» [12, с. 154-155].

Як зазначає А. Башук, в інформаційну епоху вплив медіа на політику значно послаблює зміст політичної діяльності: особливості медіа – їхня орієнтація на розважальну функцію і скандальні новини – визначають подачу і поширення політичної інформації. Саме для визначення цих процесів з'явився термін «медіаполітика» [13].

Наслідком політики за допомогою телебачення виявляється перехід, за висловом Сержа Московічі, «від демократії мас до демократії публік», або до аудиторної демократії: включивши телевізор, глядач приєднується до єдиного для всіх інших глядачів загального джерела комунікації. Цю нову ситуацію французький вчений змалював лапідарно, але дуже точно: «Залишаючись кожен у себе вдома, вони існують всі разом» [14, с. 238].

Є. Вартанова дає наступне визначення медіаполітики: «Медіаполітика – комплекс державних заходів, спрямований на забезпечення конституційно гарантованих прав у сфері ЗМІ. В економічно розвинених ринкових демократіях державна медіаполітика спрямована на створення умов для широкого доступу суспільства до ЗМІ, забезпечення плюралізму їх змісту.

Економічна медіаполітика держави спрямована на створення умов для конкуренції на ринку максимально великої кількості медіапідприємств, що в ідеалі має сприяти появі великої кількості думок і поглядів на ринку ідей» [15].

Як вважає С. Бодрунова, термін «медіаполітика», тобто політика через посередника, в ролі якого виступають ЗМІ, з'явився не так давно в рамках теорії політичного маркетингу, згідно з якою виборці виступають як цільові групи з певними потребами, а політики, політичні партії, запропоновані ними моделі розвитку та програми управління державою – як замітник споживчого продукту, який повинен відповідати інтересам електоральної аудиторії [23, с. 146-147].

Таким чином, з точки зору політології, медіаполітика – це процес, в результаті якого держава, політичні партії, громадяни та інші політичні актори прагнуть впливати на ЗМІ з метою підпорядкування їх діяльності своїм інтересам, а саме, управляти соціально-політичними наслідками поширення новітніх технологій ЗМІ.

Бібліографічний список

1. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Г. М. Маклюэн. – М. : Жуковский : «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.
2. Юдина Е. Н. Медиапространство как культурная и социальная система / Е. Н. Юдина. – М., 2005. – 232 с.
3. Ховалыг Д. В. Коммуникативная природа ценностей и их трансформация в медийном пространстве / Д. В. Ховалыг // Полис. – 2008. – № 1. – С. 61 – 67.
4. Недбай В. В. Сучасні політичні комунікації: медійно-технологічний аспект / В. В. Недбай. – Одеса : Астропринт, 2009. – 366 с.
5. Бард А. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / А. Бард, Ян. Зондерквист : пер. с англ. [Электронный ресурс]. – СПб. : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 252 с. – Режим доступа : avatargroup.ru/booksreader.aspx?dbid=304
6. Лиллекер Д. Дж. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Дж. Лиллекер. – Харьков : Гуманитарный центр, 2010. – 300 с.
7. Huff D. How to lie with statistics / D. Huff. – New York : W.W.Norton, 1954.
8. Соловьев А. И. Политический дискурс медиакратий: проблемы информационной эпохи / А. И. Соловьев. – Полис. – 2004. – № 2. – С. 124 – 133.
9. Нежданов Д. В. «Политический рынок» как системообразующая метафора современного политологического дискурса / Д. В. Нежданов, О. Ф. Русакова // Полис. – 2011. – № 4. – С.158 – 170.
10. Больц Н. Азбука медиа / Н. Больц. – М. : Европа, 2011. – 136 с.
11. Квицинский М. Ю. Социально-политическая ответственность средств массовой информации в постсоветской России : автореф. дисс. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 – политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / М.Ю. Квицинский. – М., 2007. – 22 с.
12. Шампань П. Делать мнение. Новая политическая игра / П. Шампань ; пер. с фр. – М. : Socio-Logos, 1997. – С.154 – 155.
13. Башук А. І. Медіа і політика на сучасному етапі: точки дотику / А. І. Башук // Наукові записки Інституту журналістики. – 2009. – Т. 36. – С.154 – 158.
14. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи ; пер. с фр. – М. : Академический проект, 2011 – 396 с.
15. Вартанова Е. Л. Медиаэкономика зарубежных стран : учеб. пос. / Е. Л. Вартанова. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 335 с.

В статье рассматриваются понятия «медиа», «медиазация политики», «медиакратия», «медиапространство». Аргументируется, что

с точки зрения политологии медиаполитику следует рассматривать как процесс, в результате которого государство, политические партии, граждане и другие политические актеры стремятся влиять на СМИ с целью подчинения их деятельности своим интересам, а именно, управлять социально-политическими последствиями распространения новейших технологий СМИ.

The article deals with the concept of «media», «mediatization policy», «mediacracy», «media space.» Argued that from the point of view of political science media policy should be seen as the process by which the government, political parties, citizens and other political actors seeking to influence the media to conform their activities to their interests, namely, to manage the social and political implications of the new media technologies.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2013

УДК323.2:353

Іжа М. М., ОРІДУ НАДУ при Президентові України

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ РОЛІ ВІДСТАЮЧИХ РЕГІОНІВ У РЕГІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ

Розглянуто можливості використання потенціалу відстаючих регіонів для загального розвитку держави. У довготривалій перспективі за певних умов вони демонструють кращі темпи економічного розвитку та продукують значну частку ВВП. Вказано на необхідність врахування рівня розвитку регіону, застосування комплексного підходу та координації зусиль, зміцнення інститутів та підвищення якості робочої сили в ході розробки стратегії регіонального розвитку.

Останнім часом серед політиків, державних чиновників та економістів домінував підхід, за якого основна роль в економічному та регіональному розвитку країни відводилася центрам росту, регіонам-лідерам, які спромоглися знайти свою нішу на глобальному ринку та демонстрували високі соціально-економічні показники. При цьому проблеми відсталих територій відходили на другий план, стаючи предметом радше соціальної політики, а не комплексної державної програми. Однак, як свідчить аналіз майже десятилітнього розвитку розвинених країн, на сьогодні є очевидно необхідність приділяти більшу увагу бідним і відсталим регіонам. Наздоганяльний ріст у бід-

них регіонах зменшує ймовірність того, що шанси індивідів на само-реалізацію значною мірою залежатимуть від їх місця народження чи проживання. Також не варто ігнорувати того факту, що значні регіональні диспропорції ставлять питання рівності доступу до послуг та звужують можливості для економічної діяльності.

Хронічно відстаючі регіони можуть вимагати значних затрат з державного бюджету низкою способів. По-перше, низькі темпи росту означають низький обсяг податкових надходжень до державної казни. По-друге, забезпечення певного рівня публічних послуг у відсталих регіонах вимагає більших затрат. Нарешті, якщо занепад території не зупинено, то політичні амбіції політиків і місцевих лідерів можуть призвести до прийняття затратних державних програм, спрямованих на утримання громад та забезпечення їх мешканцям належних життєвих стандартів, чи надання державної підтримки окремим галузям виробництва, тощо. З часом це може призвести до конфліктів, оскільки багаті регіони виступатимуть проти витрачання зароблених ними коштів на субсидювання розвитку відсталих територій.

Регіональна політика повинна закладати основи для пакету структурних реформ, орієнтованих на економічний розвиток. Іншими словами, якщо не будуть створені умови для економічного розвитку відстаючих регіонів, то існує досить висока ймовірність їх перетворення у масштабні соціальні проблеми. Це є ще одним підтвердженням ідеї, що регіональна політика повинна розглядатися насамперед як один із складових елементів стратегії економічного розвитку держави, а не компенсаційний інструмент соціальної політики. Якщо ж регіональна політика не переслідує цілей економічного розвитку конкретної території, то вона перетворюється у форму дистрибутивної соціальної політики. І, оскільки розвиток значною мірою залежить від пройденого раніше шляху, то чим довше здійснюватиметься така політика, тим важче буде подолати негативні наслідки такої спадщини. Вихід з регіону підприємств та витік найбільш перспективної складової робочої сили – молодих та високоосвічених працівників – посилить його відставання, в той час як залежність від зовнішніх надходжень, насамперед з державного бюджету, зруйнує адміністративну здатність та посилить культурну залежність.

Виходячи з аналізу статистичних даних та 23 досліджень конкретних регіонів країн-членів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЄСР) протягом 1995-2007 років, експертами була зроблена низка оригінальних і важливих висновків [1]. Зокрема:

– менш розвинені регіони роблять важливий внесок в економічний розвиток держави. За дванадцять років такі регіони згенерували 43 % росту у країнах-членах;

– переважно аграрні, відсталі регіони мають в середньому більші темпи економічного розвитку ніж переважно урбаністичні регіони. Концентрація (населення чи економічної діяльності) є ні необхідною, ні недостатньою умовою для успіху;

– перешкоди, що стоять на шляху розвитку регіонів, значною мірою залежать від специфіки даного регіону та рівня його економічного розвитку. Успішна діяльність вимагає відмови від універсальних рецептів, слід враховувати специфіку території у кожному конкретному випадку;

– для всіх типів регіонів людський капітал має критичне значення, хоча його важливість відрізняється залежно від рівня розвитку. Загалом, зменшення кількості населення в регіоні з низькою кваліфікацією є важливішим чинником, ніж збільшення частки висококваліфікованої робочої сили;

– в ході підготовки стратегій розвитку регіонів важливо застосовувати комплексний підхід, а не вживати окремих, безсистемних заходів, оскільки поодинокі спроби реформ можуть мати не прогнозовані і неочікувані наслідки, якщо не будуть узгоджені з заходами в інших сферах. Крім цього, варто враховувати вплив синергетичного ефекту: бідні регіони, які успішно долають своє відставання у розвитку, прийняли стратегію комплексного і скоординованого вирішення проблем у суміжних сферах.

Що стосується останнього пункту, то стимулювання регіонального розвитку вимагає наявності чіткої і комплексної стратегії щодо вирішення низки нагальних проблем та зрозумілої координації зусиль у цьому напрямку. Тільки такий підхід дасть можливість збалансувати різні цілі соціально-економічного розвитку держави, як це наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Взаємодоповнюваність регіональної політики [2]

	<i>Ефективність</i>	<i>Рівність</i>	<i>Охорона оточуючого середовища</i>
Економічна політика	Стабільний ріст	Економічні реформи можуть зменшити нерівність	«Зелений» ріст може покращити стабільність
Соціальна політика	Соціальна політика може збільшити ефективність (знання, довіра, безпека)	Соціальна єдність	Проекологічна соціальна політика

продовження таблиці 1

Екологічна політика	«Зелена» економіка може сприяти інноваціям	Соціальна політика може посилити включеність; бідні прошарки населення найбільше страждають від екологічних проблем	Стабільне навколишнє середовище
---------------------	--	---	---------------------------------

Для більш детального пошуку причин пошуку джерел розвитку відсталих регіонів у країнах ОЕСР вони були поділені на три групи залежно від рівня ВВП станом на 1995 рік: 1) «малорозвинені регіони» – регіони, в яких частка ВВП на душу населення була менше 75 % середнього показника по країні; 2) «провідні регіони» демонстрували рівень ВВП на душу населення вищий, ніж середній по країні; 3) «проміжні регіони» – ті, які потрапляли у проміжок між 75 % і 100 % середнього показника ВВП на душу населення.

Таблиця 2

Типологія регіонів країн ОЕСР [3]

	Кількість	ВВП на душу населення		
		Ріст (1995-2007)	Вихідний рівень (1995)	% від середнього по ОЕСР
Переважно урбанізовані	233	1,93	22 568	124
Переважно сільські, близькі до міста	199	2,33	14 324	79
Переважно сільські на периферії	123	2,24	16 234	89
Проміжні	295	1,83	17 855	98
Загалом	850	2,06	18 172	100

Кожна з цих трьох груп була поділена на підгрупи, в залежності від темпів розвитку протягом 1995-2007 років: А) ті, які покращили свої позиції, досягнувши середнього рівня по країні, і Б) ті, які їх здали, опустившись нижче.

В результаті з'ясувалося, що частка регіонів підгрупи А (ті, які розвивалися швидкими темпами), є найменшою у проміжній групі (37 %), що дає підстави для висновку про те, що регіони цієї групи стикаються з особливими труднощами по мірі наближення середнього рівня ВВП

на душу населення. Також було встановлено, що далеко не всі розвинені регіони здатні втримати середній темп економічного росту для держав-членів організації (співвідношення становить 49 проти 51), що вказує на існування обмежень у вирівнюванні рівня розвитку.

Тим не менше, найбільш цікаві результати аналізу стосувалися того, що:

1) менш розвинені регіони із середніми темпами розвитку мають (порівняно із більш успішними сусідами) дещо вищий рівень продуктивності, вищий показник ВВП (без врахування кількості населення), трохи краще розвинену інфраструктуру та якісніший людський капітал (тобто якість освіти у цих регіонах є вищою). Дослідження зафіксувало факт, що економічно розвинений регіон це насамперед комплекс чинників, які зумовлюють економічний розвиток, а не проста концентрація людей на певній території. Можливо це видасться дивним, але у регіонах з високими темпами розвитку відзначається тенденція до вищого рівня безробіття, що можна пояснити прагненням залучити якісну робочу силу або ж структурними змінами, що змушує робітників окремих категорій пристосовуватися до нових реалій ринку праці. Ці припущення підтверджуються спостереженнями, що в таких регіонах терміни пошуку нового місця роботи та рівень безробіття серед молоді є дещо нижчим. Нарешті, регіони із високими темпами розвитку демонструють кращі показники в інноваційній сфері, хоча затрати на науку і дослідження є співрозмірними з іншими групами регіонів.

Швидкий ріст у групі проміжних регіонів характеризується наявністю кращої інфраструктури, сполученістю та інноваційністю. Проміжні регіони підгрупи А також мають вищу продуктивність праці, кращі показники ВВП (в тому числі і з розрахунку на душу населення) та кращу інфраструктуру, що також підтверджує той факт, що швидкоростучі регіони характеризуються значно кращою доступністю до ринків. Регіони підгрупи А ведуть більш активну інноваційну діяльність, включаючи кількість патентів (відносну і абсолютну), укладають більше угод (в межах регіону, держави та з зарубіжними акторами), незважаючи на той факт, що затрати на науку та дослідження є лише дещо вищими. Як не дивно, регіони підгрупи Б характеризуються кращими показниками людського капіталу. Тобто, слід визнати існування інших чинників, що впливають на ефективне використання трудових ресурсів.

Найбільш цікавою особливістю регіонів-лідерів є те, що території з високими темпами розвитку (підгрупа А) мають набагато кращі показники щодо інноваційної діяльності, ніж їх відстаючі колеги (підгрупа Б). Прірва між процвітаючими та відстаючими регіонами цієї

групи є більш очевидною, ніж у попередніх двох. Проте, лідери мають дещо нижчі показники зайнятості у сфері високотехнологічного виробництва і досить високий рівень зайнятості у сфері надання послуг, пов'язаних із знаннями. Крім того, зростаючі розвинені регіони є більш продуктивними, демонструють вищий показник ВВП на кількість населення та кращі результати діяльності ринку праці. Відносно низький показник інфраструктурного розвитку в таких регіонах свідчить про низьку віддачу інвестицій в інфраструктуру. Вони також мають меншу частку робочої сили з низьким рівнем освіти. Нарешті, ростучі регіони є більш відкритим до міжрегіонального технологічного співробітництва та краще пов'язані із кластерами розвитку.

Підсумовуючи слід відзначити, що відмінності між швидко- і слабо-ростучими регіонами у підгрупах А і Б досить різняться залежно від рівня розвитку регіону. Серед найменш розвинених регіонів представники підгрупи А мають кращу інфраструктуру, людський капітал, вищий рівень ділової активності, порівняно з регіонами підгрупи Б. Якщо регіон виходить на вищий рівень розвитку, то він потребує нових чинників росту і все більшого значення набувають інвестиції в інфраструктуру та підвищення якості робочої сили. Для проміжних регіонів важливими є: людський капітал, який вимірюється відсутністю працівників з низьким рівнем освіти та значним відсотком висококваліфікованої робочої сили; заходи щодо мобілізації робочої сили. Дещо меншу роль відіграє інноваційна діяльність, що не набуває критичного значення, яка реалізується не лише шляхом публічних інвестицій у науку та дослідження, а й завдяки залученню приватних інвесторів.

Що стосується розвинених регіонів, то при розробці їх стратегії розвитку слід мати на увазі те, що інфраструктура втрачає своє першочергове значення у забезпеченні економічного росту. Тобто інвестиції в інфраструктуру не завжди дають очікуваний результат, оскільки вона уже знаходиться на досить високому рівні розвитку. Також варто проводити зважену політику не тільки щодо кількості, а й якості робочої сили. Наявність значної частки некваліфікованих робітників може стати основним гальмом на шляху прискореного розвитку.

На основі аналізу успішного досвіду регіонів, яким вдалося подолати відставання і вийти на середній показник ВВП на душу населення, було виділено такі ключові чинники успіху як:

– застосування «горизонтального» підходу до регіонального розвитку, що акцентує увагу на кращій координації секторальної політики та ефективному використанню наявних засобів та ресурсів, ніж на отриманні допомоги ззовні;

- розвинені інститути, що забезпечують високу якість процесу прийняття рішень та управління;
- відповідна інфраструктура, здатна забезпечити внутрішню інтегрованість і зв'язок із зовнішнім світом;
- якісний людський капітал.

Що стосується причин занепаду розвитку регіонів, то, як правило, основними гальмами росту виявлялися: слабкі управлінські інститути; домінування секторального підходу до розвитку, який погано координувався із заходами в суміжних сферах економіки; фрагментований ринок робочої сили та низька якість людського капіталу.

Очевидно, що результати цього аналізу, які до певної міри підтверджують сучасні економічні теорії та вказують на нові ключові чинники регіонального розвитку, будуть враховані як державами-членами ОЕСР, так і іншими країнами для внесення змін у національну регіональну політику у найближчій перспективі. Хоча результати даного дослідження стосуються насамперед економічно розвинених країн, однак деякими з цих висновків може скористатися і Україна, яка все ще перебуває у пошуку власної моделі розвитку регіонів.

Бібліографічний список

1. Promoting growth in all regions. – Brussels: OECD, 2012. – P. 15-16.
2. Tompson W. Promoting growth in all regions: Meeting national growth goals [Електронний ресурс] / W. Tompson. – Режим доступу : <http://www.rm.dk/files/Regional%20udvikling/Nyheder/2012/September/Bill%20Tompson.pdf>. – P. 8.
3. Promoting growth in all regions. – P. 31.

Рассмотрена возможность использования потенциала отсталых регионов для общего развития государства. В долгосрочной перспективе при соблюдении некоторых условий они демонстрируют лучшие темпы экономического развития и производят значительную часть ВВП. Указано на необходимость учета уровня развития региона, применения комплексного подхода и координации усилий, укрепления институтов и повышения качества рабочей силы в ходе разработки стратегий регионального развития.

The impact of the poor region's potential on the state development is considered. The less developed regions demonstrate the higher economic growth and make vital contribution to GDP in the long-term perspectives under the certain circumstance. The strategy of regional development must take into account the level of regional development, the complex approach and coordination, the quality of institutions and labour force.

Польовий М. А., НУ «ОЮА»

ПРО ГІПОТЕТИЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК МІЖ ПОЛІТИЧНИМ ТЕРОРИЗМОМ ТА ДЕМОКРАТІЄЮ

Стаття присвячена формулюванню та аналізу гіпотези щодо наявності істотного зв'язку між розвитком сучасних форм політичного тероризму та демократичних режимів. Відмічено сумнівність належності до суто терористичних актів теророподібних дій в авторитарних режимах.

Актуальність проблеми тероризму в сучасному світі не викликає жодних сумнівів. Однією з головних характеристик цього явища в наш час можна вважати його поступове розширення в кількісному та, певною мірою, якісному сенсі. Дійсно, тероризм стає більш різноманітним, охоплює дедалі більше країн та соціальних груп. Водночас збільшується кількість заходів з протидії цьому явищу. При першому погляді навіть складається враження, що в останні понад сорок років існує позитивна кореляція між кількістю міжнародних та національних у різних країнах заходів з протидії тероризмові та кількістю і суспільною небезпечністю терористичних дій.

Існують і можуть вважатися навіть загально визнаними розгалужені переліки причин появи тероризму взагалі та його розвитку в сучасності. Водночас сучасна суспільно-політична практика показує, що винайдення цих причин ніяк не позначається на результативності боротьби з тероризмом. Складається враження, що невдачі боротьби з тероризмом базуються не лише на складності та глобальності його причин, а й на не зовсім вірному розумінні істинних базових причин розвитку тероризму.

Метою даної роботи є виклад деяких міркувань стосовно тих чинників суспільного розвитку, які вповні можуть претендувати на звання справжніх сутнісних причин появи та розквіту політичного тероризму в сучасному світі.

Аналіз причин виникнення та розвитку тероризму потребує з'ясування сутності цього явища. На нашу думку, досить повно було проаналізовано зміст різноманітних визначень тероризму в дисертаційній роботі Л.І.Мошкової [1]. На цілком слушну думку Л.І. Мошкової, у всьому розмаїтті визначень тероризму можна виокремити наступні чотири основні ознаки, що складають певний інваріант його розуміння:

По-перше, тероризм розуміється як одна з форм організованого насильства. Причому поняття «насильство» в цьому випадку розуміється досить обмежено: як загроза використання або використання сили для задіяння фізичної шкоди окремій особі або групі осіб (на відміну від використання цього терміну в широкому значенні як позбавлення волі і порушення прав людини).

По-друге, тероризм – це використання сили з політичною метою, тобто це специфічна форма політичного насильства. «Тероризм базується не на будь-якому насильстві, хоча насильство і є головною і істотною його зброєю, але на програмних установках... Політичним роблять терористичний акт його мотив і спрямованість» [порівн.: 2, р. 98].

По-третє, тероризм об'єднує високий рівень політичної мотивації з низьким рівнем участі мас, що відрізняє його від національно-визвольного руху, революції і інших масових політичних рухів.

По-четверте, терористична акція, окрім нанесення безпосередньої шкоди власне жертві, розрахована на певний ефект: посягти страх, створити загрозу для широкого кола осіб, тобто саме тероризувати. За влучним визначенням Р.Арона, акт насильства розглядається як терористичний у тому випадку, коли його психологічний ефект зворотно пропорційний його істинним фізичним результатам [1, с. 19]. Саме тому здійсненням замаху терористична акція не вичерпується та із закінченням бойової операції вона не завершується. Її головне значення не просто в усуненні окремих осіб, нанесенні матеріальних збитків і так далі, а в досягненні соціального резонансу, в залякуванні урядів, певних соціальних груп або цілих народів. На думку американських дослідників Шульца і Слоена, дії терористів значно більшою мірою «мають на меті вплинути на поведінку певних соціальних груп, ніж нести їм загибель» [Цит. за: 3, с. 295]. Можна побачити, водночас, що на початку розвитку тероризму функція залякування ніби знаходилася в тіні, а приблизно з середини ХХ ст. залякування стає чи не головним змістом тероризму. Щонайменше, найвідомішою його рисою.

Отже, акт фізичного насильства (або загроза такого насильства) робить терористичним його мета впливу на владу. Власне кажучи, певну аберацію від викладеного інваріанту визначення тероризму можна побачити, наприклад, в Кримінальному кодексі України. Згідно зі ст. 258 КК України, терористичний акт визначається як «застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою

порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою» [4] (виділено нами – М.П.). Як бачимо, з першої вказаної в ст. 258 КК України мети (порушення громадської безпеки, залякування населення) не впливає прямо політичне розуміння теракту, але, на нашу думку, зрозуміло, що кожна з цих дій може становити кінцеву мету лише для людей з певною психічною патологією, оскільки не надає злочинцеві жодного зиску. Інша справа, наприклад, залякування населення з метою здійснення бажаного впливу на місцеву чи державну владу. Отже, залишимо на розсуд законодавця, які саме дії він кваліфікує як терористичний акт, але звернемо увагу на те, що, як було показано, і за науковими визначеннями, і за визначенням кримінального кодексу, основний зміст тероризму складає досягнення певної політичної мети, причому головним шляхом є залякування. Можливо, потребує подальшого розрізнення поняття теракту, як кримінального акту насильства з певними параметрами, та тероризму як тактики кримінальної ж політичної боротьби, в якій використовуються здебільшого терористичні акти, але таке розрізнення виходить за межі проблеми даної статті.

Таким чином, винесене в назву даної статті та у формулювання її мети словосполучення «політичний тероризм», на нашу думку, є тавтологічним. Ми припустились саме до таких формулювань, щоб читач мав можливість оцінити, чи «ріже» це йому око апріорі так само як нам, чи ні. Будь-який тероризм є політичним, інакше він перестає бути власне тероризмом.

Загальновизнані причини розквіту тероризму в сучасному світі пригадуються майже в кожній роботі з цього приводу та добре відомі. Серед них, наприклад, кризові процеси, що характерні для сучасного розвитку: історичний досвід століття з війнами та державним терором; негативні наслідки науково-технічної революції: різкі структурні зрушення, які підсилюють міграційні і маргіналізаційні процеси, загострені екологічні та демографічні проблеми, «інформаційний вибух», круте ламання традиційних стереотипів та соціальних орієнтирів; насадження культу насильства, нехтування правами людини; загроза ядерної війни та екологічної катастрофи, що веде до песимізму, постійного неспокою, страху та озлобленості, до знецінення людського

життя, психологічної вседозволеності; виникнення глобальної взаємозалежності соціально-економічних, політичних, ідеологічних процесів; зростання бажання до звільнення природних інстинктів людини від норм та вимог цивілізації, які її обмежують. Інша група передумов базується на революційних процесах сучасної епохи та національно-визвольних рухах, на яких базується лівий тероризм. Окремий пласт передумов пов'язаний із зацікавленістю правлячих еліт (особливо в біполярну епоху) в різних формах тероризму як засобу досягнення політичної мети у зовнішній та внутрішній політиці. Четвертою групою причин появи та розквіту тероризму називають світопорядок перехідного періоду, розвал старих глобальних регіональних структур міжнародної безпеки, що надає додаткові можливості самореалізації для міжнародного тероризму [1, с. 72 – 76].

Складно не погодитись з тим, що усе назване в попередньому абзаці, більшою чи меншою мірою має місце в сучасному світі. Водночас, впадає в око та обставина, що вплив більшості зі згаданих «причин» саме на розгортання тероризму вкрай складно верифікувати. Йдеться лише про певний збіг у часі розвитку тероризму та розвитку вказаних вище явищ (й те не завжди, як у випадку з біполярним протистоянням – воно вже 20 років як припинено, а тероризм все набирає обертів). Слід звернути увагу й на те, що серед вказаних причин багато знаходяться у сфері світосприйняття людини, яка ніби впадає у фрустрацію від недолугості та зростаючої проблемності сучасного світу. З цим можна й погодитись, але ж складно погодитись з унікальністю цієї ситуації саме в наш час. Судячи з мемуарної літератури, в усі часи люди відчували й обурення суспільними пертурбаціями й прискорення суспільних та економічних подій і викликане цим чергове падіння моралі та звичаїв тощо. І хоча в наш час революційне прискорення комунікації засобами нововинайденого телеграфу викликає лише посмішку, але ж це ніяк не полегшує сприйняття цього явища в ХІХ ст.

До наведеного вище переліку можна додати й рідше згадуваний нечуваний розвиток засобів масової інформації, які надають змогу швидко розповсюдити інформацію про терористичний акт, а телебачення – ще й зробити його наслідки наочними, що є важливою складовою терористичного залякування. Дійсно, цього чинника не існувало аж до другої половини двадцятого століття, але добре відомо, що й «сарафанне радіо» було потужним засобом передавання пліток та іншої інформації достатньо широкому колу осіб. Й це при тому, що загальна кількість населення була значно меншою. Отже, вплив на терористичні можливості від зростання потужності засобів масової інформації майже повністю елімінується значним збільшенням

загальної кількості населення та «загальна інформаційна потужність» в перерахунку на особу залишається приблизно однаковою.

Отже, питання пошуку інших, більш схожих на істинні, причин розквіту сучасного тероризму залишається відкритим. В пошуку цих причин звернемо увагу на час появи терору (як відповідних дій держави) та його громадянського дзеркала – тероризму. Зазвичай науковці сходяться в двох позиціях: вперше безсумнівний державний терор з'являється в роки Великої французької революції як засіб досягнення правлячими (якобінськими) колами політичних цілей фізичним знищенням та відповідним залякуванням значних верств населення. Попередні за часом «кандидати» в терор на кшталт злочинів Івана Грозного чи Калігули не витримують критики, оскільки складно довести політичну мету їхніх дій із залякування чи винищення відповідних прошарків населення. Наприкінці XVIII – в XIX ст. з'являються й перші паростки тероризму – дій певних представників населення із залякування влади з політичною ж метою – політичні вбивства. Одним із перших яскравих проявів подібного тероризму можна вважати, на нашу думку, тероризм Народної волі та Чорного переділу в Російській імперії.

Водночас багато вчених сходяться в думці, що тероризм із сучасними параметрами, про які йшлося вище (в тому числі із залякуванням населення з метою отримання політичного зиску), – так би мовити сучасного типу – з'являється лише після другої світової війни. Звернемо увагу на те, що вказані дві моменти – Велика французька революція та початок післявоєнної відбудови світу пов'язуються ще з одним важливим процесом – розвитком демократії. Приміром, є загальноновизнаним, що саме після другої світової війни демократія набуває зрілих форм і стає майже зразковою в певних країнах.

Отже, маємо такий самий збіг у часі в появі та розвитку тероризму і демократії, про який йшлося у випадку інших «причин» появи тероризму. Звернемо увагу на роботу К.О.Нарочницької [5], яка, спираючись на дослідження В.Єубанка та Л.Вейнберга стверджує, що «стабільна демократія та тероризм супутні один одному» [6 – цит. за: 5, с. 31]. Наведемо ще цитати з дослідження В.Єубанка та Л.Вейнберга, яке спиралось на аналіз майже 3000 терористичних актів за 1978 – 1990 рр.: «саме стабільні, безпечні демократії, які знаходяться у центрі «демократичної зони», є найбільш вразливими для терористичного насильства»; «...чим більш демократичний режим, тим більша вірогідність того, що різні групи будуть висловлювати протест як у ненасильницькій, так і в насильницькій формі» [6 – цит. за: 5, с. 33].

Таким чином, паралельність в часі появи та розвитку тероризму і демократії можна вважати доведеною. Розберемо, чи є певний зв'язок між цими явищами, та який саме.

Нагадаємо, що головною сутнісною рисою добре відомого сучасного тероризму є залякування населення з метою здійснення певного впливу на політичну владу. Для більшої наочності викладу нагадаємо досить рідкий приклад успішного для терористів за результатами акту: підриви електропотягів в Мадриді в березні 2004 року з офіційно проголошеною метою помсти за участь Іспанії у коаліції країн, що здійснювали вторгнення до Іраку, а також наполегливим побажанням до іспанського уряду щодо виводу іспанських військ із Іраку. Враховуючи вибори, які відбувались через три дні після вибухів, вповні очікуваним стало виведення іспанських військ протягом трьох місяців після даних терактів.

Проаналізуємо, за якого з трьох відомих видів політичних режимів – тоталітарного, авторитарного чи демократичного – подібна політична практика має сенс та певні перспективи результативності (в суто прагматичному розумінні з точки зору виконавця таких дій).

1. Чи можна очікувати успішності терористичного акту за авторитарного режиму? Наприклад, якщо б підриви потягів із людськими жертвами, штучно здійснені з метою залякування населення, відбулись за часів російського самодержавства із наступним висуванням вимог до імператора, скажімо, відносно запровадження Конституції або хоча б політичних свобод. Можливо, населення почуло б співчуття від імператора до родичів загиблих, але навряд чи б дочекалося змін, яких домагались терористи. Цілком розуміючи це, народовольці й інші російські терористи другої половини XIX ст. намагались залякати саме імператора та його найближче оточення. Отже, мету нелегального, злочинного (з точки зору законодавства) впливу на політичну владу намагались здійснити шляхом залякування саме носіїв цієї влади. Відома й низька результативність таких спроб (не за кількістю чи «якістю» жертв, а саме за ступенем /нульовим/ урахування владою політичних вимог терористів), але це питання виходить за межі проблеми даної статті. Власне кажучи, називати народовольців терористами можна лише віддаючи данину певній історіографічній традиції, адже їх дії досить далекі за змістом від згадуваних на початку даної статті інваріантних рис сучасного тероризму (хоча й збігаються з ними в плані політичної мети та високого ступеня політичної мотивації разом із низьким ступенем участі мас).

Власне кажучи, складно уявити собі будь-який авторитарний режим, що, за визначенням, індиферентний до громадянського суспіль-

ства та позаполітичного життя народу, який би занадто переймався будь-якими погрозами заподіяння фізичної шкоди населенню. Тим більше неможливо уявити режим, який би виконував вимоги терористів під тиском таких погроз чи їх реалізації.

2. Тоталітарний режим, наприклад, сталінського гатунку, тим більше складно уявити таким, що буде відступатися перед терористами: населення йому, загалом, не шкода, а зважаючи на звичайне нехтування правами людини, на терориста очікує скоро та неминуча розправа, яку досить складно порівняти із, наприклад, надто тактовним поведженням норвезької влади з Брейвіком.

Якщо додати до цього майже ідейне стукачество та атмосферу тотальної підозри, за яких майбутній терорист буде схоплений чи не раніше, ніж він почне розмірковувати про теракт, стає зрозуміло як безперспективність підготовки терактів, так й нульова політична результативність у випадку їх здійснення за тоталітарного режиму. Нагадаємо, що відомі поодинокі спроби внутрішньої політичної боротьби з тоталітарним режимом цілком логічно уособлювались саме на фігурі вождя – як військовий заколот в Німеччині в 1944 р.

3. На відміну від попередніх типів політичних режимів, демократичний режим має кілька вкрай привабливих для здійснення терористичного акту рис: 1) закріплені в Основному законі майже кожної демократичної держави права людини, які дозволяють майбутньому терористові ще поборотися за власне життя, ба навіть свободу після його захоплення владою (приклад Брейвіка в Норвегії є достатньо показовим); 2) закріплене в тому ж Основному законі джерело влади – народ (наприклад, в ст. 5 Конституції України виписана відома норма про те, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ»; подібні норми, як відомо, містяться в більшості Основних законів демократичних і не дуже демократичних держав). Отже, за справжнього демократичного режиму ситуація для бажаного залякувати політичну владу та отримувати з цього певний зиск кардинально змінюється порівняно із авторитарним режимом: якщо за авторитарного режиму такому бажаному слід залякувати носія влади – авторитарного лідера, то за демократичного режиму доводиться залякувати носія влади – народ. Завдяки цьому цілком логічним стає заподіяння фізичної шкоди (чи погроза такого заподіяння) відносно випадкових жертв – чим більше вони випадкові тим більше коло осіб буде ототожнювати їх з собою та відчувати занепокоєння чи страх. Навпаки, залякування фізичною розправою політичних лідерів (чи здійснення такої розправи) в демократичному режимі втрачає будь-який сенс – байдужість та непостійність населення до своїх навіть улюблених політиків вже може стати приказкою.

Отже, лише за демократичного політичного режиму складаються всі необхідні умови для здійснення спроб досягнення політичної мети особами, які за тих чи інших обставин незадоволені законними способами політичної дії, шляхом здійснення терористичних актів сучасного типу. Більше того, серед відомих на сьогодні позаконних засобів політичного впливу цей спосіб може вважатися найбільш результативним, що й продемонстрували події в Іспанії 2004 р.: під тиском заляканого терактами населення демократично обраний уряд не мав іншого шляху залишитись при владі, крім виконання вимог терористів.

Водночас було б спрощенням вважати, що лише міжнародні покидьки, користуючись вказаними уразливостями справжніх демократій, намагаються досягнути своїх брудних цілей тероризмом. Дуже важливою умовою задуму будь-якого терористичного акту є, так би мовити, освітня складова: для того, щоб планувати дію, результатом якої буде виконання моїх вимог політичною владою, я повинен знати, у кого ця влада – в простішому випадку – в народа чи в авторитарного керівника. Отже, цілком логічним виглядає припущення про те, що планування (в стратегічному сенсі) терористичних дій можуть здійснювати лише особи зі справжньою «демократичною освітою» – особи, яким втокмачили у коледжах та університетах, що джерелом влади в даній країні є народ (або ж, мовляв, якщо не знаєш, в кого влада, почитай Конституцію). Цьому припущенню пасує спостереження В. Субанка та Л.Вейнберга, згідно якому саме громадяни демократичних країн частіше всього є терористами та їх жертвами [6 – цит. за: 5, с. 38].

Окрему проблему представляють дії, які за своїми проявами вкрай схожі з тероризмом – підриви машин та будинків в Іраку, окремих територіях Палестини, на Північному Кавказі тощо. Власне кажучи, лише ледачий не називає це тероризмом. Однак слід звернути увагу на одну суттєву обставину: більшість цих актів здійснюється проти військових, поліцейських чи адміністративних об'єктів – отже, маємо справу з нехарактерною для справжнього тероризму вибірковістю (яка, водночас, характерна для звичайної партизанської війни чи герільї, або ж актів помсти). Зрозуміло, що, наприклад, для американських військових в Іраці було зручніше називати місцевих бійців спротиву терористами, що одразу ставило їх поза прихильністю усього світу. Можна пригадати, що й нацисти називали партизанів та бійців європейського Спротиву терористами. Дійсно, тактика партизанської боротьби проти добре озброєної та підготовленої армії багато у чому схожа із терористичними актами, але чи є це справжнім тероризмом? На нашу думку, відповідь має бути негативною.

Неможливо оминати й питання, пов'язані із імітаціями тероризму, які значно почастишали в останні роки на теренах СНД. Наприклад, гучні теракти в Російській Федерації в 1999 році, коли внаслідок підтримки двох будинків у спальних районах Москви населення майже всієї країни було вкрай залякане та фактично з радістю підтримало початок переможної, як для Путіна, другої Чеченської війни. За наявності усіх формальних ознак терористичного акту тут немає головного – демократії, за якої лише й з'являється сенс подібних дій за описуваною вище схемою: залякування населення \Rightarrow залякане населення тисне на політичну владу \Rightarrow політичне керівництво, яке підкоряється джерелу влади, виконує вимоги. Отже, дані акти не були терористичними, а лише їх імітацією. І справа не в тому, скільки доказів версії щодо участі ФСБ в цих підривах відомо Фельштинському та Литвиненко [7], а саме в неможливості постановки мети впливу на владу через залякування народу в авторитарній Росії. Такими ж імітаціями терористичних актів ми вважаємо підриви в Мінську в 2008 та 2011 рр. – мотиви та мета організаторів цих підривів можуть трактуватися по-різному, але не викликає сумнівів, що в авторитарній Білорусі неможливі результативні, знову ж таки, в політичному сенсі, теракти.

Сучасній Російській Федерації відомі також численні «маломасштабні», порівняно із згадуваним, «терористичні акти» – підриви шахідок в московському метро, шахида в Домодедово тощо. За всієї скорботи за тих, хто загинув, доводиться визнати, що власне підриви без подальшого висування політичних вимог не є тероризмом. Пригадаємо, як це звучить у повідомленнях про підриви, які здаються схожими на теракти, у будь-якій країні: «...локи що жодна організація не взяла на себе відповідальність за цей теракт». Причому у Росії вже стало звичною справою довго – по кілька місяців розшукувати організацію, яка все ж таки «візьме на себе відповідальність», або ж її оголосять відповідальною, що у світлі вищесказаного, зовсім не одне й те саме. На жаль для громадян Росії, подібні «теракти» – це або помста за загиблих родичів, або знову ж таки штучна імітація.

Як відомо, сучасна Україна не залишилась осторонь від «терористичної політики». Підриви в Макєєвці та Дніпропетровську, на нашу думку, так само можуть бути зараховані до імітативних – годі й очікувати від сучасної української влади слідування думці народу. Впізнати авторитарну сутність сучасної української держави може будь-який студент, що вже казати про досвідченого викладача політології, якого рядять у тогу дніпропетровського терориста. Отже, незважаючи на те, що, можливо, макєєвським та дніпропетровським підривникам й можна буде висувати певні звинувачення, останнє в чому

їх можна буде спробувати звинуватити після решти статей Карного кодексу, – це тероризм. Отже, складно передбачити, наскільки довго протримається сьогоденний політичний режим в Україні, але можна впевнено прогнозувати, що до його зміни чи певного, малоімовірного, пом'якшення, справжній тероризм нашої країні не погрожує, чого, на жаль, не можна стверджувати про його імітації.

Отже, на нашу думку, є достатньо підстав для констатування позитивної кореляції між розвитком демократичних режимів та сучасних форм політичного тероризму. Гіпотеза щодо того, що головною причиною появи та розквіту тероризму в сучасному світі може вважатися розвиток демократії як в політичній практиці, так і в політичній освіті також знаходить багато доказів, хоча й потребує подальшої аргументації. Окремої уваги та детального вивчення заслуговують терористично-подібні дії в сучасних авторитарних режимах пострадянського простору.

Бібліографічний список

1. Мошкова Л. І. Феномен виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах : дис. ... к. політ. н. за спец. 23.00.04 / Л. І. Мошкова. – Одеса, 2000. – 200 с.
2. Schreiber J. The ultimate weapon : Terrorists and World Order. – N. Y. : William Morrow, 1978. – 218 p.
3. Мошкова Л.І. Понятіе и сущность терроризма / Л.І.Мошкова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2000. – Вип. 9. – С. 294-299.
4. Кримінальний кодекс України : затверджений Законом України № 2341-III від 05.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1335369427674983>
5. Нарочницкая Е. А. Терроризм и демократия : (на примере этнического терроризма в странах Запада) / Е.А. Нарочницкая // Актуальные проблемы Европы : сб. науч. тр. / РАН, ИНИОН. – М. : Изд-во ИНИОН РАН, 2003. – № 1 : Европа и США перед вызовом терроризма. – С.27-59.
6. Eubank W. Terrorism and democracy / W.Eubank, L.Weinberg // Terrorism and political violence. – L., 2001. – Vol. 13. – № 1. – P. 155-164.
7. Литвиненко А. ФСБ взрывает Россию / А. Литвиненко, Ю. Фельштинский. – 2-е изд., испр. и доп. Таллинн, 2007. – 420 с.

Статья посвящена формулированию и анализу гипотезы о наличии значимой связи между развитием современных форм политического терроризма и демократических режимов. Отмечена сомнительность принадлежности к сугубо террористическим актам действий, подобных террористическим, в авторитарных режимах.

The article is devoted to formulation and analysis of hypothesis about the presence of substantial connection between development of modern forms of political terrorism and democratic modes. Doubtfulness of belonging to especially terroristic actions of ones, similar to terrorist, in the authoritarian modes is marked.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.2013

УДК 32.019.5:316.46:17.022.1

*Шерман О. М., Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності*

ЕРОТИЧНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ЯК ФІЗИЧНИЙ ПАРАМЕТР ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

В статті проаналізовано еротичну привабливість як окремий фізичний параметр іміджу політичного лідера у діахронії і синхронії. Встановлено, що сприйняття еротичної привабливості варіюється залежно від домінуючого типу культури і обумовлених нею стереотипів сприйняття. На думку автора, легалізація еротичної привабливості у масовій свідомості як складової іміджу в наш час обумовлена, окрім іншого, віртуалізацією політичного процесу.

Постановка проблеми. Українське суспільство звикло сприймати політичні ідеї і навіть інститути (зокрема, партії) крізь призму особистості, що репрезентує ці ідеї і інститути. Водночас діяльність політичного лідера є невіддільною від його іміджу. Імідж як складний стереотип містить комплекс характеристик, серед яких на окрему увагу заслуговують фізичні параметри – такі як вік, здоров'я, голос, зріст, вага, зовнішня привабливість (відповідність естетичним стандартам) тощо. Не останнє місце серед них займає й еротична привабливість.

Ступінь дослідження проблеми. Дослідження еротичної привабливості політичного лідера пов'язане, з однієї сторони, з аналізом різноманітних аспектів іміджу як західною (Дж. Наполітан, М. Різ, Ж. Сегела, Г. Бехер, Е. Семпсон, Р. Фішер, Т. Шварц, Р. Верслін, Д. Герген, Д. Моріс), так і вітчизняною політичною наукою (В. Королько, О. Петров, Г. Почепцов, М. Михальченко, В. Бебик, В. Полохало, А. Пойченко, І. Бекешкіна, Є. Головаха, Н. Паніна, Н. В. Лікарчук), а з іншої – неможливе без звернення до напрацювань психології сексуальності, започаткованого З. Фрейдом та його послідовниками. У другій половині ХХ ст. проблеми сексуальності людини, втративши статус

дослідницького табу, стали актуальними для зарубіжної (А.-Ч. Кінзі, В.-Х. Мастерс, В. Джонсон), а з початку 1990-х рр. – і для української психології (Г. С. Васильченко, С. В. Діденко, О. С. Козлова та ін.), що, однак, не означає відсутності тих аспектів питання, повнота дослідження яких є недостатньою. До останніх, на нашу думку, належить аналіз такого фізичного параметру політичного іміджу, як еротична привабливість політика для протилежної статі. Хоча багато положень класичного фрейдизму зазнало ревізії, положення про Ерос і Танатос як дві рушійні сили людської природи залишається не спростованим. Стосовно теми нашого дослідження це означає звернення особливої уваги на сексуальну привабливість політичного лідера – і ширше – на його статеve життя, яке набуває особливого, символічного виміру і специфічних моделей. Ці моделі – у діапазоні від гіпертрофованої сексуальності до ритуальної цноти – змінюються, так само як змінюються культурні і соціальні патерни, однак завжди там, де має місце персоналізація державної/політичної влади, невід’ємною складовою образу правителя чи політичного лідера є його ставлення до еросу.

Мета статті – аналіз сприйняття еротичної привабливості як частини іміджу політичного лідера масовою свідомістю у синхронії та діахронії.

Виклад основного матеріалу. Реконструювати ставлення до еротичної привабливості політичного лідера у попередні епохи дозволяє аналіз легітимних – і обов’язкових – в очах суспільства моделей його сексуальної поведінки. Ймовірно, найдавнішою моделлю такої поведінки лідера є гіпертрофована сексуальність, яка сягає архаїчних уявлень про містичний взаємозв’язок фізичних можливостей правителя і родючості землі, добробуту племені. Цей зв’язок часто підкреслювався ритуальним шлюбом правителя і його країни, який за своєю природою є амбівалентним і може символізувати як ритуальну цноту, так і гіпертрофовану сексуальність (з огляду на переважаючу стать у політичних елітах всіх часів і народів – «чоловічу міць»). В ранньосередньовічній Європі такі шлюби документально зафіксовані в Ірландії VII-X століття (де влада короля вважалася нелегітимною без здійснення дуже своєрідної церемонії священного шлюбу з землею), та в Ісландії. В поемі «Драпа про Хакона», героєм якої є справжня історична постать – ярл Хакон Сігурдарсон (пом. 995 р.), підкорення Норвегії зображується як ритуальний шлюб з «нареченою, зарослою лісом» [1, с.521].

Ритуальний шлюб з країною у ірландських королів і ярлів вікінгів не вимагав відмови від особистого життя; навпаки, наявність кількох реальних дружин і великої кількості дітей була найкращим свідченням сили короля, яка гарантує великі врожаї і процвітання країни.

В пізніші епохи ритуальний шлюб з державою, перетворюючись з офіційної церемонії на метафору, легітимував підкреслено асексуальну поведінку політичного лідера: так, англійська королева Єлизавета I Тюдор підкреслювала, що вона «вийшла заміж за Англію».

Гіпертрофована сексуальність і ритуальна цнота, кожна по-своєму, виводили еротичну поведінку політичного лідера за межі загальноприйнятих норм, підкреслюючи винятковість цієї постаті. Не випадково обидві тенденції набули поширення у монархіях. Гареми султанів Оттоманської імперії, з їх гіперболізацією принципу полігамії, носили репрезентативний характер владного атрибуту: адже в умовах того суспільства регулярне підтвердження султаном своїх чоловічих здібностей було одночасно підтвердженням його здатності виконувати свої державні обов'язки [2, с.72, с.74]. На протилежному полюсі – демонстративна ритуальна цнота, яка знаходить найбільш завершене втілення у теократичних режимах. Так, теократією протягом кількох століть своєї історії була Чорногорія, де духовна і світська влада з доби правління владика Данила з роду Петровичів Негошів знаходилася в руках православних митрополитів. Вищу владу успадкували не сини, а племінники.

Обидва радикальні підходи збереглися – як певні культурно-політичні релікти – і в наш час. Головою держави Ватикан в сучасній Європі є римський папа, який як голова католицької церкви зобов'язаний дотримуватися celibату. А у Свазіленді, де править Мсваті III – останній абсолютний монарх Африки – щорічно святкують Свято Очерету, під час якого на стадіоні перед королівським палацом збирається до 80 тисяч дівчат. Спершу напівголі дівчата танцюють перед королем ритуальний танок, який символізує їх цноту, згодом король та члени його родини у національному одязі танцюють перед ними, демонструючи гарну фізичну форму. Король має обрати серед дівчат чергову дружину [3]. На даний момент гарем короля налічує 14 жінок, які народили 23 дитини [4]. Окрім Свазіленду, в сучасному світі гареми залишилися в ряді інших африканських країн (напр., президент ПАР Джейкоб Зума має 8 дружин, з них лише 5 – офіційні), а також у мусульманських арабських монархіях. Однак в абсолютній більшості держав світу незалежно від форми правління архаїчні моделі (принаймні у чистому вигляді) відійшли в минуле.

В сучасному світі не існує єдиної моделі «правильної» еротичної поведінки політичного лідера: дуже багато у сприйнятті сексуального компонента його особистості залежить від культури, традицій, релігії країни чи регіону. Але стосовно країн «золотого мільярду» неспростовним є факт, що після «сексуальної революції» 1960-х змінилося не лише

ставлення до сексуальності в цілому, але й ставлення до еротичного компонента іміджу політика.

Промовистим свідченням змін у масовій свідомості став феномен Джона Кеннеді, який, ще будучи сенатором, неодноразово ризикував політичною кар'єрою через сумнівні еротичні зв'язки. Хоча більшість романів президента вдалося приховати, імідж Кеннеді набував контроверсійного характеру: з однієї сторони, він поставав чи не як втілення чоловічої привабливості, особливого шарму (і влада лише посилювала цей шарм); з іншої – це був зразковий чоловік та батько. Про існування іншого, таємного життя могли здогадуватися та пліткувати, але ніхто не мав фактів. Отже, сексуальна привабливість в іміджі Кеннеді існувала як певна «річ в собі», як натяк, як щось, що – за бажанням аудиторії – можна пов'язувати з поведінкою в реальному житті, а можна й сприймати як гру чи мимовільний вияв природного магнетизму. Ця гра відповідала суспільним настроям Америки початку 1960-х рр., з її боротьбою між традиційним пуританством та спокусливими можливостями сексуальної революції.

В наступні десятиліття поняття «секс-символ», яке почали вживати ще 1911 року, з поп-музики, кіноіндустрії і спорту переходить у світ політики. У шоу-бізнесі, де жіночу/чоловічу еротичну привабливість здавна використовували як засіб досягнення популярності, секс-символами називали тих акторів, співаків чи музикантів, які викликали відповідні емоції у більшості аудиторії («жінка, про яку мріють всі чоловіки»/ «чоловік, про якого мріють усі жінки»). Еталонним секс-символом вважається Мерілін Монро (яка, до речі, мала нетривалий роман з Дж. Кеннеді). Перенесення цього поняття у світ політики знаменувало не лише зміни в суспільному ставленні до сексу: воно свідчило, що в масовій свідомості починає формуватися нове сприйняття політика. Якщо уявити імідж у формі мапи, то до кінця 1960-х рр. на місці певних територій були прогаліни, порожні місця: у XIX і навіть у першій половині XX століття сексуальна привабливість як характеристика політика взагалі «не існувала». Це не означало відсутності політиків з вродженою сексуальною харизмою, але в очах широкої громадськості ця риса не була важливою і тим більше необхідною. Серед завдань, які стояли перед політичними лідерами, не було завдання здобути популярність у протилежній статі: образ політичного лідера як молодої, енергійної і привабливої людини не міг знайти розуміння у добу, коли молодість вважалася недоліком*. Прогалини на умовній мапі починають інтенсивно замальовувати лише у 1970-х, і своєрідним апогеєм цієї сексуальної революції в політиці стає обрання депутатом італійського парламенту відомої порнозірки Чічоліні (1987), яка балотувалася від партії «Partito Radicale».

Депутатство Чіччоліни перетворилося на перманентну сенсацію, причому інформаційний галас навколо нього не дозволив оцінити символічність цієї події. Справа, власне, не в тому, що порнозірка увійшла в політику (Чіччоліна була і залишається «політичною аномалією»), а в тому, що в очах «суспільства вистави» імідж політиків і представників шоу-бізнесу починав набувати спільних рис: і ті, і ті в наш час сприймаються насамперед як медійні персонажі, причому ключовими у їх сприйнятті виступають не вербальні, а візуальні характеристики. Як зазначає Д.В.Іванов, «Боротьба за політичну владу зараз – це не боротьба партійних організацій чи конкуренція програм дій. Це боротьба образів – політичних іміджів, які створюють рейтинг – та іміджейкери, прес-секретарі і «зірки» шоу-бізнесу, яких рекрутують на період політичних кампаній. Реальні особистість і діяльність політика необхідні лише в якості «інформаційних приводів» [6].

У комплексі очікувань масової свідомості від політика починають упевнено займати місце ті вимоги, які раніше висувалися до кінозірок – у тому числі й вимога еротичної привабливості. Звісно, це правило не носить універсального характеру, але не випадково окремі вчені починають вживати термін «erotичний лідер». Е. Семуелс вважає еротичним лідером політика, який змушує відчувати громадян комфортно і приємно на досить глибокому, майже тілесному рівні [7, с.129]. Коли еротичний лідер – особа чоловічої статі, він змушує своїх співвітчизниць-жінок відчувати себе і поза рамками переживань, властивих лише матерям, дає їй можливість вийти за межі традиційних і соціально обмежених чеснот [7, с.130-131]; стосовно чоловіків він пробуджує відчуття братерства, яке несе риси гомосоціальності [7, с.131]. Політичний лідер – жінка – дає чоловікам символічну можливість об'єднатися з ними як з втіленням землі (материнського начала) [7, с.131]. Типовими еротичними лідерами Семуелс вважає Нельсона Манделу та принцесу Діану.

Цікавими є як смислове розширення поняття «erotична привабливість», так і гендерна диференціація еротичної привабливості політичного лідера – незалежно від вузького чи широкого (як у Семуелса) розуміння поняття «erotика». Якщо політику-чоловіку сучасне суспільство «дозволяє» демонструвати відверту сексуальну привабливість, то стосовно жінки ця характеристика часто є не надто бажаною. Навіть у західному сучасному суспільстві (і в постмодерному дискурсі) сексуальна жінка сприймається навіть насамперед як об'єкт – а вже потім (якщо) як суб'єкт, що є несумісним зі статусом лідера.

З огляду на викладене вище може виникнути питання: яким чином визнання еротичної привабливості припустимим параметром іміджу

поєднується з тим загальновідомим фактом, що й досі не існує більш дієвого способу зіпсувати кар'єру політика, ніж звинуватити його в сексуальній розбещеності (досить згадати історію Білла Клінтона і Моніки Левінські)? Іншими словами, політикам пропонують демонструвати сексуальність, але вимагають реалізувати її виключно в межах традиційної моралі. Не кажучи вже про те, що, враховуючи приналежність абсолютної більшості сучасних політичних лідерів до раціонально-легального типу лідерства, їх особисте життя не має жодного відношення до публічної діяльності: контакти з повіями або існування коханки/коханця ніяк не позначаються на ефективності виконання професійних обов'язків. Якщо політик – це ефективний менеджер, то «споживачам» його професійної діяльності повинні бути абсолютно байдужі його морально-етичні засади у сфері інтимного життя; однак в реальності спостерігається прямо протилежна картина.

На нашу думку, цю «нелогічність» є сенс розглядати крізь призму поняття «ритуального випробування», присутнього у витоках всіх культур світу. Архаїчна модель посвяти у владу містила своєрідну ініціацію – випробування, яке треба було пройти, щоб довести здатність керувати людьми. Напр., у тих суспільствах, де цінувалася сила, претендент зобов'язаний був продемонструвати добру фізичну підготовку та військні таланти; а у сучасному суспільстві особливу увагу звертають на здатність до контролю. Особа, яка не вміє стримувати сексуальні пориви, виглядає нездатною до елементарних форм самоконтролю; особа, яка не вміє їх приховати – не здатною контролювати своє найближче оточення. Еротична привабливість сучасного політика – це не «тваринний магнетизм» сексуального мачо, а одна з багатьох постмодерністських ігор, які не рекомендовано сприймати всерйоз. Спроба політика вийти за межі конвенційної моралі (вона ж і триумф діонісійського начала над аполлонічним), викликає не захоплення, а недовіру; це свідчення «профнепридатності» на глибинному особистісному рівні. Можна зробити висновок, що тут, як писав Василь Стус, «зійшлися кінці і начала»: під нашаруванням новітніх установок у інформаційну добу у масовому сприйнятті політичного лідера приховані ті ж архаїчні архетипи, що й у добу перших держав.

Висновки. Протягом століть ставлення до еротичної привабливості як компонента іміджу політичного лідера зазнало еволюції – від введення його у жорстку схему ритуальних форм сексуальної поведінки в перших державах до демонстративного заперечення і культивування асексуальності у вікторіанську добу. Легалізація еротичної привабливості у масовій свідомості як складової іміджу, яка почалася у 1960-х рр.

в США, в наш час набула масового поширення, що обумовлене, окрім іншого, віртуалізацією політичного процесу. Водночас це не означає толерантності до порушень норм статтевої моралі зі сторони політичного лідера: як і тисячоліття тому, сексуальна поведінка лідера в реальному житті має відповідати встановленим канонам. Очевидною є також залежність сприйняття еротичного компонента іміджу політичного лідера від традиційних гендерних уявлень і стереотипів масової свідомості, але це питання, так само як сприйняття типу еротичної привабливості, пов'язаної з нетрадиційною статевою орієнтацією політика, потребує подальших наукових розвідок.

Примітки:

- * Класик австрійської літератури зазначав у своїх мемуарах, згадуючи початок ХХ ст.: «Вещь немислимая сегодня: на любом поприще молодость являлась недостатком, а старость – достоинством. Если сегодня, в нашем совершенно изверившемся мире, сорокалетние делают все, чтобы выглядеть тридцатилетними, а шестидесятилетние – сорокалетними, если сегодня молодость, энергичность, активность и самоуверенность задают тон, то в ту эпоху солидности каждый, кто хотел выдвинуться, должен был использовать любую маскировку, чтобы выглядеть старше [5, с.57].»

Бібліографічний список

1. Гуревич Е. А., Поэзия скальдов / Е. А. Гуревич, И. Г. Матюшина ; отв. ред. Е. М. Мелетинский ; Отв. ред. Е.М. Мелетинский. – М. : РГГУ, 1999. – 752 с.
2. Клуг Д. История гарема в культурах народов мира [Текст] / Д. Клуг. – Смоленск : Русич, 2004. – 334 с.
3. Как король Свазиленда будет выбирать 15-ю жену [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dnex.ru/blog/kak_korol_svazilenda_budet_vybirat_15_ju_zhenu/2011-02-01-1167.
4. Мсвати III [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%81%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%96_III_4.
5. Цвейг С. Вчерашний мир : сборник : пер. с нем. / Стефан Цвейг. – М. : Радуга, 1991. – 544 с.
6. Иванов Д. В. Виртуализация общества: [Електронний ресурс] / Д. В. Иванов. – Режим доступу : http://www.lib.ru/POLITOLOG/ivanov_d_v.txt.
7. Сэмюэлс Э. Тайная жизнь политики / Эндрю Сэмюэлс ; пер. с англ. ; вступ. статья и коммент. В. В. Зеленского. – СПб. : ИЦ Гуманитарная академия, 2002 – 285 с.

В статтю проаналізована еротическа привабливост як окрема фізическа параметр іміджа політеского лідера в діахронії

и синхронии. Установлено, что восприятие эротической привлекательности варьируется в зависимости от доминирующего типа культуры и обусловленных ею стереотипов восприятия. По мнению автора, легализация эротической привлекательности в массовом сознании как составляющей имиджа в наше время обусловлена, помимо прочего, виртуализацией политического процесса.

In article erotic appeal as the separate physical parameter of image of the political leader in a diachrony and synchronism is analysed. It is established that the perception of erotic appeal varies depending on dominating type of culture and the stereotypes of perception caused by it. According to the author, legalization of erotic appeal in mass consciousness as image component is caused presently, in addition, by virtualization of political process.

Стаття надійшла до редколегії 04.02.2013

УДК 327:17.022.1(477)

Семченко О. А., ОНАЗ ім. О.С. Попова

ПРОЕКТУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті зовнішньополітичний імідж держави розглядається як один із продуктів політико-дизайнерської діяльності. Обґрунтовується, що імідж, що сформувався у світовому співтоваристві, держави багато в чому визначає його місце на світовій політичній сцені, відношення до нього потенційних зовнішньоторговельних партнерів, інвесторів, туристів. Тому питання про його поліпшення є одним із пріоритетних напрямків зовнішньої політики будь-якої держави.

Актуальність статті полягає в тому, що на основі іміджу складається репутація держави, оцінка його внутрішньої й зовнішньої політики. Тому не випадково, сьогодні проблема формування позитивного іміджу України займає важливе місце в системі пріоритетів держави. Отже, актуальним є аналіз процесу формування іміджу України, що на сучасному етапі представляє не тільки теоретичний, але й практичний інтерес.

Мета статті: розглянути зовнішньополітичний імідж держави як один із продуктів політико-дизайнерської діяльності. Завдання статті: обґрунтувати, що імідж держави, який сформувався у світовому співтоваристві, багато в чому визначає його місце на світовій політичній

сцені, відношення до нього потенційних зовнішньоторговельних партнерів, інвесторів, туристів.

Останнім часом все більшу популярність здобуває теза про те, що вся продуктивна людська діяльність (як технічного, так і гуманітарного профілю) є проектуванням. У результаті цього, крім традиційного поняття дизайну, під яким розуміється художнє проектування, у науковий обіг входять такі поняття, як «технічний дизайн», «соціальний дизайн», «політичний дизайн».

У рамках дослідження політичного ринку, дизайн – це така «проектна діяльність, головною метою якою є творче використання наукових відомостей і знань, отриманих фізичними науками, візуальною творчістю ергономіки й зв'язками з маркетингом, конструкцією й виробництвом для створення концепції й виготовлення продукту з метою задоволення потреб і запитів людини» [1, с. 23]. Поняття дизайну всі частіше використовується в контексті вивчення процесу конструювання сучасних соціальних і політичних міфологій, при вивченні PR-дискурсу, а також особливостей конструювання різного роду брендів, у тому числі політичних.

Одним із продуктів політико-дизайнерської діяльності є зовнішньополітичний імідж. Імідж держави, що сформувався у світовому співтоваристві, багато в чому визначає його місце на світовій політичній сцені, відношення до нього потенційних зовнішньоторговельних партнерів, інвесторів, туристів. Тому питання про його поліпшення є одним із пріоритетних напрямків зовнішньої політики будь-якої держави. Не без підстав, дослідники вважають, що сьогодні половина моці держави – це грамотна побудова іміджу [2]. Імідж держави впливає на найширший спектр економічних, політичних, інформаційно-культурних і інших аспектів його зв'язків.

Імідж є однією з вирішальних характеристик при позиціонуванні країни за її межами. Безумовно, те, як країну сприймають відповідно до її минулого, відображається й на її поточному стані. Інакше кажучи, «образ виступає в якості залежної змінної, що змінюється під впливом інших змінних величин» [3, с. 10]. Саме тому всі держави сучасного типу свідомо культивують елементи свого зовнішньополітичного іміджу.

У вересні 2008 р. експертом з іміджу держави Саймоном Энхольтом було проведено перше дослідження Індексу іміджу держави, у якому застосовувався аналіз сприйняття держав. Рейтинґ Індексу іміджу держави визначався на підставі результатів опитувань у шести категоріях: система управління, люди, туризм, культура, експорт і інвестиції. Було опитано 20 тисяч жителів в 20 країнах миру. Перші місця в десятку

рейтингу зайняли держави Західної Європи – Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Швеція, Швейцарія, а також Канада, США і Японія [4].

У процесі конструювання іміджу держави можна виділити три наступні суб'єкта:

1) Аудиторія, якої адресований імідж держави. Особливості аудиторії, її установки й пристрасті, поділювані цінності повинні враховуватися при створенні іміджу. Так, безумовно, що міжнародний імідж України повинен бути заснований на європейських цінностях.

2) Держава, імідж якої створюється. Держава повинна «піднести себе» суспільній думці цільової аудиторії, виступити в якості «суб'єкта самопрезентації».

3) Фахівці (наприклад, у складі МЗС України), завдання яких – «організувати» правильне сприйняття об'єкта аудиторією, додати цьому сприйнятті необхідну спрямованість.

Зміна характеру взаємодії держав на міжнародній арені стало причиною того, що закритість у міжнародних відносинах уже не тільки неможлива, але й недоцільна. Реальна політика доповнюється, а те й заміщається іміджевою політикою, що пов'язана зі створенням таких когнітивних і афективних паттернів, які в багатьох випадках не тільки не сприяють подоланню конфліктів між країнами, але й ускладнюють конструктивний діалог. Як вважає І. Кісильов, таке злиття реальної й іміджевої політики ускладнює завдання визначення державою своєї ролі у світі, адекватної потенціалу. Разом з тим було б невірним бачити в іміджевої політиці лише ще один засіб маніпуляції масовою свідомістю. Скоріше, ця політика являє собою альтернативний спосіб взаємодії з навколишнім середовищем в умовах інформаційної революції, екологічно валідний інструмент знаходження сумісності із глобалізованим світом [5, с. 50]. Зовнішньополітичний імідж держави, уважає О. Тюкаркіна, це цілеспрямовано сформований образ країни, покликаний робити вплив (емоційне, політичне, економічне) і формувати суспільну думку про країну серед іноземної аудиторії [6, с. 12].

На думку А. Коломенського, зовнішньополітичний імідж держави можна визначити як цілеспрямовано сформований (фахівцями зі зв'язків із громадськістю й політичною елітою) образ країни, покликаний робити політичний і емоційно-психологічний вплив на світову суспільну думку [7, с. 8].

У науковій літературі описується позитивний досвід Ірландії, Іспанії, Нової Зеландії, Австралії, ПАР які в порівняно короткий термін змогли значно поліпшити свій імідж, що пішло на користь економіці,

розвитку зовнішньополітичних відносин і підвищило авторитет у міжнародному середовищі.

Нагородження позитивних прикладів управління репутацією держав стало основою для появи нового маркетингового напрямку – reputation management.

Однак останнім часом з'явилися приклади, коли країна, навпаки, хоче погіршити свій імідж, зокрема, в очах іммігрантів. Захистити, таким чином, свою країну від напливу мігрантів спробувала Великобританія, у яку, згідно із прогнозами MigrationWatch, у найближчі п'ять років переїдуть близько 250 тисяч громадян Болгарії й Румунії.

Британські міністри вирішили запустити антирекламу своєї країни в Румунії й Болгарії, щоб відбити у місцевих жителів бажання мігрувати у Великобританію. Рекламна кампанія буде зосереджена на «найжахливішому», що є в країні, зокрема британська влада збирається лякати потенційних іммігрантів високим безробіттям і поганою погодою, пише газета Guardian.

Міністри вирішили вдаватися до таких методів для того, щоб «виправити враження, що вулиці у Великобританії золоті». Газета відзначає, що влада ще не визначилася ні з формою, ні зі змістом реклами. Відомо, що серед інших тем, які будуть використані для очорнення країни, також буде використане недавня повінь, жертвами якої стали десятки людей [8].

Аналіз позитивних прикладів формування й розвитку іміджу держави дозволяє зробити висновок, що головними цілями даного процесу є політичні й економічні дивіденди у вигляді збільшення числа туристів, залучення іноземних інвестицій, розвитку народного господарства, вступу в Європейський союз і ін.

Динаміка витрат України на поліпшення свого іміджу виглядає так: 2005 р. – 20,4 млн грн., 2006 р. – 9,6 млн грн., 2007 р. – 20 млн грн., 2008 р. – 15 млн грн., 2009 р. – не виділено, 2010 р. – 10 млн грн., 2011 р. – 8 млн грн. [9].

Політична складова зовнішнього іміджу країни є найбільш значною й мінливою складовою частиною суб'єктивного іміджу – іміджу, що може мінятися в реальному часі в результаті поточної діяльності соціальних суб'єктів. «Від того, як представлена політична система країни, як описуються політичні, етнополітичні процеси, яка відображена в комунікативних потоках ступінь демократичності – недемократичності політичного режиму, багато в чому, залежить інтенсивність, спрямованість і стабільність (або нестабільність) економічних і культурних зв'язків. Очевидно, що відсутність політичних

протиріч є чинником зміцнення соціальних зв'язків на міжнародному рівні (правда, за умови наявності взаємного інтересу між національно-державними утвореннями) « [10, с.37].

Економічна мета створення позитивного іміджу України за кордоном – підвищення інвестиційної привабливості України. Щоб політичні й економічні параметри стали виглядати привабливими для інвестування засобами, у сучасному світовому співтоваристві складовими бізнесу-іміджу повинні бути цивілізованість, прозорість і соціальна відповідальність (екологічна й технологічна безпека, фінансування освітніх і наукових програм, розробка соціальних пакетів для співробітників підприємств і компаній і ін.).

Причини інвестиційної непривабливості України в перманентній політичній кризі, суперечливій економічній політиці. Нерозв'язаність проблем стимулювання інвестування в нові технології й устаткування загрожує не тільки поглибленням падіння в найближчій перспективі, але й руйнуванням економіки України в майбутньому.

Одним із засобів формування позитивного іміджу України повинне стати створення інформаційних продуктів, а саме, спеціальних інформаційних програм для іноземних представництв, владних структур і політичних партій, адміністративних органів. Головним завданням таких програм повинне бути ознайомлення закордонної аудиторії з життям України, реалістичною картиною тих подій, які відбуваються в країні.

Отже, можна зробити висновок, що сформований зовнішньополітичний імідж України на сьогодні не можна оцінити однозначно. Він включає й позитивні, і негативні складові, однак, з перевагою останніх.

Україна має потребу в позитивних змінах у державній політиці по формуванню позитивного іміджу держави, активній участі професійного ділового співтовариства в сфері комунікації в цілому, і зокрема в області реклами й зв'язків із громадськістю.

Бібліографічний список

1. Бахтина М. Д. Дизайн и эргономика / М. Д. Бахтина. – М., 2004.
2. Айвазян Л. Имидж России в СМИ Армении / Л. Айвазян // Журнал ПОЛИТЭКС. – 2007. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politex.info/content/category/4/28/30/>
3. Смирнова А.Г. Образ государства во внешней политике и международных отношениях / А.Г. Смирнова. – СПб. : Изд-во СПбГУ. – 2011. – С. 10.
4. Недружелюбие жителей снижает имидж Литвы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourshop.com.ua/news/39504.html>

5. Кисилев И. Ю. Образы государств в международных отношениях: механизмы трансформации / И. Ю. Кисилев // Полис. – 2003. – № 3. – С.50-58.
6. Тюкаркина О. М. Роль национального брендинга при формировании внешнеполитического имиджа современной России : автореф. дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 – политические институты, процессы и технологии / О. М. Тюкаркина. – М., 2012. – 23 с.
7. Коломенский М. А. Формирование внешнеполитического имиджа современной России (2000-2007 гг.) : автореф. дисс. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 – политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / М. А. Коломенский. – М., 2008. – 24 с.
8. Британия запустит антирекламу страны для болгар и румын, чтобы отбить у них желание иммигрировать [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bin.ua/news/foreign/world/137285-britaniya-zapustit-antireklamu-strany-dlya-bolgar.html>.
9. Козуб Т. Политики взялись спасать имидж страны / Тарас Козуб, Елена Галаджий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://polittech.org/2012/02/03/>
10. Хубецова З. Имидж политических институтов в структуре политического имиджа России для внешних аудиторий / З. Хубецова // Имидж государства/ региона: современные подходы: новые идеи в теории и практике коммуникации: сб. науч. трудов. Вып. 3 / отв. ред. Д.П. Гавра. – СПб. : Роза мира, 2009. – 264 с.

В статье внешнеполитический имидж государства рассматривается как один из продуктов политико-дизайнерской деятельности. Обосновывается, что сформировавшийся в мировом сообществе имидж государства во многом определяет его место на мировой политической сцене, отношение к нему потенциальных внешнеторговых партнеров, инвесторов, туристов. Поэтому вопрос об его улучшении является одним из приоритетных направлений внешней политики любого государства.

The paper's foreign image of the state is considered as one of the products of political and design activity. It is found that in the international community formed image of the state largely determines its place on the world political stage, attitude of potential trade partners, investors and tourists. Therefore the question of improving it is one of the priorities of the foreign policy of any state.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2013

УДК 329.001

Пальшков К. Є., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ЛЕГІСЛАТУРИ Л.М. КРАВЧУКА ТА Л.Д. КУЧМИ ЯК ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАТВЕРДЖЕННЯ АВТОРИТАРНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНСЬКОГО ПРЕЗИДЕНТСТВА

У статті розглядаються періоди президентства Л. Кравчука та Л. Кучми протягом яких у політичній системі були зароджені та отримали можливість для подальшого розвитку авторитарні практики глави держави. Багато в чому цьому сприяла погано інституціоналізована політична система.

За часи української незалежності обсяг повноважень та впливовість глави держави не були постійно однаковими. Потужну президентуру початку 1990-х, яка почавши слабшати 1996 року істотно втратила політичну вагу 2006 року, за підтримки Конституційного суду було повністю реабілітовано 2010-го року.

Обсяг повноважень сьогоднішнього президента, одним із головних з яких є можливість особисто визначати склад уряду, дає підстави стверджувати про існування в Україні президентської форми правління, коли в руках глави держави зосереджені головні важелі управління країною та визначення стратегічних напрямків державного розвитку. Якщо ж президент як сьогодні за умов неконсолідованої опозиції має підтримку також у парламенті, то на шляху здійснення владних ініціатив глави держави прибираються останні, навіть потенційні загрози, що в свою чергу містить ризики для нечисленних здобутків української демократії.

Між тим, ймовірність подібного шляху розвитку президентської інституції було закладено не останнім президентом, а першими, що свого часу отримали нагоду втілити у життя найсміливіші очікування суспільства.

Мета статті полягає у визначенні внеску двох перших президентів пострадянської України у створення хиткого іміджу українського президентства який воно має сьогодні, залишаючись в той же час найвпливовішою інституцією політичної системи держави.

В продовження започаткування 1990 року президентської практики в СРСР, 1991 року посаду президента було засновано в Україні. У класичному напрямку тут розвивались і дискусії щодо переваг та недоліків президентської форми правління. Основною перевагою

сильного президента, на думку прихильників ідеї, мала бути здатність голови держави виступати гарантом політичної стабільності та поступового руху вперед незалежної держави. Згідно даного сценарію президент мав забезпечити гідний захист суспільства від корупційних ризиків, свавілля бюрократії, зростання злочинності, економічного занепаду тощо. Опоненти ж говорили про загрозу демократії як наслідок концентрації надмірних повноважень в однієї особи, якій, зокрема, не вигідно сприяти розвитку головного суб'єкту парламентаризму – політичних партій, в яких криється загроза для самого президента. Припустимо, що перша форма, яка виявилась «переконливішою», була обрана не стільки через високу пріоритетність стабільності у становленні молодій державі, скільки більшою привабливістю для численної ексноменклатури, яка в достатній кількості оточувала «народного» президента. Чітка ієрархія для нещодавніх партійців, в якій вони ідеально орієнтувались, виглядала куди комфортнішою ніж «сумнівний» парламентаризм більш підходящий молодим демократам.

Обравши інститут «сильного» президента на етапі здобуття незалежності, Україна тим самим підвищила ризик ймовірного розвитку авторитарних практик та негативні наслідки такого явища, як то соціальне розшарування, несправедлива приватизація, корупція, клановість тощо, а вже перші роки самостійності виправдали найнегативніші очікування. Якщо ж прийняти за правду щирість вибору президентської форми правління продиктовану перевагою державних інтересів над особистими та вірою у здатність голови держави виступити гарантом суспільних-демократичних цінностей, то можна стверджувати про повний провал ідеї. При цьому, на думку дисертанта, не варто прираховувати найбільших «заслуг» у розвитку авторитаризму саме першому президенту України Л. Кравчуку, який загалом все ж зберіг імідж демократа, хоча багато в чому його політика і стала визначаючою.

У перші часи незалежності мало хто приділяв увагу певній законодавчій невизначеності підсумкового статусу президента, що здається було результатом деякої «зачарованості» законодавця, коли сам факт щойно здобутої незалежності завадив обережному та раціональному мисленню на перспективу. Гадається, що навіть інтелектуальна еліта недооцінювала важливості перших законодавчих кроків, помилки в яких здатні зашкодити затвердженню проголошених демократичних цінностей та схилити країну в бік авторитаризму. Пропагована та підтримувана багатьма необхідність у затвердженні принципу розподілу влади все ж не знайшла належного втілення у практиці. Так,

видимий главою виконавчої гілки влади президент був наділений повноваженнями для вельми ефективного позиціонування в діяльності законодавчого органу – Верховної Ради, зокрема, володіючи правом законодавчої ініціативи та підписання законів. Подібна законодавча провокація посилювалась зіткненням інтересів пропрезидентських структур та радами на місцях. Між тим, на фоні виниклої конфронтації між виконавчою та законодавчою владами наслідки, від якої болісно позначалися на становленні всієї політичної системи України, чим далі, тим більше давали про себе знати владні апетити першого глави держави. У якості прикладу ініціатив Л. Кравчука, спрямованих на підвищення власного впливу варто привести Указ Президента України «Про Державну думу України» від 25.02.1992 року № 99/92 [1] та Закон України «Про Представника Президента України» від 05.03.1992 року № 2167-XII [2]. Нормативний зміст двох відповідних державно-політичних інститутів красномовно говорить про характер владних амбіцій першого президента. Спочатку Державна дума України, яку очолював сам глава держави була утворена як один із органів державної виконавчої влади, що мав відігравати ключову роль у виробленні важливіших напрямів і принципів її діяльності, та лише потім набула консультативного статусу. Знаковою стала також фігура представника президента як найвищої посадової особи виконавчої гілки влади – глави місцевої державної адміністрації, набір повноважень якого дозволяв нав'язати конкуренцію голові місцевої ради.

Усього через деякий час, однак, Л. Кравчуку довелося поступитися в здобутих позиціях. Так, наприклад, у той час як перманентне протистояння між представниками президента та головами рад на місцях законодавчим шляхом було вирішене на користь останніх, Державна дума України проіснувавши трохи більше ніж півроку, була ліквідована взагалі.

Багато в чому, подібний розвиток внутрішньополітичної ситуації був опосередкований стрімким падінням довіри суспільства до влади та, в першу чергу, до президента, що стало наслідком різкого погіршення економічної ситуації в країні. Нищівні темпи інфляції, зростаюча корупція, очевидна неготовність чиновницького апарату, що складався, в тому числі, з колишніх «плановиків» до ринкових умов, перевищення обіцянок над результатами поступово знижували рейтинг глави держави. І цю тенденцією досвідчений партієць-ідеолог, що не зумів пристосуватися до нових реалій, вже не виправив. Не врятувала іміджу Л. Кравчука і низка заходів спрямованих на реформування системи органів виконавчої влади, що за невеликий час безпідставно розрослася. Хоча як здається, окрім різного роду

політичних обставин, що не повній мірі залежали від волі першого президента, розкритися як справжньому національному лідерові виправдавши покладену довіру, йому завадили також певні особисті якості. В стійкості першого президента України до певних людських слабостей, змушують сумніватися як думки сучасників, так і особисті судження глави держави.

Так, М. С. Кармазіна, аналізуючи діяльність Л. Кравчука на президентській посаді в роботі «Президентство: український варіант», дійшла висновку про загальну схильність його особистості до самозвеличчування: «Ідея власної неповторності й незамінності «опанувала» Кравчукову голову не враз і не сьогодні: пихате я так чи інакше проглядало в його словах і поведінці завжди» [3, с. 174]. З огляду ж на положення статті 117 Основного Закону про підпорядкованість уряду главі держави, необережним для дисертанта вбачається вислів першого президента України про відповідальність, зроблене 11 березня 1992 року: «А навіщо брати відповідальність за уряд, коли він є? Уряд має нести свою відповідальність, а Президент свою. Я не хочу тут виявляти пафосу й героїзму. Ось, мовляв, який сміливий, узяв на себе відповідальність за уряд! Кожен має тягнути свого плуга й молотити свого снопа» [4, с. 155].

Оцінюючи діяльність Л. Кравчука на президентській посаді, не можна не брати до уваги обставини, заручником яких він так, чи інакше був, а це, перш за все, мислення, якому напевне не легко піддавалися виклики нового часу. Однак, як уявляється, більше козирів знаходилось все ж в руках глави держави, а це досвід, авторитет, довіра, переконливий обсяг повноважень, науково-економічний потенціал країни, сприятлива внутрішньополітична ситуація (в порівнянні, наприклад, із багатьма іншими пострадянськими республіками змагаючими від міжнаціональних конфліктів) тощо, які як здається разом мали були виступити гідною запорукою успіху першого президента.

Не підвищив авторитету президентської інституції і другий глава української держави Л. Кучма, десятирічний період правління якого, залишив скоріше більше негативних оцінок ніж позитивних. Так, з одного боку, було прийнято довгоочікувану Конституцію України та налагоджено реальну діяльність Конституційного Суду України, запроваджено національну валюту, наведено певний порядок в економічній, державно-управлінській сферах країни чим подолано тотальну кризу 90-х, дипломатично вирішено конфлікт навколо острова Тузла тощо.

Проте, як здається, модель суспільно-політичного порядку було вибудовано за власною подобою. Виконавча влада зазнала чіткої

вертикальної реорганізації, таким чином, щоб президент мав змогу здійснювати безперешкодний вплив на будь-яку більш-менш впливову сферу державно-управлінського поля. До вибудовування такої системи глава держави вдався практично з перших днів зайняття посади. Так, наприклад, указом Президента України «Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях» від 06.08.1994 року № 430/94 Л. Кучма підпорядкував собі голів обласних, Київської і Севастопольської міських Рад та їх виконавчі комітети [5]. Двадцять першого числа того ж місяця Л. Кучма видав Указ яким затвердив Положення про обласну, Київську, Севастопольську міську держадміністрацію та Положення про районну, районну в містах Києві та Севастополі держадміністрацію, якими також передбачалось підпорядкування голові держави відповідних держадміністрацій [6]. На фоні перетворень в системі державних органів особливим чином виділялись кількісні та якісні зміни із Адміністрацією Президента України. За роки президентства Л. Кучми цей орган, який теоретично покликаний забезпечувати діяльність глави держави, не тільки розрісся за своїм штатним розписом, але й суттєво набрав політичної ваги, фактично перетворившись на роль центру розробки важливіших управлінських рішень, деколи стратегічного характеру. В той же час неясними для суспільства залишились результати адміністративної реформи, яка серед іншого мала забезпечити скорочення апарату державних чиновників але навпаки призвела до збільшення їх чисельності. Разом із приборканням виконавчої гілки влади, обсяг президентських повноважень дозволяв його носію з легкістю нівелювати потенційні загрози з боку гілки законодавчої в особі Верховної Ради, що однак і виключало відповідальність останньої перш за все за стан соціально-економічної ситуації в країні.

До речі, сама держава істотно втратила у важелях впливу на національну економіку, велика доля капіталу в якій, в наслідок несправедливої приватизації, корупційних діянь, «рекету» тощо перейшла до рук утворених надпотужних фінансових груп, нерозривно пов'язаних із українським політикумом. Подібна тенденція вабила збільшення дисбалансу в доходах населення, що не могло не відобразитись на суспільних настроях, обурення в яких посилювалось нехтуванням також нематеріальних прав і свобод громадян. З боку європейської спільноти, критики зазнавали електоральні компанії часів другого президента, процедури проведення яких, на думку спостерігачів, не повністю відповідали демократичним принципам. Вкрай негативна ситуація склалася із реалізацією свободи слова, стан якої, як відомо, може виступати лакмусовим папірцем демократичності

того чи іншого режиму. І такий тест «режим Кучми» з тріском провалив. Левова часка ЗМІ справно працювала на виправдання владної політики президента та його оточення, всліяко блокуючи можливості впливу на політичний процес опозиції.

Разом із тим, нав'язати Л. Кучмі ефективну боротьбу, опозиції було вкрай важко. Широкі повноваження глави держави подвоювались умінням та, навіть, мистецтвом їх реалізовувати. Чого тільки вартий апробований Л. Кучмою спосіб добиватися потрібного результату від перекірливого парламенту шляхом погрози референдумом. Так, зігравши на нервах народних обранців 1995 року наміром виявити довіру суспільства до них та себе, президент схилив депутатський корпус до укладання із ним та на його користь Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 08.06.1995 року № 1к/95-ВР [7]. Шляхом такого собі «політичного шантажу» Л. Кучма добився від парламентарів й прийняття Конституції 1996 року, яка також відповідала його інтересам. Якщо загалом прийняття Конституції слід вважати позитивною подією та вкрай необхідним етапом у становленні української державності, сам довгоочікуваний Основний закон виявився не досконалим, зокрема, в частині ефективності системи стримувань і противаг у взаємовідносинах гілок влади де з самого початку була закладена перевага на користь президентської інституції. І, що важливо, Конституція не стільки нормативно містила перевагу повноважень на користь глави держави, як дозволяла подібне трактування президенту. Так, не співвідносячи президента з будь-якої з гілок влади Основний закон надавав підстави Л. Кучмі стверджувати: «Нагадую, що за Конституцією Президент – глава держави. Не будучи пов'язаним прямо з жодною з гілок влади, він покликаний відігравати важливу роль у функціонуванні кожної з них» [8, с. 238]. Якщо ж враховувати, багаторічну несумісну із демократичними цінностями практику державного правління, яка передувала започаткуванню поста президента, стає зрозумілим, що створення навіть мінімального нахилу в бік повноважень глави держави збільшувало ризик.

Натомість відплати Л. Кучма все ж дочекався. На заваді консолідації псевдodemократичного режиму другого президента стали відомі події кінця 2004 року. Хоча, внутрішньою першопричиною незадоволення вбачається конфлікт у середині влади з приводу позбавлення низки загальнодержавних акторів та місцевих еліт можливості впливу на прийняття рішень політичного та економічного характеру, в порівнянні

із «оксамитовими» революціями, контрастно виокремлюється загальний антирежимний характер «майдану». Якщо революції, що низкою прокотилися хвилею по Центрально-східній Європі напередодні розпаду СРСР за своїм змістом мали на меті зміну на рівні конституційних основ та, перш за все, скасування партійної монополії на владу, обурення частки українського суспільства стосувалося способу здійснення влади вже існуючими інститутами, при тому, що зміни в державно-політичному устрої первинною ціллю не були.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що замість уособлення очікуваного захисту український президент став органічною часткою негараздів перехідного періоду. На кшталт більшості інших пострадянських країн президентство в Україні стало уособленням авторитарної влади та ще одним доказом на користь гіпотези про властивість сильного глави держави тим посткомуністичним країнам, які мають істотні прогалини в інших важливих характеристиках демократичного суспільства. І. Л. Кравчук і Л. Кучма, як правило, сприймали свої широкі повноваження в авторитарному вимірі і не проявляли гострої зацікавленості у зміні подібного «status quo» та перш за все у розвитку сильних і авторитетних політичних партій як одного з головних супутників істинної демократії. Допомогла затвердженню такого змісту президентства і сама партійна система, яка в силу крайньої слабкості була нездатна до стримування всевладдя голови держави.

Бібліографічний список

1. Указ Президента України «Про Державну думу України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до указу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/99/92>.
2. Закон України «Про Представника Президента України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Закону : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2167-12>.
3. Кармазіна М. С. Президентство: український варіант / М. С. Кармазіна – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (ТОВ «Бланк-Прес»), 2007. – 365 с.
4. Леонід Кравчук: Є така держава – Україна / [упорядкув. М. Шпаковатий]. – К. : «Глобус», 1992. – 240 с.
5. Указ Президента України «Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до указу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/430/94>.
6. Указ Президента України «Про затвердження Положення про обласну, Київську, Севастопольську міську державну адміністрацію та Положення про районну, районну у містах Києві та Севастополі держадміністрацію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до указу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/760/95/ed19950821>.

7. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Конституційного Договору : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80>.
8. Леонід Кучма. Вірю в український народ / [упоряд. В. М. Литвин, В. А. Смолій]. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2000. – 504 с.

В статтє рассматриваются периоды президентства Л. Кравчука и Л. Кучмы, в течение которых в политической системе зародились и получили возможность для дальнейшего развития авторитарные практики главы государства. Во многом этому содействовала плохо институционализированная политическая система.

The periods of presidency of L. Kravchuka and L. Kuchma, during which in the political system were engendered and got possibility for further development authoritarian practices of chapter of the state are examined in the article. It was related to badly by institutionalization the political system

Стаття надійшла до редколегії 06.02.2013

УДК 321:17.022.1

Купцова І. І., НУ «ОЮА»

ПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖ ЯК СКЛАДОВА ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

В статті досліджується феномен політичного іміджу в контексті процесу легітимації влади. Проаналізовано основні концептуальні підходи до визначення змісту феномену легітимації. Розглядаються чинники, які визначають рівень легітимації, та їх вплив на політичний імідж. Проведено структурний аналіз політичного іміджу в аспекті його зв'язку з легітимністю.

Політична наука сьогодні відносить політичний імідж до основних культурно-інформаційних ресурсів влади [3, 88]. Виконуючи ресурсну функцію, імідж стає невід'ємною складовою політичної влади.

Одним із факторів забезпечення стабільності політичної системи є легітимність політичної влади. При цьому значення іміджевих характеристик в процесі легітимації у сучасному суспільстві неухильно

зростає. Функцію легітимації політичної системи виконують політичні еліти.

Поняття легітимності в сучасному значенні було сформовано під впливом методологічних досліджень німецького соціолога М. Вебера. Розвинувши власну концепцію соціальної дії, він виділив традиційний, раціонально-легальний та харизматичний типи легітимного панування. Традиційне панування спирається на святість усталених порядків управління, узгодженого з принципами етичної справедливості та доцільності. Раціонально-легальний тип ґрунтується на формально-правових цінностях, в його основі – цілераціональна соціальна дія. Харизматичне панування за Вебером забезпечується якостями особистості, завдяки яким вона сприймається як «обдарована надприродними, надлюдськими або специфічними силами і властивостями, недоступними іншим людям» [1, 92]. Харизматичне панування ґрунтується на понятті афективного типу соціальної дії.

Беручи за основу концепцію легітимного панування, розглянемо імідж політичного лідера як відображення бюрократичного, традиційного або харизматичного стилей політичного лідерства. Харизматичний стиль лідерства визначається специфічним характером мотивації підпорядкування. Джерелом влади харизматичного лідера виступає не традиція чи юридичні норми, а образ лідера в суспільній свідомості. Харизматичний стиль лідерства характеризується найвищим ступенем персонофікації. В будь-якому випадку, М. Вебер наголошує на тому, що чисті типи зустрічаються доволі рідко, а основою будь-якого панування та підпорядкування виступає віра в престиж політичної еліти.

Імідж політичного лідера виступає в якості репрезентатора політичної еліти – правлячої або опозиційної, що склалася в рамках існуючої політичної системи. Значне зниження популярності правлячої еліти в особі політичного лідера, групи політиків або політичної партії може привести не тільки до оновлення політичної еліти, а й до трансформації політичної системи в цілому. Зазвичай представники правлячої політичної еліти демонструють прихильність існуючому політичному режиму. Унікальним в даному контексті є політичний імідж М. Горбачова. Радянський політик, ініціювавши зміну політичної системи, в рамках якої він досягнув вершини партійної ієрархії, став символом її «перебудови».

Розглядаючи процес легітимізації влади у демократичному суспільстві, американський соціолог С. М. Липсет наголошує на тому, що населення вважає існуючі політичні інститути прийнятними, незалежно від оцінки конкретних провладних персон. На його дум-

ку, носії влади входять в склад еліти внаслідок процесів, визнаних правильними в певному суспільстві [11, 86].

Наведене твердження не спростовує положення про взаємоз'язок між політичним іміджем та легітимністю політичної влади, натомість, розкриває один з елементів зв'язку цих явищ. В структурі політичного іміджу наявні елементи, орієнтовані на його узгодження із пануючою системою цінностей певного суспільства. Імідж політичного лідера, крім індивідуальних особливостей, включає стійкі образи, що склалися у масовій свідомості. Легітимація означає прийняття громадськістю цінностей, пов'язаних у суспільній свідомості із образом влади.

Дослідженню природи політичної легітимності сприяє визначення факторів, які зміцнюють або, навпаки, ослаблюють підтримку населенням політичної влади. На думку американського дослідника С. Ліпсета, легітимність політичної системи в значній мірі залежить від здатності влади вирішувати ключові проблеми суспільства. Тобто, рівень легітимності визначається життєздатністю системи в стані кризи, яка, наприклад, може бути викликана поразкою у війні, економічною депресією, тощо [11, 87].

Один із засновників системного методу у політичній науці американський дослідник Д. Істон поняття легітимності розглядає в рамках структури підтримки політичної системи. При цьому, автор розрізняє специфічний та дифузний види підтримки. Специфічна підтримка залежить від результатів діяльності правлячої еліти, риторики та загальної стилю управління. Дифузна підтримка в більшій мірі визначається афективними факторами – вірою або довірою [10, 451].

Легітимність за Д. Істоном представляє собою переконання, що «прийняття влади та підкорення їй, а також слідування вимогам режиму, є належним та правильним» [10, 451]. Він також розрізняє ідеологічний, структурний та персональний типи легітимності. Ідеологічна легітимність пов'язана з прийняттям цінностей та норм політичного режиму. Структурна – заснована на переконанні в ефективності функціонування політичної системи. В основі персональної легітимності – прихильність певному політичному лідеру. Легітимація в даному випадку не обов'язково відбувається під впливом веберовської «харизми», достатнім фактором виступає відповідність дій політичних акторів панівним у даному суспільстві цінностям.

Імідж містить характеристики, які представляються суттєвими для тих, кому він демонструється. Означені якості відповідають нормам політичної культури, що склалася в певному суспільстві в певний період часу. В цьому контексті важливими є ідеї, розвинуті в рамках ситуаційних та особистісно-ситуаційних теорій лідерства. Згідно

з основними положеннями зазначених теорій окремі ситуації призводять до появи певного типу лідера

Дж. Д. Барбер в роботі «Президентський характер» розробив оригінальну модель формування президентського лідерства, за якою «президентський характер» обумовлено політичною ситуацією. На думку вченого, по мірі того, як президент намагається змінити політичну ситуацію, він змінюється сам. Підтримка населення, партійний баланс в Конгресі, позиція Верховного Суду є елементами базової владної ситуації. Взаємозалежність інституту президенства та владної конфігурації забезпечує життєздатність системи. Ще до виникнення технологій, пов'язаних з дослідженням громадської думки, реальна або очікувана популярність президента мала визначальний вплив на ефективність його роботи.

Характеризуючи вплив суспільства на «президентський характер», Дж. Д. Барбер вводить категорію «національного клімату очікування». На його думку, існують, як мінімум, три теми, навколо яких зосереджені основні потреби населення. По-перше, інститут президента повинен асоціюватися із стабільністю, таким чином задовольняючи психологічну потребу населення в захисті. По-друге, президент визначає зміст та напрямок прогресу, навіть якщо це пов'язано з певними обмеженнями для населення. По-третє, президент повинен забезпечувати легітимність влади, уособлюючи «моральний ідеалізм, що вищий за "політику"» [8].

З часом «клімат очікувань» змінюється. Трансформація зазвичай відбувається циклічно – шляхом поступового задоволення згаданих типів потреб. Цикл представляє собою перехід від активних політичних дій до популяризації влади, від популяризації до стабілізації, і знову до активних політичних дій.

Французький політолог Ж.-Л. Шабо вважає, що сучасній картині дійсності відповідають чотири типи легітимності: пов'язані з політичними акторами (демократичний, технократичний), пов'язані з межами політичної дії (ідеологічний, онтологічний). Демократична легітимність реалізується на основі принципу більшості, технократична – визначається якостями носіїв влади, ідеологічна – відповідає уявленням про соціальний порядок, онтологічна – пов'язана із фундаментальними законами, що визначають природу політичної влади.

Визначаючи легітимність як «відповідність реальних та очікуваних якостей керуючих» [5] згоді керованих, Ж.-Л. Шабо персоніфікує дане поняття. На його думку, легітимність концептуально узгоджується із набором «внутрішніх» та «зовнішніх» якостей політичного актора. Легітимність за «внутрішніми якостями» обумовлюється його

моральною поведінкою, компетенцією та харизмою. «Зовнішні якості» пов'язані із «забезпеченням колективного існування країни» [5], в першу чергу, із забезпеченням достатнього рівня життя керованих. Рівень легітимності також залежить від здатності політика ідентифікувати колективну волю, представити перспективи розвитку суспільства та втілити в життя програмні положення. Зазначимо, що політичний імідж представляє собою образ, сформований на основі наведених «якостей» політичного суб'єкту.

На підставі здійсненого аналізу концепцій, визначимо основні фактори, що впливають на рівень політичної легітимності:

- відповідність політичних інститутів традиціям та цінностям суспільної організації;
- ефективність норм та процедур в умовах даної політичної системи;
- існування оптимальної іміджевої моделі влади;
- здатність забезпечити стабільний розвиток політичної системи.

На нашу думку, більшість з наведених чинників не тільки впливають на рівень легітимності політичної влади, а й визначають структуру політичного іміджу.

Інститут політичного лідерства нерозривно зв'язаний з феноменом влади. Якості політичного лідера виступають необхідним компонентом формування політичного іміджу.

Проаналізуємо структуру іміджу політичного лідера. Пропонуємо розрізнити в структурі іміджу політика статичний і динамічний елементи. Статичний елемент складається з двох компонентів: особистісного та ціннісного.

Особистісний компонент визначається персональними якостями (зовнішність, міміка, тембр голосу, характер) та вміннями (професійні знання, володіння прийомами риторики). Особистісний елемент є відносно заданим, тобто, піддається корекції в доступних межах. Наприклад, відомо, що на початку політичної кар'єри Маргарет Тетчер зробила операцію на голосових зв'язках, щоб досягти кращого результату в процесі публічної комунікації [6, 156].

Легітимізація влади в той чи інший період обумовлена відповідністю особистих якостей політика вимогам часу. Ж.-Л. Шабо відмітив, що так звана «демократична ера» висунула вимоги до компетентності політиків щодо володіння «словом та правом» [5]. В другій половині ХХ ст. до зазначених вище додалась вимога щодо володіння акторським мистецтвом відповідно до вимог медійного формату.

Особистісний компонент політичного іміджу визначається також харизмою політичного лідера. Включення політичної харизми

до складу особистісного компоненту носить умовний характер. Класична веберовська трактовка харизматичної особистості, ґрунтуючись на емоційній силі характеру політичного лідера, виходить за рамки виключно особистісних якостей. Для збереження влади харизматичний лідер повинен постійно підкріплювати свій статус доказами успішності свого правління. Так політична харизма починає існувати у динамічному вимірі.

Розвиток веберовської концепції та модифікація її згідно з умовами сучасності призводить до введення в науковий обіг поняття «псевдохаризми» [9, 571]. Псевдохаризма в першу чергу розглядається як продукт масового суспільства. Тенденції раціоналізації політичного процесу призводять до того, що легітимізація влади обумовлюється наявністю харизматичного елементу в структурі управління. Причиною незацікавленості бюрократичної еліти в пошуках чистого типу харизми є те, що вона майже не піддається управлінському контролю. В силу того, що медійний формат сучасного політичного простору вимагає постійного підтримання харизматичного стилю управління, виникає необхідність в створенні штучної харизми.

Згідно з функціональною трактовкою харизми даний феномен розглядається через аналіз функцій, які виконує харизма в житті суспільства: інтеграції, стабілізації політичної системи, тощо. Трансформаційна цінність політичної харизми також обумовлює пошук штучних форм та конструкцій, здатних виконувати суспільно-політичні функції останньої.

Тобто, політична харизма за своєю природою одночасно відповідає особистісному та ціннісному компонентам політичного іміджу.

Ціннісний компонент представляє собою узагальнену іміджеву модель, яка відображає вплив навколишнього середовища. Ціннісний компонент ґрунтується на традиційних для певного суспільства стереотипізованих образах. В основі багатьох іміджевих технологій – архетипи політичного лідерства. Введена К. Г. Юнгом категорія архетипу як певного символічного образу, що міститься у колективному несвідомому, актуалізувалася в рамках досліджень політичного лідерства. В літературі виділяють архетипи «героя», «батька», «рятівника», «царя» [7, 104]. Ідентифікація архетипу відбувається через особистісні риси політичного актора, зокрема, через харизму. На думку окремих вчених «вдалиий імідж формується саме на архетипічній основі, завдяки чому він може проіснувати протягом тривалого часу» [2, 314].

Ціннісний компонент політичного іміджу легітимізує образ влади, що відповідає домінуючій політичній культурі або ідеології. Ідеологія може спиратися на загально-суспільні цінності або на групові інтереси.

Ідеологічна легітимація влади властива не тільки тоталітарним системам – імідж лідерів демократичних країн зазвичай спирається на цінності ліберальної ідеології.

У більш широкому контексті ціннісний компонент відповідає типу «онтологічної легітимності», введеному у науковий дискурс Ж.-Л. Шабо. Ідеальна модель влади є продовженням порядку соціального та загальнолюдського буття. Рівень онтологічної легітимності пов'язано із «глибинним порядком буття, який кожна людина відчуває з народження, але може йому не слідувати» [5]. Йдеться про універсальні закони природи та суспільства, слідування яким забезпечує розвиток політичної системи.

Динамічний вимір іміджу визначається рівнем популярності політичних дій, зокрема, ефективністю цих дій в контексті вирішення основних суспільних проблем. Динамічний елемент представляє собою проєкцію реакції політичного суб'єкта на послідовні зміни середовища. В основі динамічного елементу політичного іміджу лежить комплекс дій політика щодо вирішення поточних проблем або результат цих дій. В цілому динамічний елемент пов'язано з процесом розвитку політичного іміджу.

Легітимація влади певного політичного актора обумовлюється його здатністю забезпечувати стабільний розвиток політичної системи. Ініціативи, запропоновані політичним лідером, мають бути успішно реалізовані. Символічний характер політичного іміджу вимагає постійної підтримки створеного образу. В іншому випадку, цінність іміджу в системі політичних відносин значно знижується. В свою чергу, динамічний елемент, відображаючи історію формування політичного іміджу, визначає його зміст.

Наведений структурний аналіз політичного іміджу буде неповним без дослідження впливу засобів масової інформації (ЗМІ) на нього. Домінуюче положення ЗМІ у сучасному інформаційному просторі – це окремий фактор, що визначає популярність політичного іміджу і рівень легітимності політичної влади. Маніпуляційні інформаційні технології значно ускладнюють дослідження процесу легітимації та делегітимації. Володіючи необхідним інструментарієм для перетворення медійної характеристики ситуації на її невід'ємну складову, ЗМІ ініціюють розвиток даної ситуації в якісно нових умовах.

Вироблення легітимного сприйняття влади, позитивна інтерпретація політики та політиків в суспільстві в значній мірі залежить від інформаційних ресурсів влади. Процес політичної медіатизації відіграє ключову роль в корекції політичного іміджу політичного лідера як всередині країни, так і на міжнародній арені. Виділяють

«електоральний та позаелекторальний» [4] виміри легітимації та делегітимації політичної влади. В першому випадку, мова йде про активне використання інформаційного потенціалу ЗМІ у період передвиборчих кампаній. В другому випадку, легітимація відбувається перманентно в формі боротьби за рейтинг, впізнаваність і т. д.

Політичний імідж є невід'ємним елементом легітимації політичної влади. Це проявляється передусім в тому, що структура політичного іміджу узгоджується з факторами, які впливають на процес легітимації. При цьому іміджева модель влади виступає окремим чинником легітимації або делегітимації в країні та на світовій арені.

Бібліографічний список

1. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер. – М: Прогресс, 1990. – 808 с. – с. 92.
2. Кочубей Л. Архетипи політичного лідерства як підгрунтя маніпулятивних технологій / Лариса Кочубей, Катерина Меркотан // Публічне управління: теорія та практика. – 2010. – № 3-4. – С. 312 – 317.
3. Смирнова И. С. Национальный и международный имидж британской политической элиты и ее лидеров: особенности функционирования и влияние на современный политический процесс: дис. ... доктора політичних наук : 23.00.02 / Ирина Сергеевна Смирнова. – С-Пб., 2006. – 409 с.
4. Рибак І. В. Медіатизація політики як ключовий вектор трансформації легітимаційних та делегітимаційних практик в Україні [Електронний ресурс] / І. В. Рибак // Гілея: науковий вісник. – 2011. – № 49. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_49/Gileya49/P18_doc.pdf.
5. Шабо Ж. – Л. Основные типы легитимности [Електронний ресурс] / Жан-Люк Шабо. – Режим доступу : <http://jim-11.narod.ru/stat/shabo.htm>.
6. Шейнов В. П. Психология власти / В. П. Шейнов. – М. : Ось-89. – 2003. – 528 с. – с. 155-156.
7. Штайпер И. Харизма руководителя и управленческие архетипы / И. Штайпер // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 4. – С. 102 – 106.
8. Barber J. D. The Presidential Character [Електронний ресурс] / James David Barber: 3rd Edition. Prentice-Hall, Inc. 1985. – Режим доступу : <http://acad.fcps.org/ss/puch/apps/readings/barber.pdf>.
9. Bensman J., Givant M. Charisma and modernity: the use and abuse of a concept / J. Bensman, M. Givant // Social research. – 1975. – Vol. 42. – № 4. – P. 570 – 614.

10. Easton D. The Re-assessment of the concept of political support / D. Easton // British Journal of Political Science. – 1975. – Vol. 5. – № 04. – P. 435-457.
11. Lipset S. M. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy / Seymour Martin Lipset // American Political Science Review. – 1959. – V. 53. – P. 69-105. – P. 86.

В статті досліджується феномен політичного іміджа в контексті процесу легітимації влади. Проаналізовані основні концептуальні підходи до визначення змісту феномена легітимації. Розглядаються фактори, що визначають рівень легітимації, та їх вплив на політичний імідж. Проведено структурний аналіз політичного іміджа з точки зору його зв'язку з легітимністю.

This article examines the phenomenon of political image in the context of the process of legitimation of power. The author analyzes basic conceptual approaches to the definition of the phenomenon of legitimacy and factors, that determine the level of legitimation, and their influence on the political image. The structural analysis of the political image in terms of its relationship to legitimacy is performed.

Стаття надійшла до редколегії 01.02.2013

УДК 32.019.51.930

Сорба О. М., ЛНУ імені Івана Франка

ПРОБЛЕМА ІМПЕРАТИВНОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ВИМІРУ НАСИЛЬСТВА У МОРАЛЬНО- ОРІЄНТОВАНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Систематизовано теоретико-методологічні підходи до наукової концептуалізації проблеми морального виміру політики. На основі методологічної несуперечливості тверджень та процедури верифікації з використанням технік конкретно-історичного підходу (case studies) виявлено межі та умови імперативності етичного виміру політичного насильства та з'ясовано роль насильства в утвердженні морально-орієнтованого політичного дискурсу.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Намагання втілити в життя проект «моральної політики» парадоксальні вже тому, що їхнім неминучим наслідком є цілковита нівеляція політичного. Більше того, такий проект є абсолютно нежиттєздатним, оскільки не може з позиції морального консенсусу вирішувати в суспільстві

конфлікти інтересів, ціннісних орієнтацій, життєвих установок тощо, які завжди виникають у «суспільному гуртожитку». Ідеться про те, що моральний консенсус, який виявляється в діяльності, вмотивованій відповідно до виконання морального обов'язку та прагнення до щастя якнайбільшої кількості людей, втрачає змістове наповнення, якщо виникає розбіжність у розумінні суті «морального обов'язку» та природи шуканого «щастя». Причому, що з більшою моральною непримиренністю ми готові втілювати в життя наше розуміння обов'язку і щастя, то більш непримиренним та невирішуваним буде протистояння з тим, хто має відмінні від наших переконання про той же обов'язок і щастя. У контексті сказаного слушним буде висновок дослідників творчої спадщини та практичної діяльності Ганді про те, що ідея ненасильства могла бути ефективною лише у випадку, якщо застосовувати її проти опонента-егоїста, у якого не сформоване або щиро зігнороване поняття морального обов'язку. Якщо ж опонент – «людина принципу» з усвідомленим відчуттям обов'язку, але змістово іншого, ніж у Ганді, то їхній конфлікт був невирішуваним саме через вірність обох етиці обов'язку. Цим можна пояснити ефективність гандистської стратегії у застосуванні проти англійської колоніальної адміністрації і цілковите її ж фіаско у застосуванні проти мусульман Індії (як відомо, країну було розділено, що Ганді вважав своєю най-більшою невдачею й особистою трагедією) [10, с. 150].

Для тих, хто вирішує заподіяти зло в ім'я добра, важливо оцінити і зрозуміти зло як таке. Постають запитання: Як визначити допустиму й необхідну міру зла? Як дізнатися, що саме вона приведе до добра і не обернеться примноженням зла, коли немає гегелівських гарантій встановлення «загальної самосвідомості»? Як нейтралізувати зворотню дію зла на тих, хто наважується на нього заради добра? Що дозволяє взяти собі право творити зло, коли – за Шміттом – «зупиняється дія всього наявного порядку», анонімно й «об'єктивно» перетворює це право на посадові функції свого «персоналу», і що потім повинно спонукати – своєчасно! – відмовитися від цього права, щоб не творити нового безправ'я? Нарешті, як спокутувати скоєне, нехай заради добрих цілей, зло, бо, якщо ми залишаємося на позиції моралі і не беремо індульгенції гегелівської «моральності», навіть досягнуті цілі не можуть замінити особистої спокути й очищення від зла? Це і є ті запитання, які роблять насильство не просто однією з важливих тем теорії політичної моралі, а ключовою проблемою – адже те чи інше її рішення є, по суті, винесенням вироку щодо того, бути чи не бути політичній моралі як такій.

Методи дослідження цілком підпорядковані розв'язанню центральної проблеми наукової статті та визначені метою наукового дослідження.

Основою методології дослідження є комплексна єдність системно-і структурно-функціонального методів, порівняльного аналізу й нормативно-ціннісного підходу, а також методик і технік конкретно-історичного підходу (case studies) та концепт аналізу.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Стосовно питання про стан розробленості згаданої проблематики зауважимо, що останніми десятиріччями сформувались тенденції в науковому осмисленні морального виміру політики. Це: 1. Рецепція веберівських постулатів про вплив моральних і духовних чинників на суспільно-політичний та економічний розвиток. Наприклад, у межах такого наукового напрямку, як нормативізм, основну увагу приділяють аналізу політичних ідеалів і виявленню засобів, котрі допомагають забезпечити «найкраще врядування» й досягнути оптимальної організації суспільства (Д. Мак-Клелланд, Р. Патнем, Дж. Коулмен, Ф. Фукуяма та ін.).

2. Сучасні дослідники процесів демократизації (С. Хантінгтон, Г. О'Доннелл, Б. Сутор, Е. Кінг, Дж. Алстон, Р. Томас) акцентують головно на ролі інститутів у забезпеченні «доброго врядування», при цьому самі інститути тлумачать радше як сукупність норм, аніж як власне кібернетичні, управлінські структури.

3. Паралельно з появою концепцій політичного розвитку, котрі віддавали перевагу його ендегенним (моральним, духовним, психологічним) чинникам, на Заході відбувається інституціоналізація наукових шкіл та центрів, що досліджують моральні уявлення і думки окремих груп і членів суспільства, прогнозують шляхи й тенденції розвитку сучасної моралі, виробляють рекомендації для практичної політики, завдяки чому розпочався процес імплементації теоретичних постулатів у реальній політиці (Нью-Йоркський університет (Д. Янkelович), університет Коннектикуту (Д. Ледд), Іллінойський технологічний університет і Центр із вивчення професійної етики, який діє при ньому, Кембриджський центр із вивчення етики бізнесу і суспільного сектору, Інститут прикладної етики в м. Тюмень Російської Федерації (В. Бакштановський, М. Карнаухов, Ю. Согомонов) та ін.

4. Здійснюються спроби побудувати універсалістські моделі морально-етичного виміру політики з вираженим домінуванням одного сегмента, здебільшого технократичного змісту, що заміщує собою традиційний нормативно-ціннісний підхід (Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, Г. Колодко).

5. Попри великий інтерес вітчизняного суспільствознавства до моральних детермінант процесів політичного розвитку, українські вчені, на відміну від західних колег, здебільшого обмежують свої пошуки філософським рівнем наукової рефлексії. Так, до проблем обґрунтування етичних норм і цінностей, співвідношення духовних та життєвих настанов неодноразово зверталися співробітники Інституту філософії НАН України ім. Г. Сковороди (Т. Аболіна, А. Єрмоленко, В. Малахов та ін.).

Однак, хоч і спостерігаємо значний інтерес науковців до проблем морального виміру політики, складна діалектика взаємодії політики й моралі як понять, категоризованих у науковому дискурсі та явищ політичної практики, через постійну актуалізацію в умовах різних історико-культурних і наукових дискурсів «обросла» низкою відмінних інтерпретацій. Глумачення ж цієї проблеми інколи настільки різняться, що, оперуючи одними і тими самими словами, фахові дискусанти деколи не можуть порозумітися. Тому вважаємо за доцільне бодай частково впорядкувати згадувану проблему.

Отже, **мета наукової роботи** – з'ясувати межі та умови імперативності етичного виміру політичного насильства та виявити роль феномену насильства в утвердженні морально-орієнтованого політичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складність та draжливість питання моральної регуляції насильства спричиняє спокусу вдатись до простих, утім і, у певному розумінні, парадоксальних рішень. Найпростіше з них – цілковита, категорична відмова від будь-якого насильства взагалі. Таку позицію можна розвинути в термінах так званої філософії (а в окремих випадках – ідеології) ненасильства та навіть знайти окремі історичні приклади більше чи менше успішних спроб її впровадження в життя, зокрема, Лао Цзи, Генрі Торо, Лев Толстой, Махатма Ганді, Мартін Лютер Кінг тощо. Але таке відверто спрощене трактування проблеми насильства свідчить лише про цілковите нерозуміння етичного парадоксу морально орієнтованої політики, або відверте ігнорування проблеми, яке видається за перемогу, хоч і призводить до неминучої поразки! Адже, відмовитися від насильства у боротьбі проти несвободи, поневолення без гарантій того, що така відмова є достатньо ефективним знаряддям викоренення насильства у всіх його нині існуючих проявах, проявах «звичних», а тому на переконання багатьох – «нормальних», є або аполітичним моралізаторством, або аморальною співучастю з антигуманним режимом.

Утім, ми не адресуємо цей закид жодному зі сподвижників чи-то ідеологів політики ненасильства, оскільки суть, наприклад, ган-

дистського вчення про сатяграху (можливий переклад – «твердість в істині») у тому, що ненасильство є силою, здатною подолати силу зброї й будь-яких інших фізичних репресій. Однак, Ганді неодноразово підкреслював, що: «Ненасильство, по суті, є зброєю сильного. У слабких руках – перед лицем озброєного лиходія – ненасильство є лише боягузством» [3, с. 506]. Сила Ганді (зрештою не лише його, а й інших, до прикладу, Гавела з його «силою безсильних») у розумінні ненасильства як зброї, як способу боротьби, на противагу до тих, хто пасуючи перед власними страхами та неміччю, трактують ненасильство як відступ та відмову від протистояння.

Але, в контексті написаного, закономірно постає питання: якщо ненасильство є знаряддям боротьби, формою вияву сили й таке інше, то в чому ж тоді виявляється його «ненасильність»? Адже і зброя, і сила діють насильно: зброя вражає, а сила гвалтує. Згадаймо ситуацію в Індії, коли Магатма Ганді ініціював бойкот англійського текстилю. Цей ненасильницький бойкот дуже боляче тоді вдарив по виробникам, причому не тільки фабрикантам, а й робочим. Звісно, Ганді усвідомлював завдану шкоду: громадянська непокоря підірвала основи британського управління Індією. Тож слушно зауважує Рейнгольд Нібур, аналізуючи гандістське ненасильство, що «соціальні наслідки, до яких воно приводить, мало чим відрізняється від тих, які настають у випадку дії насильства. Ненасильство справді примушує і руйнує» [12, р. 241].

Постає запитання: чи означає це, що нам не вдалося подолати розглянутий парадокс політичної моралі, оскільки політично дієве ненасильство є насильством, щоправда, здійснюється за допомогою «інших засобів»? Загалом, мабуть, так, але доречним при цьому є вагоме уточнення: вони істотно різняться між собою. Ідеться про величезну розбіжність між знищенням противника і його переконанням або «перевихованням», на що, так би мовити, робить ставку «насильницьке ненасильство». І річ не в тому, що противник має шанс вчинити моральну дію, щобільше, його підштовхують до цього. Відмінність полягає в тому, що зворотна дія «насильницького ненасильства» на його суб'єктів-практиків радше морально підвищує їх, ніж деструктивно впливає на них.

Однак в тому й справа, що переваги «ненасильницького насильства» над грубим насильством лише ситуативні, а не властиві йому загалом. Насамперед супротивник має бути піддатливий перевихованню, якщо не в ім'я вищості моральної «істини», то заради тих матеріальних інтересів, які можуть сприяти вибору «істинного шляху» (таким, скажімо, був комерційний інтерес англійців до Індії). Виникає

логічне запитання: а як бути, коли супротивник непроникний для світла «істини», так само, як і невразливий з боку своїх пріоритетних інтересів? На початку Другої світової війни згадуваний уже Магатма Ганді запропонував своєрідний метод боротьби з Гітлером: відмовитися захищати свободу силою зброї і в такий спосіб підвищити моральний рівень підкореної Європи (мабуть, «насильницьке ненасильство» все-таки має зворотню негативну дію на своїх суб'єктів, бодай у вигляді появи в них місіонерських претензій). Знадобилося лише два роки, щоб більш чітко зрозуміти ситуативну зумовленість політики ненасильства. У зверненні «Всім японцям» Ганді не без гіркоти писав: «Надій на те, що ви відгукнетесь на мою відозву, у мене набагато менше, ніж на відгук з Британії. Я знаю, що британці не позбавлені почуття справедливості...» [3, с. 512, 517].

Та хай там що, а головне обмеження щодо політики ненасильства виходить зі сторони пригнобленого, а не гнобителя. Ідеться про неготовність пригнобленого не тільки до насильницького (в сенсі «насильницького ненасильства») опору, а до визвольної дії як такої.

Означений (доречно сказати – удаваний) парадокс часто інтерпретують як проблему «щасливого раба», або, як свого часу висловився Герберт Маркузе, «раба, який не усвідомлює, що він – раб» [11, р. 137]. Морально орієнтована політика як визвольний проект і справді стикається тут з невіршуваними суперечностями: в ім'я кого, від імені кого, у чийх інтересах і хто може здійснювати таку політику? За таких умов моральна особистість, що усвідомлює – на відміну від раба – мерзенність його рабства і вирішує боротися з ним, хоч-не-хоч займає «позицію вічності»: вона повинна відкрити ті стандарти свободи і людського щастя, які дозволяють кваліфікувати громадське становище як рабське, але яких немає у свідомості й культурі конкретної епохи (ні в рабів, ні в панів). Саме вони – обґрунтування її боротьби.

Водночас Г. Маркузе заперечує зв'язок визначених ним же стандартів з «позицією вічності» і наполягає на їхній історичності, мовляв, вони відповідають майбутньому стану суспільства, просування до якого наразі блокує нинішнє рабство. По суті, така квазіісторичність нічим не відрізняється від «погляду вічності». Маркузе знає, що трапиться в майбутньому, незалежно від того, що принесе практика сьогодення (строго кажучи, передбачуване ним майбутнє може настати лише всупереч практиці сьогодення – як її повне заперечення). Таке незалежне від практики знання історії можливе лише з позиції «вічності», це – провіденційне знання «плану історії».

У розглядуваній ситуації моральний революціонер протистоїть і «щасливим» (або несвідомим) рабам, і панам. Його самотність (самот-

ність його групи) обов'язково виражається в терорі – індивідуальному проти панів, як, наприклад, у російських народовольців і есерів, оскільки вони були «опозицією», або в тотальному, як у якобінців, оскільки вони були «урядом». Тож терор є необхідним виявом «чистого» морального розуму в політиці (який на відміну від морально-політичного розуму завжди представляє чинись історико-політичну перспективу звільнення), оскільки це єдиний зв'язок цього розуму з дійсністю. П. Ткачов слушно наголошував, що сенс терору – не стільки в тому, щоб «дезорганізувати» поліцейську державу, скільки в тому, щоб завдяки такій «дезорганізації» «морально переродити холопівірнопідданого в людину-громадянина» [7]. Така революція нікого не звільняє, а лише прагне створити того, чийм звільненням вона могла б бути або вважатися. Саме в цьому, а не в смертях, до яких призводить революція, полягає її фундаментальна аморальність.

Парадокс «щасливого», або несвідомого, раба – сфальшована проблема. Рабство – це етико-політична, а не природно-наукова категорія. Її зміст – це не лише залежність однієї істоти від іншої, яка сама собою є природним явищем, що не допускає моральних оцінок. Так, Фірс з чеховського «Вишневого саду», який сумує з приводу скасування кріпацтва, – не раб, а «молодший» член розбитої «сім'ї», який був відданим і служив їй. Свого часу Аристотель соціологічно і психологічно мав слушність, говорячи про «природне рабство», воно справді перебувало поза сферою відносин людей, оскільки остання визначається здатністю людей до вільного самовизначення («автономії»).

Цю здатність, звісно, можна пригнічувати – тоді слушно говорити про рабів у звичному розумінні слова. Як зауважує Гегель, така здатність виробляється в процесі історичного розвитку і коли її немає, то й рабів нема, а є ще або вже нерозумні люди. Стосовно них рабство не є «абсолютною несправедливістю» [4, с. 246]. Несправедливістю, скажімо, для Фірса, буде скасування рабства. Рабство тому і є етико-політичною категорією, що до його змісту входить і, по суті, визначає його (крайне) придушення волі, а не просто тяжка праця, побої тощо. Рабство може існувати і без тяжкої праці та побоїв, зрештою, як і вони можуть мати місце, не створюючи стану рабства (до прикладу, є секти, в яких це – норма і добровільний вибір). Фальш проблеми «щасливого», або несвідомого, раба [5] в тому, що несвідома, або «щаслива», залежність не є рабством, від якого потрібно звільняти, а рабство як придушення волі і випробовуваної потреби у самовизначенні не може бути несвідомим, «щасливим».

У чому ж тоді полягає справжнє обмеження політики ненасильства з боку пригнобленого? Звернімося до міркувань Франца Фанона.

Раб може усвідомлювати своє рабство як нестачу – чи то матеріальну, що породжує заздрість до добробуту пана, чи то духовну, яка викликана нехтуванням рідної культури, а відтак перетворюється на ненависть до «цивілізаторського» насильства пана. Заздрість і ненависть у грубих формах – дві великі сили протесту фанонівського «тубільця» проти маніхейського світу колоніалізму, який втілює радше аристотелівську, ніж гегелівську, модель відносин раба і пана. Щоправда, з тією поправкою, що ці відносини цілком позбавлені аристотелівської «природності». Вони – плід і втілення насильства, яке створило «тубільця» таким, як він є (білий «поселенець створив тубільця», говорить Фанон), у всій його суперечливості, з його заздрістю, ненавистю, комплексом неповноцінності і навіть регресивною й ескапістським прихильністю до свого (заново винайденого) «світу традицій» [8, р. 28 – 32].

Першою і необхідною умовою боротьби за визволення є саме усвідомлення рабства як нестачі. Та чи достатньо її для звільнення в його моральному значенні, а не лише для того, щоб «зайняти місце поселенця» [8, р. 41], тобто щоб оволодіти плодами й інструментами здійснення тих насильств і злочинів, які конституують саме це «місце». У західній політичній традиції класичним уявленням такої логіки боротьби пригноблених низів є знаменита промова вождя чомпи з «Історії Флоренції» Макіавеллі. Її ядро – заклик посісти місце багатих, «так піднятися над ними, щоб вони боялися нас ще більше, ніж ми їх». Оскільки багатство набуто несправедливо, то і забирати його потрібно несправедливо. Бунтарі повинні звільнитися від каяття, сорому й совісті і в цьому уподібнитися багатим, бо тільки за такої умови можна заволодіти й насолоджуватися багатствами. Бунт – у своїх методах та очікуваних результатах – є, отже, універсалізацією і, так би мовити, усупільненням аморальності, яка раніше була надбанням тих, в руках котрих була влада і багатство. Не дивно, що, за визнанням самого вождя чомпи, «все місто палає до нас гнівом» і повстання провалюється [6, с. 119-121]. Тут і розгортається головна драма звільнення. Біля джерел революції – той (раб), хто здатний її розпочати як заперечення, але хто (в ролі морального й історичного суб'єкта) не здатен її завершити як твердження. Однак іншого рушія революції немає. Звідси головне запитання: як можна домогтися морального перетворення раба, не здатного спочатку до жодної дії, окрім просякнутого заздрістю і ненавистю насильства?

У ситуації, яку описує Фанон, про стратегії ненасильства не можна вести мову вже тому, що сам початок її здійснення припускає наявність високоморальних особистостей, так би мовити, в готовому вигляді.

Як відзначає Ганді у своїй програмній книзі «Хінд сварадж», «ті, хто хочуть стати учасниками ненасильницького опору на службі [своїй] країні, повинні ретельно дотримуватися цнотливості, прийняти бідність, слідувати істині і культивувати безстрашність» [9, р. 96]. Ненасильство неможливе без віри, і люди, перш ніж вести політику ненасильства, мають пройти етап перевиховання, яке зміцнює їхню віру. Однак що робити, коли колоніальний маніхейський світ, як його описав Фанон, може лише розбещувати й озлобляти, а не зміцнювати у вірі і моралі? Якщо в ньому немає звідки взяти морально досконалих людей? У такому разі тільки насильство може їх перевиховати, бути тією силою, що дозволяє «людині відновити себе» [13, р. 18].

У Фанона і Сартра насильство виступає, по суті, таким же універсальним методом звільнення, як ненасильство у Ганді. Політична мораль знову втрачає контекст, ситуативну зумовленість і тим самим зраджує самій собі, вдаючись до мови «принципів» і своєрідних «імперативів», властивих «приватній моралі».

У комуністичній Чехословаччині Гавела також немає готових моральних суб'єктів звільнення. Є лише «деморалізовані» люди, причому не стільки через страх перед «системою», скільки завдяки співучасті у її відтворенні – через радості скромного (за західними мірками), але гарантованого споживання, через прийняття дуже зручної офіційної ідеології, яка виправдовує їхню політичну і моральну нікчемність. Є лише хтось, навіть менш придатний для моральної визвольної дії, ніж фанонівський заздрісний і озлоблений «тубілець», а саме – обиватель як «жертва й опора системи», в чому й полягає суть проблеми [2, с. 19, 38]. Та попри все Гавел рішуче вибирає шлях ненасильства, того, що він називає «аполітичною політикою» й «екзистенціальною революцією». Їх життєвість і дієвість – проти потоку скептицизму в політичній науці експертів з комунізму – засвідчила осінь 1989 р. Хоч і її, так би мовити, плоди виявилися значно меншими від тих очікувань, які на неї покладали, маємо на увазі очікування щодо «відновлення» людини.

Метою порівняння концепцій і стратегій Фанона і Гавела є не вибір «кращого» з них, а бажання з'ясувати їх контекстуальну зумовленість, що ще раз свідчить про ситуативність політичної моралі. Важливість цієї обставини виражається в тому, що політична мораль – на відміну від «приватної» – не може виносити апріорних рішень щодо розглянутих нею предметів, не може навіть визначати свої категорії (може хіба абстрактно і беззмістовно фіксувати їх як терміни). Наприклад, неможливо змістовно і в загальному огляді визначити насильство, не розкривши того історичного і культурного змісту волі (конкретних

суб'єктів), примус якої є насильством (але яке може не бути насильством щодо якоїсь змістовно іншої волі).

Висновки. Політична мораль, яка є результатом накладання політики та моралі існує в стратегіях суспільно-значимих дій учасників політики (не лише політичних діячів, але й залучених у політичний процес громадян), а не лише в оцінках самих по собі, що ніби відображають позицію вічної істини.

Однак, при цьому важливо розрізняти стратегії політичної моралі з аморальними стратегіями. Стратегіями політичної моралі не можна вважати ті з них, які, по-перше, не приводять до морального «відновлення» пригнобленого; по-друге, сприйнятого не як «регулятивна ідея», а як практика «тут і зараз»; по-третє, до перетворення гнобителя (нехай навіть і через його політичну поразку) на рівноправного члена спільноти (через звільнення). Наголосимо, що такими їх роблять саме практичні результати дій, а не «інтенції» чи мотиви і цілі їхніх виконавців. Політична мораль не може бути «деонтологічною», це завжди мораль реальних наслідків. Однією з головних функцій моралі у політиці є мобілізувати людей на боротьбу, уможливаючи досягнення більшого, ніж слід очікувати за умови обстоювання кон'юнктурних «приватних інтересів». Це відбувається шляхом створення утопії, яка у той чи інший спосіб втілює класичну тріаду французької революції – «свобода – рівність – братерство». Практичний смисл такої утопії в тому, щоби вибудовувати моральномісткі стратегії і рефлексивно контролювати їх здійснення, тобто, політичною функцією моралі є й спонукати «долати горизонт», адже, зауважив Макс Вебер, «можливого не можна було б досягти, якби у світі повсякчас не тягнулися до неможливого» [1, с. 34].

Відсутність у політичної моралі незмінних, придатних для всіх випадків життя рецептів «досягнення блага» перетворює здоровий глузд та обережність на єдино можливий механізм запобігання деградації моралі в аморальний «моральний фанатизм». Основу такого здорового глузду можна висловити словами Рейнгольнда Нібура сказаними про участь моралі в політиці: «Моральний розум повинен навчитися робити примус своїм союзником, але уникаючи ризику піррової перемоги, у випадку котрої союзник привласнює її собі та ліквідує її» [12, р. 238].

Бібліографічний список

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Избр. произведения. – М. : Прогресс, 1990. – 706 с.
2. Гавел В. Сила бессильных. / В. Гавел. – Минск : Полифакт, 1991. – 128 с.

3. Ганди М.К. Моя жизнь. / Махатма Ганди. – М. : Наука, 1969. – 706 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук / Г.В. Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т. 3. – 471 с.
5. Уолшер М. Компания критиков / М. Уолшер. – М. : Дом интеллектуальной книги, 1999. – 258 с.
6. Макиавеллі Н. Історія Флоренції / Ніколо Макиавеллі. – М. : Наука, 1987. – 447 с.
7. Ткачев П. Н. (Графх). Терроризм как единственное средство нравственного и общественного возрождения России / П. Н. Ткачев (Графх) // Революционный радикализм в России: век двенадцатый. – М. : Археографический центр, 1997. – С. 438.
8. Fanon F. The Wretched of the Earth. Harmondsworth / F. Fanon. – L. : Penguin Books, 1970. – 157 с.
9. Gandhi M. K. Hind Swaraj and Other Writings / ed. A. J. Parel. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1998. – P. 223
10. Kligaard R.E. Gardhi's Non-Violence as a Tactic / R.E. Kligaard // Journal of Peace Researche (Oslo). – 1971. – № 2. – P. 143-153.
11. Marcuse H. Ethics and Revolution / H. Marcuse // Ethics and Society: Original Essays on Contemporary Moral Problems / ed. R. de George. – Garden City (N. Y.) : Doubleday, 1996. – P. 340.
12. Niebuhr R. Moral Man and Immoral Society / R. Niebuhr. – N. Y. : Charles Scribner's Sons, 1960. – P. 270
13. Sartre J.-P. Preface // F. Fanon. The Wretched of the Earth. – Harmondsworth : Penquin Books, 1970. – P. 230.

Систематизированы теоретико-методологические подходы к научной концептуализации проблемы нравственного измерения политики. На основе методологической согласованности положений и процедуры верификации с использованием техник конкретно-исторического подхода (case studies) выявлено пределы и условия императивности этического измерения политического насилия и определена роль насилия в утверждении морально ориентированного политического дискурса.

Systematized theoretical and methodological approaches to the scientific conceptualization of the problem of the moral dimension of politics. On the basis of the methodological consistency of the provisions and procedures of verification techniques using concrete historical approach (case studies) revealed the limits and conditions of the imperative ethical dimension of political violence and the role of violence in the approval of morally oriented political discourse.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2013

Полухіна А. В., НУ «ОЮА»

КРИТЕРІЇ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ

В статті наведена характеристика основних типів ненасильницьких дій (пацифізм, моральний опір, пасивний опір, активне примирення, ненасильницька революція, селективне насильство та ін.) та визначено основні критерії їх типологізації.

Сьогодні в політичній науці все ще є актуальною проблема визначення змісту поняття «ненасильство» та виокремлення його типів. Існує підхід, відповідно до якого ненасильство не має ніяких підвидів. Водночас у суспільно-політичній практиці досить часто пригадуються у вигляді окремих типів ненасильства пацифізм, ненасильницький спротив, пасивний спротив і т. п. Отже, виникає проблема з'ясування відмінностей між різними типами ненасильства.

Мета статті полягає в наступному: 1) охарактеризувати основні типи ненасильницьких дій, які виокремлюються дослідниками; 2) визначити основні критерії, за якими має здійснюватись віднесення до типів різних ненасильницьких дій.

Розглянемо такий вид ненасильства як пацифізм. Варто відзначити, що в зарубіжній теорії вирізняють такі види пацифізму як:

- релігійний;
- нерелігійний.

В залежності від відповіді на військову службу пацифізм поділяють на:

1) пацифісти, які вірять у громадянську непокору та право відмовлятися співпрацювати з адміністративними органами для призову на військову службу, щоб отримати звільнення від військової служби, де закон допускає таке звільнення;

2) тих, хто відмовляється вступати у збройні сили (навіть як некомбатанти), але готові співпрацювати з призовною системою для отримання звільнення від військового обов'язку і готові пройти альтернативну роботу, де допустима така можливість;

3) ті, хто відмовляються служити в армії, але готові виконати нестройові (наприклад, у складі Червоного хреста) обов'язки у збройних силах [3]

До пацифістів також відносять М. Ганді, який виділив окремий тип ненасильства – сатьяграха. Сатьяграха (точність в істині) – це мирне повстання, непримиренна боротьба без злоби і пострілів, в якій у лю-

дей немає іншої зброї, крім власного життя, і яку люди ведуть тому, що не можуть вчинити інакше [2].

Основна ідея сатьяграхи полягає в прагненні впливати на розсудливість і совість супротивника через:

- відмову від насильства;
- готовність переносити біль і страждання.

Метою сатьяграхи є перетворення суперника в союзника та друга. Вважається, що звертання до совісті ефективніше, ніж погрози та насильство. Згідно з теорією Ганді, насильство рано чи пізно призводить до збільшення насильства, ненасильство ж перериває спіраль зла й уможливає перетворення ворога в однодумця. Ганді розглядав сатьяграху не як зброю слабких, а навпроти, як зброю найсильніших духом.

Малфорд Сіблі, у свою чергу, визначив такі три типи ненасильства – «сатьяграха», християнський пацифізм, революційний пацифізм» [4].

Т. Паулін виділив наступну типологію ненасильства, взявши за критерій типологізації насильство в поєднанні з ненавистю з одного боку, та застосування любові та доброї волі – з іншого, і проміжковою ланкою виділив наступні 6 видів ненасильства:

1) ненасильство без ненависті; 2) відмова від насильства через необхідність, а не принцип; 3) ненасильницький примус; 4) сатьяграха і ненасильницька пряма дія; 5) непротивлення; 6) акт доброї волі та примирення [цит. за: 3].

Отже, на думку Дж. Шарпа термін «пацифізм» означає «систему вірувань тих осіб і груп, які, як мінімум, відмовитися від участі у всіх міжнародних і громадянських війнах або насильницьких революціях і базуючи цю відмову з моральних, етичних чи релігійних переконань» [3].

Тепер звернемося до характеристики такого типу ненасильства як – ненасильницький опір та пряма дія.

Вказаний тип проявляється в «1) бездіяльності, тобто особи відмовляються здійснювати дії, які вони як правило, виконують і, як очікується звичаєм для виконання, або цього вимагає закон або постанова для виконання або 2) вчинення дій, тобто, вони наполягають на виконанні дій, які вони зазвичай не виконують, не очікується звичаєм для виконання, або заборонено законом або постановою від виконання» [2].

На відміну від пацифізму, при застосуванні такого типу ненасильства як правило особи діють, порушуючи закон, з метою кардинальних змін в політиці, суспільстві та не взаємодіють з державними органами.

Непротивлення відкидає всі види фізичного насильства (індивідуальне, державне, міжнародне). Як правило сюди відносять так звані секти, що відмовляються здійснювати будь-які дії, що суперечать їхнім релігійним переконанням та обов'язком перед Богом, навіть із застосуванням ненасильства [3].

Активне примирення – як вид ненасильства, розглядають як використання активної доброї волі та примирення. Як приклад сюди ми можемо віднести квакерів, вони намагались більш «тихими» методами вирішувати конфліктні ситуації, зокрема вони воліли використовувати такі методи як особисті уявлення, листи, приватні депутації, однак виступали за такі методи ненасильницької боротьби як страйки, бойкоту, також заперечували використання ненасильницького примусу.

Моральний опір як вид ненасильства. В основі даного виду покладена індивідуальна моральна відповідальність, що включає в себе «особисту відмову осіб на участь у злі, таких як війна, рабство. Акцентували свою діяльність за допомогою освіти, переконання і особистого прикладу». На думку Дж. Шарпа «в західному суспільстві ті, хто вірять в «моральний опір», як правило, підтримують поступові соціальні реформи за допомогою таких методів, як законодавство, просвітництво, і зусилля впливати на державних чиновників» [3].

Головною особливістю «селективного ненасильства» як виду ненасильницької боротьби є відмова від участі в насильницьких конфліктах, як правило, в міжнародних війнах.

Крім того, на думку Дж. Шарпа в категорії «селективного ненасильства» ряд осіб, чий заперечення проти участі у сучасних війнах не є по суті заперечення проти насильства як такого, а скоріше до авторитаризму в уряді, установах і навіть приватних осіб [3].

Пасивний опір є способом ведення конфліктів та досягнення або зміна соціальних, економічних чи політичних змін. Мета полягає в тому, щоб переслідувати противника без застосування фізичного насильства і змусити його зробити необхідні вчинки. Пасивний опір може бути використаний як доповнення до фізичного насильства, а підготовка до нього, після його невдалого використання, або в якості повноцінної заміни фізичного насильства. «Пасивне опір» означає дії, що, в першу чергу, не з власної ініціативи, мотивовані, або направлені, але, замість цього, в основному реакція на ініціативу суперника.

«Мирний опір» це перш за все спосіб ведення конфліктів та досягнення або зрив соціальних, політичних чи економічних змін. На відміну від пасивного опору, є в ній порівняно широке визнання ненасильницькі методи як внутрішньо краще насильства, і що вони є методи, які будуть використовуватися в боротьбі. Багато, більшість

або навіть всі з учасників «мирного опору» може приєднатися до тимчасових ненасильницьких дисциплін тільки для конкретної боротьби. Ненасильницькі методи опору можна розглядати як більш імовірно, для досягнення бажаних результатів, ніж 1) насильницький опір, 2) залежність від створеного державної процедури, або 3) словесне переконання. Але, незважаючи на ці міркування, віра у відносну моральну перевагу ненасильницьких методів, ніж насильницьких методів широко, а часом і глибоко проникає в русі опору. Невелика зміна в тому, що використання ненасильницьких методів спротиву можна розглядати як принципово більш «демократичний», ніж будь-який насильницький опір або пасивне прийняття того, що розглядається як соціальне зло, тому ненасильницькими методами, можна також отримати ауру «правильності» на цій підставі.

Поширена думка серед учасників опору у відносній моральній перевазі ненасильницьких методів може мати кілька причин. Там, де є помітні лідерство в русі, така віра може виникнути, тому що 1) важливим розділом керівництва може бути пацифістом, тобто вірить в ненасильство як моральний принцип, 2) хоча жоден з них, можливо, бути пацифістами, деякі або всі з них можуть вважати, що ненасильницькі методи морально значно перевершують насильницькі методи і що насильство має використовуватися тільки в самих екстремальних умовах (не можуть виникнути в ході боротьби), або 3) обидва переконані пацифісти та особи, вірячи у відносну моральну перевагу ненасильницьких методів може бути одним з лідерів.

Два інші фактори можуть діяти, незалежно від того, існує чи ні помітне керівництво. До них відносяться: (4) в числі супротивників достатня кількість пацифістів, щоб вони через номери або невідповідний вплив на «колір» боротьбу і допомагають підтримувати його на ненасильницькій основі навіть в умовах гострої провокації і 5) опір, можливо, відштовхує попередній досвід крайнього соціального насильства, що сповнені рішучості провести цю боротьбу без насильства.

Розглядаючи «мирний опір», слід відзначити, що даний вид більш активний, ніж «пасивний опір». Мирний рух опору спрямований на зміну установок і цінностей, а також політики.

Кращий приклад мирного опору є рух у Монтгомері, причиною чого була відмова чорношкірої жінки Рози Паркс пересісти на задне сидіння міського автобуса і вступити місце білій жінці, за що була заарештована. Негритянське населення Монтгомері відреагувало на це бойкотом автобусів, який тривав цілий рік. Кінг як президент Асоціації розвитку Монтгомері був серед керівників бойкоту.

У 1956 Верховний суд США в ході спеціального розгляду у зв'язку з актами насильства виніс рішення про незаконність сегрегації в громадському транспорті.

Завдяки цій перемозі М. Л. Кінг став широко відомий як борець за громадянські права чорного населення. У січні 1957 він взяв участь у створенні негритянської організації «Південна конференція християнського керівництва», метою якої була координація зусиль правозахисних організацій. У 1960 він переїхав до Атланти і повністю присвятив себе роботі в Конференції. У 1960 і 1961 Кінг брав участь у демонстраціях сидячих і «Маршу свободи». Беручи участь в рухах протесту на півдні, Кінг часто піддавався арештам, за ним шпигували ФБР. У 1963 він написав знаменитий Лист з Бірмінгемської в'язниці, в якому закликав священнослужителів підтримати боротьбу за рівні права всіх громадян [2].

Ненасильницька пряма дія – спосіб отримання або здійснення соціальних, економічних чи політичних змін прямого ненасильницького втручання, спрямованого на створення нових моделей або політики чи порушення установою нових моделей або політики розглядаються як небажані чи зло. Пряма дія може займатись розслідуванням фактів, вести переговори з посадовими особами, переговори, публічні заклики та розповсюдження інформації про скаргу.

Ненасильницька революція є найостаннішим типом загального ненасильства. На думку Дж. Шарпа «ненасильницькі революціонери» вважають, що основні соціальні проблеми сучасного світу мають свої витоки в корінні індивідуального та соціального життя і тому можуть бути вирішені тільки основні, або революційні, зміни особистості і суспільства.

Ненасильницька революційна програма: 1) поліпшення життя осіб, 2) отримання прийняття таких цінностей, як ненасильство, рівність, співпраця, справедливість і свободи в якості визначального значення для суспільства в цілому, 3) створення більш рівного, децентралізованого і лібертаріанського соціального порядку, і 4) боротьба, що вважається соціальним злом шляхом ненасильницького опору і прямої дії. Одна з основних цілей ненасильницької революції є використання ненасильницьких, кооперативних, зрівняльних відносини для таких аспектів насильства як експлуатації, гноблення і війни. Ненасильницька революція повинна бути проведена в значній мірі (на думку деяких) або повністю (на думку інших) без використання держави

Варто відзначити, що неповний характер ідеології та програми ненасильницької революції є одним з факторів, які заважали поши-

ренню цього типу ненасильства, особливо на Заході, однак практика показує, що ненасильницькі революції заслуговують на виділення в окремий тип загального ненасильства.

Охарактеризувавши вище зазначені типи ненасильства, Дж. Шарп до пацифізму відносить - «непротивлення», «активне примирення», «моральний опір», «Сатьяграха», «ненасильницькі революції». Виходячи з ненасильницької поведінки як способу досягнення бажаних соціальних цілей, Дж. Шарп відносить наступні - «моральний опір», «пасивний опір», «мирний опір», «ненасильницький пряме дія», «Сатьяграха», «ненасильницькі революції». Так, таким чином, на думку автора «моральний опір», «мирний опір», «Сатьяграха» «ненасильницькі революції», передбачають неминушу цінність ненасильства і ненасильницької поведінки в якості методу [3].

Отже, проаналізувавши різні типи ненасильства, слід відзначити, що всі наведені типи входять в загальне ненасильство, і ненасильство значно ширше поняття від наведених вище понять. Основними критеріями для вищенаведеної типології виступають: співробітництво (неспівробітництво) з державними установами, відмова від фізичного насильства, мирний спосіб вирішення соціальних, політичних, економічних конфліктів і т. п.

Представляється перспективним подальше вивчення та визначення критеріїв типологізації ненасильницьких дій саме у політичній практиці, побудова вичерпного переліку цих типів при аналізі політичних процесів з урахуванням таких критеріїв як - політичний режим, рівень взаємодії держави та громадянського суспільства, за сучасними типами держав. Враховуючи сучасні транзитивні процеси у пострадянських країнах та з підвищенням такого феномену як демократизації - виділити окрему типологію ненасильницьких дій та набір різних типів ненасильства, з урахуванням особливостей сучасних трансформаційних процесів, зокрема в Україні.

Бібліографічний список

1. Мартін Лютер Кінг [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://2020.kiev.ua>
2. Сатьяграха - концепция ненасильственной борьбы [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.gandhi.ru/concept/concept_1.htm
3. Sharp G. The meanings of non-violence : a typology [Електронний ресурс] / G. Sharp. - Режим доступу : <http://www.jstor.org/discover/10.2307/172867?uid=3739232&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21101980237043>

4. Sibley M. Q. The political theories of modern pacifism : an analysis and criticism / M. Q. Sibley, T. Paullin. – Philadelphia : Pacifist Research Bureau, 1944. – 224 p.

В статтє приведена характеристика основних типів ненасильствених дійствий (пацифізм, моральне спротивлення, пасивне спротивлення, активне примирення, ненасильствена революція, селективне ненасиліє и др.) и определены основные критерии их типологизации.

The article is induced characteristics of the main types of non-violent actions (pacifism, moral resistance, passive resistance, active resistance, nonviolent revolution, selective non-violence, etc.), and the main criteria for their typology are determined.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2013

УДК 323.17

Демчук Д. В., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ОЦІНКА ПОЛІТИЧНОГО РИЗИКУ ПРИ ПРИЙНЯТТІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РІШЕННЯ

В даній публікації вивчаються актуальні питання щодо політичного ризику в економічній сфері життєдіяльності суспільства. Здійснюється аналіз сутності політичного ризику в аспекті інвестиційної діяльності, окреслюються та характеризуються фактори, які впливають на рівень політичного ризику в економічній системі, вивчаються моделі оцінки політичного ризику при прийнятті інвестиційного рішення.

Термін «політичний ризик» сьогодні застосовується багатьма як теоретиками так і практикам (політологами, соціологами, економістами), які досліджують або працюють в економічній сфері, займаються підприємницькою діяльністю тощо. Для України ця проблема є особливо гострою. Всім відомі той політичні стрес та нестабільність, які супроводжують політичний процес України в останні роки. І тому, у кожного, який має бажання розмістити свій капітал в Україні формується своє власне розуміння того, яким чином ця політична ситуація може відбитися на розвитку свого капіталу. І як результат - від того, як інвестор бачить політичну ситуацію залежить – чи буде він вкладати свій капітал в українську економічну систему чи ні. Бачення ситуації визначається досвідом його власної діяльності, а також відомими йому прецедентами, пов'язаними з іншими компаніями.

Наукових та практичних розвідок цього аспекту недостатньо, тому й виникає нагальна проблема звернутися до цього аспекту політичного ризику, тому, що саме недостатня теоретична та методологічна розробленість даної проблематики негативно впливає на ефективність прийнятих інвестиційних рішень на економічну систему України в цілому. Це означає, що існує об'єктивна необхідність у дослідженні політичних ризиків: створення методик їх відбору та оцінки, а також вироблення способів його обліку і зниження його рівня при здійсненні інвестиційної діяльності. Це забезпечує вимогу актуальності щодо наукових досліджень.

Серед праць в даному напрямку слід відмітити розробки В. В. Биченкова, який досліджує в своїх публікаціях методи та прикладні моделі аналізу політичних ризиків в економіці; М. В. Братерського, який вивчає співвідношення економічних інструментів з політичними ризиками; В. В. Вітлінського, який розглядає в своїх працях політичний ризик, валовий внутрішній продукт та зовнішній борг в їх сукупності; А. А. Горшкової, яка працює в напрямку дослідження політичного ризику та методів його оптимізації. В цілому, слід зазначити, що в останні роки активізувалися дослідження політичного ризику в аспекті його впливу на економічну та інвестиційну політику держави, що говорить і про актуальність тематики і про те, що й досі існує багато прогалин в цьому аспекті.

Метою даної статті є дослідження політичного ризику в процесі прийняття інвестиційного рішення. Для досягнення мети слід вирішити наступні завдання: визначити сутність політичного ризику в аспекті інвестиційної діяльності; окреслити фактори, як впливають на рівень політичного ризику в економічній системі; охарактеризувати моделі оцінки політичного ризику при прийнятті інвестиційного рішення.

Ключовим поняттям, необхідним для вивчення феномену політичного ризику, є поняття інтересу. Після того, як суб'єкт усвідомив наявність у себе яких-небудь інтересів, він починає діяти. Проте цьому процесу передують процес прийняття рішення, що включає в себе аналіз ситуації і вибір способу дії. На даному етапі і відбувається сприйняття ризику. Ризик для суб'єкта полягає в тому, що він, реалізуючи рішення, націлені на задоволення інтересів, може зіткнутися з певними перешкодами, здатними поставити під сумнів можливість реалізації рішення. Ці перешкоди стають джерелом ризику для даного індивіда. Саме те, які інтереси переслідують індивід, а також характер факторів, що впливають на його діяльність, метою якої є задоволення даних інтересів, і визначає характер ризиків, пов'язаних з їх просуванням. Тому, характер ризику визначається інтересами суб'єкта ризику [4, с. 39].

Про політичні ризики політичних суб'єктів має сенс говорити в контексті прогнозування дій того чи іншого політичного актора, тому, що у своїй поведінці політичні актори керуються не тільки поставленими перед ними формальними завданнями, а й завданням забезпечення власного політичного майбутнього, при тому, що завжди, в тій чи іншій мірі, існує загроза для якості політичного життя кожного конкретного політичного суб'єкта. Оцінка політичних ризиків для політичних суб'єктів забезпечує їх інформацією про додаткові стимули і фактори, що впливають на прийняті даними суб'єктами рішення.

В науці загальноприйнятим є визначення, що політичні ризики, це ймовірності небажаних наслідків можливих політичних та інших рішень, пов'язаних з політичними подіями, здатними завдати той чи інший збиток їх учасникам у реалізації їх інтересів. Однак, з точки зору сприйняття політичного ризику інвестором, ймовірність політичних змін, здатних негативно позначитися на діяльності компанії це не стільки сам ризик, скільки його джерело, в той час як ризик – це ситуативна характеристика діяльності в умовах невизначеності [3, с. 125].

Ризики виникають на стадії прийняття рішення. Якщо говорити про політичні ризики комерційних структур, то вони виникають в процесі прийняття інвестиційних рішень. Основною метою діяльності інвестора є отримання прибутку, однак, приймаючи інвестиційне рішення, менеджер компанії не може виходити тільки з принципів економічної раціональності, не дивлячись на те, що його завдання - прийняти оптимально ефективне рішення [9, с. 20]. Проблема полягає в тому, що ефективність інвестиційного рішення не забезпечується виключно економічною раціональністю завдяки політичним та соціальним факторам, що впливають на умови реалізації інвестиційного проекту.

При прийнятті інвестиційного рішення інвестору доводиться керуватися не тільки економічними і фінансовими показниками, а й враховувати фактори іншого роду, тому, що їх вплив може негативно позначитися на обов'язкових, для реалізації проекту, умовах. Велика частка в сукупності неекономічних чинників припадає на політичні чинники і ступінь їх впливу в цілому в залежності від рівня розгляду варіюється від країни, регіону, галузі та самого інвестора. Можливість впливу даних факторів на умови реалізації проекту означає для інвестора невизначеність умов у майбутньому, що сприймається як загроза для проекту або для бізнесу в цілому [7, с. 45]. Тобто, політичні чинники, такі як на макрорівні - війна, на мікрорівні - експропріація, на рівні фірми виникнення непереборного адміністративного бар'єру фактично роблять неможливою подальшу діяльність фірми на даній території.

Тут стає зрозуміло, звідки у неполітичного суб'єкта виникають політичні інтереси і які саме політичні інтереси: інвестор зацікавлений в тому, щоб події такого роду не відбувалися, з тієї причини, що власну діяльність в умовах високої ймовірності розвитку таких сценаріїв в майбутньому він сприймає як інвестиційний ризик. І саме це, у свою чергу змушує інвестора цікавитися політикою, тому, що він усвідомлює, що безпосередньо від неї залежить.

Звідси рівень політичного ризику для інвестора визначається ступенем його залежності від вектора та інтенсивності політичного процесу, і політичною ситуацією, що склалася для конкретного інвестора. Тобто, всі політичні фактори, які здійснюють вплив на комерційну діяльність можна умовно розділити на фонові та профільні: фонові фактори виникають як наслідок політичних процесів, що відбуваються в даному середовищі, виникнення профільних факторів пояснюється характером взаємин бізнесу і влади. Профільні фактори є ні що інше, як наслідки прийнятих політиками рішень [6, с. 68].

Питання про те, які політичні фактори ризику є для інвестора значущими, вирішується у кожному конкретному випадку, залежно від інтересів конкретного інвестора, його власних характеристик і цілей. Існують групи інвесторів, яких цікавлять тільки лише фонові фактори (банки). У той же час, для середнього регіонального бізнесу значимість профільних показників буде значно вищою, ніж значимість фонових, тому, що їх діяльність більшою мірою залежить від конкретних рішень регіональної влади.

Таким чином, політичні ризики слід розглядати виходячи з того, хто є суб'єктом політичного ризику. Тобто, першим завданням дослідження політичного ризику буде виявлення суб'єктів ризику, а потім визначення ризику для кожного з них. Наприклад: економічному суб'єкту може інкримінуватися політичний ризик. Здатність економічного суб'єкта випробувати на собі політичний ризик лише означає, що у даного суб'єкта є політичні інтереси, коло яких може бути занадто широким, чи, навпаки зовсім вузьким.

Згідно традиційного трактування політичний ризик ототожнюється з поняттям політичної складової інвестиційних ризиків. Тобто, політичні ризики безпосередньо пов'язуються з діяльністю комерційних структур. Однак логіка, продиктована обраним підходом, говорить про те, що компанія не є єдиним суб'єктом політичного ризику. Якщо виходити з припущення про те, що характер інтересів суб'єкта визначає характер ризиків, які він на собі відчуває, політичний ризик може також бути інкримінований політичним суб'єктам: політичним інститутам, партіям, окремим політикам [10, с. 98]. Прикладом

політичного ризику для політичного суб'єкта може бути ризик відставки уряду, який, безумовно, має місце у випадку повного провалу реформи монетизації пільг.

У разі, коли головною проблемою для компанії є проблема вибору найбільш сприятливого для її діяльності регіонального середовища, тобто проблема прийняття оптимального інвестиційного рішення використовується наступна технологія прийняття інвестиційного рішення:

1. Оцінка регіонального середовища, тобто інвестиційної привабливості регіону, яка складається з інвестиційного потенціалу, інвестиційного клімату і ризиків. На даному етапі особливо важливо вивести рейтинг регіону з точки зору рівня політичного ризику, до якого бізнес потенційно схильний в кожному окремому регіональному середовищі.

Слід зазначити, що українські дослідники практично не займаються розробкою методики аналізу та оцінки політичних ризиків, незважаючи на актуальність даної теми в умовах сильної регіональної диференціації. У той час як на заході політичні ризики вивчаються з п'ятдесятих років ХХ століття. Сьогодні існує більше десятка моделей розрахунку і рейтингування політичних ризиків, що використовуються численними експертними агентствами і консалтинговими фірмами США та Європи, такими як: Frost & Sullivan (the World Political Risk Forecast), Business International and Data Resources Inc. (Policon), BERI (Business Environment Risk Index).

За відсутності власної методологічної бази дослідження та розрахунку регіональних політичних ризиків слід використовувати для їх аналізу основні методи і принципи західних рейтингових агентств з урахуванням української специфіки.

Методика оцінки рівня політичного ризику конкретного регіону складається з трьох етапів: збір інформації; обробка інформації; ранжування регіонів за ступенем інвестиційної привабливості з точки зору політичної стабільності і за рейтингом ризику кожному регіону [5, с. 72].

В сучасних українських умовах досить складно отримати об'єктивну інформацію про конкретне регіональне середовище, збираючи його в центрі [8, с. 12]. Сьогодні навіть самі компетентні органи в центрі володіють неповною, неточною або спотвореною інформацією про регіони, зокрема про розстановку сил економічних і політичних інтересів, і майже не володіють інформацією про неформальні регіональні політичні зв'язки. У такій ситуації найбільш результативними будуть два підходи, активно використовувалися на заході в сімдесятих роках

XX століття: методи «old hands» («старих знайомств») і «grand tours» («великих турів»), які представляють – у першому випадку – звіти експертів, які володіють знаннями по даному регіону і мають можливість отримувати інформацію про нього від представників місцевої еліти, у другому – складання звітів робочою групою, яка проводить низку експертних інтерв'ю безпосередньо в регіоні.

Обробка інформації полягає в її оцінці за допомогою заздалегідь вироблених критеріїв. Оцінюються:

- характер регіонального політичного режиму, шляхом аналізу таких факторів як: бюрократизація; вплив особистісного чинника на адміністративні рішення; корумпованість; ізолюваність влади від суспільства; демократичність; ступінь спадкоємності влади; рівень взаємозв'язку економічного і політичного життя в регіоні; гнучкість інститутів;

- політична культура, яка виражається шляхом сформованості громадянського суспільства та ступенем його залучення в політичний процес; ступенем відкритості та ринковості політичної культури;

- соціальна обстановка, яка виражається через рівень соціальної фрустрації і ступінь соціальної захищеності населення; вектор і інтенсивність процесу соціальних реформ; через імміграцію та еміграцію;

- політико-правова обстановка, яка проявляється через активність громадянського суспільства; легітимність діючої влади; розробленість інвестиційної законодавчої бази; рівень конфліктності в полі політичних інтересів; характер і інтенсивність адміністративних реформ; рівень криміногенності обстановки і схильності терористичним діям; опозиція [2, с. 75].

2. На наступному етапі проводиться перетворення якісних показників у кількісні з використанням західних методик аналізу і розрахунку країнових політичних ризиків, адаптованих для роботи з критеріями оцінки регіонального середовища (наприклад, з залученням методу Дельфі). На основі отриманих результатів здійснюється ранжування регіонів відповідно з величиною результуючого показника і таким чином кожному регіону нараховується рейтинг стабільності політичної і соціальної ситуації.

Даний підхід є комбінованим, оскільки заснований і на суб'єктивному сприйнятті середовища і на кількісному аналізі даних. Його застосування дозволяє вирішити проблему, яка виникає в процесі розрахунку ризиків: як знизити вплив фактора суб'єктивного сприйняття середовища на вихідний результат, але в той же час врахувати його при аналізі кількісних показників. Схожий механізм аналізу

використовується службою BERI (Business Environment Risk Index) при розрахунку країнових політичних ризиків.

Альтернативою вищеописаного підходу є модель Political System Stability Index, розроблена Д. Генделем, Г. Вестом і Р. Мідоу. Вона будується на основі дискретних показників (об'єктивних даних, у тому числі економетричних) і передбачає нарахування індексу кожному з компонентів з подальшою оцінкою кожного з них.

Ще одним альтернативним методом розрахунку політичного ризику є метод розроблений компанією Dow Chemical. Його особливість полягає в тому, що він багатоступінчастий і включає в себе збір інформації, її верифікацію на декількох рівнях, її експертний аналіз, а потім вироблення можливих сценаріїв розвитку подій. Такий аналіз вимагає великих фінансових витрат. Досить складний і дорогий метод – метод компанії Shell Oil, який включає в себе комбінований аналіз економетричних показників і експертних оцінок [2, с. 77].

Однак, приймаючи інвестиційне рішення, компанія не може керуватися тільки загальним рейтингом інвестиційної привабливості, одним зі складових якого є загальний рейтинг політичного ризику. Для того щоб підвищити якість дослідження факторів, які мають найбільше значення, кожен з них аналізується окремо. Наприклад особистісний фактор можна оцінювати за допомогою Prince model. Мета побудови моделі - визначити ймовірність прийняття того чи іншого рішення місцевою владою, через аналіз характеристик регіонального політичного режиму. В умовах високої соціальної фрустрації українського населення нарівні з Prince model необхідно використання моделі Кнудсена (Knudsen's Ecological Approach). Сьогодні в світовому політичному процесі використовують моделі аналітичного агентства PRS Group: модель PRS і модель International Country Risk Guide (ICRG). Ці моделі визнаються експертами найбільш об'єктивними з усіх існуючих. Обидві моделі в цілому характеризують інвестиційну середу і в теж час побудовані таким чином, що легко адаптуються до окремих інвестиційним проектам.

Бібліографічний список

1. Братерский М. В. Экономические инструменты внешней политики и политические риски / М. В. Братерский. - М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 231 с.
2. Быченков Д. В. Методы и прикладные модели анализа и оценки политических рисков / Д. В. Быченков // Вестник Российского университета дружбы народов. – 2007. – С. 70-78.
3. Быченков Д. В. Политический риск: проблемы дефиниции и классификации / Д. В. Быченков // Общественные науки и современность. – 2008. – №3. – С.123-133.

4. Воеводина Н. В. Управление финансовыми рисками / Н. В. Воеводина. – Владивосток, 2001. – 92 с.
5. Горшкова А. А. Политический риск и методы его оптимизации / А. А. Горшкова // Актуальные проблемы политологии : сб. науч. работ студентов и аспирантов Российского университета дружбы народов. – М. : МАКС Пресс, 2001. – С. 139–142.
6. Дубров А. М. Моделирование рискованных ситуаций в экономике и бизнесе / А. М. Дубров, Б. А. Лагоша, Е. Ю. Хрусталева, Т. П. Брановская. – М., 2003. – 190 с.
7. Куницына Н. Н. Экономические методы оценки политических рисков / Н. Н. Куницына // Сборник научных трудов. Северо-Кавказский государственный технический университет. Серия «Экономика». – Ставрополь, 2002. – 155 с.
8. Політичні ризики і політична стабільність в Україні : Документ УНЦПД з оцінювання глибини політичних ризиків. - 2010. – Вип. 4 : Вплив кампанії з виборів Президента України на політичну стабільність.
9. Соловьев А. И. Политические риски в процессе принятия государственных решений / А. И. Соловьев // Принятие государственных решений. – М., 2006. – С. 20-21.
10. Хохлов Н.В. Управление риском : учеб. пос. для вузов / Н. В. Хохлов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 239 с.

В данной публикации изучаются актуальные вопросы, которые возникают в экономической сфере жизнедеятельности общества, связанные с влиянием политического риска на инвестиционную деятельность. В частности, проводится анализ сущности политического риска в аспекте инвестиционной деятельности, характеризуются факторы, которые влияют на уровень политического риска в экономической системе, изучаются модели оценки политического риска при принятии инвестиционного решения.

Pressing questions, which arise up in the economic sphere of vital functions societies, related to influence of political risk on investment activity, are studied in this publication. In particular, the analysis of essence of political risk is conducted in the aspect of investment activity, factors which influence on the level of political risk in the economic system are characterized, the models of estimation of political risk at the acceptance of investment decision are studied.

Стаття надійшла до редколегії 30.01.2013

ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ У РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Міцна та стабільна держава – це мета, до якої прагне українське суспільство. На сьогоднішній час у нашому суспільстві існують системні кризи і протиріччя, які переходять у конфлікти. Правильне рішення щодо кожної окремої ситуації з позитивним результатом для громадян може бути досягнене через детальний науковий аналіз.

Україна довгий період знаходилася під керівництвом різних імперських держав. З проголошенням незалежності здавалося була досягнута основна мета, а саме територіальна самостійність та незалежність влади на рідних землях. Україна з'явилася на карті світу як самостійна, демократична, мирна, правова держава. Але разом з самостійністю та незалежністю з'явилася маса нових проблем, які потрібно було вирішувати, а як виявилось, кадровий запас професійних керівників не був достатньо підготовленим та не відповідав вимогам, які висувалися суспільством до влади.

При застосуванні поняття «демократична» стосовно сучасної політичної системи складається враження, що на шляху від авторитаризму до демократії Україна серйозно загальмувала свій рух вперед [2].

Адже, демократія не знімає з порядку денного конфлікти, тому ці проблеми потребують вивчення. Конфліктологія – одна із нових для України дисциплін. В нашому суспільстві існують системні кризи і протиріччя, які переходять у конфлікти.

Тому в наш час проблема політичного конфлікту залишається актуальною і спрямовує на подальші теоретичні опрацювання як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Так, у сучасній російській політичній думці вивченням політичного конфлікту займаються такі дослідники, як М. Лебедева, Ю. Запрудский, А. Дмитрієв, А. Здравомислов, Д. Зеркин та ін [1].

Серед українських дослідників цієї проблеми необхідно назвати Н. Пилат, В. Литвин, І. П. Станкевич, Л. Герасіну, М. Панова, І. Бекешкіну та ін. в їхніх працях досліджується явище політичного конфлікту в різних його проявах, а також причини виникнення та способи розв'язання. Вивченням конфліктів займаються в Інституті соціології НАН України, в Інституті досліджень проблем молоді, Інституті стратегічних досліджень та в інших наукових центрах.

Незважаючи на значну кількість публікацій з окремих аспектів даної проблеми, практично відсутні комплексні політологічні дослідження, які б по новому пояснювали проблему влади, інтересу, політичного простору як основних детермінант та сфер розгортання конфліктів, а також звертали увагу на особливості політичних механізмів їх виникнення. Оскільки теорія конфлікту пояснює не лише сам феномен конфлікту, а й особливості суспільної організації, причини виникнення масових суспільних рухів, війн, революцій, бунтів, то її застосування в політології набуває особливого значення. Отже, все це актуалізує необхідність вивчення теорії конфлікту не лише для посилення наукового потенціалу політологічних досліджень, а й для її практичного застосування при аналізі складних суспільно-політичних процесів сучасної України [1].

Адже справжня демократія полягає не стільки в тому, що кожен має можливість відстоювати свої інтереси різними засобами, аж до конфлікту, скільки в тому, що конфлікти, які виникають, розв'язуються конструктивно, гуманними, цивілізованими способами. Одна з головних причин соціальної напруженості у суспільстві, яка підсилюється, полягає саме в невмінні конструктивно розв'язувати соціальні конфлікти. Конфліктуючі сторони нерідко не хочуть поступатися не тільки принципами, але і взагалі будь чим. Вони націлені не на розв'язання протиріч, а на взаємну протидію, нанесення супротивнику максимального збитку. Стаючи самоціллю, боротьба не може служити рушійною силою прогресивного розвитку суспільства.

Актуалізуючи ситуацію в Україні в контексті теорії конфлікту, бачимо, що спроби пояснення, запобігання або вирішення конфліктів у рамках традиційних раціональних моделей та схем наштовхуються на серйозні труднощі. У зв'язку з цим постає необхідність переосмислення нагромадженого світового та вітчизняного досвіду, дослідження політичних конфліктів, пошуку нових шляхів їх вирішення [1]. Для дослідження політичних конфліктів в аспекті вітчизняних особливостей потрібно, також, визначити основні фактори позитивності та негативності конфліктів в Україні. Першочергово необхідно дослідити, як саме явище конфлікту впливає на розвиток державотворчих процесів та суспільства в цілому. Саме такі завдання поставлені у даній статті.

Перш за все слід спиратись на теорію «регульованого конфлікту» Р. Дарендорфа. На його думку конфлікт у політиці є звичайним станом і будь-яке демократичне суспільство визнає конфлікт, а тому намагання створити безконфліктне політичне середовище – це утопія за визначенням. Однак дослідження специфіки розвитку політичних

конфліктів у сучасних постіндустріальних суспільствах змусило Дарендорфа зробити висновок, що досягнення свободи, реалізація цінностей гласності, демократії, плюралізму прав і свобод людини і громадянина можливі лише у світі регульованого конфлікту чи такого, якому притаманні ознаки збалансованості і консенсуальності. Тому лише регульовані політичні конфлікти здатні виконувати для держави і суспільства певну позитивну роль, незважаючи на ті можливі матеріальні, політичні, соціальні чи моральні збитки, які вони зазвичай несуть із собою [2].

Досить недовгий час ми можемо спостерігати спроби покращення та удосконалення механізму формування системи органів управління суспільними відносинами і міждержавною взаємодією та взаємодопомогою. У період незалежності нашої держави неодноразово виникали конфлікти з приводу легальності та легітимності при формуванні вищих органів державної влади. Суперечки доходили крайньої межі, набували великих масштабів, з залученням великих мас населення, що гальмувало весь процес розвитку та продуктивності праці переважної більшості населення.

Багато уваги приділяється науковцями проблематиці взаємодії держави та громадян, адже нерідко віра у краще майбутнє набуває іронічного значення та виглядає як міф. Тому проблемним залишається питання політичної культури, як органів влади, так і об'єднань громадян при вирішенні конфліктних ситуацій, які стосуються покращення та вдосконалення органів державної влади та соціального становища населення.

Життя доводить, що конфлікт не відноситься до тих явищ, якими можна ефективно керувати на основі життєвого досвіду і здорового глузду. А саме так переважно керують конфліктами сьогодні начальники різних рівнів. Більш-менш ефективний вплив на конфлікт може бути в тому разі, коли ми досить глибоко розуміємо справжні причини виникнення конфлікту, уявляємо закономірності його розвитку і розв'язання. А для цього потрібна допомога науки.

Основними завданнями є виявлення позитивних та негативних особливостей політичних конфліктів для української держави, її розвитку та процвітання. Тому, що сильна та могутня держава – це запорука благополуччя та стабільності для її мешканців. І щоб зрозуміти механізм подолання та попередження політичних конфліктів, варто визначити загальні особливості його дії та впливу на навколишні процеси.

У будь-якому суспільстві політичні відносини містять суперечливості, оскільки суспільство складається із багато чисельних різних соціальних груп, владних інститутів, індивідів із своїми інтересами.

Практично, діяльність влади задовольняє інтереси одних і обмежує інтереси інших індивідів і груп. Політичні суперечності переходять у форму відкритих зіткнень, саме тому і виникають конфлікти, які мають свої особливості, що відрізняють їх серед інших суспільних конфліктів [1].

Випадки конфліктних ситуацій є прикладом гальмування розвитку української державності. Теоретично були усі умови для розвитку та будівництва самостійної держави, але практично не відчувалося патріотичної єдності, політичної спрямованості на розвиток державності. Причиною такої поведінки, першочергово, можна назвати – територіальну роздрібненість. Після об'єднання в єдину державу – Україну представники територіальних громад по різному бачили будівництво держави, що негативно впливало на об'єктивну оцінку при прийнятті політичних рішень.

За період незалежної України відбувся «умовний поділ» країни на Схід та Захід. При назріванні політичних суперечностей та вирішенні суспільно-важливих питань цей «поділ» стає відчутним, проявляється загостренням неприязні. Такі наслідки здавалося не повинні відбуватися, адже основною метою при формуванні незалежної держави була – територіальна цілісність та неподільність. А виявилось, що при назріванні політичних розбіжностей в процесі реформування державної системи явище конфлікту доходить до крайніх своїх проявів.

Держава досить важко та болісно переносить реформування та нововведення. Це відчувається при прийнятті нових законів та нормативно-правових актів.

Такі явища підривають економічну стабільність країни, що проявляється у відсутності вдосконалення соціальних програм для населення та можливості ефективної співпраці з іноземними інвесторами та міжнародними партнерами.

Інститут опозиції в Україні не має чітко регламентованих правових форм дії, а тому досить часто незадоволення в діях влади проявляється старим перевіреним способом – силою. Часто на високому рівні проявляється вміння критикувати дії органів влади, показувати на недоліки в діяльності та прийнятті рішень, але не надаються інші варіанти, більш досконаліші, для подолання недоліків. Основна ціль опозиційної діяльності це протистояння та невдоволення процесами, що відбуваються. Явище політичного компромісу, яке так потрібно нашій владі не має місця при вирішенні глобальних питань.

На сучасному етапі розвитку актуальним питанням постає вирішення проблеми швидкого та ефективного подолання політичних конфліктів, задоволення інтересів конфліктуючих сторін та прогресу

сивний результат після конфліктної ситуації для суспільства. Для того, щоб сформувати певний механізм дій варто визначити те, як саме впливає політичний конфлікт та суспільство та державу в цілому.

Оскільки конфлікт, так чи інакше, часто супроводжує суспільно-політичні події, варто говорити про якісь позитивні риси та негативні. Позитивним, корисним результатом політичного конфлікту вважається розв'язання тієї проблеми, що породила суперечності й викликала зіткнення, з урахуванням взаємних інтересів і цілей усіх сторін, а також досягнення розуміння й довіри, зміцнення партнерських стосунків і співробітництва.

І. П. Станкевич виділяє позитивні риси, притаманні для конфліктуючих сторін та суспільства в цілому. Автор наголошує, що без напруженості, негараздів, суперечок суспільство було б не творчим і непродуктивним. Попередивши або розв'язавши локальний політичний конфлікт можна попередити більш серйозний – регіональний конфлікт. Крім того, конфлікт заохочує до творчості та інновацій. Політичний конфлікт є корисний ще й тим, що він підтримує суспільні зв'язки. Члени кожної з конфліктуючих сторін не акцентують увагу на внутрішніх суперечках, а зосереджуються на зовнішніх проблемах. Вданому випадку, багато залежить від характеру конфлікту. Відкритий конфлікт укріплює плюралістичну єдність багатьох соціальних і політичних груп всередині нації. Закритий – посилює різницю між ними. Цінність конфлікту ще й у тому, що він відкриває, пояснює, виносить на розсуд громадської думки позиції та інтереси конфліктуючих сторін. Конфлікт містить позитивну рису ще й у тому, що він показує наявність силового потенціалу конкуруючих формувань [1].

Але, нажаль, українські процеси конфліктних ситуацій далеко не завжди забезпечують позитивні результати. Це не означає, що нам не варто говорити про позитивні сторони українських конфліктних ситуацій. Українське суспільство, навчившись управляти конфліктною ситуацією, у майбутньому зможе цивілізовано вирішувати суспільно-важливі питання, ефективно та продуктивно, демонструючи вирішувати свої внутрішні політичні питання самостійно, без залучення іноземних експертів та медіаторів.

Американський дослідник М. Дойч стверджує, що конфлікти в державі призводять до конструктивних змін, оскільки: конфлікт попереджує застій, стимулює інтерес, слугує засобом, за допомогою якого можна ставити проблеми і приходити до рішень, саме в ньому джерело особистісних і соціальних змін. Ціль конфлікту, на думку науковця, – знайти спосіб зробити його продуктивним [3].

До негативної сторони політичного конфлікту, насамперед, відносять гальмування розвитку держави та суспільства. Україна не є виклю-

ченням в даному питанні. Також це проявляється при нестабільності, коли суспільство не в змозі забезпечити мир і порядок, якого прагнуть люди. Політичний конфлікт проявляє свою негативну сторону, коли проявляються такі його елементи як насильство, тероризм, війна.

Проблема соціально-політичного конфлікту завжди була в тій чи іншій мірі актуальною для будь-якого суспільства. Однак в Україні на всіх етапах розвитку конфлікту здійснювали не просто помітний, а, як правило, вирішальний вплив на її історію. Війни, революції, боротьба за владу, боротьба за власність, міжособистісні і міжгрупові конфлікти в організаціях, убивства, побутові і сімейні конфлікти, самогубства як способи розв'язання внутрішньо-особистісних конфліктів – основні причини загибелі людей у нашій країні. Конфлікт є фактором, який впливає на безпеку України та її громадян.

Для того, щоб оцінювати конфліктогенність прийнятих рішень, попереджувати виникнення і деструктивний розвиток конфліктів, кожна людина й особливо керівник повинні мати необхідні знання про конфлікт як явище, яке постійно супроводжує людське життя і загрожує йому. На жаль, у нашій країні рівень розуміння конфлікту ще не дозволяв одержати знання, які можна було б досить ефективно використовувати для пояснення і регулювання складних конфліктів з врахуванням їхньої специфіки. Не можна не відзначити і те, що органи управління виявилися не в змозі використовувати ті знання, які уже мали представники всіх наук, що вивчають конфлікт.

В якості безпосередньо політичного конфлікту не має особливо прогресивних результатів щодо їх швидкого подолання та врегулювання. І, можливо, проблема не стільки в відсутності наукових розробок даного питання, скільки в свідомості, як політиків, так і населення.

Ні окремі політики, ні політика загалом не можуть нехтувати суспільством та суспільною думкою. Причому тут набуває особливої ваги саме оцінка ефективності дій органів державної влади. Не лише виконавчої влади, яку в нас завжди прийнято критикувати і шукати в ній «крайніх», а всіх без винятку гілок та органів.

Між суспільством та політикою влади виникає прірва, своєрідний вакуум, що може заповнюватися приватно груповими чи взагалі кримінальними інтересами. А таке розходження між змістовно трансформує обидві сторони: політика перестає бути суспільною справою й одним із компонентів суспільних зв'язків, а суспільство втрачає можливості для регулювання свого розвитку та управлінням всією сукупністю процесів, що в ньому відбуваються.

На жаль при пошукові ефективних механізмів ми не можемо говорити про повне викорінення явища політичного конфлікту. Це лише

запланована побудова ідеальної держави, якої поки існує в світі. Але об'єктивно сприймаючи ситуацію при назріванні конфлікту можливо його ефективно попереджувати або вирішувати.

Тому підсумовуючи усе вищезазначене можна дійти висновку, що для українського суспільства явище політичного конфлікту здебільшого негативно впливає на державотворчі процеси. Причина не в самій сутності даного явища, а в невмінні його демократичного вирішення сторонами. Невміння іти на поступки призводить до політичних конфліктів державного значення.

А тому, головним завданням в прийнятті політичних рішень публічними діячами завжди повинна бути політична культура, врахування побажань людей, взаємна підтримка, та допомога.

Бібліографічний список

1. Станкевич І. П. Політичний конфлікт та технологія його запобігання / І. П. Станкевич // Вісник Київського національного Університету ім. Т. Шевченка : Філософія. Політологія 1958. – 2007. – № 87-88. – С. 70-73.
2. Литвин В. Сучасна Україна у дзеркалі суспільно-політичних конфліктів / В. Литвин // Урядовий кур'єр: Державне життя України. – 2002. – № 219. – С. 5-7.
3. Дойч М., Конфликт: социально-психологическая перспектива / М. Дойч, С. Шикман // Современный конфликт : современные исследования. – М., 1991. – С. 75.
4. Пилат Н. Проблема конфліктності людських стосунків у ракурсі філософсько-соціологічних та психологічних інтерпретацій / Н. Пилат // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2005. – № 1. – С. 25.
5. Вплив політичних конфліктів на стабільність суспільних сфер життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/politolog/15504/>.

Прочное и стабильное государство – это цель к которой стремится украинское общество. На сегодняшнее время в нашем обществе существуют системные кризисы и противоречия, которые переходят в конфликты. Правильное решение для каждой отдельной ситуации с положительным результатом для граждан может быть выработано с помощью детального научного анализа.

Strong and stable state – a goal to which the Ukrainian society. At present time in our society there are systemic crises and contradiction that go into conflicts. Ability to properly solution each situation with a positive result for the citizens manifested through detailed scientific analysis.

УДК 321.01/02

Лазарев С. С., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ВИКОРИСТАННЯ ТЕОРІЇ МОБІЛІЗАЦІЇ РЕСУРСІВ В РАМКАХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН ТА РУХІВ

В даній статті досліджується сутність соціально-політичних змін та рухів, теорії мобілізації ресурсів, надається обґрунтування цієї теорії як актуальної і можливої для застосування до сучасного політичного процесу.

Зрозуміти сутність еволюційних змін у політиці, поступового реформування політичного життя, упорядкованості політичних структур і політичних перетворень можна, розглядаючи їх у системі політичного процесу, політичних змін і політичного розвитку. Як свідчить світова політична історія, слід розрізняти такі ключові поняття сучасної політичної думки, як «політичний процес», «політичні зміни» і «політичний розвиток».

Історична реальність показує, що змінення політичного устрою, скасування уряду, створення нової конституції, формування політичної культури, голосування в парламенті, здійснення політичних реформ, видання указу тощо – дії різнопорядкові. Вони не впливають автоматично одна з одної. Політичну систему або політичну свідомість не можна так швидко і так легко змінити, як, наприклад, склад парламенту або уряду. Такі зміни відрізняються за суб'єктами творення, за часом, за своїми масштабами і глибиною. Однак у результаті різних політичних дій, взаємодії політичних інституцій, прийняття й реалізації політичних рішень формується і розвивається політичний процес.

В Україні процеси трансформації супроводжуються змінами у розумінні громадянами власної ролі в процесі управління суспільними процесами, що загалом призводить до започаткування інституту громадянського суспільства та поступового накопичення досвіду неформальної організаційної активності.

Завданням політології стає аналіз теоретичних моделей, що розвинуті в різних дослідницьких підходах, частіше – для концептуалізації реальності соціально-політичних рухів, їх верифікація в емпіричній реальності та розробка нових напрямків досліджень з метою пояснення проявів соціально-політичних рухів. Так, теорії колективної поведінки та мобілізації ресурсів склалися в межах окремих індустріально розвинутих суспільств. Всі ці аспекти свідчать про актуальність тематики даної наукової розвідки.

Метою статті є аналіз теорії мобілізації ресурсів щодо сучасних політичних змін. Це вимагає вирішити наступні завдання: дослідити сутність соціально-політичних змін та рухів; окреслити ті підходи, які дають можливість найбільш адекватно вивчити політичні зміни та рухи; охарактеризувати теорію мобілізації ресурсів; визначити ті аспекти теорії, які мають можливість пояснювати сучасні політичні процеси.

Суспільний рух визначався як теоретичний конструкт, що характеризує специфічний, конфліктний тип колективної дії, яка базується на солідарності та порушенні традиційних меж системи. Базовими ідеями нових суспільних рухів виступають якість життя, протест проти «символічних кодів», реалізація права кожного на культурну та соціальну самобутність. Для нових суспільних рухів характерний новий тип колективної дії, де індивідуальна ідентичність домінує над колективною. Це створює нові «індивідуалізовані» форми громадянської активності, а громадянська участь визначається тенденцією до більшого втручання громадян в процес прийняття рішень на локальному, національному, глобальному рівнях [1, с. 93]. Наскільки ці теорії здатні пояснити суперечливу політичну реальність – це важливе питання, на яке мають бути дані відповіді вітчизняною політологією.

Політичні зміни – це наростання нового у структурних і функціональних особливостях політичних явищ, що забезпечує як самовідтворення, так і оновлення суспільно-політичного організму. Глибинні політичні зміни стають фактом тільки після кількох або навіть багатьох циклів самовідтворення політичної системи. Системно циклічний розвиток свідчить про перехід до якісно нового стану, до оновлення суспільно-політичного організму. У цьому зв'язку не можна змішувати такі політичні явища, як «зміна уряду» і «зміна політичного ладу».

Соціально-політичні зміни, динаміка політичного життя не зводяться до лінійних процесів. Будь-який суспільний процес несе в собі приховані нелінійні параметри. Людська історія як цілісний процес саморозвитку має нелінійний характер. Приклад тому – історія України з її несподіваними поворотами, падіннями та злетами. Або інший приклад: сучасні соціальні процеси і явища не можна пояснити формаційною теорією. Так, прогрес світового співтовариства не вкладається у схему розвитку і зміни суспільно-економічних формацій, оскільки останні не можуть відобразити всю складність реального світу. Не випадково наука звернулася до таких понять, як епоха і цивілізація. Однак це не виключає і того, що лінійні зв'язки сповна виправдані. Та навіть процес, який може здаватися еволюційним при слабкому рівні інновації, насправді є результатом складного взаємопроникнення явищ.

Поняття «політичні зміни» не означає заперечення абсолютно всього того, що було набуте у попередньому розвитку політичного життя, політичної системи, і визнання лише нових елементів і зв'язків, що не існували раніше. Навпаки, політичні зміни включають відтворення з максимальним усвідомленням всього ґрунтового, кореневого, глибинного. Вони передбачають також творення по-новому нетрадиційних сторін або властивостей життєдіяльності політичних систем та їхніх структур.

Нова, змінена політична система у стані функціонування витісняє традиційне. Поряд з цим відбувається творення нового на більш високому рівні. Змінюється режим політичного процесу. Такі зміни потребують нового змісту і форм політичної упорядкованості національної політичної системи і світового політичного порядку.

Зміна порядків – це зміна епох у розвитку людства. Сучасне суспільство вступило у всесвітню епоху зміни порядків. Така зміна відбувається нерівномірно, по різних осях багатомірного розвитку. За умов «політичних змін» рівень неупорядкованості соціально-політичного життя може досягти критичної точки. Щоб «політичні зміни» мали доцільний результат, рівень неупорядкованості не повинен перетворитися на хаос, інакше зміни втрачають смисл і трансформуються у руйнівний і загрозливий процес. Найбільш типовими ознаками такого стану суспільства є: різноманітність політичних орієнтацій за відсутності очевидного домінування хоча б однієї з них; швидка зміна політичних пріоритетів; спалахи екстремізму; схильність до використання крайніх засобів політичного впливу (голодовок, страйків) та інших форм силового тиску на владу, а з боку влади – звернення до кримінальних та адміністративних заходів там, де можна використати політичні заходи; відсутність чітко визначених прав; невміння регулювати політичні конфлікти; ставлення до політики як до жорсткої системи ієрархічних зв'язків, що не допускає жодного відхилення від накресленої лінії поведінки або, навпаки, як до необмеженої сфери реалізації егоїстичних, вузькогрупових інтересів; орієнтація більшості учасників політичного процесу на політичний радикалізм з його стійкою схильністю до рішучих дій у політиці; звернення до швидких і простих рішень у розв'язанні складних проблем; почуття власної правоти та ін.

Отже, «політичний процес» і «політичні зміни» пов'язані між собою. Процес і зміни у своїй взаємозалежності забезпечують «політичний розвиток», який уособлює безперервність процесу розвитку, а «політичні зміни» – його дискретність.

Політичний розвиток – це перехід з одного політичного стану до іншого, якісно більш досконалого, від простого до більш складного

на основі зростання і зміни політичної культури оволодіння досконалими формами політичної діяльності. Отже, політичний розвиток здійснюється у двох взаємопов'язаних, але різних планах – процесу і змін. Поступовість їх перетворень на основі просування вперед є еволюція політичного розвитку.

В цьому аспекті цікавим є звернення до теорії нових соціальних та соціально-політичних рухів. У рамках цієї теорії політичних рух розглядається як реакція на процес політичної модернізації, як протест проти технократії. Важливими аспектами є створення нової колективної ідентичності і зміна політичного контексту.

У даному контексті важливою є і загальна теорія розвитку, згідно з якою історичний процес розвивається за специфічною логікою у певному напрямку, відповідно із історичними закономірностями, та характеризує політичні рухи просто як симптоми поточних політичних змін, які з'являються в моменти криз або революційних проривів. Справжня ж причина змін лежить у сфері історичної необхідності. Теорії, що прийшли на місце теорії розвитку, зосередилися на творчій ролі людської діяльності і відстоюють випадкову, відкриту природу історичного процесу, визначають політичний рух зовсім інакше, стверджуючи, що саме політичні рухи є творцями, конструкторами соціальних змін.

Розглядаючи теорію мобілізації ресурсів, варто згадати роботу Дж. Фрімана «Політика жіночого звільнення: дослідження виникнення соціального руху та його співвідношення з політичним процесом» (1975 р.), в якій соціолог пояснює процес виникнення і розвитку руху і при цьому використовує поняття «мобілізація ресурсів». Дж. Фріман розглядає ці поняття як різні гілки соціально-політичного руху, які використовують різні методи і досягають, відповідно, різних результатів. Дві основні гілки руху мали різні аспекти протесту, стратегію і тактику. Ліберальний рух задіявав лобіювання, петиції, звернення до законодавців, заклики голосувати певним чином, судові справи, підвищення освіти громадян. Друга гілка руху прагнула отримати владу в існуючій системі, метою руху була зміна структури таким чином, щоб жінки, як соціальна група, мали іншу ідентифікацію. Дії були спрямовані на зміну законів, інститутів, структури зайнятості.

У 80-х роках ХХ ст. поширюється аналіз культурних проявів суспільних рухів, до концептуального арсеналу якого застосовується концепт Фреймінгу як альтернативний концепту мобілізації ресурсів. Фреймінг визначається як процес динамічного символічного конструювання загального бачення зовнішнього (по відношенню до суспільного руху) світу і ролі самого руху в цьому світі. Фреймінг, як процес,

складається з трьох елементів: діагностичного (інтерпретація ситуації, символічне конструювання конфлікту), прогностичного (механізми вирішення конфлікту), мотиваційного (інтерпретація стимулів, що мотивують до колективної дії) [4, с. 58]. Теорія «соціального конструївизму» визначає фрейми як «стратегічні зусилля груп людей з конструювання схем розуміння світу і самих себе, що легітимізують і мотивують колективні дії». Трансформація фреймів створює нові цінності, вірування, смисли, що сприяють участі у русі [2, с. 44]. В процесі трансформації виникають нові ідентичності. Конструювання нових колективних ідентичностей зумовлює соціальні зміни.

Для характеристики політичних змін можна використовувати теорію відносної депривації. Якщо модель мобілізації ресурсів пояснює головним чином механізм формування руху та роль його організацій, то поняття відносної депривації допомагає інтерпретувати причини виникнення руху.

Крім вказаних теорій використовується також теорія політичного процесу. Поняття циклу протесту використовується в теорії політичного руху для пояснення його загальної логіки, зв'язку з іншими рухами, використання їх мереж, досвіду та ресурсів. Виникнення політичного руху в більшості країн відбувається в періоди загального протесту і мобілізації; різні рухи були пов'язані ідеологічними або особистими контактами.

Згідно з сучасними теоріями, політичні рухи є справжньою причиною, агентами (суб'єктами) політичних змін, а не лише результатом самостійних історичних процесів. Вони виробляють, конструюють, перетворюють і здійснюють революції, і їх дії є свідомими та творчими. Таким чином, вони не з'являються автоматично в потрібний момент, а активно рекрутують і мобілізують своїх прихильників, борються не за попередньо встановлений результат, який може бути лише прискорений, а за особливі цілі, які обираються свідомо.

В рамках системної теорії суспільства політичні рухи кваліфікуються як обурення, патологія, прояв безладу або політичної дезорганізації; протистояти їм або компенсувати їх повинні механізми, що врівноважують політичну систему.

В рамках сучасного підходу раціонального вибору політичні рухи фігурують як досить адекватні засоби досягнення політичних цілей, як специфічна форма політичних дій, які вживають колективи людей задля досягнення своїх цілей, коли в них немає звичайних, інституційних можливостей для представництва власних інтересів.

Можна стверджувати, що існує дві протилежні моделі суспільства, які відповідають протилежним підходам до вивчення політичних

рухів. Згідно першої моделі, політичні рухи з'являються «знизу», коли рівень невдоволеності, обурення та краху надій перевищує певний рівень. В даному випадку політичні рухи представляються як стихійний, спонтанний вибух колективної поведінки, який лише пізніше набуває лідерів, організацію, ідеологію. Прихильники іншої – представляють підприємницький, або конспіративний образ: політичні рухи розглядаються як цілеспрямовані колективні дії, які мобілізуються та керуються лідерами та ідеологією для досягнення специфічних цілей. Ця модель робить наголос на структурному контексті, що полегшує або стримує виникнення політичних рухів. Тобто, політичні рухи з'являються, коли умови, обставини, ситуація є сприятливими для цього. За версією іншого різновиду розглянутої моделі, важливу роль відіграє доступність ресурсів: причиною появи політичних рухів є відкриття нових засобів і можливостей, які полегшують колективні дії. Найбільш часто характер політичної системи і, зокрема, поле діяльності політичних можливостей відзначається як основний та вирішальний фактор стримування або полегшення колективних дій.

У сучасних концепціях політичних рухів існує тенденція до синтезу, яка перетинається з теоріями, орієнтованими на дію та структуру. У середині 80-х років минулого століття А. Морріс і Ц. Херрінг зробили висновок, що політичні та структурні зміни є вирішальними для розуміння соціально-політичних рухів. Питання полягає в тому, чи можна стерти цю біполярність і поєднати обидва підходи?

Б. Кландерманс вважає, що підвищена увага до теорії мобілізації ресурсів соціально-політичних рухів та їх структури веде до заперечення їх індивідуального та соціально-психологічного виміру. Необхідно створити нову, модифіковану теорію з відповідним підходом до мобілізації ресурсів. На думку Б. Кландерманса, потрібно покінчити як з традиційними підходами до політичних змін, так із запереченням лише соціально-психологічного аналізу за теорією мобілізації ресурсів [5, с. 76].

Фр. Міллер робить спробу збагатити теорію мобілізації ресурсів розробкою проблеми суб'єктивного рівня. Він зосереджує увагу на двох процесах, вирішальних для реформаторських або революційних рухів. Один – невдоволення системою (політизація), тобто покладання всіх недоліків на інституційні структури, а не на лідерів. Інший – формування мотивацій в учасників, що полегшують їх рішення щодо головного завдання: залучати до політичного руху нових прихильників та направляти їх у певному напрямку. З цієї точки зору, в теоріях, які орієнтуються на структурно-організаційну сторону політичних

рухів, повинна бути відновлена психологічна складова. Включення пізнавальних психологічних посилок замість спонукальної термінології в рамках теорії мобілізації ресурсів має допомогти в проясненні як відносин між політичними рухами і суспільством, так і процесів політичного розвитку і зростання самих рухів [Цит. за: 3, с. 254].

Тут, безумовно, цікавою є думка Р. Тернера, який намагався поєднати теорії колективної поведінки та мобілізації ресурсів. Він визнає успіхи, досягнуті теорією мобілізації ресурсів, і протриває бажанням розглядати її неодмінно в якості альтернативи більш традиційному підходу, прихильниками якого є Блумер, Смельзер та інші. Р. Тернер вважає, що теорія мобілізації ресурсів створює в важливий внесок у вирішення питань, які залишаються невирішеними в рамках ортодоксальної теорії колективної поведінки. По-перше, це питання про «позаінституціональне»: чому люди відхиляються, відступають від встановлених інституційних шляхів; по-друге, про «переклад почуттів в дії»: чому люди перетворюють позаінституціональні диспозиції в дії; по-третє, про «колективні дії»: чому люди збираються разом для вираження своїх почуттів і прагнень. Таким чином, повна і збалансована теорія політичних рухів повинна включати в себе найбільш важливі положення обох згаданих концепцій [Цит. за: 3, с. 276].

З цього приводу, засновники теорії мобілізації ресурсів – Д. Макадам, Дж. Маккарті і М. Залд вказують, що повне розуміння динаміки руху може бути досягнуто лише за умови широкого концептуального бачення нового і старого підходів. Вони заперечують односторонні пояснення витоків політичного руху «зверху» і «знизу» і вважають, що між макроструктурними умовами (політичними, економічними, організаційними) і мікродинаміки рухів існує зв'язок. Реальна дія здійснюється на третьому рівні, проміжному між індивідуальними і широким макроконтекстом, в якому закріпився соціально-політичний рух [5, с. 43].

Така тенденція до синтезу є найбільш адекватною до сучасної політичної ситуації в світі. Поєднання різних підходів дозволить краще зрозуміти політичні закономірності, які ховаються за виникненням, існуванням і зіткненням політичних рухів. Крім того, це може забезпечити стратегічний напрямок дослідницького поля для спроб синтезувати обидва підходи.

Політичні рухи є втіленням характерної двобічності політичної реальності. Реальна політична дія в рухах розгортається на проміжному рівні – між макро – та мікро –. Процеси, що відбуваються в політичних рухах, забезпечують зв'язок між макро – і мікроаспектами політологічної теорії. Зв'язок між індивідуальними і політичними структурами найвиразніше проявляється саме в соціально-політичних рухах.

Соціально-політичні рухи являють собою також проміжну стадію в динаміці виникнення нової політичної тканини, дозволяючи нам дослідити політичну реальність в момент її народження. Це означає, що вони беруть участь у формуванні, конструюванні, реформуванні суспільства, і є важливими суб'єктами структурних змін і побудов. Соціально-політичні рухи відносяться до процесів, за допомогою яких суспільство здійснює свою організацію на основі системи історичних дій та через класові конфлікти і політичні рішення. Як вважає П. Штомпка, соціальні рухи включають в себе такі основні компоненти соціальних рухів: колективність людей, що діють спільно; єдність стосовно мети колективних дій, а саме – зміни в суспільстві, при чому, мета повинна сприйматись учасниками однозначно; колективність відносно дифузна, з низьким рівнем формальної організації; дії мають відносно високий ступінь стихійності не приймають застигли форми. Отже, під соціальними рухами слід вважати вільно організовані колективи, що діють спільно в неінституціалізованій формі для того, щоб зробити зміни в суспільстві. Деякі класичні дефініції соціальних рухів виглядають так: колективні підприємства для встановлення нового порядку життя; колективні підприємства для перетворення соціального порядку; колективні зусилля з зміни норм і цінностей»; колективність, що діє протягом деякого часу для того, щоб забезпечити зміни в суспільстві (у групі), частиною якого вона є, або не допустити змін; колективні зусилля по контролю над змінами або коректуванню їхнім напрямком [3, с. 56].

Крім того, соціально-політичні рухи є проміжним феноменом і в іншому сенсі. Рухи не зводяться цілком і повністю до колективної поведінки, хоча і не є полем, де зароджуються групи інтересів. Тобто, вивчення соціально-політичних рухів допомагає усвідомити сенс проміжної фази внутрішньої побудови структур, побачити, як вони виникають і змінюються. При цьому, соціально-політичні рухи не формують ніяких стабільних і чітко визначених політичних сутностей. Вони переживають цикли розширення і скорочення, і їх цілі та стратегії також можуть змінюватися. Таким чином, соціально-політичні рухи є найважливішим компонентом соціо-індивідуального поля в процесі його постійного самовідтворення. Їх вивчення надає потужну підтримку теорії політичного становлення.

Виходячи зі специфіки зародження політичних рухів, досить продуктивним видається підхід, який проявляється в термінах теорії мобілізації ресурсів, оскільки в якості мотиву створення об'єднань та мереж активісти називають саме необхідність акумуляції ресурсів, які зазвичай є дуже обмеженими.

Акторами політичних рухів є групи, що мобілізуються, – малоресурсні люди. Мається на увазі, що колективні дії в цілому – це справа експлуатованих і соціально малозабезпечених людей або суспільних груп. Адже соціально-політичний рух олігархів або знедолених бюрократів є практично неможливим. В групах, які володіють ресурсами, є інші способи відстоювати свої інтереси, ніж використання колективних дій. Групи, які володіють дуже невеликим рівнем ресурсів, мобілізуються для подолання свого підвласного становища. При цьому, вони можуть це робити тільки за умови, що вони володіють хоч якимись ресурсами, багато в чому альтернативними тим, якими володіє еліта. Тобто, люди активізуються за допомогою мобілізації ресурсів з проміжною метою збільшення загальних ресурсів політичного руху.

В якості мобілізації ресурсів слід звернути увагу на організаційні (роль організації); інформаційні (тип і розвиненість формальної і неформальної комунікативних мереж); матеріальні (гроші, приміщення, обладнання); стратегічні («репертуар колективних дій»); соціальні (солідарність); наявність лідерів («підприємці» колективних дій). У рамках теорії мобілізації соціальних ресурсів Н. Лін вважає такими ресурсами багатство, владу та статус, а обсяг соціального капіталу актора обраховується як сума цих ресурсів у власності тих, з ким актор має прямі або опосередковані зв'язки [7, с. 24].

Особливе значення мають соціальні ресурси, оскільки вони є більш доступними для деяких суспільних груп. У першу чергу, це солідарність, горизонтальні взаємини між учасниками, тобто міцність і розвиненість взаємозв'язків і мережевих відносин всередині руху, а також колективна ідентичність або відчуття приналежності до спільноти або загальної категорії. До цих внутрішніх соціальних ресурсів можна додати ще й вертикальні відносини між рухом і владними групами або особами (від повного розриву до часткової інтеграції через посередників; різні конфігурації дають руху різні ресурси).

Для оцінки релевантності цієї теорії стосовно зародження соціально-політичних рухів слід вказати на ті основні ресурси, якими активісти цих рухів розташовують, або які вони можуть намагатися мобілізувати. В даному випадку для України слід акцентувати увагу на досить слабких матеріальних ресурсах соціально-політичних рухів. Якщо говорити в цілому, то в суто матеріальному сенсі активістські групи (особливо на початковому етапі розвитку) мало забезпечені (відсутність приміщення, власний бюджет). Проте брак коштів досить вдало долається добровільною роботою активістів і симпатиків, особистими пожертвами, взаємодопомогою та консолідацією наявних

ресурсів. Так, відносно більш заможні активісти можуть пожертвувати власні кошти. Також поширена практика використання обладнання або приміщення союзної – більш ресурсної організації. Іноді практикуються внески: нерегулярні в громадську організацію або мережу, більш суттєві і регулярні в профспілку або будинок у самоврядуванні. Зустрічаються й комерційні проекти та спонсорська або фінансова допомога.

Для тих організацій, які мають широке коло так званих «корисних» контактів, проблема частково вирішується диверсифікацією джерел фінансування. Але ще можливе використання альтернативних джерел, внутрішньомережевих.

Важливого значення набувають також альтернативні інформаційні канали. Інституційних інформаційних ресурсів також, у більшості випадків, гостро не вистачає. У активістів політичного руху недостатній доступ до великих засобів масової інформації, їх дії та імідж часто представляються в інформаційному полі в спотвореному вигляді, або взагалі ігноруються. Але у соціально-політичних рухів з'являються свої власні інформаційні канали та комунікативні мережі – Інтернет, «сарафанне радіо», місцеві газети, листівки, дошки оголошень в під'їздах, інтенсифікація спілкування (на різних конференціях, форумах). З'являється активістська середа, де відбувається обмін інформацією та досвідом.

У цьому відношенні цікаво відзначити формування загального напрямку колективних дій. Вдалий досвід колективних дій швидко поширюється на інші групи і місця. Тут слід врахувати, що більшість активістських ініціатив стали звертати увагу на освітлення своїх акцій в засобах масової інформації. Передача інформації журналістській спільноті стала обов'язковим завданням будь-якої організації. Для цього активісти розсилають прес-релізи, запрошують знайомих журналістів, враховують медійні вимоги для подачі інформації про акції.

Таким чином, можна зробити наступні висновки. Теорія мобілізації ресурсів вказує на те, що будь-який соціально-політичний рух може досягти своєї мети лише за наявності необхідних ресурсів. Тобто, успіх будь-якого соціально-політичного руху залежить від здатності його учасників залучати ресурси, мобілізувати людей і укладати альянси. Відповідно до теорії мобілізації ресурсів, аутсайтери можуть здійснювати не менш важливий вплив на результат громадського руху, ніж інсайтери. Оскільки у людей, що знаходяться в не вигідному соціально-політичному становищі, за визначенням не вистачає коштів, зв'язків, навичок лідерства та організаційних ноу-хау, необхідних для успіху політичного руху, цю нестачу ресурсів заповнюють ті, хто

симпатизує руху аутсайдерів. І навпаки, відсутність ресурсів обмежує можливість змін.

Теорія мобілізації ресурсів відображає той факт, що для успішної реалізації соціально-політичного руху важливі дві умови – наявність ресурсів і незадоволеність людей. Дослідження підтверджують принципову значимість створення альянсів, що відкривають доступ до необхідних ресурсів, і свідчать, що беручи участь в рухах, які недостатньо підкріплені ресурсами, можуть від відчаю вдаватися до насильства, таким чином, намагаючись привернути увагу до проблеми.

Бібліографічний список

1. Камінська Л. Ф. теоретичні підходи до дослідження суспільних рухів / Л. Ф. Камінська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 1-2. – С. 91-93.
2. Тысячный М. С. Новые подходы к анализу трансграничных общественных движений в условиях глобализации / М. С. Тысячный // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2010. – № 3. – С. 38 – 62.
3. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка ; пер. с англ, под ред. В. А. Ядова. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
4. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – М., 2000. – 347 с.
5. Zald M. Social Movements in an Organizational Society: Collected Essays / M. Zald. – New Brunswick : Transactions books. 1987. – 142 p.
6. Klandermans B. New social movements and resource mobilization: The European and the American approach revised // Research on social movements: The state of art in Western Europe and the USA / Ed. by D. Rucht. Campus Verlag. Westview Press. 1987. – 112 p.
7. Lin N. Social Resources and Instrumental Action // Social Structure and Network Analysis, edited by Peter / V. Marsden and Nan Lin. – Beverly Hills, CA : Sage, 1982. – P. 131-45.
8. McAdam D. Beyond Structural Analysis: Toward a More Dynamic Understanding of Social Movements / Diani M., D. McAdam, eds. // Social Movements and Networks. Relational Approach to Collective Action. Oxford : Oxford University Press, 2003. – P. 281 – 298.

В данной статье исследуется сущность социально-политических изменений и движений, теории мобилизации ресурсов, предоставляется обоснование этой теории как актуальной и возможной для применения к современному политическому процессу.

Essence of socio-political changes and movements, theory of resources mobilization is investigated in this article, the ground of this theory as actual and possible for application to the modern political process is given.

Карпець Ю.В., НУ «ОЮА»

ВПЛИВ ЯК ФОРМА ТА РЕЗУЛЬТАТ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ПОЛІТИКИ

Стаття присвячена дослідженню суб'єктів політичного впливу, їх формам і засобам здійснення. Автор доходить висновку, що суб'єкти політичного впливу існують як на регіональному, так і на державному рівні та знаходяться в тісній політико-процесуальній взаємодії.

В контексті трансформацій, які відбуваються в державно-правовій та соціально-економічних сферах України як посттоталітарної держави, варто наголосити на суб'єктах політичного впливу як загальнодержавного, так і регіонального та місцевого значення. Як носії політичного авторитету вони характеризуються нестабільністю свого впливу, який має тенденції до змін, залежить від якості впроваджень соціально-економічного та політичного змісту. Так, запровадження непопулярних реформ, або реформ які спрямовані на підтримку незначної частини населення (що ставить у невигідне становище інших членів суспільства) може призвести до підриву авторитету суб'єкта політичного впливу.

На даному етапі суспільного розвитку, політичний процес характеризується протистоянням суб'єктів політичного впливу різних зон та рівнів, які намагаються в будь-який спосіб підвищити свій авторитет та легітимізувати його, заручитися підтримкою якомога більшою частиною населення, та здійснювати вплив на найважливіші сфери суспільного та державного розвитку. При цьому, сьогодні, до найбільш поширених способів посилення політичного впливу належить декларування конструктивних за своєю формою, але не за змістом програм, та їх популістська пропаганда. Саме формальне означення таких програм, а не їх чітка та оперативна реалізація, враховуючи аполітичні та конформістські настрої населення, дає в кращому випадку епізодичну появу авторитету того чи іншого політичного суб'єкта.

В політологічній площині дослідженням проблеми становлення суб'єктів політичного впливу в контексті політичного процесу займалися А. Лисюк, С. Білошицький, О. Кіндратець, І. Тімкін, Т. Титаренко, Л. Хорішко та інші.

Незважаючи на вагомий внесок зазначених вчених, питання суб'єктного складу політичного впливу та форм його реалізації залишається актуальним та маловивченим, а тому, безумовно, потребує подальшого дослідження.

Визначимо передусім своє бачення поняття політичного впливу. Досить поширена в сучасній політологічній науці дефініція, яка означає політичний вплив як взаємодію суб'єктів політики з метою зміни існуючого стану чи поведінки суспільства для отримання дивідендів та певних переваг [1, 63].

В сучасній політико-правовій науці, політичний вплив асоціюється з державною владою та її органами. З цим не можна не погодитися, бо саме на прикладі центральних державних органів, діяльності посадових осіб, що їх очолюють, можна яскраво простежити як їхні розпорядження та рішення впливають на політичну ситуацію в країні. Але таке визначення суб'єктів є достатньо вузьким, адже є й інші, які хоч і дещо в меншій мірі, а інколи в дуже мінімальній, здійснюють свій вплив на політику регіону та держави в цілому.

Для кращого розуміння дефініції політичного впливу, доцільно, на наш погляд, визначити коло всіх суб'єктів такого впливу та з'ясувати реальну спроможність їх впливу на політико-правове життя держави на різних рівнях, форми та засоби (межі та зони) здійснення ними такого впливу, а головне – визначення результативності такого впливу на державотворчі процеси в Україні. Крім того, доцільно було б з'ясувати причини та чинники неспроможності реалізації такого впливу.

Якщо говорити про місцевий рівень, то до суб'єктів впливу цієї ланки слід віднести самих громадян, як окремих індивідів, так і їх об'єднання. Зокрема, характеризуючи перших, варто відзначити, що їх можна віднести до суб'єктів політичного впливу лише в окремих ситуаціях, у більшості ж випадках вони виступають як об'єкти цього впливу.

Проголосивши себе демократичною та правовою державою, Україна, тим самим, встановила, що політика на її терені буде здійснюватися людьми і для людей. Тому активна роль індивіда в політичному житті має вагоме значення. На практиці населення регіонів має досить незначні можливості політичного впливу, які обмежені, в першу чергу, виборними процедурами та участю у референдумах. Вибори є чи не єдиним способом впливу на державну владу. Але доцільно розрізняти формальні, задекларовані можливості, політичний потенціал громадянського суспільства та реальні події, які відбуваються під час виборів, скажімо поширення маніпулятивних технологій, фальсифікації, тиск, які застосовуються під час виборчих процесів. Це, зокрема, свідчить про те, що система суспільно-політичного впливу ще недосконала. Так, парламентські вибори, що пройшли в жовтні 2012 р., на думку заступника голови Центральної виборчої комісії

Жанни Усенко-Чорної стали найбруднішими в історії України [2]. Крім того, в суспільстві існує думка, що вибори не міняють суттєво ситуацію, перемагають лише ті кандидати, які мають більше адміністративних чи фінансових ресурсів.

Впливати на рішення та дії державних органів та органів місцевого самоврядування на регіональному рівні можливо на законодавчому рівні. В цьому разі передбачена можливість звернення громадян до судових органів з позовами щодо дій чи бездіяльності державних органів, посадових осіб та держави в цілому. В цьому контексті зростає дієвість функціонування судових органів влади, особливо враховуючи поширення таких суспільних явищ як політичний нігілізм, аполітичність та зростаюча недовіра до влади.

Ще одним засобом впливу є, на наш погляд, процес досягнення громадянином статусу державного та політичного діяча і реалізація статусних повноважень. Слід відзначити в цьому випадку, що реально-го політичного впливу суб'єкт статусних повноважень (державного чи політичного значення на різних рівнях) може досягти тільки за умови реалізації очікуваних суспільством державних інтересів. Сам факт задекларованості статусу, його формальне означення в суспільстві, реалізація статусних повноважень з метою досягнення особистісних чи корпоративних інтересів призводить до деформації самого політичного впливу як ефективного засобу впорядкування (оптимізації) суспільних відносин.

До речі, самотійно громадяни практично не намагаються впливати на прийняття рішень. Можливо, причинами цього є переконання в безрезультатності таких спроб або й аполітичність населення, поширення якої спостерігається останнім часом. Соціологічне опитування в Білорусі, Україні та Росії зафіксували, що число громадян, які вважають, що від їх особистих зусиль залежить хід політичних процесів у країні, не перевищує 10 %. Така тенденція сприяє появі патерналістських настроїв у суспільстві [3, 78].

Підтвердженням зменшення інтересу українців до політичного життя держави є дані Центру соціальних і маркетингових досліджень «Соціс», відповідно до яких у 1994 р. політичним життям країни цікавились лише 11% населення, у 2005 р. ця цифра сягала 15 %, а в 2010 р. таких людей було не більше 9 % [4]. Їх активність підвищується лише в періоди проведення виборів президента України та депутатів Верховної Ради. Так, про готовність взяти участь в парламентських виборах восени 2012 р., ще в квітні місяці, висловили 77,6 % українців (з них 43,1 % – обіцяли це зробити «обов'язково» і ще 34,5 % – «скоріше за все»). Але при цьому спостерігається політичний нігілізм,

оснований на тому, що люди не бачать жодної партії чи кандидата, за яких було б варто голосувати, які б реалізували проголошені в період передвиборчих перегонів задекларовані програми (39 %), значна частина населення (22 %) не вірить у чесність виборів, на додачу прослідковується відсутність інтересу до політики у 19 % опитаних респондентів, а ще 19 % опитаного населення впевнені, що Верховна Рада все одно нічого не вирішує [5].

Важливим суб'єктом політичного впливу може бути інтелігенція, як креативний клас в суспільстві. Інтелігенція – це прошарок суспільства, який зайнятий у різних сферах культури, освіти, науки, охорони здоров'я. Вона фіксує потреби суспільства і намагається донести їх до влади [6, 47].

Для здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів, громадяни можуть об'єднуватися в громадські організації, яких станом на 28.11.2012 р. нараховано 3553 [7]. Їм надано право здійснювати співробітництво з неурядовими так і урядовими організаціями в межах, визначених законом. Відповідно до ст. ст. 21-22 Закону України «Про громадські об'єднання» громадянам надано право звертатися у порядку, визначеному законом, до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами; брати участь у розробленні проектів нормативно-правових актів, що видаються цими органами і стосуються сфери діяльності громадських об'єднань та важливих питань державного і суспільного життя; брати участь у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами державної влади та місцевого самоврядування для проведення консультацій з громадськими об'єднаннями та підготовки рекомендацій з питань, що стосуються сфери їхньої діяльності.

Громадські об'єднання можуть залучатися до процесу формування і реалізації державної політики, вирішення питань місцевого значення, зокрема, шляхом проведення консультацій з громадськими об'єднаннями стосовно важливих питань державного і суспільного життя, розроблення відповідних проектів нормативно-правових актів, утворення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів при органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування, в роботі яких беруть участь представники громадських об'єднань [8].

Але при цьому слід пам'ятати, що місцеві організації, діяльність яких не виходить за рамки муніципального рівня, рідко проголошують та реалізують на практиці конкретні політичні цілі.

Варто згадати про молодіжні організації та об'єднання, інтереси яких слабо представлені в політичному процесі, оскільки не існує таких політичних сил, які б їх висловлювали. Говорити про вплив молоді на політичний процес в цьому випадку не доводиться. Хоча не можна заперечувати їх роль в процесі соціалізації молодих виборців, у справі формування їх політичної культури (орієнтованої, однак, на підтримку конкретної політичної сили).

Ще одним важливим суб'єктом політичного впливу є політичні партії, які масово почали з'являтися на початку 1990-х років. У цей період з'явилися десятки нових громадських об'єднань, рухів і політичних партій. Однак протягом першого десятиліття реформ більшість з них так і не зуміли стати суб'єктами політичного впливу, оскільки більшості з них було складно знайти власну соціальну базу, внаслідок чого вони або ігнорувалися суспільними групами, або ж взагалі припинили своє існування. Населення, не відчувало довіри до партій, тому не розглядало їх як провідника свого впливу на владу. Але не дивлячись на це, станом на 13.11.2012 року в Україні зареєстровано 200 політичних партій [9].

Політичні партії – важливий політичний інститут, ефективне функціонування якого, на думку Л. Хорішко, має забезпечити демократичні перетворення в країні, стати своєрідним медіатором, що в ідеалі має забезпечувати взаємодію громадянського суспільства з державою. Український досвід показав низький рівень впливу громадян на прийняття політичних рішень, що зумовлено неготовністю влади до стійкого діалогу, браком ефективної двосторонньої взаємодії [10, 85].

Серед функцій, які мають виконувати політичні партії насамперед слід віднести: вироблення заходів щодо впливу на суспільні інституції та соціальне середовище; здійснення політичної соціалізації; забезпечення безперервності політичних зв'язків і взаємовпливу між парламентом і всією країною; вплив на формування з іншими політичними інституціями на механізм державного й громадського управління та ін [11, 403].

Відповідно до ст. 36 Конституції України, громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Політичні партії в Україні мають сприяти формуванню і вираженню

політичної волі громадян, беруть участь у виборах [12]. Також до функцій політичних партій належить вплив на формування громадської думки, підтримання активної участі громадян у політичному житті, підвищення політичної культури громадськості, вплив на політичну діяльність Верховної Ради, Кабінету Міністрів тощо.

Найважливішою політичною метою політичних партій є збереження високого рівня суспільної довіри. Одним із способів отримання такої довіри є мінімізація політичного впливу потенційних конкурентів, позбавивши їх можливості структурної самоорганізації, здатної скласти реальну альтернативу вертикалі влади.

В цілому більшість регіональних відділень партій ведуть активну політичну діяльність тільки в періоди виборчих кампаній. Але тут є певні негативні прояви, адже на виборах існує виключно регіональна представленість політичних партій, які представляють інтереси конкретних територій. В Україні, на жаль, на сьогоднішній день, не має суб'єкта політичного впливу, який би мав більш-менш збалансований сегмент прихильників в усіх регіонах, а це в свою чергу призводить до розколу серед населення та створення підґрунтя для політичного маніпулювання [13, 55].

Сьогодні більшість політичних партій часто демонструють непримиримість, відсутність толерантності та елементарної політичної культури. Часто особисті цілі стають на заваді виробленню єдиної національної ідеї, довкола якої змогли б об'єднатися громадськість та політичні сили [6, 51].

Не можна не погодитися з думкою таких дослідників, як І. Тімкіна та Н. Новикової, які вважають, що особливість функціонування будь-якої політичної партії полягає у взаємодії між її керівними органами та її членами, між центральними органами та місцевими органами. Така взаємодія супроводжується впливом вищестоящих органів у будь-якій формі [14, 76].

За законодавством України політичні партії можуть об'єднуватися в парламентські фракції, що дає їм можливість впливати на персональний склад та діяльність вищого органу виконавчої влади – Кабінету Міністрів України та в цілому на правове поле України.

Політичні партії відрізняються одна від одної місцем в політичній системі, соціальною базою, задекларованою програмою та рівнем впливу на уряд та місцеві органи влади [11, 403].

На сьогоднішній день, в Україні в контексті структурування суб'єктів політичного впливу виділяються так звані «фінансові лідери» або їх ще називають «фінансово-промислові групи» (їх поява припадає на середину 90-х років минулого століття), які володіють

значними ресурсами та мають значний політичний вплив на державотворчі процеси. Їх привілейоване становище насамперед пояснюється тим, що вони виступають головними спонсорами діяльності суспільно-політичних організацій, рухів і політичних партій, активно лобіюють свої інтереси у владних структурах, а для забезпечення своєї стабільності, насамперед в фінансово-економічній сфері, просувають своїх кандидатів спочатку на регіональному рівні, а потім і на загальнодержавному.

Привілейоване їх становище також пояснюється ще й тим, що в умовах соціально-економічної та політичної кризи, стабільне їх функціонування слугує гарантованим джерелом поповнення бюджету [14].

Саме ці суб'єкти, що володіють значними фінансовими і адміністративними ресурсами, здатні впливати на процес прийняття ключових рішень в державі і проведення реформ. Вони постійно намагаються зміцнити свої позиції та, по можливості, нарощувати кадровий потенціал, просуваючи своїх представників в органи влади, беручи участь у розділі державного майна і проводячи через Верховну Раду конкретні законопроекти. В результаті ці лідери набувають властивостей суб'єктів політичного впливу, здатних не тільки коригувати дії влади, але й ініціювати найважливіші рішення.

Тісний зв'язок між бізнесом та ланками державної влади виявляється в особливостях кадрових переміщень. Великий бізнес, й на сьогодні, зберігає можливість лобіювати свої інтереси в обмін на політичну лояльність.

Слід відзначити, що крім зазначеного прямого політичного впливу в сфері державного інтересу існує так званий опосередкований соціально-політичний вплив, який також знаходить своє відображення на політико-державному тлі.

В. Кафарський у своєму дослідженні виділив ще одну групу, яку можна віднести до суб'єктів політичного впливу – це кримінальні угруповання, які діють поза правовим полем України. Він відмічає, що відбувається зрощення найпотужніших груп тиску (фінансово-промислових груп, напівкримінальних угруповань) спочатку з партійним апаратом, а потім з органами державної влади, що в свою чергу призвело до домінування впливу олігархічних і корпоративних угруповань.

Взаємовідносини з владою, як і вплив на неї у політичних партіях і у груп тиску знаходиться у різних площинах. Адже політичні партії впливають на владу беручи участь у виборах, тоді як групи тиску діють опосередковано, шляхом прихованого впливу на владу. Крім

того, політичні партії беручи участь у виборчому процесі мають нести відповідальність за реалізацію своїх програм та діяльність своїх представників в органах влади, тоді як не несуть такої відповідальності за лобювання законів чи прийняті під їх впливом урядові рішення. Крім того, політичні партії під час реалізації своїх програм мають відштовхуватися від соціальної бази, адже в протилежному випадку можуть її втратити. Натомість групи тиску керуються у своїх діях власними інтересами або невеликої когорти заінтересованих осіб, при цьому використовуючи як конституційні (рекомендації, звернення, заяви), так і неконституційні методи (підкуп, шантаж, погрози) [11, 404-405].

Суб'єктам політики, для реалізації своїх задумів, та для забезпечення себе підтримкою електорату, довелося розробити цілу систему засобів впливу на масову свідомість. Значну роль у цьому зіграли засоби масової інформації. Ще за радянських часів, ЗМІ користувалися неабиякою довірою у населення і були чи не головним джерелом інформації про соціально-економічне та політичне становище в державі. За часів незалежності, авторитет ЗМІ значно знизився, це насамперед пояснюється тим, що вони перетворилися на інструмент впливу в руках інших політичних суб'єктів.

Найбільш доступним та популярним серед населення інформаційними каналами в даний момент є телебачення, радіо, друковані ЗМІ та Інтернет, який останнім часом набуває все більшої популярності. Незважаючи на те, що формально ЗМІ вважаються незалежними, фактично у всіх компаній, що працюють в цій сфері, є власники, які визначають їх інформаційну політику, через яку здійснюється вплив як на суспільство в цілому, так і на окремих політичних суб'єктів.

Отже, у підсумку варто зазначити, що означені нами суб'єкти політичного впливу існують як на регіональному так і на державному рівні, при цьому перші (громадські організації, регіональні лідери, еліта та й населення в цілому), в свою чергу стають об'єктами для суб'єктів загальнодержавного рівня, хоча вони і намагаються впливати на політику центру та перебувають в тісному взаємозв'язку.

Політичний вплив як структурний елемент політичної системи торкається як суб'єктів політики, що займають різні статусні та функціональні положення, так і самого об'єкта – політики. Ініціатор політичного впливу одночасно може впливати на інших суб'єктів політики, в той же час він сам є для них об'єктом політики.

Демократизація сучасного українського суспільства – це не тільки видозміна політичного режиму, а це перш за все зміна форм взаємовідносин суб'єктів політичного впливу. Ця видозміна повинна супроводжуватися «відмиранням» суб'єктів попередньої тоталітарної

політичної структури і появою нових суб'єктів політичного впливу, які є адекватним відтворенням сучасної демократичної системи. Інакше кажучи, наявність авторитету суб'єкта політичного впливу постає сутнісною характеристикою сучасного політичного процесу.

Бібліографічний список

1. Виговський Д. Суть політичного впливу як категорії політичної науки / Д. Виговський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2007. – Вип. 19. – С. 62-66.
2. Заступник голови ЦВК про вибори: Найбрудніші в історії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2012/11/1/6976435/>
3. Лисюк А. Політичне лідерство в контексті демократичного транзиту: соціокультурні підстави / Л. Лисюк // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 71-81.
4. Українці втрачають інтерес до політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?ukrayintsi_vtrachayut_interes_do_politiki&objectId=42872
5. Опитування: Вибори-2012: громадська думка населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=389
6. Кіндратець О. Українська інтелігенція і влада / О. Кіндратець // Політичний менеджмент. – 2009. – № 2. – С. 46-55.
7. Реєстр громадських організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/18501>
8. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/page>
9. Реєстр політичних партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/parties>
10. Хорішко Л. Регіональний аспект формування іміджу політичних партій / Л. Хорішко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 6. – С. 85-93.
11. Кафарський В. І. Політичні партії та групи тиску: проблеми взаємодії та правове регулювання / В. І. Кафарський // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2 (18). – С. 403-410.
12. Конституція України: прийнята 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст.141.
13. Титаренко Т. Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності / Т. Титаренко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 2009. – С.51-60.
14. Тімкін І. Політичні партії як суб'єкт процесу політичного управління / І. Тімкін // Політичний менеджмент. – 2010. – № 4. – С. 73-82.

Стаття посвячена дослідженню суб'єктів політичного впливу, їх формам і засобам реалізації. Автор дійшов до висновку, що суб'єкти політичного впливу існують як на регіональному, так і на державному рівні і знаходяться в тісній політико-процесуальній взаємодії.

The article is devoted to examining the subjects of political impact, their forms and means of implementation. The author concludes that subjects of political impact exist both at the regional and state levels and are in close political and procedural interactions.

Стаття надійшла до редколегії 31.01.2013

УДК: 323.2

Ільтьо Г. Ф., Мукачівський державний університет

СИМВОЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ ЯК ЧИННИК УТВОРЕННЯ РЕАЛЬНОСТІ СИМВОЛІЧНОГО «Я-ПОЛІТИЧНОГО»

У статті подано концептуальне обґрунтування сутності політичного символу. Змістовний акцент поставлено на розмежуванні сутнісних рис символу і риторично-знакової системи. Розкрито механізми утвердження та взаємодетермінованості символічного «Я-політичного» із середовищем символічних структур політики.

Розглядаючи політику як явище, природа якого принципово символічна, розуміємо, що дослідження механізмів символізації політичної дійсності є вкрай потрібним та актуальним завданням, з огляду на потреби фундаментальної науки і прикладної політології. Ця проблема, насправді, не є проблемою суто академічною, адже нерозуміння особливостей вкрай складної природи політичного ставить під сумнів правильність засновків, покладених в основу дослідницьких гіпотез, а отже, і достеменність отриманих у результаті дослідження висновків.

Мета цієї статті – дослідити механізми символізації політичної дійсності, визначити принципи утвердження символічно-знакових структур політичного виміру буття людини та суспільства.

У науковій літературі досі немає остаточного визначення символу як наукової категорії. Автори сучасних політологічних досліджень взагалі прагнуть оминати ті ділянки предметного поля, які характеризуються браком об'єктивації досліджуваних явищ.

Специфіка даного напрямку дослідження вимагає звернутися до методологічного інструментарію філософії. Дослідження механізмів символізації політичної дійсності повинно ґрунтуватись на чітко визначеному понятті символу як філософської категорії, яка повинна відобразити природу символу як поняття та суспільного явища, із подальшим виокремленням особливостей, зумовлених специфікою політичного виміру буття людини та суспільства.

Найбільш загально символ трактують як довільний знак, який відображає одноманітну соціальну реакцію чи функцію. За визначенням, Р. Барта, знак є «єдністю означення з означуваним» [3, с. 248]. Зі свого боку, К. Юнг писав, що у психоаналізі «символом ... ми називаємо термін, назву чи навіть образ, який володіє, окрім свого загально-вживаного, ще й особливим додатковим значенням, що несе щось невизначене, невідоме» [10, с. 225]

Значення символу формується в процесі навчання і досягнення взаємної згоди людей, які використовують його можливості в процесі комунікації. Як пише А. П'ятигорський, «семантична опозиція «знак – означуване» не є одним зі змістів чи однією зі структур свідомості, а являється, щонайменше для теперішнього часу, одним з умовно прийнятих концептів позитивістського наукового знання» [9, с. 353]. За своїм значенням символ близький до сигналу чи знака.

На думку Р. Коллінґвуда, символ (гр. *symbolon*) «є певною подією, чимось, що відбувається внаслідок згоди та прийняття угоди її сторонами як прийнятної для досягнення певних визначених цілей» [11, с. 225] У своїй чуттєвій даності символ вказує на «щось інше» чи підміняє собою це інше. «Іншим» у цьому випадку може виступати явище чи предмет, але частіше за все символ вказує на абстрактне, безпосередньо не сприйняте смислове утворення, комплекс уявлень, що належать до сфери політики, релігії, науки тощо.

Як писала з цього приводу Т. Апіян, «символ за природою своєю є множинністю смислів» [2, с. 302]. Хоча, на думку Ю. Крістівої, слово «символ» у своїх етимологічних витоках означало предмети, з'єднані разом. А грецьке дієслово *symbollein* означає – укласти угоду чи договір. Отож «квиток» або «чек» – це такі ж символи, як і будь-яке інше вираження почуття» [6, с. 93].

Слово має знакову природу, саме тому для нього характерні властивості знака. Але якщо сутність знака утворює чисте означення, вказування, то сутність символу більш широка, ніж просто вказування на те, чим він сам не є. На думку Ю. Крістівої, «між знаком та символом наявна відмінність і у вертикальному, і в горизонтальному вимірі. У своїй вертикальній функції знак, на відміну від символу,

посилається на менш загальні, тобто більш конкретні сутності – універсалії уречевлюються, стають предметами в повному сенсі цього слова» [6, с. 140].

Попри те, що людський розум не адекватний поняттям на позначення всього розмаїття символічних форм, Е. Кассіер наполягав на тому, щоби визначати людину не як *animal rationale*, а як *animal symbolicum* [5, с. 472]. В генетичному сенсі символи тісно пов'язані зі знаками та сигналами. Але якщо сигнали – це часточки фізичного світу, то знаки та символи виступають елементами світу значень. Ця обставина дає змогу вважати сигнали «операторами», а символи – «десигнаторами» дійсності навколо нас. Якщо сигнали в процесі свого розпізнавання та використання все ж таки володіють певною субстанційною якістю, то символам належить лише функціональна чи абстрактна сутність. Індивід, який перебуває на примітивному рівні розвитку, може обходитись сигналами та знаками. Однак у високорозвиненої людини мозок набуває здатності не лише сприймати, але й абстрактно конструювати субстанційні відношення.

На переконання С. Лангер, більшість слів, які використовують люди, є знаками-замінниками. У соціальному досвіді вони заміщують собою речі, які люди сприймали в минулому та які вони можуть представити собі знову через пригадування. Сюди належать також речі, які могли бути в загальнолюдському минулому або можуть трапитися в майбутньому. Так чи інакше, знаки, які використовує людина в мисленевій діяльності, поступово перетворюються із простих симптомів явищ на символи [7, с. 32].

Сьогодні відмінність між знаками та символами виявляється в розбіжності асоціацій, які вони викликають у свідомості мислячого суб'єкта. Найчастіше знаки (сигнали) лише вказують на свої об'єкти, тоді як символи змушують сприймати такі об'єкти по-справжньому. Ця обставина дає змогу говорити про дискурсивну символіку слова та не дискурсивне – зображення, звук тощо.

Сучасні символи істотно відрізняються від знаків. Якщо Платон і більш близький до нас Ф. де Соссюр вважали, що подібність означення та означуваного породжує знак, а неподібність – символ, то Августин Блаженний та романтики, як зауважує Н. Маньковська, бачили специфіку знака (алегорії) в його кінечному (прямому) сенсі, а символу – у невичерпності представлюваного ним перетвореного смислу [8, с. 38].

Символ – це не просто найменування для чогось окремо взятого, він охоплює зв'язок цієї окремішності з іншими елементами, підпорядковує цей зв'язок єдиному закону та принципу, підводить їх до певної

єдиної універсалії. На думку Ж. Бодріяра, феномен символічного являє собою те, що лежить «по той бік» безсвідомого та психоаналізу, по той бік лібідональної економіки, цінності та політичної економії загалом [4, с. 385]. За своєю матеріальною природою та складом символи можуть бути індиферентні щодо символізованої дійсності. У цьому сенсі вони утворюють автономну, майже замкнену систему. Як зауважував Ж. Бодріяр, сфера реального сама собою більше не являється обмінюваною на сферу знак.

Варто визнати, що сьогодні процес символізації став справді всеохопним. «Сьогодні, – писав Ж. Бодріяр, – вся система тяжіє до недетермінованості, будь-яка реальність поглинається гіперреальністю коду та симуляції. Саме принцип симуляції править нами сьогодні замість попереднього принципу реальності. Цільові установки зникли, тепер нас породжують моделі» [4, с. 44]. Можна по-різному ставитись до влади символічних об'єктів. Важливо в цьому випадку те, що подібна влада дійсно існує, бо людська свідомість перебуває під постійним впливом віртуальних спокус. Хоча символічна реальність багатопланова та різмаїта, у сучасному суспільстві поцінюється не просто символ, а досягнутий ним у процесі культурного обміну авторитет, визначений культурними контекстами.

Хрестоматійним у рамках гуманітарного наукового знання вважається твердження про символічно-знаковий характер соціального світу. А. Шюц, Е. Кассіер, Дж. Г. Мід, Г. Келлі, П. Бергер, Т. Лукман – ось лише кілька імен класиків сучасного суспільствознавства, які в численних роботах обґрунтовували символічний характер взаємодії людини зі світом та утвердження власної ідентичності в ньому.

Невеликий екскурс сторінками наукових досліджень дає підстави стверджувати про відсутність не лише загальноприйнятого визначення категорії символу, універсальність якого дозволила б трансповтати розуміння поняття на предметне поле політичної науки через пряму аналогію, але й відсутність чіткості та вичерпності в розумінні символу в рамках кожної конкретної наукової школи чи методологічного напрямку.

Спираючись на таке твердження, найбільш послідовними у визначенні символу виглядають автори Соціологічного словника, які наголошують на унікальності та винятковій важливості символу для наукового пізнання та життя людини і суспільства, уточнюючи, що «подібно до поняття «ритуал» поняття «символ» часто визначається настільки широко, що під ним починають розуміти всю людську культуру» [1, с. 286].

Отже, відсутність універсального визначення категорії в науковому дискурсі не обов'язково свідчить про не універсальність самого

поняття. Проте однозначно можна стверджувати про унікальність механізмів символізації окремого виміру дійсності – політики, які зумовлюють відмінне й унікальне тлумачення символу у вимірі цієї дійсності та специфічне його змістове наповнення.

Тож пропонуємо вдатись до безпосереднього дослідження символізації політичної дійсності, щоб з'ясувати та сформулювати цілісний концепт політичного символу.

Символ, будучи системою відношень, а не класом об'єктів політичної дійсності, може бути представлений саме як концепт, а не поняття. Якщо поняття є формою розуму, то концепт – збирає (*concipere*) разом мислення (*intellectus*) та умови його здійснення, охоплює поняття як власний момент.

На перший погляд, соціальні концепти виявляють певні подібності до веберівських ідеальних типів чи платонівських «ідей», проте ми розглядатимемо їх радше як специфічні конструкції узагальновальних смислових кодів. Складна багаторівнева будова таких смислових конструкцій, що виникають у процесі оформлення семіотичних рядів, перетворює їх на основні «сполучні ланки культури в ментальному світі людини», даючи їм змогу «кружляти» над дискурсивними потоками, виявляючи себе і в поняттях, образах, символах, і в політичних практиках.

Існують концепти, які відіграють особливу роль у політологічному пізнанні. Це своєрідні фіктивні позиції концептуальної сітки, без яких вона, проте, втрачає свою єдність і осмисленість. Саме до таких концептів належать концепти «політичного символу» та «символізації політичної дійсності».

Механізму встановлення відношення людини до політичної дійсності повинна передувати реалізація механізму артикуляції політичної дійсності, її впорядкування через встановлення виділених самою свідомістю людини логіко-топічних сіток, ключовими позиціями якої виступають опозиції «Я»/»Інший», «тут-і-тепер»/»там-і-тоді» тощо, і розташування подій та явищ політичної дійсності в цих логіко-топічних структурах. Іншими словами, йдеться про механізм розуміння політичної дійсності, в межах якого народжується смисл (це специфічне породження), за рахунок формування певної структури пізнання.

Наукова рефлексія над подіями та явищами політичної дійсності ніколи не вичерпує усієї повноти можливого політологічного знання. Вона має частковий, обмежений, однак, що важливіше, соціально-історичний, а не формально-логічний характер. Політологічні судження мають принципово необ'єктивоване, але постійно відтворюване обґрунтування.

Ми оперуватимемо переважно категорією символічного «Я-політичного», адже керуємось тою логікою дослідження проблеми, що передбачає вивчення механізмів символізації дійсності, піднімаючись з рівня універсальних механізмів індивідуальної свідомості до колективної свідомості визначеної соціальності, відповідно на кожному з цих рівнів більшої актуальності набувають «принципи політичної свідомості» та «політичні архетипи».

Такими політичними принципами, наприклад, можуть виступати народний суверенітет, розподіл влад, принцип представництва, недоторканість гарантованих законом прав та свобод тощо. Але нас цікавить лише універсальний механізм символізації політичної дійсності, тож на цьому етапі дослідження можемо цілком зігнорувати наявність інституціоналізованих форм цих принципів у структурах свідомості людини, у системі політичних символів та риторично-знаковій системі політичної комунікації й інтерпретації політичної дійсності. А отже, частіше оперуватимемо поняттями «принципи політичної свідомості» чи символічне «Я-політичне».

Закладаючи певний набір ситуацій розуміння політичної дійсності, зумовлених відповідними їм «принципами політичної свідомості», можемо стверджувати, що механізм функціонування символу є власне механізмом смислоутворення. Такий механізм можливий, оскільки система індивідуальної схематизації чи впорядкування політичної дійсності людською свідомістю може існувати лише за умов встановлення чіткого взаємозв'язку із символічним «Я-політичним», і ні з чим іншим.

У політичному вимірі буття людини та суспільства символ являє собою, з одного боку, певний цілісний у змістовому сенсі дискурсивний простір політичної комунікації, а з іншого – не тільки комунікації, адже політика є не лише комунікативним простором, але й глобальною системою кодифікації дійсності поряд із культурою, релігією, історією тощо.

Доречно відзначити момент архаїчності та стабільності, які дозволяють політичному символу виступати згорнутим, замкненим на собі у підставах власного існування, генератором політичної культури певної соціальності, її політичною «пам'яттю». Такий статус політичного символу дозволяє розглядати його функціонально, як принцип, що, підпорядковуючи собі політичну дійсність, перетворює її на політичну реальність окремої колективної чи індивідуальної політичної свідомості, означеної рамками певної знаково-риторичної системи, яка є результатом об'єктивації символу як принципу у процесі політичної інтерсуб'єктивної комунікації, що переводить «розуміння» у «знання»

природи політичних відносин, тобто формує сталу систему нормативного регулювання політичних відносин суспільства. Так політичний символ являє собою своєрідну «реальність політичної реальності».

Політичний символ є тією актуальною реальністю усвідомленої політичної дійсності, яку реципієнт сприймає (осмислює, переживає, персоніфікує) як символ-реальність. Усі ті абстракції, які можна вжити для визначення сутності символу, в кожному випадку перебуватимуть у полі того факту, що символ – це щось матеріальне.

Підсумовуючи, вкажемо на принципові моменти визначення поняття «політичний символ»:

– Символ існує як символічне (таке, що не може бути виведене зі знакового механізму, а отже, незнакове по суті) значення, що саме собою розуміється як акт трансцендування риторичного значення знака.

– Символ реалізується через певний знаковий механізм, але водночас у своєму символічному значенні, яке виникає як розуміння (думка) всередині певної структури свідомості, нічого спільного з цим механізмом не має.

– Виникнення символічного значення як акту трансцендування сформованого риторичною системою референціалу дозволяє нам постфактум твердити про наявність чи відсутність символу в конкретному просторі риторично-знакової системи.

Бібліографічний список

1. Аберкромби Н. Социологический словарь / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. С. Тернер ; пер. с англ. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1997. – 420 с.
2. Апиян Т. Игра в пространстве серьезного. Игра, миф, ритуал, сон, искусство и другие / Т. Апиян. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2003. – 342 с.
3. Барт Р. Система моды. Статьи по семиотике культуры / Р. Барт. – М.: Изд-во Сабашниковых, 2004. – 512 с.
4. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.
5. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке / Э. Кассирер. – М. : Гардарика, 1998. – 784 с.
6. Кристева Ю. Избранные труды : разрушение поэтики / Ю. Кристева. – М. : РОССПЭН, 2004. – 656 с.
7. Лангер С. Философия в новом ключе: исследования символики разума, ритуала и искусства / С. Лангер. – М. : Республика, 2000. – 287 с.
8. Маньковская Н. Эстетика постмодернизма / Н. Маньковская. – СПб. : Алетейа, 2000. – 348 с.

9. Пятигорский А. Непрерываемый разговор / А. Пятигорский. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 377 с.
10. Юнг К. Г. К вопросу о подсознании / Карл Густав Юнг // Юнг К. Г., Франц М.-Л. фон, Хендерсон Дж. Л., Якоби И., Яффе А. Человек и его символы / К. Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, Дж. Л. Хендерсон, И. Якоби, А. Яффе. – М. : Серебряные нити, 1997. – С. 223 – 344.
11. Collingwood R. The Principles of Art / R.Collingwood. – USA : Oxford University Press, 1958. – 532 p.

В статье дано концептуальное толкование сущности политического символа. Содержательный акцент поставлен на размежевании основополагающих качеств символа и риторично-знаковой системы. Раскрываются механизмы утверждения и взаимодетерминированности символического «Я-политического» со средой символических структур политики.

A concept of political symbol is interpreted thoroughly in this article. Fundamental accent is put on the distinction between essential features of symbol and of rhetorical-token system. It reveals the mechanisms of foundation and of reciprocal determination between symbolical «Self-Political» and the sphere of symbolical structures of politics.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2013

УДК 321.01: 316.35

Єфтені Н. М., ОНМА

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ МОЛОДІЖНОГО СЕРЕДОВИЩА

Глобалізація надає молодому поколінню нові можливості для розвитку та становлення. Світове співтовариство повинно визнавати молодь як фактор змін та її роль в соціальних процесах. Поєднуючи досвід попередніх поколінь з енергією і цілеспрямованістю, молоде покоління може реалізовувати свій потенціал в нових концепціях суспільного розвитку. Молоді необхідно приймати активну участь в політичних процесах, для того щоб її інтереси враховувалися. Сьогодні виникають нові молодіжні рухи, об'єднання і організації, які охоплюють широке коло політичних і неполітичних організацій.

Глобалізація – це процес всесвітньої економічної, політичної і культурної інтеграції та уніфікації. Цей об'єктивний процес має системний характер та охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства. Зокрема

глобалізація має соціальний аспект, який стосується змін в соціальних зв'язках, а також в життєвих стратегіях індивідів під впливом не лише економічних ефектів глобалізації, але і трансформації соціальної і культурної ідентичності, освітніх установок.

Виділяють два аспекти глобалізації: перший аспект пов'язаний з гомогенізацією світу, перевагою загальних культурних цінностей, життям за єдиними принципами та загальнолюдськими нормами, намаганням все універсалізувати; другий аспект пов'язують зі зростаючою взаємодією, інтеграцією окремих форм суспільного життя, що призводить до розмивання державних кордонів через вплив релігійних груп, громадських організацій, міждержавних органів і глобальних фірм. Під впливом процесів глобалізації формується єдиний універсальний соціум [1].

Українське суспільство інтегрується в світове співтовариство, тому процеси глобалізації відіграють важливу роль в політичній, економічній, культурній, соціальній сферах. Формування інформаційного суспільства, збільшення інформаційних потоків впливають на особистість в цілому і пов'язані з необхідністю адаптуватися до них. Особливої актуальності набуває вивчення процесів глобалізації в молодіжному середовищі, оскільки молодь визначається як «потенція готова до будь-якого починання» [2].

Будь-які трансформаційні процеси суспільних відносин, проявляються в першу чергу в молодіжному середовищі, оскільки через вікові, психологічні і соціальні особливості молодь є самою сприйнятливою соціальною групою в суспільстві. Тому її можна назвати індикатором всіх позитивних і негативних процесів, які відбуваються в суспільстві.

Дослідження молодіжної проблематики в контексті глобальних політичних процесів неможливо без аналізу робіт, в яких розглядається сутність глобалізації, зіставляються різні погляди на ті переваги, які несе посилення глобальної взаємозалежності, і на ризики, виклики, що неминучі в результаті більш тісного переплетення основних політичних, соціально-економічних і культурних процесів. Необхідно відзначити ті праці, в яких розглядаються питання, пов'язані з політичним становленням молоді, з змінами ролей особистості та її можливостями висловити своє ставлення до світових проблем.

Зокрема, аналіз проявів глобальних процесів в усіх сферах, зокрема економіки, політики, культури, масової комунікації роблять такі західні вчені як Ю. Хабермас, З. Бжезинський, Дж. Розенау, П. Штомпка, У. Бек, Ф. Фукуяма та ін. Глобальні проблеми сучасності вивчалися А. Панаріним, М. Ільїним, Ю. Яковцем, І. Лукашуком тощо.

Дослідження глобалізації субкультурних моделей поведінки молоді проводилися Ю. Хабермасом, Т. Щепанською. Окремі положення, які стосуються впливу глобальних факторів на трансформацію політичних і культурних інтересів молоді, можна знайти в роботах С. Авсейкова, М. Калінкіної, А. Радченка.

Питання самовизначення молоді, їх життєві перспективи привернули увагу Є. Головахи, І. Бекешкіної. Становище молоді в українському суспільстві, специфіку функціонування молодіжних субкультур досліджують Н. Победа, В. Рябіка, О. Ватутін, Н. Паніна та ін. Проблеми молоді та молодіжного руху в Україні вивчають В. Оссовський, О. Балакірева, Ю. Якубова, В. Головенько.

Метою роботи є виявлення впливу глобалізаційних процесів на сучасну молодь та її ціннісні орієнтації. Для досягнення даної мети необхідно вирішити наступні завдання:

- дослідити підходи до аналізу глобалізації;
- прослідкувати вплив глобальних процесів на сучасні молоді покоління;
- проаналізувати специфіку функціонування молодіжних субкультур.

Проблема політичних інтересів молоді, яка входить в різні молодіжні субкультурні групи, що є віддзеркаленням її реакції на глобальні зміни, є недостатньо вивченою. Однак глобальні процеси, в тому числі і економічна криза, що є причиною зміни життєвих планів та орієнтацій молодих людей, вказують на актуальність аналізу політичних аспектів динаміки молодіжних субкультур.

Це дозволяє оцінити потенціал молоді, визначити напрямки її активності, спрогнозувати зміни в політичній культурі, які можуть статися при включенні в політичне життя, а також виявити різні форми політичної поведінки та участі, що виникають під впливом зовнішньополітичного і міжнародного життя. Особливу увагу потрібно приділяти впливу глобальних процесів на прояви девіантної поведінки молоді та можливості контролю щодо таких девіацій: зокрема торгівлі людьми, наркоторгівлі, організованій злочинності, тероризмі, суїциду та ін.

Глобалізація є об'єктивним соціальним процесом, підготовленим попереднім розвитком і виступає як відкрита система фінансово-економічних, суспільно-політичних і культурних зв'язків на основі сучасних комунікаційних та інформаційних технологій. Одним з найбільш важливих аспектів глобалізаційних проявів є процес «включення/виключення» (inclusion/exclusion), коли окремі люди чи соціальні групи виключаються з громадського життя – політичного,

економічного, культурного. Дослідження політичних, соціальних, культурних та інших особливостей процесу «включення/виключення» необхідні для розуміння причин – чому саме всі «виключені» (країни, соціальні групи, окремі індивіди), стають соціальною базою для глобалізованої девіації. Структура, масштаби, динаміка девіантності залежать від економічних, політичних, соціальних, демографічних та інших факторів.

Демографічні зміни можуть створити нові соціальні та економічні можливості для одних країн і серйозні виклики для існуючого порядку в інших країнах. Старіння населення в високорозвинених країнах призвело до створення демографічних пріоритетів молоді. У майбутньому демографічна ситуація зможе позначитися на основних рисах формованого світопорядку, тому вивчення вкладу, який вносять у розвиток міжнародних відносин і світової політики окремі соціальні групи, а також тих наслідків, які несе для них глобалізація як найважливіша тенденція світового суспільного розвитку, є актуальним завданням міжнародних досліджень.

Сьогодні в Україні молоддю розробляються нові стратегії в молодіжній політиці, програми виховання молоді, в тому числі патріотичного виховання, вивчаються проблеми аполітичності сучасної молоді. При цьому ігнорується та обставина, що сучасна молодь не просто уникає участі в політичному житті, а розуміє активність по-іншому, не в «державному форматі». Найважливіші зміни в молодіжному середовищі, включаючи і молодіжні «протести», пов'язані не тільки з політичною, а й з культурною сферою, з боротьбою за право користування культурною свободою. Молоді люди, неохоче включаються в політичні процеси, тоді як в культурних акціях готові брати участь більше половини молодих людей (різних прошарків, віку, рівня освіти і матеріального достатку). Політичні рухи і партії залишаються для них малопривабливими, волонтерство практично виключається, а участь у публічних акціях і виступах виправдовується, насамперед, матеріальними, а не ідеологічними міркуваннями. Оскільки у молодого покоління, що входить у суспільне життя, відсутній реальний доступ до значимих ресурсів.

Однією з причин посилення уваги до питань молоді на сучасному етапі є збільшення терміну перехідного періоду від дитинства до дорослості, що, у свою чергу, пов'язано з ускладненням розподілу праці і виробничих процесів. Іншим фактором появи нових проблем молоді є співвідношення сім'ї і трудової діяльності. Освітні функції виконуються не лише сім'єю, школою, а й іншими соціальними інститутами. Тому, молодь як соціальна група являється

продуктом змін у взаємовідносинах між сім'єю, школою, роботою та іншими соціальними інститутами. Всі учасники цих взаємовідносин відчують на собі вплив не тільки національних, але і глобальних трансформацій.

З входженням індустріальних суспільств в постіндустріальний стан відбуваються зміни в молодіжних субкультурах. Субкультурна ситуація, що склалася в 90-ті рр. ХХ ст. на пострадянському культурному просторі, описується такими поняттями, як ірраціоналізм, хаос, нігілізм, безмежна свобода і девальвація моральних цінностей. У молоді внутрішній зв'язок поколінь усвідомлюється крізь призму критичного ставлення до негативних наслідків системної трансформації суспільства, що проявляється в безробітті, зубожінні, корупції, вибухах насильства і т.п. Тому відбувається зростання конфліктів між старшим поколінням, яке виросло на базових установках індустріальної епохи.

Крім того особливу увагу потрібно приділяти різним явищам, утворенням що представляють альтернативні форми громадських чи культурних процесів. Іноді вони виступають як своєрідний виклик суспільству, стихійний протест проти конкретних суспільних явищ чи пошук інших ідеалів. Елементи неформальних поведінкових установок, які асоціюються сьогодні з контркультурою, завжди присутні в культурі поколінь. Соціальне відчуження проявляється найчастіше в апатії, байдужості до політичного життя суспільства, в позиції «стороннього спостерігача». На рівні самоідентифікації прояви будь-яких політичних установок мінімальні. Емоційність, легковірність і психологічна нестійкість, відсутність необхідних знань та досвіду у молоді вміло використовуються політичними елітами в боротьбі за владу.

Представники різних молодіжних субкультурних груп, орієнтовані найчастіше на екологічні, пацифістські, феміністичні рухи, а також експериментальні творчі групи і політичні групи, які підтримують ідеї анархізму, націоналізму тощо.

Акцентуючи увагу на сутності альтернативної моделі поведінки, потрібно відзначити, що така модель приписує молоді культурну автономію в рамках домінуючої культури і таким чином обґрунтовує перехід контркультури в альтернативу. При такому трактуванні молодіжна культура з «культури-проти» стає «культурою-варіантом».

Представники різних субкультурних груп, орієнтовані найчастіше на екологічні, пацифістські, феміністичні рухи, а також експериментальні творчі групи. Наприклад, в Україні існує Центр сучасного мистецтва при НаУКМА заснований Дж. Соросом, Міжнародний фестиваль сучасного мистецтва «Два дні і дві ночі нової музики» тощо.

Молодіжна субкультура може розглядатися як багате джерело інновацій і відкриттів у мистецтві, моді, формах дозвілля; варіант примітивної масової культури, продукт медіа-індустрії; форма творчої активності молоді, яка не знаходить прийняття та підтримки з боку офіційної культури; джерело небезпеки для соціального та духовного здоров'я молодих.

Субкультура як система цінностей, моделей поведінки, життєвого стилю будь-якої соціальної групи, являє собою самостійне цілісне утворення в рамках домінуючої культури. Субкультурні атрибути, ритуали як стійкі образи поведінки, а також цінності, як правило, хоча і пов'язані з панівною культурою, від неї відрізняються. Діяльність багатьох субкультурних груп відрізняється замкнутістю, нерегламентованістю правовими документами, не підзвітністю державним і громадським організаціям, зв'язками з злочинними групами. Антисупільна діяльність опирається на дві тенденції: перша пов'язана з інституціоналізацією шляхом здійснення суспільно-корисних намагань; друга – криміналізацією через неможливість досягти мети легально. Українські молодіжні субкультури свідомо шукають новий стиль життя, основою для якого стає трансформований і адаптований до місцевих умов образ запозиченої культури, цивілізації, літературного чи кіногероя, культової фігури або групи, обов'язково романтизованих і ідеалізованих. Феномени молодіжних субкультур тривалий час розглядалися в науці як девіації, а самі субкультурні спільноти як загроза позитивної соціалізації дитини. Однак сучасний підхід до молодіжних субкультур відрізняється ліберальним характером. Західні суспільства, дозволяють висловлювати молоді себе в даній сфері, акцентуючи увагу на соціалізаційній (адаптивній, інтегративній) функції молодіжної субкультури.

Незважаючи на те, що молодіжні субкультури можна визначити як систему засобів висловлення і стилів життя, створюваних групами молоді, субкультури відображають спроби вирішення протиріч, пов'язаних з більш широким соціально-політичним контекстом. Субкультура може мати змішані цінності, пов'язані як з домінантними цінностями, так і тими, що зроблені індустрією молодіжних розваг, культури. Тому субкультури потрібно розглядати не як відхилення від домінуючої системи цінностей, а як її вираз. Субкультури глибоко укорінилися у соціально-культурному та політичному контексті, їх динаміка залежить від політики і економічних факторів, а розквіт молодіжних субкультур може змінюватися стагнацією та тимчасовим затишенням чи переходом у напівлегальне становище.

Сучасна молодь соціалізується в рамках глобального знання, глобальних комунікацій та технологій. Глобалізація призводить до соціальної диференціації, заснованої на розриві між тими, хто добре володіє технологічними інноваціями і має до них доступ, і тими, хто не має таких знань і, відповідно, повного доступу. Цей розрив на індивідуальному, і на груповому рівні, приховує нові ризики та виклики глобалізації.

Процеси глобалізації створюють загрозу національній самобутності, культурно-цивілізаційному різноманіттю світу, свободі особистості, викликають напруженість у міжцивілізаційних відносинах. Часто таку напруженість штучно провокують представники терористичних структур, організованої злочинності, рухів, які дотримуються жорстко ідеологізованих підходів до міжнародних подій. Поряд з новими ризиками та викликами глобалізації, ризик розколу світу за цивілізаційною ознакою перетворюється в один з реальних викликів початку XXI ст. В умовах глобалізації лише в процесі діалогу культур можна уникнути ризику культурного чи інтелектуального домінування, оскільки таке домінування здатне дати імпульс новому світовому пануванню, в наслідок чого неминуче виникне опір домінуванню, що проявиться в культурних формах і силових акціях.

Глобалізація відкриває широкі можливості для взаємного знайомства і зближення культур і може носити об'єднуючий позитивний характер всередині країни і в міжнародному контексті. Крім того, вона створює необхідні умови для залучення соціальних, релігійних або культурних груп та інститутів громадянського суспільства до міжнародного спілкування і вирішення різних проблем сучасності. Крім держав на світовій політичній арені помітною стає роль міжнародних організацій, багатонаціональних корпорацій, громадських організацій і рухів.

У сучасному світі складно знайти такі проблеми, які вирішують лише молоді люди, і не вирішує ніхто крім них. Вони є найбільш актуальними для молодих людей різного соціального походження, різного віку, території проживання і т.д. Відмова від їх вирішення в реальній політиці може ставати причиною широкого залучення молодих людей до віртуального світу і зниження їх політичної активності. Державна молодіжна політика повинна будуватися за такими пріоритетними напрямками: залучення молоді до соціальної практики і її інформування про потенційні можливості розвитку; розвиток творчої активності молоді; інтеграція в життя суспільства молодих людей, які опинилися у важкій життєвій ситуації.

У всьому світі значну частину членів неурядових організацій складають молоді люди, особливо багато їх в екологічних і антиядерних організаціях і рухах, але чимала їх кількість в політичних партіях. Молоде покоління є найважливішим чинником розвитку, а, отже, запорукою успіхів або невдач глобальних змін. У цьому зв'язку зрозумілий інтерес до трансформації молодіжних субкультур не лише в культурному, а й в суспільному житті.

Бібліографічний список

1. Добреньков В.И. Общество и образование / В. И. Добреньков, В. Я. Нечаев. – М., 2003. – С. 226 – 228.
2. Манхейм К. Диагноз нашего времени / К. Манхейм. – М., 1994. – С. 45.

Глобализация предоставляет молодому поколению новые возможности для развития и становления. Мировое сообщество должно признавать молодежь как фактор изменений и ее роль в социальных процессах. Объединяя опыт предыдущих поколений с энергией и целеустремленностью, молодое поколение может реализовывать свой потенциал в новых концепциях общественного развития. Молодежи необходимо активно участвовать в политических процессах, для того чтобы ее интересы учитывались. Сегодня возникают новые молодежные движения, объединения и организации, которые охватывают широкий круг политических и неполитических организаций.

Globalization gives new possibilities for development and becoming to the young generation. A world association must acknowledge young people as a factor of changes and their role in social processes. Uniting experience of previous generations with energy and purposefulness, the young generation can realize the potential in new conceptions of community development. Young people must participate actively in political processes, in order that their interests were taken into account. Today there are new youth motions, associations and organizations which embrace the wide circle of political and unpolitical organizations.

Стаття надійшла до редколегії 24.01.2013

Дисюк Т. М., НУ «ОЮА»

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Визначено проблеми методичного характеру щодо комплексної оцінки гендерної нерівності; розглянута необхідність використання механізму державного регулювання в області гендерних відносин; обґрунтована необхідність дотримання гендерної рівності як однієї з передумов забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку українського суспільства на засадах демократії.

Сьогодні в Україні активізувалася гендерна думка й діяльність, спрямована на гендерні перетворення. Це пов'язано з тим, що суспільство постало перед фактом масштабних економічних, політичних, соціальних та культурних трансформацій, внаслідок яких відбулися певні зміни статусних позицій різних соціальних груп і категорій громадян.

Раніше становлення світових форм зв'язків людей було наслідком модернізаційних процесів, здійснення ідеї прогресу, а вже сьогодні модернізація вирушає на периферію локального вибору. Все це не лише загострює традиційні загальносвітові проблеми, але й провокує появу нових. І на цьому новому рівні виникають й інші варіанти розвитку, насамперед, це глобалізація, що торкається усіх сфер життя, зокрема гендеру як способу сприйняття або відторгнення від світових процесів.

У свою чергу, глобалізація – явище планетарного масштабу. Перші підсумки глобалізації поставили під сумнів увесь світовий порядок, у тому числі гендерні конструкції, які людство формувало століттями. Нова глава в боротьбі за гендерну рівність була відкрита лише на Четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок, що відбулася в Пекіні у 1995 році.

На сьогодні у науковій літературі з'явився термін «гендерна економіка», що є новим напрямом економічних досліджень, який розкриває механізми гендерної нерівності у формальному і неформальному секторах зайнятості, розглядає функціонування політичних, торговельних, фінансових інститутів з погляду впливу на соціально-економічні статуси чоловіків і жінок, а також розробляє індекси і показники економічного розвитку з урахуванням зростання/подолання гендерної асиметрії [1, С. 214].

У даному випадку мова йде не про становлення нового підрозділу економічної теорії, а про якісний приріст економічної науки як такої, що поза гендерними параметрами не може претендувати на повноту і адекватність пояснення економічних процесів. На відміну від класичних уявлень про економіку як науку, що стосується способів виробництва товарів і послуг, гендерна економіка концентрує увагу на учасниках економічного процесу і вимірює досягнення цивілізації тим, який обсяг капіталу, товарів і послуг виявляється у розпорядженні людей різної статі, і як це впливає на їхні позиції в системі стратифікації суспільства. Економічні досягнення в даному випадку піддаються перевірці крізь призму дотримання основних міжнародних домовленостей з прав людини і прав жінок.

Актуальність даної статті полягає у тому, щоб визначити необхідність дотримання гендерної рівності як однієї з передумов забезпечення стабільного правового, політичного та соціально-економічного розвитку українського суспільства на засадах демократії.

Вагомий внесок у розробку теоретичних та практичних аспектів гендерних досліджень у соціально-економічній сфері належить М. Баксаковій, Г. Герасименко, О. Грішнівій, Л. Кормич, Л. Лобановій, О. Макаровій, М. Малишевій, В. Новікову, Н. Оніщенку, О. Піжуку, Ю. Саенку, Л. Чуїко та ін.

На сьогодні не існує цілісної системи показників та індикаторів, що характеризують гендерний дисбаланс у соціально-економічній сфері, залишаються нерозв'язаними проблеми методичного характеру щодо комплексної оцінки гендерної нерівності.

Відсутність цілеспрямованої державної політики сприяння гендерній рівності призводить до посилення соціально-економічної диференціації населення залежно від статі, невідповідності фактичних можливостей жінок та чоловіків декларованій Конституцією України рівності статей та настановам демократичного суспільства. Більш того, існування гендерної нерівності в суспільстві сповільнює економічне зростання, послаблює систему державного управління та знижує ефективність стратегій розвитку.

Для розробки ефективних заходів гендерної політики важливе значення має комплексна оцінка ситуації з гендерної рівності в країні, в тому числі в регіональному аспекті. З цією метою в дослідженнях Г. Герасименко [2] запропоновано показник розширення можливостей жінок, міжнародну методичку розрахунку якого адаптовано до вітчизняного методико-інформаційного середовища. Даний показник дозволяє оцінити нерівність в положенні жінок та чоловіків у трьох ключових областях:

– участь та повноваження в прийнятті політичних рішень, що вимірюється часткою місць в органах управління, які посідають жінки та чоловіки;

– участь та повноваження в прийнятті економічних рішень, що вимірюється відсотковою часткою жінок та чоловіків, що посідають керівні посади, та відсотковою часткою жінок та чоловіків на посадах спеціалістів та технічних працівників;

– можливості доступу до економічних ресурсів та їх використання, що вимірюються розрахунковим показником заробленого доходу жінок та чоловіків.

Становлення демократичного суспільства передбачає забезпечення рівних можливостей для самореалізації особи незалежно від її статі, віку, національності або соціального походження. Проте, сучасне законодавство в Україні створює лише певне правове поле, передумови для рівності, але не забезпечує фактичних можливостей та умов її реалізації. Забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків потребує спеціального державного механізму, який займався б розробкою, реалізацією, контролем, оцінкою і пропагандою підтримки гендерної політики, спрямованої на демократичний розвиток суспільства і самовираження в ньому як рівних обох соціальних статей.

Головними показниками «гендерного індексу», за яким визначають становище статей у країні, є рівень освіти, заробітної плати, участі в управлінні й зайнятості. Так, лише перший показник можна вважати таким, що відповідає стандартам. Усе інше відсуває Україну далеко від стабільних демократичних суспільств. Адже середні показники заробітної плати жінок, представництво на рівні законодавчої влади чи у виконавчій владі свідчать, що вони значно нижчі середньосвітових.

Це стосується не лише державної, а й приватної сфери. Усе це свідчить, що рівних умов для реалізації можливостей все ще не створено. Щодо місця України за «гендерним індексом», то тут особливих зрушень не відбулось, як і за «індексом людського розвитку».

Сфера гендерних відносин у аспекті необхідності підвищення рівня соціальної відповідальності держави і суспільства має бути в центрі уваги. Адже йдеться в цілому про все суспільство, яке за кількісними показниками статевого поділу виглядає майже як модель паритетна, тоді як за якісними дуже далеко стоїть від концепції паритету [3, С. 575].

В сучасній економіці України відбулося чимало змін: роздержавлення власності, лібералізація цінової політики та зовнішньоекономічної діяльності, економічний спад і нині поступове зростання валового національного продукту. Однак, відсутність цілеспрямованої

державної політики сприяння гендерній рівності у сфері економічних відносин призводить до посилення соціально-економічної диференціації населення залежно від статі, невідповідності фактичних можливостей жінок та чоловіків декларованій Конституцією України (ст. 24) рівності статей та настановам демократичного суспільства. Крім того, існування гендерної нерівності в суспільстві сповільнює економічне зростання, послаблює систему державного управління та знижує ефективність стратегій розвитку.

В умовах ринкової економіки функціонують два механізми регулювання соціально-економічних процесів. Перший – це механізм ринкового «саморегулювання», що діє на основі взаємодії попиту і пропозиції, а також конкуренції між різноманітними суб'єктами ринкових відносин. Другий – механізм державного регулювання, що передбачає цілеспрямовану взаємодію на різні сфери діяльності суб'єктів ринкових відносин для досягнення певних цілей.

Досвід соціально-економічного розвитку західних країн показує, що ринковий механізм регулювання впродовж всієї історії людства ніколи не здійснював впливу на формування тендерної рівності, що передбачає собою наявність рівних прав та можливостей їх реалізації для двох соціальних груп населення – чоловіків та жінок.

Оцінка соціального становища чоловіків і жінок як в Україні, так і в усьому світі відображає значну кількість диспропорцій, переважно не на користь останніх. Основною причиною цього є конкурентний характер ринкових відносин та ті рольові функції чоловіків і жінок, які з самого початку задають різну міру конкурентоспроможності представників цих двох соціальних груп. Значно нижчий рівень конкурентоспроможності жінок в ринковій боротьбі визначається в цілому двома основними факторами:

- біологічно закладеною репродуктивною функцією, виконання якої знижує активність участі жінки в економічному житті;
- сформованими в суспільстві соціокультурними установками про значення жінки та їх ролі в соціумі, які за ступенем свого впливу на конкурентоспроможність жінок не тільки не уступають біологічно заданим характеристикам, але й значно їх переважають.

В умовах дії цих двох факторів ринковий механізм, що функціонує без зовнішнього втручання, безумовно, передбачає нерівномірний розподіл ресурсів на користь суб'єктів, що мають більш високу конкурентоспроможність. Ця особливість ринкового механізму пояснює необхідність втручання держави в регулювання гендерних аспектів економічного та соціального розвитку суспільства [4, С.65].

Гендерно орієнтоване державне регулювання представляє собою діяльність органів державної влади, цілі якої ґрунтуються на концептуальних уявленнях про місце та роль чоловіків і жінок в соціально-економічному розвитку і заключається у визначенні пріоритетних напрямів розвитку гендерних відносин, формуванні механізмів досягнення раціональних гендерних пропорцій, розробці та ініціюванні концепцій та програм, їх правового, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення.

Серед передумов формування гендерної політики у нашій державі можна виділити:

- історичні (поява жіночих організацій, вплив феміністичного руху, Пекінська декларація та інші міжнародні документи, спрямовані на покращення становища жінок у всіх сферах життя);
- культурні (культ жінки-матері в суспільстві за умов існування патріархального устрою);
- політичні (поступове збільшення представництва жінок у Верховній Раді, органах місцевого самоврядування);
- освітні (запровадження навчальних дисциплін з основ гендерної політики у вищих навчальних закладах міст Києва, Львова, Одеси та Харкова, створення центрів та лабораторій з гендерних досліджень);
- демографічні (висока й рання смертність чоловіків, зменшення народжуваності та демографічне старіння населення; починаючи з 1991 року в Україні спостерігається тенденція до зменшення кількості чоловіків);
- медичні (запровадження програми «Планування сім'ї» та програм профілактики зі збереження репродуктивного здоров'я);
- економічні (жінки мають нижчий рівень економічної активності, нижчий рівень зайнятості, вищий рівень безробіття);
- соціальні (насильство в сім'ї, торгівля людьми).

Україна поступово рухалася до запровадження гендерної політики, намагаючись не просто декларувати рівні права та можливості жінок та чоловіків, а й здійснюючи для цього реальні дії, заходи, поступово крокуючи до змін у законодавстві [5].

Сутність державної політики гендерного регулювання виражається в цілях та способах їх реалізації. Основні цілі гендерного регулювання в межах соціально-економічної політики полягають в наступному:

- здійснення умов реалізації прав та можливостей чоловіків та жінок в економіці та соціальній сфері;
- забезпечення рівного доступу до ресурсів та суспільних благ;
- здійснення умов рівного представництва в системі державного та корпоративного управління;

– вирівнювання можливостей в сфері зайнятості та ринку праці;
– здійснення умов для більш рівномірного розподілу функцій в сім'ї та домашньому господарстві.

Українське суспільство сьогодні лише починає усвідомлювати гендерний підхід до всіх сфер життя, у тому числі політичної. Поки що ані партії, ані органи влади, ані суспільство не позбавились гендерних стереотипів, які відводять жінці другорядне місце у соціумі, в політиці, сприймають жінку скоріше як об'єкт, а не суб'єкт політичної, економічної сфери діяльності. Самі українські жінки не дуже активні й солідарні. Поки що жіноча солідарність не стала рисою, притаманною нашим жінкам.

Становлення демократичного суспільства передбачає забезпечення однакових можливостей для самореалізації особи незалежно від її статі, віку, національності чи соціального походження. Забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків потребує спеціального державного механізму, тобто системи державних органів, які займалися б розробкою, заохоченням, реалізацією, контролем, оцінкою та пропагандою підтримки гендерної політики, спрямованої на демократичний розвиток суспільства і самовираження в ньому рівності права як жіночої, так і чоловічої статей.

Особливої уваги заслуговує існуюче на сучасному етапі в Україні протиріччя між законодавчим закріпленням принципів гендерної рівності і реальними соціальними процесами, що характеризуються збереженням гендерних диспропорцій практично у всіх сферах суспільного життя; між процесами демократизації суспільства, що відкривають широкі можливості для самореалізації жінок, для освоєння ними нових соціальних ролей, і реальним загостренням гендерних нерівностей, зниженням соціального статусу жінок в умовах трансформаційних змін українського та інших пострадянських суспільств.

Бібліографічний список

1. Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні: Монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2010. – 352 с.
2. Герасименко Г. М. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні : автореф. дис. ... канд.економ. наук: 08.09.01 / Г. В. Герасименко; НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж. – К., 2004. – 20 с.
3. Кормич Л. І. Гендерна політика в аспекті соціальної відповідальності держави і суспільства / Л. І. Кормич // Держава і право: зб. наук. праць. – К: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 40. – 720 с.

4. Піжук О. І. Державне регулювання гендерних відносин як важлива умова сталого соціально-економічного розвитку в Україні / О. І. Піжук // Економіка та держава. – 2007. – № 6. – С. 65-67.
5. Сербіна Н. Реалізація гендерної політики в Україні [Електронний ресурс] / Н. Сербіна. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1211/29/>

Определены проблемы методического характера, касающиеся комплексной оценки гендерного неравенства; рассмотрена необходимость использования механизма государственного регулирования в области гендерных отношений; обоснована необходимость соблюдения гендерного равенства как одной из предпосылок обеспечения стабильного социально-экономического развития украинского общества на основах демократии.

The problems of methodical nature, which is relating to a comprehensive assessment of the gender inequality are defined ; the need of using a mechanism of state regulation in the area of gender relations is considered; the necessity of abidance of a gender equality as a prerequisite for ensuring a stable social and economic development of the Ukrainian society on the basis of democracy is soundly.

Стаття надійшла до редколегії 30.01.2013

УДК 342.731

Лазор К. П., НУ «ОЮА»

РЕЛІГІЙНІ ОБ'ЄДНАННЯ В УКРАЇНІ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджується діяльність релігійних об'єднань в Україні. Визначено організаційні основи функціонування релігійних об'єднань. Проаналізовано відповідну законодавчу базу та напрямки її удосконалення.

Актуальність теми статті обумовлена великою теоретичною та практичною значимістю досліджень правових основ та організаційної складової процесу інституціоналізації та діяльності релігійних об'єднань.

Діяльність останніх виступає впливовим чинником соціально-політичного життя, значною мірою визначає рівень конфліктності у суспільстві, стабільність соціально-політичної ситуації, цінності та норми індивідуальної та колективної поведінки, ставлення суспільства до викликів сучасної доби.

Варто погодитись із українською дослідницею М. Росенко у тому, що «Створення правових, економічних і соціальних основ демократичної держави є невід'ємною умовою розбудови державності України, розвитку її політичної системи. Роль церкви й релігійних організацій як соціально інтегруючого чинника в житті українського суспільства, а, отже, і в політичній системі держави, визначає соціальну спрямованість державної політики в цій сфері. Україна багатонаціональна, багатоконфесійна держава. Тому від тонкощів державного регулювання державно-релігійних відносин залежить формування гармонійних і плідних відносин у системі: людина – релігійна організація – держава – суспільство» [1].

Організаційно-правові принципи діяльності релігійних об'єднань визначають взаємодію церкви та держави, політичної та релігійної сфер суспільного життя.

За даними Державного департаменту у справах національностей та релігій, станом на 1 січня 2013 року в Україні зареєстровано та діють 33581 релігійних організації різного спрямування (більш детальну статистичну інформацію див.: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2013/51768/>).

Фундаментальні основи правового регулювання функціонування релігійних об'єднань закладено у Конституції України, а статус релігійних об'єднань та організацій визначено у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Цей закон було ухвалено ще Верховною Радою УРСР у 1991 році, а зміни вносились Верховною Радою України у 1992, 1993, 1995, 1996, 1997, 2003, 2009 та 2012 роках.

Варто погодитись із українською дослідницею проблеми конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні Г. Сергієнко у тому, що «В умовах проголошення курсу України на розбудову правової демократичної держави особливого значення набуває питання гарантування свободи віросповідання, стан забезпечення якої значною мірою залежить від характеру відносин держави і релігійних організацій, становлення таких взаємозв'язків та їх юридичної регламентації» [2, с. 2].

У Конституції України (ст. 36) закріплено право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації з метою реалізації та захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших потреб та інтересів.

Діяльність об'єднань громадян у формі громадських організацій може бути спрямована на участь у розробці державної політики,

розвиток науки, культури, відродження духовних цінностей, розв'язання соціальних проблем окремих категорій та груп громадян.

Стаття 35 Конституції України гарантує громадянам України свободу світогляду і віросповідання, право громадян на відправлення релігійних культів і ритуальних обрядів, на релігійну діяльність, на створення та діяльність різних релігійних організацій – товариств, управлінь, центрів, монастирів, релігійних братств, духовних навчальних закладів.

Відповідно до норм та положень діючого законодавства до релігійних організацій належать релігійні громади, релігійні управління, братства, монастирі, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій та представлені центрами (управліннями).

Релігійна громада виступає організацією віруючих, для набуття нею статусу юридичної особи необхідно, аби віруючі, що досягли вісімнадцятирічного віку у кількості не менше десяти осіб, подали заяву та статут громади для реєстрації до обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а у Республіці Крим – до Уряду Республіки Крим.

До статуту релігійної організації (який, зрозуміло не має суперечити діючому законодавству) висуваються наступні вимоги щодо наявності обов'язкових відомостей:

- вид релігійної організації;
- її віросповідна та конфесійна приналежність;
- місце у структурі релігійного об'єднання;
- місце знаходження (адреса) та майновий стан;
- права на заснування мас-медіа, навчальних закладів, інших організацій;
- порядок внесення змін та доповнень до статуту;
- порядок та механізм вирішення майнових питань у випадку припинення діяльності організації

Водночас, у процесі прийняття Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» законодавець визначив, що таке повідомлення органів державної влади та місцевого самоврядування про утворення релігійної громади не є обов'язковим.

Проте, вже у 2012 році вступили і дію зміни до закону. Так, відповідно до 13 статті релігійна організація повинна пройти обов'язкову процедуру державної реєстрації, а правом здійснювати державний контроль за «дотриманням законодавства про свободу совісті та релігійні організації» наділені Міністерство культури України (як спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері релігії), інші міністерства та державні служби, агентства та

інспекції, органи прокуратури, місцеві державні адміністрації (обласні та районні), місцеві ради (обласні, міські, сільські та селищні) в межах власної компетенції.

На думку М. Росенко, «До системи взаємин держави й церкви в Україні застосовують два основні підходи. Перший ґрунтується на цілковитій рівності релігій і релігійних організацій, котрі існують і виникають у країні. Специфікою, наприклад, США, є порівняно невеликий період існування й відсутність домінуючої етнічної конфесійної спільноти. Жодна з конфесій не може претендувати на особливу значущість для держави, тобто в державі однакове ставлення до всіх релігійних організацій. Другий підхід (деякі європейські країни, приміром, Греція) – це особливі відносини з деякими релігійними організаціями, котрі мали великі заслуги в становленні держави й суспільства. Українська держава стосовно релігійних організацій так само, як і стосовно об'єднань громадян і політичних партій, здійснює політику невторчання. Це забезпечує нейтралітет у питаннях світогляду й віросповідання, виконання зобов'язань із гарантування свободи віросповідання й водночас створює рівні умови для захисту прав і свобод усіх громадян. Однак ця політика передбачає певні важелі, щоб свобода не перетворювалася на неконтрольовану всюдозволеність, за якої порушуються права інших громадян, громадського порядку» [1].

Основні завдання Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» полягають у визначенні кола обов'язків органів державної влади щодо забезпечення діяльності релігійних організацій і навпаки – визначення обов'язків релігійних організацій перед державою та суспільством, гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі й гуманізму, громадської злагоди і співробітництва індивідів незалежно від їхнього світогляду та віросповідання.

В цілому, діюче законодавство визначає наступні характеристики взаємодії держави та релігійних об'єднань:

- релігійні об'єднання відокремлено від держави, вони не виконують державних функцій;
- усі релігії та релігійні об'єднання є рівними перед законом;
- держава гарантує і захищає права і законні інтереси релігійних об'єднань;
- держава сприяє формуванню взаємної релігійної і світоглядної толерантності між громадянами;
- держава поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій (за умови, що вони не суперечать чинному законодавству) і не втручається у законну діяльність релігійних об'єднань;

– релігійні об'єднання не беруть участь у діяльності політичних партій, проте вони мають право брати участь у громадському житті. І хоча релігійним об'єднанням заборонено висувати кандидатів до органів державної влади, але священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами;

– релігійні організації та об'єднання мають право доступу до мас-медіа та їх використання нарівні із іншими громадськими організаціями, а також – на виготовлення, експорт, імпорт та розповсюдження предметів релігійного призначення та відповідної літератури.

На думку Г. Сергієнко, «починаючи з 1917 року можна виокремити три основні періоди розвитку конституційно-правового регулювання взаємозв'язків держави і об'єднань віруючих в Україні: демократичний (1917 – 1920 рр.), репресивний (1921 – 1990 рр.), а з 1991 року розпочався і триває на даний час третій період – лібералізації цих відносин» [2, с. 4].

До правових принципів взаємодії держави і релігійних організацій в Україні відносяться:

- принцип гарантування свободи віросповідання;
- заборона неконституційного обмеження свободи віросповідання;
- принцип відокремлення держави і релігійних організацій;
- принцип відокремлення державних, комунальних навчальних закладів і релігійних організацій;
- принцип рівності релігійних організацій перед законом;
- принцип заборони дискримінації релігійних організацій.

Щодо шляхів подальшого вдосконалення організаційно-правових основ діяльності релігійних організацій та об'єднань в Україні то, на думку Г. Сергієнко, «повноваження «спеціальних» органів державної влади передусім полягають у забезпеченні проведення державної політики щодо релігій і об'єднань віруючих, здійсненні релігієзнавчої експертизи, а також реєстрації статутів (положень) цих груп та контролю за додержанням законодавства про свободу совісті і релігійні організації... повноваження по здійсненню державної політики щодо релігій і об'єднань віруючих необхідно виключити із законодавства України, а передбачена ним експертиза повинна бути не релігієзнавчою, а лише правовою» [2, с. 9].

Бібліографічний список

1. Росенко М. Державна політика України щодо церкви й релігійних організацій. Їхнє місце в політичній системі суспільства [Електронний ресурс] / М. Росенко // Віче. – 2009. – № 12. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1513/>

2. Сергієнко Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. / Г. Л. Сергієнко ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 18 с.

В статье исследуется деятельность религиозных объединений в Украине. Определены организационные основы функционирования религиозных объединений. Проанализирована соответствующая законодательная база и обозначены направления ее совершенствования.

The article examines the activities of religious organizations in Ukraine. Defined organizational principles of functioning of religious communities. Analysis of the relevant legislative framework and directions for its improvement.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2013

УДК 321.01:316.35

Сурвілайтє Д. В., НУ «ОЮА»

МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Статтю присвячено визначенню сутності та особливостей функціонування молодіжних субкультур в сучасному світі. Досліджуються поняття «молодь», «молодіжна субкультура», аналізуються процеси соціальної диференціації та вплив моди на процеси ідентифікації представників молодіжних субкультур.

Актуальність дослідження функціонування та розвитку молодіжних субкультур з точки зору політичних наук обумовлена специфічною роллю молоді у політичній взаємодії. Динамізм, демографічні та вікові характеристики представників молодого покоління дозволяють відзначити особливості їхнього політичного впливу у сучасному світі.

У сучасних соціально-економічних та політичних умовах поняття «молодь» нерідко асоціюється з негативними характеристиками - безвідповідальністю, соціальною та політичною пасивністю, прагненням до легкого та незаслуженого отримання матеріальних благ, бездуховністю, аморальністю – і це далеко не повний перелік визначень, що застосовуються до «портрету» молодої людини.

Проблеми молодих громадян, серед яких політичні, соціальні та економічні (зокрема, соціалізація, виховання, освіта, політична

участь, працевлаштування та ін.) виступають предметом міждисциплінарних досліджень.

Враховуючи, що процес становлення молоді перебуває під впливом політичних цінностей, ідеологій, норм, традицій – тобто комплексу соціально-політичних чинників, можна визначити молодіжні субкультури в якості важливого фактору формування ідентичності та політичної соціалізації молоді.

Молодь виступає як особлива соціальна, вікова та демографічна спільнота, що знаходиться у перехідному стані від дитинства до дорослого життя. У цьому процесі формується особистість, політична позиція, соціальна ідентичність молодої людини, її соціальна роль, статус, професія.

Грунтовні наукові дослідження молоді та молодіжних субкультур представлено у роботах таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як М. Головатий, В. Піддубний, А. Ручка, В. Тихонович, В. Чорноволенко, В. Осовський, В. Паніотто, В. Шубкін, Ф. Філіппов, М. Руткевич, О. Каретна, В. Лісовський, С. Іконнікова, М. Тітма, Н. Юрій та ін.

На думку українського дослідника М. Ф. Головатого, «Стан суспільства, перспективи його подальшого розвитку можна визначити й спрогнозувати у розрізі стану і шляхів соціалізації саме молодого покоління, стосовно всіх форм його життєдіяльності. При цьому важливого значення набуває спадкоємність поколінь. Вона обумовлена рядом об'єктивно-історичних причин, пов'язаних як з особливостями розвитку людської спільноти, так і місцем та роллю самої молоді в суспільстві. Бо історія – це не щось інше, як постійна зміна поколінь, кожне з яких відповідним чином не лише успадковує матеріали, капітали, продуктивні сили, передані йому старшими поколіннями, але й примножує, розвиває їх. Отже, від того, як буде передаватися від одного до другого покоління матеріальна і духовна спадщина, залежить стабільність і перспективність суспільного розвитку. Питання суті молоді як великої соціально-демографічної групи, характеру і особливостей молодіжного руху має велике як теоретичне, так і практичне значення, бо дає змогу, з одного боку, створити умови для саморозвитку і самореалізації молоді, а з іншого, – включити молодь у всі суспільні процеси з метою прогресивного поступу суспільства вперед» [1, с. 38].

Щодо вікових меж молоді як соціальної групи, то можна відзначити наступні підходи, в основі яких – економічні, соціальні, юридичні та політичні фактори, а також ставлення до тривалості процесу «соціалізації» та «політичної соціалізації»: - 16 – 30 років; - 11 – 25 років; - 15 – 28 років; - 16 – 24 роки; - 14 – 35 років.

Відсутність єдності серед дослідників молодіжної проблематики щодо вікових меж молоді свідчить про те, що молодь – найбільш динамічна суспільна група. Представники молодого покоління знаходяться у процесі динамічного пошуку та визначення власних ціннісних орієнтацій, політичних позицій та політичної сідомості, моральних, професійних та естетичних інтересів. Цей процес обумовлює специфічні проблеми молоді, серед яких слід відзначити високий рівень залежності від батьків, безробіття, відсутність власного житла та перспектив його придбання, неготовність до зрілих відносин у родині, колективі та соціумі, проблеми із здоров'ям, високий рівень девіації, злочинності, наркоманії та інших відхилень серед молоді.

Молодь – це достатньо велика соціальна група, яка характеризується віковою специфікою, тому не дивно, що у молодіжному середовищі існують і співіснують різні (часто – альтернативні) уявлення щодо «покликання» молодих людей, їхнього місця у суспільстві, моди, стилю, соціальних норм, цінностей та інтересів. Саме такі уявлення стають основою формування та діяльності молодіжних субкультур.

У цьому контексті молодіжну субкультуру можна розуміти як певну реакцію молодих людей на процеси та події, що відбуваються у суспільстві. При цьому, сутність соціальної позиції молодих людей визначається прийняттям чи неприйняттям суспільних «правил гри», а формування молодіжних субкультур полягає у вираженні ставлення (часто – опозиційного) по відношенню до офіційної точки зору, загальноприйнятої у суспільстві позиції та масової культури. Але сама по собі молодіжна субкультура гетерогенна, неоднорідна, що пояснюється соціальною нерівністю та соціальною диференціацією представників молодого покоління у суспільстві. Нерівність, як відповідна форма соціальної диференціації, при якій окремі індивіди, соціальні групи та верстви, класи та страти знаходяться на різних щаблях вертикальної соціальної ієрархії, обумовлює володіння різними можливостями відносно задоволення власних соціальних, культурних, економічних та духовних потреб.

В цілому, феномен субкультури можна інтерпретувати наступним чином.

По-перше, як певну, відмінну від панівної культури, систему цінностей та соціальних установок, способів групової поведінки та життєвих стилів, якій притаманні відповідні атрибути та ритуали.

По-друге, як спосіб вираження таких альтернативних цінностей, що проявляється у мові, поведінці, одягу, зачісках, моді в цілому, ставленні до домінуючих соціокультурних систем та представників інших субкультур.

По-третє, субкультура виступає частиною культури, її представники у процесі діяльності «відштовхуються» від загальнокультурних пластів та зразків. Водночас, субкультура створює власний світ, відмінний від інших соціальних просторів. Можна говорити про субкультури національних меншин, професійні (у тому числі – наукові, медичні, спортивні) субкультури, релігійні субкультури, кримінальні субкультури та ін. Проте, найбільш розгалуженою виступає молодіжна субкультура, вона включає велику кількість різновидів, неформальних об'єднань та життєвих стилів.

Зокрема, серед одних з перших молодіжних субкультур виділяють тедді-бойз, які з'явилися у другій половині минулого століття. У 60-х роках ХХ ст. серед молодіжних субкультур з'явилися стиляги, рокери, байкери, гіпі, панки, а згодом – скінхеда, футбольні фанати, емо, «толкієнсти», репери, гакери та ін.

До основних характеристик молодіжних субкультур можна віднести:

- особливу моду, що виражається у зачісках, одязі, аксесуарах;
- мову та особливий символічний світ;
- музику;
- емоційність поведінки;
- агресивне та/або негативне ставлення до представників інших молодіжних субкультур;
- організацію оточуючого соціального простору (специфічні місця зібрань, відповідна атрибутика, у деяких випадках – захист власної території та ін.);
- високий рівень групової солідарності;
- індиферентне ставлення до політичного життя суспільства, ігнорування загальноприйнятих норм та цінностей, відчуженість від економічного життя.

Останнє проявляється у відсутності особистісної ідентифікації, відтворенні визначеної поведінкових стереотипів, деперсоналізації соціальних установок, апатії, байдужості до соціального життя поза межами субкультури.

Молодіжні субкультури класифікуються за інтересами (музикальні, спортивні, філософські, містичні, технічні, екологічні та ін.), за способами світосприйняття (романтичні, гедоністичні, розважальні, ескапістські, кримінальні, радикальні та ін.), за способом проведення часу (гра, у тому числі – комп'ютерна, слухання музики, спорт, творчість та ін.).

Сутність та специфіка функціонування молодіжної субкультури визначається такими складовими, як умови діяльності та об'єкти інте-

ресу членів групи, соціальні регулятори поведінки членів субкультури, критерії оцінки інтеракцій представників субкультури.

При аналізі молодіжних субкультур на особливу увагу заслуговують зовнішні прояви – стилістика субкультури, яка сприяє процесам ідентифікації та соціалізації особистості в умовах субкультурної спільноти, має відповідне психологічне та символічне навантаження, створює завершеність образу молодого людини.

Зовнішні атрибути молодіжних субкультур можуть змінюватись протягом часу, вони відзеркалюють зміну моди та модних тенденцій у суспільстві. Перш за все, мова йде про «конструювання» зовнішності людини, про одяг, зачіску, косметику, вибір аксесуарів. Велика увага приділяється оформленню безпосереднього середовища проживання представника відповідної молодіжної субкультури (інтер'єр, різні побутові речі). Нарешті, мода може проявлятися у творах мистецтва, архітектурі, художній літературі тощо. Структурно феномен моди складається з трьох ціннісних рівнів:

- ціннісний аспект стандартів і об'єктів;
 - рівень внутрішніх («атрибутивних») цінностей;
 - рівень зовнішніх («денотативних») цінностей.
- У сучасному світі виділяють наступні функції моди:

- комунікативна;
- інтеракційна;
- компенсаторна;
- регулятивна;
- інноваційна;
- соціально-психологічна.

Перша функція проявляється в обміні інформацією між представниками молодіжної субкультури, тут мода виступає як особливий соціальний знак, символ. Друга функція – інтеракційна представляє моду як спосіб соціальної інтеракції (взаємодії). Третя, компенсаторна функція дозволяє за допомогою моди задовільняти відповідні потреби молодого людини, виступаючи в якості регулятора (четверта функція) його поведінки у широкому соціальному середовищі та у просторі субкультури. Інноваційна функція визначає нові стилі поведінки, засновані на виявленні нових форм у функціонуванні молодіжних субкультур, або оновленні вже наявних. Нарешті, соціальна функція забезпечує сприйняття суспільних норм і цінностей.

Молодь виступає основним «споживачем» моди і швидше від інших соціальних груп реагує на всі зміни в модній індустрії. У цьому сенсі альтернативні молодіжні субкультури містять величезний інноваційний потенціал створення та поширення нових стилей моди.

Таким чином, можна говорити про міцний зв'язок між модою та молодіжними субкультурами, який виражається у тому, що субкультури створюють власну моду, водночас, впливаючи на розвиток моди в цілому.

Бібліографічний список

1. Головатий М. Ф. Державна молодіжна політика як феномен суспільного розвитку і нова парадигма державотворення у країнах перехідного стану [Електронний ресурс] / М. Ф. Головатий. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=258>.

Статья посвящена определению сущности и особенностей функционирования молодежных субкультур в современном мире. Исследуются понятия «молодежь», «молодежная субкультура», анализируются процессы социальной дифференциации и влияние моды на процессы идентификации представителей молодежных субкультур.

This article is devoted to the determination of the nature and the functioning of youth subcultures in the modern world. We study the concept of «youth», «subculture», analyzes the processes of social differentiation and the influence of fashion on the process of identification of representatives of youth subcultures.

Стаття надійшла до редколегії 05.02.2013

УДК 32.019.5.001.33

Руженко Л. М., НУ «ОЮА»

СУТНІСТЬ ТА ПІДСТАВИ КЛАСИФІКАЦІЇ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Громадська думка виступає дзеркалом суспільно-політичних процесів, індикатором сприйняття громадськістю діяльності владних та політичних діячів. Для громадської думки характерний стан «плинності»; нестабільність являється її головною характеристикою.

Актуальність дослідження сутності та підстав класифікації громадської думки зумовлена її важливістю та значимістю громадської думки механізмів її формування в умовах демократичного політичного режиму обумовлена важливістю громадської думки у взаємодії влади та суспільства, значимістю у процесі державного управління, виборчих кампаніях. Громадська думка – явище досить умовне,

оскільки об'єктивно вона не є певною сумою точок зору відповідної кількості людей. Люди по-різному розуміють сутність тих чи інших політичних явищ, подій, вкладають у них своє бачення, відповідно їх ідентифікуючи.

Феномен «громадської думки» глибоко проаналізували А. Л. Лоуелл («Громадська думка і народний уряд»), У. Ліпман («Громадська думка»), інші вчені. А. Л. Лоуелл вважав, що громадська думка є базисною структурою поглядів, у цілому прийнятою і сприйнятою певною спільнотою, доводив, що у суспільстві, де існують принципові розбіжності думок, не може бути громадської думки, ні народного уряду. У. Ліпман вважав громадська думка комплексом стереотипів, у межах яких і керуючись якими люди діють в окремих групах. На думку Б. А. Грушина, громадська думка є не що інше як «суспільна свідомість зі зламаними всередині нього перегородками». Розробивши концепцію масової свідомості, він визначав громадську думку як плуралістичне утворення, що характеризується масовістю і тому, це є «стан масової свідомості, укладає в собі відношення (приховане або явне) різних груп людей до подій і фактів соціальної дійсності».

На думку Е. Ноель-Нойман: «Змістом громадської думки є всі суспільно важливі питання, питання громадського буття; носії громадської думки – це люди, що готові і здатні з усією відповідальністю висловитися по суспільно значимих питаннях і здійснювати критику і контроль уряду знизу; форми громадської думки – це такі думки які висловлюються публічно і опубліковані в засобах масової інформації» [5, с. 101].

Тому у більш загальному контексті громадську думку слід розглядати як комплексну категорію: по – перше як один із проявів масової суспільно – політичної свідомості, що відображає ставлення народу чи певної його частини до влади; по-друге як історично обумовлений і змінений стан громадської свідомості великих груп людей; по-третє як сукупну, особистісну позицію, точку зору певної структурно – означеної спільності людей на конкретні події, проблеми, рішення державних, політичних, суспільних інституцій.

Громадська думка – це такий стан суспільної свідомості, який виражається публічно і впливає на функціонування суспільства, його політичної системи. Саме можливість голосно, і публічно висловитися, з приводу проблемних питань суспільного життя та вплив цієї висловленої думки на розвиток суспільно-політичних відносин відображає суть громадської думки як особливого соціального інституту.

Структура громадської думки включає три компоненти з поміж яких: раціональний, емоційний і вольовий. Раціональний

(пізнавальний, інтелектуальний) компонент – це знання людей про події, явища, факти, які є об'єктом суспільної уваги. Багато в чому залежить від рівня освіченості, інформованості суб'єкта. Емоційний компонент тісно пов'язаний з раціональним. Це настрої, почуття, що утворюються з приводу об'єкта громадської думки. За співвідношенням раціонального та емоційного компонентів в громадській думці можна говорити про можливість маніпуляції. Переважання емоційної складової робить громадську думку більш доступним для психологічного тиску. Результатом взаємодії цих двох компонентів (відносяться до духовної частини феномена) є соціальна оцінка. Але громадська думка не тільки оцінка, а й практична діяльність по задоволенню потреб та інтересів. Тому третьою складовою буде вольовий компонент, тобто певні дії суб'єктів громадської думки. Всі ці компоненти взаємопов'язані і доповнюють один одного, наділяючи громадську думку якістю специфічної духовно практичної цілісності.

Ознаки громадянської думки можна охарактеризувати наступним чином:

1. це не сума окремих думок, своєрідне концентроване вираження колективного розуму суспільства, класу і т.д.;
2. це постійний прояв стійких інтересів;
3. це специфічне оціночне судження;
4. громадська думка не зводиться тільки до раціональних суджень або оцінок, а являє собою єдність раціонального, емоційного та чуттєвого чинників;
5. вона є соціальним інститутом, який виконує різноманітні функції (контролюючу, критичну, оціночну, нормотворчу, директивну та ін) [3, с. 29].

Класифікація громадської думки слід диференціювати за окремими ознаками серед яких: об'єкт відносин, суб'єкт відносин, тип оцінки, ступінь істинності, ступінь зрілості, характер змін, масштаб, соціальна спрямованість, роль суспільних перетворень, характер.

Відповідно до об'єкту відносин виділяють такі види громадської думки:

- економічна думка – відображення людьми економічних процесів;
- політичне думка – відображення політичного життя суспільства;
- соціальне думка – відображення соціальної сфери суспільства.

Згідно зі суб'єктом відносин виділяють такі види громадської думки:

- релігійні групи – формування соціальної оцінки з позицій релігійних вірувань;

- соціальні групи - формування соціальної оцінки з позицій соціального статусу, приналежності до соціальних груп;
- професійні групи - формування соціальної оцінки з позицій належності до професійної групи;
- регіональні групи - формування соціальної оцінки з позицій з позиції регіону проживання;
- елітарні групи - формування соціальної оцінки з позицій належності до еліти (культурної, адміністративної і т.д.);
- національні групи - формування соціальної оцінки з позицій належності національної групи;
- статеві групи - формування соціальної оцінки з позицій «гендеру» ;
- вікові групи - формування соціальної оцінки з позицій соціального віку.

За критерієм оцінки виокремлюються такі види громадської думки:

- позитивна думка - схвалюється, підтримується;
- негативна думка - заперечлива, не підтримується;
- нейтральна думка - відрізняється нейтральністю.

За ступенем зрілості виділяють такі види громадської поведінки:

- зріла думка, яка має структурну завершеність і функціональну зрілість;
- незріла думка, яка перебуває в процесі становлення.

За критерієм істинності диференціюють такі види громадської думки:

- істина думка, яка ґрунтується на доказовій істині;
- спірна думка, яке ґрунтується на бездоказовій підставі;
- помилкова думка, яка є недостовірною.

Відповідно до характеру змін виділяються такі види громадської думки:

- стабільна думка це думка, яка зберігається на тривалих етапах;
- швидкозмінна думка - це думка, яка швидко змінюється, суттєво не зачіпаючи інтереси людей;
- еволюційна думка, яка передбачає домінування ідей поступового стабільного розвитку;
- революційна думка, яка передбачає домінування ідей радикальної трансформації.

За масштабом : домінуюча думка - думка якої дотримуються більшість та локальна думка - думка, якої дотримуються меншість.

За соціальною спрямованістю виділяють:

- прогресивна думка - це думка, яка орієнтована на нове поновлення;

– консервативна думка, що містить в собі ідеї стабільності, використання досвіду минулого і т.д.;

– реакційна думка, акцентування на утопічність.

Відповідно до ролі суспільних перетворень виділяють такі види громадської думки : конструктивна думка, орієнтована на зміни, та вдосконалення, або деструктивна думка, спрямована на руйнування, конфлікт і т.д.

За характером існують такі види громадської думки: оціночна думка – думка з переважанням раціональних оціночних суджень та емоційна думка – думка з переважанням чуттєвих ірраціональних компонентів [1, с. 129].

Для громадської думки характерний стан «плинності»; нестабільність являється її головною основоположною характеристикою. Громадська думка сама по собі перетворилася в ефективний інструмент досягнення цілі [2, с. 42]. За допомогою інформації, яка доводиться по засобам комунікації здійснюється вплив на свідомість і психіку людей. Сучасні технології інформаційного впливу дозволяють дезорієнтувати людини в подіях, що відбуваються, управляти його поведінкою і вчинками непомітно для нього самого. Вони дозволяють керувати не тільки окремими особистостями, але і соціальними групами (формальними і неформальними), державними інститутами і цілими державами. Використання ЗМІ для політичного маніпулювання сьогодні становить найбільшу небезпеку для громадян і демократичного державного ладу.

На думку Г. Тарда: «завдяки вдосконаленим засобам пересування та миттєвої передачі думки на будь-які відстані, дало можливість надати публіці, різного роду безмежне поширення, до якого вона так здатна, і яке створює між нею і натовпом такий різкий контраст» [4, с. 7].

Один із відомих американських фахівців із публік рілейшнз соціальний психолог Хадлі Кентріл сформулював такі п'ятнадцять «законів громадської думки»:

1. Громадська думка надзвичайно чутлива до значних подій.

2. Незвичайні за своєю привабливою силою події здатні на певний час підштовхнути громадську думку від однієї крайності до іншої. Громадська думка не стабілізується доти, доки значення наслідків подій не стане зрозумілим.

3. Громадська думка, як правило, швидше формується під впливом подій, ніж слів – принаймні доти, доки усні заяви не набудуть значення «Події».

4. Усні заяви та словесні формулювання щодо курсу політики набувають максимального значення тоді, коли думка ще не сформу-

валася і люди чекають на їх певну інтерпретацію з боку джерела, що заслуговує довіри.

5. Громадська думка здебільшого не передбачає критичних ситуацій – вона лише реагує на них.

6. Із психологічної погляду, громадська думка в основному детермінована корисливими інтересами людей. Події, слова або будь-які інші стимули впливають на думку лише остільки очевидним є їх зв'язок із корисливим інтересом.

7. Громадська думка не перебуватиме тривалий час у збудженому стані доти, доки люди не відчують, що зачіпаються їхні власні інтереси, або доки думка, збуджена словами, не дістане підтвердження розвитком подій.

8. Оскільки зачіпаються корисливі інтереси людей, громадську думку дуже нелегко змінити.

9. Коли зачіпаються корисливі інтереси, у демократичному суспільстві ймовірно очікувати з боку громадської думки випередження практичних дій офіційних органів.

10. Коли думка поділяється незначною більшістю людей або коли думка ще істотно не структурована, доконаний факт може змінити громадську думку на користь його схвалення.

11. У критичних ситуаціях люди стають прискіпливішими при оцінці компетентності свого керівництва: якщо вони йому довіряють, то готові надати йому більші, ніж звичайно, повноваження; якщо вони відмовляють йому в довірі, то стають менш толерантними.

12. Люди менше чинять опір рішучим заходам, до яких вдаються керівники, якщо вони відчують, що певною мірою беруть участь у прийнятті рішень.

13. Люди мають набагато більше думок і з більшою готовністю їх висловлюють із приводу цілей, що висувуються, ніж методів, необхідних для досягнення цих цілей.

14. Громадська думка, як і особиста думка, має емоційне забарвлення. Якщо громадська думка ґрунтується головним чином на емоціях, то вона готова до особливо різких змін під впливом подій.

15. Взагалі, якщо люди демократичного суспільства мають можливість дістати знання й користуються широким доступом до інформації, громадська думка має тверезий, здоровий глузд [див. детал.: 6].

Отже, підсумовуючи вище наведене громадянську думку можна визначати як спосіб прояву суспільної свідомості, вираженої в думках, рекомендаціях, вимогах. Громадська думка, як правило, є усвідомленням населенням соціально-економічних проблем життя які необхідно вирішувати. Іноді вона виникає в результаті вислову

думок з найгостріших соціальних або економічних проблемах. Вона може підтримувати або засуджувати соціально-економічні заходи, що проводяться.

Громадська думка формується не лише на підставі життєвого досвіду, але може складатися під цілеспрямованою дією на населення різних організацій, установ, політичних партій. Значення громадської думки визначається соціальною структурою держави, рівнем розвитку економіки, політичної і загальної культури населення. Громадська думка є ефективним інструментом проведення соціальної політики. При формуванні громадської думки необхідно враховувати інтереси як суспільства в цілому, так і інтереси окремих класів, соціальних, демографічних груп, трудових колективів і окремих осіб.

Громадська думка частіше всього – продукт колективної свідомості, проте не кожна колективна думка буває суспільною. Думка групи людей, що виявилися випадково разом, не може претендувати на громадську думку. Її вивчення виступає, мабуть, однієї з найважливіших і складних задач соціальної статистики. Тут основне – виділення актуальних проблем, що мають важливе значення в житті народу або окремих соціальних груп. Громадська думка часто служить базою для вироблення рішення значних соціальних або народногосподарських проблем, проблем управління.

На мою думку попри існування різних поглядів, подекуди діаметрально протилежних, на сутність громадської думки та її вплив на політичну систему та її інститути громадська думка як феномен масової свідомості виникла, формувалася і розвивалася разом з розвитком суспільства. Вона була і є віддзеркаленням того, що відбувалося у суспільстві, його проявів, нововведень і взагалі розвитку суспільства. Вона є невід'ємною часткою всього цивілізованого населення, її значення важко переоцінити.

Бібліографічний список

1. Наружний Д. Ю. Політичні технології та їх роль у формуванні громадської думки / Д. Ю. Наружний // Грані. – 2004. – № 2. – С.128-134.
2. Благовещенский Н. Ю. Структура громадської політичної свідомості / Н. Ю. Благовещенский // Суспільні науки і сучасність. – 2005. – № 2. – С.40-58
3. Попов Д. Г. Прогнозування поведінки людей шляхом впливу на громадську думку / Д. Г. Попов // Юридична психологія. – 2009. – № 3. – С.29-33.
4. Габриэль де Тард. Общественное мнение и толпа / Габриэль де Тард. – Институт психологии РАН, Издательство «КСП+», 1999 г. – 414 с.

5. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Э. Ноэль-Нойман. – М. : Прогрес-Академия, 1996. – С. 101.
6. Королько В. Основи Паблік рилейшнз. Наукові основи, методика, практика [Електронний ресурс] / В. Королько. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/korol/

Общественное мнение выступает зеркалом общественно-политических процессов, индикатор восприятия общественностью деятельности властных и политических деятелей. Для общественного мнения характерно состояние «текучести»; нестабильность является ее главной основополагающей характеристикой.

Public opinion is the mirror of social and political processes, public perception indicator of government and politicians. For public opinion characterized the state of «stress»; instability is its main underlying characteristic.

Стаття надійшла до редколегії 05.02.2013

УДК 32.019.51: 007

Короход Я. Д., НУ «ОЮА»

ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЙНЫ – ОРУЖИЕ XXI ВЕКА

В статье выделяются основные подходы к определению содержания понятия «информационно-психологическая война», в контексте современного научного дискурса. Рассматривается специфика эффективного вида оружия XXI века – информационно-психологического. Исследуется значение и роль информационно-психологического влияния как специфического вектора развития национальной и международной политики.

«Теперь история не происходит по своему капризу, стихийно. Она теперь делается сознательно, можно сказать – по заказу сильных мира сего».

А. Зиновьев

Каждый день приносит все новые и новые известия об активном использовании инструментария психологических или информационных операций. Это связано со все большей зависимостью современного общества от информационных потоков, тем самым возникают новые типы зависимостей, новые типы возможностей влияния на все большие объемы аудиторий.

Психологическая война сопровождает человека всю его историю. Примеры использования этого инструмента есть как в Библии, так и в любом современном конфликте. Тем более, что сегодня все большее распространение получают конфликты, близкие к войне, для разрешения которых и используется этот инструментарий. Он соответствует современным требованиям все большего применения средств нефизического воздействия [6].

Итак, информация начинает нести в себе как созидательную, так и разрушительную силу, но гораздо в более сильной степени, чем это было ранее. Время изменило не столько суть информации, сколько интенсивность воздействия. Поменялись контексты ее применения.

Термин «информационная война» появился в середине 1970-х годов. Его предложил ученый-физик Томас Рон, который не только первым понял, но и научно обосновал, что именно информация является самым слабым звеном любой армии.

Понятие «информационная война» стало широко применяться в связи с бурным развитием информационных ресурсов, информационных и телекоммуникационных технологий, электронных средств массовой информации, которые в настоящее время рассматриваются как высокоэффективные средства для достижения превосходства в научно-технической, военной, политической, экономической, социальной и духовной сферах жизни общества.

Информационные войны стали войнами «нового поколения», использующими специальное структурирование информации, организацию ее подачи, манипулирование, дозирование, коллажирование и т.д. [1].

Что же представляет собой информационная война?

Информационная война (от англ. Information war) – термин, имеющий два значения: во-первых, воздействие на гражданское население и/или военнослужащих другого государства путём распространения определённой информации. Термин «информационно-психологическая война» был заимствован в русский язык из военной терминологии США. Перевод этого термина («information and psychological warfare») с английского языка может звучать и как «информационное противоборство», и как «информационная, психологическая война», в зависимости от контекста конкретного официального документа или научной публикации [4].

В этом смысле также используется термин психологическая война – психологическое воздействие на гражданское население и (или) военнослужащих другого государства с целью достижения политических или чисто военных целей [2]. Во-вторых, целенаправленные действия,

предприняты для достижения информационного превосходства путём нанесения ущерба информации, информационным процессам и информационным системам противника при одновременной защите собственной информации, информационных процессов и информационных систем.

Многозначность перевода данного термина на русский язык почему-то стала причиной разделения современных ученых на два соперничающих лагеря – на сторонников «информационного противоборства» и сторонников «информационной войны», несмотря на то, что, на языке оригинала это, по существу, одно и то же. Вводя в употребление термин «информационно-психологическая война», американские ученые, как гражданские, так и военные, придерживаются традиционной для американской культуры прагматичной идеологии, ориентированной не столько на конкретные сиюминутные нужды, сколько на ближайшую перспективу: используя термин «информационная война», они формируют в сознании властных кругов и общественности в целом целевую установку на то, что в будущем эта форма отношений станет настолько развитой и эффективной, что полностью вытеснит традиционное вооруженное противостояние. Если же социальная система не желает добровольно подчиняться, ее заставят это сделать с помощью современных комплексных технологий тайного информационно-психологического воздействия, причем для непокорной социальной системы результат такого противостояния будет равносильен поражению в войне.

Очевидно у американцев информационная война используется не столько как термин, обозначающий современную фазу развития конфликтных социально-политических отношений, сколько как вектор формирования внешней политики, как программа выбора политического курса и конечная цель эволюции инструментов политического управления [4].

Поэтому оба термина имеют право на существование ибо для науки они являются синонимами.

Так, в условиях информационно-психологической войны, чаще всего применяют такие классические технологии как технологии информационного противоборства и манипулятивные технологии.

Обратимся к первой группе. Информационное противоборство представляет собой целенаправленное производство и распространение специальной информации, оказывающей непосредственное влияние (положительное или отрицательное), на функционирование и развитие информационно-психологической среды общества, психику и поведение политической элиты и населения той или иной страны.

Психологическое и пропагандистское воздействие являются разновидностью информационного противоборства (информационно-психологического воздействия).

В связи с появлением и ускоренным развитием средств массовой информации резко усилилась роль общественного мнения, которое стало влиять колоссальным образом на политические процессы в обществе, особенности функционирования информационно-психологической среды общества. Поэтому система формирования общественного мнения является одним из основных объектов информационно-психологического обеспечения. Следовательно, необходимо изучение особенностей формирования и функционирования общественного мнения при конфликтах, на основе которого следует выработать практические пути обеспечения психологической безопасности политической элиты и населения.

Современная информационная война может вестись постоянно, анонимно и незаметно, в любой точке информационного пространства, включая чужую территорию; противник долгое время может вообще не осознавать, что стал объектом нападения или управления извне. Все это обеспечивает значительную эффективность методов воздействия при минимизации потерь «агрессора», к тому же позволяя ему сохранять лицо мирного и цивилизованного государства.

Современное информационное оружие – это оперирование системами представлений о мире, о человеке, о характере цивилизации и путях ее развития, о наиболее человечески значимых ценностях.

Специфика такого «оружия» при современном качестве технологий и формировании единого информационного пространства позволяет осуществлять информационные операции в глобальном масштабе. Тотальный информационный контроль обеспечивается специальной международной организацией BSA (Business Software association) [1].

Информационные технологии позволяют расширять и усиливать средства влияния на общественные настроения, помогают фундаментально управлять ими, направлять в нужное русло, меняя векторы потоков общественной энергии. В задачи информационной войны входит внедрение в сознание ложных представлений об окружающем мире, с помощью которых производится манипулирование общественным сознанием. Господствующими «высотами», овладение которыми обеспечивает успех, выступает система традиционных ценностей, идеалов и мифов, на которых строится непрерывность и преемственность национальной культуры, чувство достоинства, возможность культурно-национальной самоидентификации. Подмена ценностей,

замена традиционных культурных стереотипов мышления новыми мифами силы и успеха, «равных возможностей», «прав человека», «общечеловеческих ценностей» и т.п. порождает ощущение неустойчивости и растерянности, при котором еще более усиливается внушающее воздействие масскульта и рекламы. Средства массовой информации вторгаются и в подсознательные структуры человека, активно используя безусловную символику, имеющую опору в глубинах подсознательного. Комбинация сознательных и подсознательных воздействий образует устойчивые доминантные очаги культурной фильтрации воспринимаемого, определяя видение мира и его оценку.

Диапазон информационного оружия весьма широк – от простого утаивания информации, имеющей важное значение, до операций над финансовыми потоками и информационных диверсий с применением специальных «вирусов» [1].

Приемы информационных войн к XXI веку стали намного изощреннее, а потому опаснее. Ведь сегодня те, кто планирует и осуществляет информационные атаки, вооружены современными знаниями в области психологии. Это позволяет им воздействовать на подсознание и таким способом управлять нашими поступками. На смену прямолинейной пропаганде приходит своего рода массовый гипноз, которому подвергаются целые страны и народы. Методы, позволяющие достигать подобных результатов, возникали и совершенствовались на протяжении всей истории человечества, становясь все более эффективными. Так, от шаманских плясок мы перешли к психотехнологиям, с помощью которых осуществляется скрытое влияние на поведение человека. Подвергнувшись подобному воздействию, человек нередко не осознает не только его цель, но и то, что оно вообще происходит.

Главная отличительная особенность современных психотехнологий – они действуют на психику, минуя сознание. Из-за этого мы лишаемся возможности принимать взвешенные, логически обоснованные решения, а значит, теряем свободу воли. В результате наша жизнь, включая поведение, желания, эмоции и даже здоровье, оказывается под чужим контролем [1].

Практически можно назвать 3 объекта воздействия, каждый из которых относится к определенному типу информационного противоборства (в чистом виде). Это информационно-технические и информационно-аналитические системы (не включающие человека) – информационно-техническое противоборство [1]. В тех случаях, когда информационное оружие прямо или опосредованно используется против психики человека (или социальной группы), речь должна идти

об информационно-психологическом противоборстве. В конце XX в. широкое распространение получили психотехнологии, основанные на новейших достижениях психолингвистики, эриксонианского гипноза, НЛП. Все они отличаются высокой эффективностью информационного воздействия на подсознание человека [3].

Итак, психологическое оружие – название психологических методов, устройств и препаратов, целью которых является понизить самооценку оппонента, сделать неуверенным в себе или заставить совершить какой-либо целенаправленный поступок помимо воли жертвы, держать под своим контролем группы людей.

Воздействуя на психику людей различными методами и приборами, можно добиться, например, таких результатов: внезапное возникновение трудноконтролируемых эмоционально-физических состояний: злость, страх, сексуальное возбуждение, эйфория; неоднократные приступы острых функциональных расстройств системы организма: головокружения, приступы кишечной, сердечной колики, мышечные судороги, головные боли и т.п., в том числе со смертельным исходом; при длительном воздействии – хронические заболевания, рак; навязанные сценарии поведения, ранее не характерные для жертвы: агрессия, супружеская измена, гомосексуализм, суицид и т.д.

Психологическое оружие является эффективным, скрытным и часто трудно диагностируемым, поэтому в его неограниченном использовании заинтересованы военные, спецслужбы и криминал. Расширение законодательства на психологическое, информационное, психотронное оружие яростно тормозится, а информация о реальности самого этого оружия дискредитируется и ее распространение отслеживается и по возможности пресекается.

К примеру, в 1999 году был подготовлен проект Федерального Закона РФ «Об информационно-психологической безопасности». Во ввводной его части сделан акцент на ряд важных моментов. Это, например, следующие тезисы: вопросы воздействия на сознание и подсознание человека издавна волновали людей во многих странах мира. Новые информационные технологии, средства массовой коммуникации многократно усилили возможности такого воздействия на психику человека, на большие группы людей и в целом население страны. Наряду с прогрессом, который несет для нас информационная революция, она имеет и отрицательные стороны. Но этот проект был отозван. Вместо него в 2001 году была введена поправка к закону «Об оружии» [7].

В силу отсутствия международных и национальных правовых норм, позволяющих в мирное время (без официального объявления войны со стороны агрессора) юридически квалифицировать

враждебные действия иностранного государства в информационно-психологической сфере, сопровождающиеся нанесением ущерба информационной, психологической или иной безопасности Украины, как акции информационно-психологической агрессии (информационно-психологической войны), что позволило бы поступать с агрессором по законам военного времени, а также отсутствие четких, однозначных, закреплённых юридически критериев оценки материального, морального, иного ущерба, наносимого агрессивными действиями противника, позволяет и в мирное время активно использовать наиболее опасное и агрессивное средство воздействия на субъекты и отношения между субъектами современного информационного общества – арсенал сил и средств информационно-психологической войны – в качестве основного средства достижения политических целей.

В информационном обществе информационно-психологическая война является неотъемлемой составляющей политических отношений и основным инструментом политического принуждения и достижения политических целей [5].

Достижения современной науки и техники предопределили развитие информационных и психофизиологических технологий, позволяющих создавать средства и методы скрытого дистанционного воздействия на психику и физиологию человека или группы людей.

Имеется широкий спектр средств, способных гарантированно изменять способ мышления человека, программировать его поведение, нарушать адекватность реакций и искусственно прививать синдром зависимости.

Практически во всем мире работа над «методами скрытого воздействия на человеческую психику» считается приоритетной. И входит в список важнейших технологий XXI века. Развитие государства вписывают в свои военные доктрины статьи о приоритетном применении в первую очередь в локальных конфликтах нелетального оружия, которое позволяет добиться победы с наименьшими потерями не только среди своих солдат, но и среди солдат противника [7].

Успехи в сфере развития коммуникаций и информационных технологий идут об руку с примитивизацией духовной жизни миллионов людей, позволяющих манипулировать собой. Окончание «холодной войны» не привело к завершению психологического противоборства. Просто сегодня ему не придается такое главенствующее значение. Но борьбу, например, за информационное пространство Украины ведут как Россия, так и западные страны. Любой вид оружия (тем более в психологической войне) эффективен тогда, когда им атакуют наиболее уязвимые места. У каждого есть наиболее слабые для психологического воздействия точки, т.е. мишени. Если взять пример

государства, то это управление и безопасность. После внедрения нужной агрессору реакции в эти сферы остальные функциональные возможности ослабить не составит труда; они по определению не могут ничего противопоставить целенаправленному управлению. Противостоят беспрецедентным психологическим войнам, несомненно, надо, опираясь на достижения подлинной науки. Иррациональные в основе своей аморальные тенденции, бесспорно, представляют собой серьезную угрозу для нормального духовного развития. С помощью теле- и радиопрограмм, статей и книг окружающее, в сознании втянутых в психологическую войну, преобразуется, трансформируясь в совершенно другой событийный ряд. Кто, как не ученые, должны встать на защиту психического здоровья. Преступно равнодушно взирать на возникновение все новых и новых психологических войн – человечество не должно привыкать к такому состоянию. Серьезную озабоченность в связи с этим выражает директор калифорнийского Института Будущего Пол Саффо: «Новые технологии делают нас примитивными, грубыми, невоспитанными, потому что требуется время для того, чтобы понять социально-приемлемые пути их использования». Все эти явления как раз и свидетельствуют о том, что наука должна прогрессирующим образом перенимать функции мотора, двигателя общественного изменения и развития [5].

Информационно-психологическая война является наиболее агрессивным средством достижения государствами-участниками информационного противоборства безусловного лидерства в информационно-психологической сфере – так называемого информационного доминирования [3].

Бібліографічний список

1. Каналы и средства ведения информационных войн [Электронный ресурс] / Лекции по курсу «Информационная война в системе политических отношений» – Режим доступа : http://nicbar.ru/inf_voina.htm
2. Крысько В.Г. Словарь-справочник по социальной психологии / В. Г. Крысько. – СПб. : Издательский дом «Питер», 2003. – 415 с.
3. Манойло А. В. Информационно-психологическая война: факторы, определяющие формат современного вооруженного конфликта / А. В. Манойло // Информационные технологии и безопасность : материалы V Международной научно-практической конференции. – К., 2005. – Вып. № 8. – С. 73-80.
4. Манойло А. В. Информационно-психологическая война как средство достижения политических целей [Электронный ресурс] / А. В. Манойло – Режим доступа : <http://www.azerilove.net/articles/85/1/>

5. Морозова В. В. Информационно-психологическая война как фактор общественной жизни [Электронный ресурс] / В. В. Морозова // В защиту разума: Против агрессии шарлатанства и паранормальных верований в российскую культуру начала XXI века : Материалы международного симпозиума «Наука, антинаука и паранормальные верования». Москва, 3 – 5 октября 2001 г. Сост. и ред. проф. В. А. Кувакин. – М.: Российское гуманистическое общество, 2003 – 246 с. – Режим доступа : <http://razumru.ru/humanism/symposium/17.htm>
6. Почепцов Г. Г. Психологические войны / Г. Г. Почепцов. – М. ; К. : Рефл-бук, Ваклер, 2000. – 528 с.
7. Психологическое оружие [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mind-control.wikia.com/wiki/>

У статті виділяються основні підходи до визначення змісту поняття «інформаційно-психологічна війна», в контексті сучасного наукового дискурсу. Розглядається специфіка ефективного виду зброї XXI століття – інформаційно-психологічної. Досліджується значення та роль інформаційно-психологічного впливу як специфічного вектору розвитку національної та міжнародної політики.

The article highlights the main approaches to the definition of the notion of «information-psychological war,» in the context of modern scientific discourse. Author investigated the specifics of effective information-psychological warfare of the XXI century. Investigated the value and role of information and psychological influence as a specific vector of development of national and international policy.

Стаття надійшла до редколегії 29.01.2013

УДК 323.2: 008.2

Забеліна І. О., НУ «ОЮА»

ТЕОРІЇ КРИЗИ ТА КАТАСТРОФИ В ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

У даній статті розглядається теорія криз і катастроф з позиції синергетичного підходу (теорії хаосу) та закономірних та незакономірних суспільств. Також надається аналіз різних підходів до розуміння соціально-політичних криз і катастроф, зокрема, аналізуються концепції Ф. Ніцше і А. Богданова.

Формування наукових уявлень про соціально-політичні кризи неможливо без постійного уточнення методологічних основ їх вивчення,

що дозволяють прогнозувати їх виникнення, розвиток та можливі наслідки. Вирішення цих завдань вимагає глибокого теоретичного знання про сутність і зміст політичних криз, передбачає необхідність аналізу причин, джерел, внутрішньополітичних і геополітичних чинників, що впливають на їх зародження та розвиток, а також дослідження місця і ролі соціально-політичних криз в сучасному політичному процесі.

Крім того, реальність соціально-політичних криз у життєдіяльності суспільства обумовлює нагальну потребу в подальшій науково-теоретичній розробці методів їх подолання, покликаних надати практичну допомогу політикам в пошуку ефективних засобів попередження, дозволу і мінімізації наслідків кризових явищ. Це забезпечує актуальніссть звернення до аналізу кризових явищ в їх співвідношенні з теорії катастроф.

Метою даної статті є вивчення підходів до розуміння сутності та природи соціально-політичних криз в аспекті їх співвідношення з соціально-політичною катастрофою. Для досягнення мети слід вирішити наступні завдання: дослідити синергетичний підхід до розуміння соціального порядку та цивілізації; проаналізувати концепцію Ф. Ніцше до визначення соціальної кризи та катастрофи; окреслити думки А. Богданова щодо природи соціальної кризи.

У ХХ ст. загальне наукове знання все більш виразно переорієнтується з вивчення еволюційно-функціональних процесів на вивчення процесів кризових. Успіх синергетики як вчення про конструктивну роль хаосу у формуванні стійких порядків, у тому числі і соціально-політичних є свідченням зазначеної тенденції. Головною причиною цієї переорієнтації є загострення кризовості нашої епохи і насамперед кризи європейської цивілізації, яку сьогодні називають світовою. У цьому контексті міркування про кризи та катастрофи навряд чи можуть зберегти абстрактно-академічний характер.

Є цивілізації як би відкриті, які періодично впадають в глибокі кризи, що розкладають соціальні системи до деяких граничних, здатних до індивідуального хаотичного виживання одиниць, щоб шляхом природного зростання сформувалися якісь нові, досить ефективні порядки. Такою є західноєвропейська цивілізація. Після краху крито-мікенської цивілізації та наступного за ним хаосу архаїчних часів під впливом арійського каталізатору починається формування давньогрецьких полісів, які зберігли переваги як самоврядування, так і етнокультурної спільності з усім еллінським світом. Після краху античного світу західний світ деурбанізується і розпадається на частини рухливих елементів, з яких, згодом виникає імперія Карла Великого,

яка формує у західноєвропейських народів важливе для подальшого розвитку почуття цивілізаційної єдності. Феодальна роздробленість призвела до досить жорсткого соціально-політичного режиму, в якому було закладено основи майбутніх національних держав і сформувалися вільні бюргерські міста як перші анклави ринкового життя. Буржуазні революції призвели до презумпції демократичних свобод і авторитету громадянського суспільства, які можна трактувати як західноєвропейський аналог соціального хаосу. Однак, цей хаос став не руйнувати національні держави, а інтегруватися в них за принципом протизваги, що отримав назву «поділ влади».

Але є суспільства, до яких закони синергетики не можуть бути застосовані. Це так звані «незакономірні», а традиційні суспільства, які тяжіють до постійної повторюваності [5, с. 134]. Такі суспільства також переживають кризи, викликані повстаннями, завоюваннями, природними катаклізмами. Але ці кризи не переростають у синергетичний хаос, здатний виробити нові, життєздатні паростки. Внутрішній напрямок цих криз полягає не в спрямованості до чогось нового, а до повернення назад, до виправлення ситуації. Якщо ж такого відновлення ситуації не відбудеться, то криза посилюється, і веде до деструктивної кризи, яка може сформуватися в катастрофу.

Крім послідовно історичного і послідовно традиційного способу розвитку можливий і третій, який умовно можна було б назвати катастрофічним. Таке суспільство знаходиться постійно в умовах постійної надзвичайності. На цьому шляху будь-які кризи, та й взагалі будь-які зміни є виключно небезпечними, бо ведуть не до утвердження нової якості і не до поліпшення ситуації шляхом відновлення, а загрожують привести до катастрофи. Таке суспільство як би приречене постійно перебувати в стані невизначеності, виживаючи, з одного боку, за рахунок жертв і героїчних зусиль, з іншого боку, за рахунок компенсаторних, ілюзорно-піднесених уявлень про себе самого. Тут посилання на загальні закони чи здоровий глузд абсолютно є недоречними.

Говорячи про специфіку зазначених понять «криза та «катастрофа», слід насамперед мати на увазі ті протиріччя про які йде мова виникають переважно на основі європейської цивілізації. Під поняттям «соціально-політична криза» слід мати на увазі специфічний спосіб вирішення протиріччя в рамках даної соціально-політичної структури, і не тягне за собою руйнування цієї структури, але припускає її ускладнення. Поняття «соціально-політична криза» припускає здатність даної структури до такого розвитку.

Поняття ж «соціально-політичної катастрофи» передбачає насамперед саме руйнування даної соціально-політичної структури

і за умови зовнішніх, не обумовлених іманентними соціальної структури причинами. Саме з цієї точки зору слід було б цікавим проаналізувати українське суспільство та політичну систему.

Специфікою України є паразитарна антисистема деспотичної держави з протогомадянським суспільством, і вона породжує циклічний рух від кризи до деспотизму і від нього назад до кризи: громадянське суспільство не здатне повністю розвинути і панувати, а деспотія не може закріпитися більш ніж на покоління, і здатна лише зруйнувавши результати попереднього розвитку повернути рух до вихідного пункту. Що стосується вихідного пункту та умов початку цього руху. Безперечно кризи притаманні українському суспільству, питання лише в тому чи завжди власне суспільство притаманне українській цивілізації, і чи притамані кризи суспільству або переважно державі.

Цікавим є звернення до теорії кризи Ф. Ніцше, на його думку, будь-яка соціальна криза є наслідком і відображенням кризи духовної. Чим глибше ми намагаємося зрозуміти природу екзистенціальної соціальності, тим рішучіше приміряємо її для внутрішнього досвіду. Момент кризи виникає, коли ступінь раціональності і ступінь чутливості збігаються. Такі моменти не є рідкісними. Найчастіше вони є відправною точкою цілком раціонального підходу до аналізу. Криза триває якийсь період, наступний за усвідомленням раптовості. Раптовість падіння або щастя вимагає згодом вимагає осмислення. Простір цього осмислення і буде зайнятий кризою, як і є процесом пошуку визначеності, щодо вирішення проблеми. Криза полягає в тому, що ґрунт вже необхідний, але ще не достатньо створений. Екзистенційно криза висловлює відсутність спокою у видимій розміреності, тобто в ситуації планомірного зусилля упорядкування відсутня початкова відповідність і цілісність. Сталість не є результатом гармонізуючого зусилля, але є вимушеним спрощеним варіантом знесиленою дійсності [3, с. 129].

Проте ж криза, є стан з якого існує вихід, в цьому її відмінність від катастрофи. Тим самим криза в суспільстві стає одним з періодів екзистенціального здійснення. Можливість виходу вказує на внутрішньо відкриту структуру кризи. Ф. Ніцше виявляє приклад кризи як символу, де нівелювання та знецінення свідомості і мови є прагненням до чистоти, до свідомості. Така цивілізація ніколи сама не наважиться зробити крок від кризи до катастрофи, вважаючи за краще перебувати в брехні і уявної самототожності.

На думку Дельоза, кризисність є необхідною умовою провадження ідеї в суспільство. Метафора вічного повернення і є метафорою катастрофи. Криза і катастрофа стають невід'ємною частиною творчих процесів свідомості. Схема символічного відсилання замість закінченої

структуризації – такий репрезентативний рівень свідомості кризи і катастрофи як можливої «реалізації» кризи. Внутрішній досвід свідомості потребує кризи не менше, ніж стан самототожності. Мабуть, сам факт вербалізації вже вказує на можливість практичного застосування кризових складових [2, с. 97].

А. Шопенгауер заперечував попередні системи шляхом створення власної. Він вважає, що іноді криза не породжує істотного відхилення від звичного, а інколи в сукупстві відбувається різкий перелом [4, с. 49].

А. Богданов вважав, що будь-які соціальні об'єкти, вступаючи до певних взаємин, під впливом різних факторів взаємозмінюються. Залежно від того, який тип відносин складається між ними, взаємодія може бути як позитивною, так і негативною. Однак причини виникнення та якісні характеристики взаємодій можуть бути дуже різними і більше того, одні й ті ж причини в одних випадках можуть призвести до соціально небажаних наслідків, в інших – до соціально бажаних. Принциповою основою появи можливостей розвитку, і як слідство, у структурі функціонування громадських утворень лежить обумовлене біосоціальною природою прагнення живих істот (індивідів) до задоволення різного роду потреб. Кількісне накопичення нереалізованих потенцій окремих особистостей має свої межі, які визначаються індивідуальною здатністю людини до сублімації, до витіснення соціально неприйнятних чи соціально нереалізованих напруженостей, які можна характеризувати як нормальну захисну реакцію індивіда [1, с. 97].

Вихід внутрішньо стримуваних напруженостей за індивідуальну межу терпимості тягне за собою необхідність включення до активної фази розвитку взаємин з іншими особистостями заради спільного пошуку можливостей з вирішення соціальних проблем. Іншими словами, вступаючи в діалоговий режим спілкування, людина отримує можливість до розв'язання не тільки власних проблем, але впливає на просторово-часові характеристики вирішення сукупних суспільних проблем.

У соціальному плані накопичення індивідуальних напруженостей в сукупності призводить до соціальної напруги, яка є не лише кількістю індивідуальних домагань, а представляє якісну характеристику реальної соціальної ситуації, яка знов-таки має власну соціальну межу терпимості. Цей захід може бути охарактеризований як соціально-закономірна напруженість, яка дозволяє визначати, усувати, прогнозувати больові точки в розвитку суспільства, вживати адекватних заходів з попередження або ж з подолання небажаних колізій.

Вихід соціуму за межі соціальних заходів терпимості веде до ситуації, коли управління соціальним організмом стає важкопрогнозованим. Саморегулюючі можливості соціуму виснажуються, підвищується ризик прийнятих рішень, прогноз громадських реакцій стає проблематичним. Такі ситуації вже не можна трактувати як такі, що мають позитивний для соціуму люффт ситуативних прогнозованих змін. Тут ми маємо справу з виникненням проблем, які вирішуються через кризу в ситуації різкого підвищення рівня інстинкту самозбереження суспільства [1, с. 89].

Немає такої підсистеми в суспільстві і такої системи в цілому, яка б не вступала б і не виходила б з фази кризи. Ця фаза характеризується наявністю такого дезорганізуючого чинника в суспільстві як різке зниження ефективності функціонування системи в цілому у поєднанні з наявністю вже сформованих передумов появи нового стабілізуємого явища. Передумови такого роду формуються латентно і розкриваються вже в період закінчення етапу зародження наступного циклу розвитку, який характеризується якісною зміною системи в цілому.

Існують різні теорії криз, які стверджують загальність криз, їх циклічність і специфічність. А. Богданов розрізняє два типи криз – по'єднувальні (утворення нових зв'язків) і роз'єднувальні – розрив зв'язків, але, він вважав, що будь-яка криза являє собою ланцюг елементарних криз обох типів.

Причини виникнення криз розумілися А. Богдановим як свідчення переходу до нового стану через порушення рівноваги, що дозволяло передбачити її перебіг. Криза є порушенням рівноваги і в той же час процесом переходу до деякої рівноваги. Остання може розглядатися як межа змін, які відбуваються при кризі, або як перерозподіл змін при кризі, або як межа її тенденцій. Якщо нам відомі тенденції кризи і ті умови, в яких вона розгортається, то є можливість заздалегідь передбачити кінцевий результат кризи. Таке трактування кризи дозволяє прогнозувати, наприклад, розвиток критичних фаз в циклічній динаміці соціуму, коли руйнуються класи чи соціальні групи, а виживають і посилюються більш життєздатні.

Аналіз деяких соціальних криз, проведений А. Богдановим, дозволив йому розділити їх на вибухові та завмираючі. Вибухові характеризуються лавинними вибуховими силами, які руйнують та зливаються з підсистемами. Процес завмирання характеризується слдуванням законам поступового розвитку з тенденцією до встановлення рівноваги [1, с. 112].

До найважливіших функцій кризи А. Богданов відніс такі: різке ослаблення та усунення (або якісне перетворення) застарілих елемен-

тів системи, яка майже вичерпала свій потенціал; підтримка спочатку слабких елементів нового циклу; випробування і передача у спадщину тих елементів системи, які акумулюються, а потім перетворюються у майбутнє. Таким чином, досліджуючи динаміку соціально-політичних криз, можна не тільки відновити причину соціально-політичних катаклізмів, а й прогнозувати їх результат. А оскільки жодна з соціально-політичних підсистем не може існувати без природних, для розвитку соціальних структур криз, то правомірним є твердження А. Богданова про загальність та індивідуальності криз та їх взаємодії.

Незважаючи на те, що праця А. Богданова є досить давньою, сучасне суспільство й досі не може розробити науково-обґрунтовані підходи до оцінки, прогнозування, попередження соціально-політичних конфліктів. Наслідком такого стану є досить серйозні помилки в управлінській діяльності в різних регіонах країни, що призводить до появи не завжди прогнозованих напруженостей в політичній, економічній і соціальній сферах. Однак, сьогодні вчені, в основному, єдині в теоретико-практичному твердженні, що безпосередній вплив на виникнення і стан соціально-політичної напруженості мають економічні, політичні та соціальні фактори тривалої дії.

Соціально-політична напруженість має в своєму розвитку прямий зв'язок з рівнем соціально-політичної та економічної обстановки в кожному окремому регіоні. У розвитку проявів соціально-політичної напруженості на регіональному рівні є загальні, характерні для всіх регіонів, й особливі тенденції, обумовлені політикою, яка реалізується на місцях.

Таким чином, можна сказати, що абсолютно тотожних криз немає. Кризи є загальними, вони притаманні будь-якій системі в живій і неживій природі, в суспільстві, бо без циклів немає розвитку, а без розвитку система є мертвою. І в той же час немає двох абсолютно ідентичних криз: кожна з них індивідуальна, неповторна, має свій набір причин і факторів, володіє своїми специфічними рисами. Але це положення не є абсолютним, тому що досить складно знайти кризи, в яких не виявляється схожість тих або інших рис.

Своєчасна діагностика криз і розробка засобів по виходу з кризи – завдання відповідних державних і регіональних управлінських структур, так як без ефективної державної політики неможливий сталий розвиток як в економіці, так і в соціально-політичній сфері – держава перебуває в центрі економічного і соціально-політичного розвитку, але не в якості безпосереднього джерела зростання, а як партнер, каталізатор та помічник.

Бібліографічний список

1. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука / А. А. Богданов. – М. : Издательство «Экономика», 1989. – Кн. 1. – 304 с.
2. Делёз Ж. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари; пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов. – Екатеринбург : У-Фактория, 2007. – 672 с.
3. Ницше Ф. Письма Фридриха Ницше / Ф. Ницше // пер. Игорь Эбаноидзе. – М. : Изд-во «Культурная Революция», 2007. – 400 с.
4. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление // Шопенгауэр А. Собрание сочинений / пер. с нем. Ю. И. Айхенвальда. : В 5-ти т. – М. : «Московский Клуб», 2005. – Т.1. – 395 с.
5. Фрейд З. О психоанализе. Пять лекций. Методика и техника психоанализа / З. Фрейд. – М. : Издательство «Алатей», 1998. – 254 с.

В данной статье рассматривается теория кризисов и катастроф с позиции синергетического подхода (теории хаоса) и закономерных и нерегулярных обществ. Также дается анализ различных подходов к пониманию социально-политических кризисов и катастроф, в частности, анализируются концепции Ф. Ницше и А. Богданова.

In this paper, we consider the theory of crises and disasters from the perspective of a synergistic approach (chaos theory), and regular and irregularities societies. Also analyzes various approaches to understanding the social and political crises and disasters, in particular, we analyze the concept of F. Nietzsche and A. Bogdanov.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2013

УДК 324: 340.134 (477)

Католик Я. Б., ОНУ ім. І.І.Мечникова

АНАЛІЗ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВИБОРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ» В КОНТЕКСТІ ЗМІНИ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

В статті аналізується нова редакція Закону України «Про вибори народних депутатів України» та ті зміни виборчої системи України, які вона принесла. Автор розглядає позитивні та негативні тенденції розвитку виборчої системи та пропонує низку рекомендацій для покращення її функціонування.

Парламентські вибори є, напевно, найбільш важливими для України як де-юре парламентської республіки, адже саме депутати Верховної Ради обираються задля прийняття законів, якими визначатиметься внутрішній і зовнішній розвиток країни, а також потенційно можуть навіть змінювати конституцію держави [1]. Це, в свою чергу, актуалізує необхідність застосування таких виборчих процедур, які б забезпечували можливість балотування кращих представників суспільства, вирішальний вплив виборців на визначення представників їхніх інтересів та легітимність самого виборчого процесу і його результатів.

Звісно, що пошук механізму вирішення цієї задачі є дуже непростим та таким, що стосується відразу багатьох сфер гуманітарних наук. Однак в статті розглядатиметься лише виборча система як сукупність норм та процедур, що регламентують виборчий процес, а також її ефективність.

Вже стала традиційною для України зміна виборчого законодавства напередодні чергових виборів. Не стала виключенням і нинішня кампанія, щоправда, цього року новий закон приймався задовго до дня голосування, що в значній мірі дозволило вітчизняним та міжнародним експертам, а також громадськості вплинути на законодавця задля усунення недоліків, які містилися в першій редакції закону.

Новою редакцією Закону «Про вибори народних депутатів України» було встановлено змішану виборчу систему на виборах до Верховної Ради, за якої половина складу ради (225 депутатів) обирається за мажоритарними округами, а інша половина – за списками партій. Колишня редакція закону зазначала пропорційну виборчу систему [2]. Необхідно також зазначити, що рішенням Конституційного суду було визнано неконституційним балотування одночасно по мажоритарному округу та по виборчому списку партії. Водночас автору незрозуміло, чому подібного рішення не було у 2010 році на місцевих виборах – тоді така можливість була і кандидати активно нею користувались [8, с. 808].

Слід сказати, що нова редакція закону про вибори вирішила багато проблем, які спостерігались на попередніх виборах (президентських та місцевих), що дозволяє говорити про те, що вони є досить знаковими для розуміння тенденцій розвитку української виборчої системи.

Так, в новій редакції закону вперше в українському законодавстві офіційні спостерігачі від громадських організацій були прирівняні в правах до спостерігачів від кандидатів та партій. Частиною 1 ст. 12 Закону України «Про вибори народних депутатів України» вони визнані суб'єктами виборчого процесу [3].

Важливо також зазначити, що для формування ОВК встановлено принцип територіальної рівномірності розподілу керівних посад (ч. 9 ст. 27 Закону України «Про вибори народних депутатів України») і це також можна вважати поступом вперед. Більше того, закон визначає, що «при цьому повинна бути дотримана приблизна рівномірність розподілу посад, отриманих представниками кожного суб'єкта подання». Аналогічна норма зазначена і для формування дільничних виборчих комісій (ч. 10 ст. 28 Закону України «Про вибори народних депутатів України»).

Позитив і в тому, що ДВК (надалі – дільничні виборчі комісії) не виготовляють іменні запрошення, а отримують їх від органів ведення державного реєстру виборців. Таким чином, членам ДВК залишається лише розрізати їх та доставити виборцям. В значній мірі це сприяє належному інформуванню виборців про їхні данні у державному реєстрі виборців (надалі ДРВ), оскільки виключається «людський фактор», який зазвичай створює додаткові помилки у прізвищі, імені та по батькові виборців у відповідних запрошеннях.

Ще однією позитивною нормою нової редакції закону про вибори є конкретизація підстави для припинення повноважень члена комісії у разі визнання його винним у скоєні злочину (п. 11-12 ч. 3 ст. 37 Закону України «Про вибори народних депутатів України»). Такими були визначені тяжкі чи особливо тяжкі злочину або ж злочини проти виборчих прав громадян. Це багато в чому нормалізує механізм ротації членів комісії.

Позитивом є і те, що новою редакцією закону визначено, що члени окружної виборчої комісії включаються до списку виборців дільничної виборчої комісії, яка найближча до окружної комісії. При цьому члени ДВК включаються до списків виборців тієї дільниці, на якій вони працюють (ч. 3 ст. 41 Закону України «Про вибори народних депутатів України»). Це в значній мірі вирішує ті проблеми, з якими систематично з року в рік стикалися члени виборчих комісій.

В новій редакції закону про вибори вказується також, що члени виборчої комісії не можуть позбавлятися будь-яких видів соціальної допомоги через їхню роботу в комісіях (ч. 5 та 6 ст. 47 Закону України «Про вибори народних депутатів України»). Це позитивна норма, оскільки зарплатня членів комісії досить невелика, і у випадку, коли вона позбавляла можливості отримати соціальні виплати, багато членів комісії просто відмовлялися від роботи у виборчій комісії, що зрештою позначалося на рівні роботи самих комісій, яким бракувало досвідчених осіб.

Цікаво також і те, що новий закон про вибори містить і декілька норм, які потенційно можуть сприяти зменшенню можливостей для

фальсифікацій. Так, ст. 80 Закону про парламентські вибори встановлює, зокрема, що виборчий бюлетень повинен містити номер одномандатного округу та номер виборчої дільниці. Крім того, в законі зазначено, що уповноважена особа партії має ті ж права, що й офіційний спостерігач (п. 5, ч. 14 ст. 75 Закону України «Про вибори народних депутатів України»), що також повинно сприяти належному рівню спостереження за виборчим процесом і, як наслідок, зменшенню можливостей для фальсифікацій.

Разом з тим, норма закону щодо формування комісій від різних суб'єктів подання не виключає можливості входження до керівного складу кандидатур від політичної партії та її фракції у Верховній Раді. Це тим більш ускладнює ситуацію при формуванні дільничних виборчих комісій, оскільки до керівного складу можуть входити також і кандидатури від кандидатів-мажоритарників, які балотуються від цієї ж партії. На думку автора, подібна ситуація однозначно свідчила б про порушення принципу рівності можливостей кандидатів, а тому потребує деталізації положень законодавства, яка виключала б подібні можливості.

Окремої уваги заслуговує норма щодо грошової застави (ст. 56 Закону України «Про вибори народних депутатів України»). На думку автора, якщо сума в 13 тис. 224 грн. є хоч і великою але адекватною для участі в передвиборчих перегонах кандидатів-мажоритарників, то сума грошового завдатку для партій у 2 млн. 204 тис. грн. є занадто великою, оскільки, з одного боку, посилює залежність партій від олігархічних кіл, а з іншої – перешкоджає «молодим» партіям взяти участь у боротьбі нарівні з більш «старими» партіями.

Однак, однією з найбільших проблем парламентських виборів, на думку автора, стала надзвичайно велика кількість кандидатів та партій, яких з великою долею ймовірності можна назвати «технічними». Окрім того, що це значною мірою збивало виборців з пантелику (особливо, якщо це були кандидати-двійники), це тягнуло за собою ряд інших негативних наслідків, оскільки такі кандидати та партії отримували свої квоти в комісіях. Таким чином, порушувався принцип рівності можливостей кандидатів та партій. Більше того, чинне законодавство не передбачало припинення повноважень членів комісії навіть у випадку, якщо їхній суб'єкт подання знімав свою кандидатуру з передвиборчої гонки. На думку автора, це значною мірою посилювало політичну корупцію, оскільки, за загальноприйнятою практикою, члени комісій окрім державних коштів отримують значно більшу суму від суб'єкта, інтереси якого вони представляють, а претенденти на депутатські мандати (особливо мажоритарники) були зацікавлені в тому, щоб мати «своїх людей» у комісіях.

Окремо слід сказати також і про кворум засідань виборчих комісій. Чинна редакція закону про парламентські вибори продовжила традицію визначення спеціального кворуму в день виборів. Очевидно, це зроблено для унеможливлення зриву роботи виборчих комісій у день виборів внаслідок того, що окремі члени комісії не вийдуть на роботу. В Законі «Про вибори народних депутатів» визначено, що для правомочності засідання комісії повинна бути присутня половина складу комісії + 1 член комісії. Однак в день виборів визначена інша формула – якщо членів комісії недостатньо для кворуму, то рішення приймаються 2/3 від складу присутніх. Дана норма неоднозначна і може мати як позитивний ефект (оскільки буде забезпечено виконання передбачених законом процедур і виборці зможуть реалізувати своє конституційне право), так і негативний (коли меншість буде приймати рішення за більшість, особливо якщо цій більшості умисно створять перешкоди присутності на засіданні).

В новій редакції закону про вибори з'явилась норма про те, що виборець має право змінити адресу свого голосування. Аналогічна норма була і в Законі України «Про вибори Президента України» і, незважаючи на всі суперечності, які вона викликає, автор вважає її позитивною, оскільки дозволяє виборцю реалізувати своє право голосу. Однак постановою ЦВК № 893 від 13 вересня 2012 року «Про забезпечення тимчасової зміни місця голосування виборця без зміни його виборчої адреси» ця норма була конкретизована таким чином, що звузила визначений законом зміст цієї норми, встановивши натовість, що виборець може змінювати адресу голосування лише в межах округу [6]. Підтвердили таку конкретизацію і зміни цієї ж постанови 22 вересня 2012 року [7]. На думку автора, ЦВК значно перевищила свої повноваження, оскільки постанова має меншу юридичну силу, ніж закон. Крім того, сама суть прийнятого рішення не може не викликати дискусій. Очевидно, ЦВК намагалася таким чином не допустити «міграції» виборців з одного округу до іншого, оскільки це в певній мірі «спотворювало» б результати голосування по мажоритарним округам. Однак в подібному випадку багато виборців, які працюють або проживають не в своєму населеному пункті, фактично, не можуть реалізувати своє конституційне право. На думку автора, дану норму потрібно було, принаймні, викласти в іншій редакції, прописавши, що в разі голосування виборця на іншій ділянці в межах округу, він отримує бюлетені для голосування по багатомандатному та одномандатному округу, а в разі голосування на іншій ділянці іншого округу – лише по багатомандатному. Це дозволило б взяти участь у виборах більшої кількості виборців (а відповідно і реалізувати їхнє

конституційне право), а також не «спотворювати» результати голосування по мажоритарним кандидатам.

Ще одним важливим аспектом парламентської кампанії 2012 року стала уніфікація процедури щодо включення виборців до уточнених списків виборців. Згідно Закону України «Про вибори народних депутатів України», така заява може бути подана до суду не пізніше як за 2 дні до дня виборів, а якщо пізніше вказаного строку, то така заява залишається без розгляду. Ця норма знаходить своє відображення і в Кодексі про адміністративне судочинство [5]. Вочевидь, це зроблено для унеможливлення маніпуляцій із штучним збільшенням кількості виборців в певних округах та уніфікації судових рішень з цього питання (на минулих виборах деякі суди залишали заяви виборців про включення до уточненого списку виборців без розгляду, а деякі – зобов'язували комісію включити їх). Разом з тим, незважаючи на позитивність самого приведення процедури включення до уточнених списків виборців до ладу, автор вважає недоречним формування цієї норми саме в такій редакції. На думку автора, складання списків виборців є обов'язком держави, який реалізується органами ведення ДРВ, і держава несе відповідальність за забезпечення реалізації виборцем свого конституційного права, а тому недосконалість проведеної роботи державних органів з складання уточнених списків виборців не має тягти за собою зменшення гарантованих державою прав виборців. Автор пропонує внести зміни до Закону України «Про вибори народних депутатів України» та Кодексу адміністративного судочинства, якими встановити, що суди можуть вносити зміни в уточнені списки виборців і в день голосування. Уникнення подвійного включення виборців до уточнених списків виборців на декількох ділянках одночасно запобігатиметься відповідним уточненням судом відповідних даних з органом ведення ДРВ аналогічно існуючому уточненню, яке відбувається до дня голосування [4]. Крім цього, для запобігання можливим фальсифікаціям та маніпуляціям судами цими діями має бути забезпечено належний рівень відкритості та прозорості прийнятих рішень. Зокрема, на думку автора, необхідно прописати, що такі прийняті рішення обов'язково розміщуються в єдиному державному реєстрі судових рішень без ретушування чи видалення персональних даних виборця та з додатком, що підтверджує правомірність прийнятого рішення. Такі зміни, на думку автора, дозволили б забезпечити і реалізацію конституційних прав громадян, і забезпечити належний рівень захисту від можливих зловживань.

Таким чином, нова редакція Закону України «Про вибори народних депутатів України» суттєво змінила виборчу систему –

запроваджена пропорційно-мажоритарна виборча система з можливістю самовисування.

Нова редакція закону про парламентські вибори виправила багато недоліків, які спостерігались під час президентських та місцевих виборів, а також містила ряд нововведень, які можуть свідчити про якісну зміну виборчої системи України. Необхідно зазначити, що запроваджені норми потенційно можуть перешкоджати деяким видам фальсифікацій результатів голосування.

Разом з тим, нова редакція закону містила і ряд негативних моментів, які, зрештою, проявилися під час виборів. Так, процедура формування виборчих комісій прописана недосконало, як і припинення повноважень в ній, а розмір грошової застави для партій є завеликим і не сприяє забезпеченню участі у виборчих перегонах всіх бажаючих партій.

Досить суперечливою нормою стала можливість включення виборців до уточнених списків лише в разі подання відповідної заяви не пізніше ніж за два дні до дня голосування.

Все вищенаведене свідчить про те, що нова редакція закону про парламентські вибори змінила попередні процедури та внесла якісні зміни у виборчу систему України. Певні традиційні проблеми було врегульовано, однак багато системних проблем ще залишилось і їх врегулювання потребує детального аналізу та експертного обговорення.

Бібліографічний список

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Сайт Верховна Рада України. [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 25.03.2004 № 1665-IV // Сайт Верховна Рада України. [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1665-15>
3. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI // Сайт Верховна Рада України [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
4. Закон України «Про державний реєстр виборців» від 22.02.2007 № 698-V // Сайт Верховна Рада України. [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/698-16>
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV // Сайт Верховна Рада України. [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

6. Постанова Центральної виборчої комісії № 893 від 13 вересня 2012 року «Про забезпечення тимчасової зміни місця голосування виборця без зміни його виборчої адреси» // Сайт Верховна Рада України. [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0893359-12>
7. Постанова Центральної виборчої комісії № 1046 від 22 вересня 2012 року «Про внесення змін до постанови Центральної виборчої комісії від 13 вересня 2012 року № 893» // Сайт Верховна Рада України. [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/acts/ShowCard?id=31709&what=0>
8. Католик Я. Б. Виборча система України в контексті трансформації політичної системи: проблеми та напрямки реформування / Я. Б. Католик // Вісник Одеського національного університету: соціологія і політичні науки. – 2011. – Т. 16, вип. 10. – С. 807-814

В статтє анализируєтсє новєє редакциє Закона України «О выборах народных депутатов Украины» и те изменения избирательной системы Украины, которые она принесла. Автор рассматривает позитивные и негативные тенденции развития избирательной системы и предлагает ряд рекомендаций для улучшения ее функционирования.

In article new edition of the Law of Ukraine «About elections of People's Deputies of Ukraine» and those changes of an electoral system of Ukraine which it brought is analyzed. The author examines the positive and the negative tendencies of development in the electoral system and offers several recommendations to improve its functioning.

Стаття надійшла до редколегії 28.01.2013

УДК 329.05

Кройтор А. В., НУ «ОЮА»

ВИБОРЧА КАМПАНІЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ РОТАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ ЕЛІТИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Статтєу присвячено дослідженню виборчих кампаній як основи ротації політичного класу та партійних еліт. Визначаєтсє специфіка мажоритарної, пропорційної та змішаної виборчих систем у процесі ротації партійних еліт. Проаналізовано виборчі кампанії в Україні з цієї точки зору.

Актуальність теми статті обумовлена необхідністю ґрунтовного політологічного аналізу процесу становлення демократичних інститутів

у сучасному суспільстві, вирішенням теоретичних та практичних завдань щодо демократизації різних сфер суспільного життя, у тому числі – проведення виборчих кампаній та діяльності політичних партій.

Демократія як тип політичного режиму може розглядатись в якості певного визначеного у правовому полі набору процедур. З-поміж них слід відзначити інституціоналізацію основних політичних акторів, технології виборчих кампаній, формування і структурування парламенту, політичні засоби публічного розв'язання соціальних конфліктів та ін.

Взаємовплив виборчої системи та політичних партій, процесів демократичного розвитку партійної системи й ротації політичних еліт досліджувався у роботах зарубіжних авторів М. Дюверже, Дж. Сарторі, Дж. Елстера, К. Оффе, Т. Кіса, Х. Лінца, Д. Горовіца, С. Мейнверінга, А. Лейпхарта, Р. Михельса, Д. Растоу та ін.

Серед українських дослідників слід відзначити роботи таких авторів, як Є. Афонін, В. Бортніков, О. Донченко, А. Коваленко, С. Конончук, Л. Кормич, І. Лубківський, С. Макєєв, Ю. Мацієвський, М. Михальченко, О. Моргун, А. Романюк, Ф. Рудич, С. Рябов, С. Троян, Ю. Шведа, Ю. Шайгородський, Ю. Якіменко, Д. Яковлев та багатьох інших.

У виборчий період мова йде про боротьбу партійних еліт за політичну владу – за право керувати державою, здійснювати процес урядування та реалізації публічної політики. Проблеми, пов'язані з демократизацією діяльності політичних партій та ротацією партійних еліт набувають особливої актуальності в контексті виборчих кампаній.

Передусім, це стосується виборів до Верховної Ради, коли виборчі кампанії демонструють готовність політиків та громадян у політичному дискурсі визнати демократичні правила гри, а поствиборчий період показує здатність діяти згідно з цими правилами у сфері публічної політики.

В умовах демократичного переходу виборчі кампанії виступають одним із важливих чинників, які впливають на ротацію політичних еліт та лідерів. Проте виборчий процес пов'язаний із політичним протистоянням та конфліктами. На думку Денкворта А. Растоу, «основа демократії – аж ніяк не максимальний консенсус. Це непевний проміжний ґрунт між накинutoю однорідністю (такою, що може призвести до тиранії) і непримиренною ворожістю (такою, що могла б призвести до громадянської війни чи відокремлення)» [4]. Тобто, однією із сутнісних ознак процесу демократичної ротації політичних

еліт, у тому числі – партійних, виступають конфлікти та пошук шляхів їх вирішення.

Політологічні підходи до розуміння сутності процесу демократичного переходу представлено у роботі Денкворта А. Раствоу «Переходи до демократії: спроба створення динамічної моделі». Наукові пояснення функціонування демократії він розподіляє на три групи: «Одні з них... пов'язують стабільну демократію з певними соціально-політичними основними умовами, як-от високий рівень прибутку на душу населення, загальнопоширена письменність і перевага міського населення. Другий тип пояснення спирається на твердження, що громадянам мають бути властиві певні погляди і психологічні почування... Третій тип пояснень звертає увагу на певні риси соціально-політичної структури... стабільність демократії вимагає відданості демократичним цінностям і нормам, але не серед широкого електорату, а серед професійних політиків; кожен з них має бути пов'язаний з іншими ефективними зв'язками політичної організації... щоб забезпечити стабільність демократії, такі структури влади в суспільстві, як родина, церква, бізнес і профспілки, повинні мати тим вищий рівень демократії, чим безпосередніше вони впливають на процеси врядування» [4].

Використання політичних технологій у період виборчих кампаній (пошуку цільової аудиторії, формулювання ключового повідомлення, виходячи з характеристик цільової групи та ін.) відображає рівень політичної конкуренції не лише між політичними партіями, а і серед елітних груп всередині партійних структур. Процес ротації повною мірою стосується внутрішньопартійних еліт.

Після виборчих кампаній рівень ефективності ротації політичних еліт та демократичні правила політичної гри проходять випробування процесом створення «більшості» (що характеризує поствиборчу ситуацію у президентській республіці) у мажоритарній або змішаній системі та створення «коаліції» у парламентсько-президентській республіці в умовах пропорційної виборчої системи.

Роль та політична вага партій у нашій країні пов'язана з формою правління та виборчою системою. Функції політичних партій зростають у парламентсько-президентській формі правління та обранням у ради всіх рівнів (за виключенням селищних) депутатів за партійними виборчими списками. Це, у свою чергу, призводить до розподілу посад у виконавчій владі за партійною ознакою. Враховуючи невелику роль ідеологічних пріоритетів та політичних програм у діяльності певної частини політичних партій (як парламентських, так і не-парламентських), можна говорити про те, що консолідація навколо

лідерів («локомотивів» рейтингу) певних груп політиків та бізнесменів пояснюється бажанням отримати й утримати державну владу. Відповідно можна говорити про вплив лідера, як важливий фактор ротації партійних еліт.

Вибори до парламенту можуть розглядатись як такі, що плюралізують політичний та партійний простір через достатньо низький прохідний бар'єр, а президентська кампанія – як вибори консолідації (коли у другому турі необхідно набрати більше 50 відсотків голосів виборців).

Таким чином, процес ротації партійних та політичних еліт активізується перед парламентськими виборами та після президентських виборчих кампаній.

В сучасних умовах відбувається процес створення партійних структур та формування еліт на базі центрів впливу, що організуються навколо інститутів державної влади. З'являється феномен «партії влади» та зростання її ролі у процесі ротації партійних еліт з такими характерними ознаками, як деідеологізація та «структурація» політичного простору. Після виборів партія-переможець (або партійна коаліція) претендує на роль «рупора громадської думки». Партія влади отримує право говорити від імені більшості до наступних кампаній: Ю. Габермас писав, що «воля партій тотожна волі активного громадянства, отже, партія більшості щоразу виступає представником громадської думки ... кулуарна чи кабінетна думка має бути спершу опрацьована в партіях, а відтак здобуває своє існування як "громадська"» [3].

У цьому сенсі ротація політичних еліт може призвести до поєднання державної влади та партійних структур задля збереження впливу на прийняття рішень та впровадження державної політики.

У понятті «партія влади» немає негативного змісту. Це політична сила, партія, яка за умов парламентської форми правління і партійно-пропорційної виборчої системи здобула право на формування уряду, виборовши більшість місць у парламенті (С. Рябов).

Загальна невизначеність громадян та партійних еліт щодо політичних ідеологій в громадській думці, і в партійних структурах, розмитість шкали «праві – центр – ліві» має наслідком створення квазіпартійних угруповань, які впливають на хід виборчого процесу. Мова йде про «симуляцію» ідеології, що виражається навіть в назвах деяких партій. Наприклад, досить часто можна почути про Прогресивну соціалістичну партію, але було зареєстровано і Прогресивно-автомобільну партію, партія «Красива Україна» мала б розраховувати на підтримку партії «За красиву Україну», а партію «Єдина Київська Русь» не можна плутати з партією «Русь єдина».

Одне із основних протиріч у становленні партійної системи у транзитних суспільствах полягає у виборі між повноцінним представництвом й структурованим парламентом, а від того, наскільки адекватним буде представництво виборців у парламенті, залежить легітимність системи влади, зокрема, і політичних рішень, які приймаються владою.

Технології, природні для виборчої боротьби не є оптимальними для прийняття суспільно важливих рішень: «Умови управлінської діяльності зовсім інші – публічне управління потребує командних дій та кооперацій зусиль, визначення чіткої програми дій (операціоналізація ідеологічних конструктів), пошук оптимального не з-поміж двох рішень, а створення простору альтернатив. Теми, які привертають увагу під час електоральних кампаній, відрізняються від проблем, які реально потребують вирішення. І політики частіше роблять акцент на «гарячих темах», маніпулюючи громадською думкою за допомогою мас-медіа та уникаючи складних питань» [5, с. 115].

Одним із основних чинників ротації політичної еліт виступає виборча модель – мажоритарна, пропорційна та змішана. Розглянемо більш детально позитивні та негативні риси кожної із цих систем з точки зору впливу на ротацію партійних еліт.

В умовах пропорційної системи виборець голосує не стільки за конкретного депутата, скільки за політичну силу (партію або блок), а депутатські мандати розподіляються між учасниками перегонів пропорційно до кількості отриманих голосів. В залежності від можливості виборця вплинути на розташування кандидатів у списку розрізняють пропорційну систему із жорсткими, напівжорсткими та м'якими списками. У першому випадку «виборчий список формується політичною партією (коаліцією), і виборець не може вплинути на розташування кандидатів у списку, голосуючи за список в цілому. За наявності м'яких списків виборець голосує за т. зв. «преференційною системою»: у списку партії, якій надається голос, виборець відмічає кандидатів, надаючи їм тим самим преференцію. Черговість обрання того чи іншого кандидата зі списку у такому випадку залежить від волі виборців, тому що кількістю отриманих преференцій визначається місце кандидата у виборчому списку. У випадку напівжорстких списків виборець має змогу проголосувати або лише за виборчий список, або й розставити преференції. Головна перевага пропорційного представництва в тому, що рівний «пропорційний» розподіл голосів на місце в парламенті приводить до справедливого представництва, а також забезпечує чітку і відносно стабільну (за рахунок застосування імперативного мандата) структуру парламенту. За системою пропорційного представництва

більшість урядів є коаліційними. Якість управління у цьому випадку залежить від кількості партнерів, що входять у коаліцію: чим більше партнерів, тим менш стабільна урядова коаліція» [2].

Трансформації у виборчій системі не можна аналізувати окремо від процесу становлення та розвитку партійної системи, організації виборчих кампаній та, відповідно до парламентсько-президентської моделі, організації діяльності парламенту з формування урядової коаліції та уряду.

Що стосується ролі політичних партій, то за пропорційної системи вона зростає, але при цьому потрібен певний час для трансформацій партій у ефективний механізм зв'язку влади та громадян.

Як відзначає А. Романюк, «єдиний позитив, який ми можемо виділити щодо «закритих» списків, полягає у спрощеному способі формування списків... для партійного керівництва простіше буде включати в партійний список діючих депутатів парламенту, партійних функціонерів, необхідних для партії людей, які можуть надати фінансову допомогу та інші ресурси під час виборчої кампанії. Це призведе, поперше, до закостеніння партійної еліти, коли зміни в персональному складі будуть мінімальними і попадання нових людей буде досить жорстко контрольоване і буде відбуватися не на підставі якісних критеріїв (засади раціональності еліти за М. Вебером), а власне на підставі суб'єктивних критеріїв керівництва партії/блоку. По-друге, це буде вести і до закритості політичної еліти країни, оскільки основну частину останньої складають власне представники/вихідці з партійних еліт і попадання в політичну еліту буде регламентуватися включенням у партійні списки під час виборів. По-третє, закриті партійні списки будуть сприяти посиленню в партійних структурах ролі та значення партійного керівництва, зокрема лідерів партій...» [2].

До недоліків пропорційної виборчої системи також можна віднести:

- практично на загальнонаціональному рівні відсутні представники регіонів;
- владу у фракціях сконцентровано в руках лідерів політичних партій та виборчих блоків, які формують виборчі списки в умовах безпосередньої залежності висунання кандидатів у депутати від позицій партійного апарату, партійної бюрократії;
- формування передвиборчих коаліцій та коаліційного уряду відбувається у форматі міжперсональних домовленостей, а не на основі програмних зобов'язань, підтриманих виборцями.

Впевнившись у недоліках пропорційної виборчої системи, які стояли на заваді формування демократичної політики, у виборчій кампанії 2012 року було впроваджено змішану виборчу систему.

Проте пропорційна виборча система має ряд позитивних характеристик як для парламенту і уряду, так і для демократизації політичної взаємодії в цілому. Серед таких виділяють структурування (одна з причин якої – у централізації партійних структур) партійного простору в цілому й парламентського зокрема.

Пропорційна система, навіть із істотними недоліками, забезпечує представництво основних політичних та ідеологічних позицій, що існують в українському суспільстві, зобов'язує формувати стійкі фракції та коаліції фракцій, які беруть на себе відповідальність за голосування. У свою чергу, це сприяє зростанню ваги політичних партій у суспільстві, що у перспективі здатне перевести політичну боротьбу у площину ідеологічної конкуренції. Доля політичних партій визначатиметься на ідейному полі і не залежати повною мірою від іміджевих рекламних технологій та фінансових ресурсів кандидатів.

Розвиток політичних партій повністю залежить від ідеологічних концепцій, їхньої трансформації та адаптації в умовах політичних трансформацій в Україні задля отримання суспільної підтримки. При цьому, «процеси «ідеологізації» політичного простору мають дві взаємопов'язані складові. З одного боку, посткомуністична складова. Суспільство втомилось від панування єдиної тоталітарної комуністичної ідеології, що визначала діяльність в усіх сферах суспільного життя – від спорту й культури до економіки й політики. З іншого боку – сучасні загальносвітові трансформації ідеологій, під впливом яких сам концепт ідеології зазнає змін й перестає бути лише політичною доктриною» [5, с. 116].

Таким чином, проблеми демократизації урядування та публічної політики напряму пов'язані зі станом розвитку партійної системи. Так, на думку авторів статті «Двопартійна система як політичний ризик для України» Е. Афоніна і О. Радченка, «для ефективного розвитку і функціонування демократичної партійної системи необхідно принаймні три неодмінні умови. По-перше, наявність компактної групи стійких і впливових політичних партій-лідерів, які складають кістяк системи і постійно взаємодіють між собою і державними структурами щодо здійснення влади. По-друге, наявність вироблених в ході цієї взаємодії юридичних і заснованих на традиції правил політичної діяльності, що дозволяють кожній з партій представляти і захищати конкретні суспільні інтереси і в той же час забезпечувати політичну і соціально-економічну стабільність всього суспільства. І, по-третє, наявність певної політичної основи толерантної міжпартійної взаємодії на базі принципового консенсусу щодо фундаментальних суспільних цінностей» [1].

Характеризуючи боротьбу за громадську думку в ході виборчих кампаній можна виділити наступні чинники, що впливають на процес ротації партійних еліт. По-перше, персоналізація передвиборчої кампанії, вплив лідера («локомотива» рейтингу) на ротацію партійної еліти. По-друге, медіатизація політики та широке використання політичними акторами компромату задля створення медіа-скандалів. По-третє, нав'язування жорсткої виборчої моделі «так – ні», «або – або», що не сприяє поствиборчому діалогу влади та опозиції.

Бібліографічний список

1. Афонін Є. Двопартійна система як політичний ризик для України [Електронний ресурс] / Є. Афонін, О. Радченко. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php?b=22&c=55>
2. Романюк А. Оцінка переваг і проблем пропорційної виборчої системи на прикладі країн Західної Європи та у світлі парламентських виборів в Україні у 2006 році / А. Романюк // *Вибори та демократія*. – 2006. – № 3. – С. 3-17.
3. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність [Електронний ресурс] / Ю. Габермас. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/rizne/haber.htm>
4. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели [Електронний ресурс] / Д. А. Растоу. – Режим доступу : <http://politlogia.narod.ru/R/Rastou.htm>
5. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.

Статья посвящена исследованию избирательных кампаний как основы ротации политического класса и партийных элит. Определяется специфика мажоритарной, пропорциональной и смешанной избирательных систем в процессе ротации партийных элит. Проанализированы избирательные кампании в Украине с этой точки зрения.

The article investigates electoral campaigns as a basis rotation political class and party elites. Determine the specific majority, proportional and mixed electoral systems during rotation of party elites. Analyzed the election campaign in Ukraine from this point of view.

Стаття надійшла до редколегії 12.02.2013

Туровець О. В., НУ «ОЮА»

ПОЛІТИЧНІ МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Статтю присвячено експланації поняття політичної модернізації до суспільно-політичної ситуації сучасної України. Аналізується зміст «синдрому модернізації» та його вплив на сучасні українські реалії.

Однією з центральних проблем сучасної політології є дослідження переходів від авторитарних і тоталітарних режимів до демократичних. Сучасні переходи, за висловом американського політолога С. Хантінгтона, отримали назву «третьої хвилі демократизації». Порівняння з хвилею підкреслює нелінійність процесів демократизації, можливість «зворотних» рухів. С. Хантінгтон визначив і хронологічні межі двох попередніх хвиль: повільна хвиля, що тяглася з 1828 р. до 1926 р., і хвиля 1943-1964 рр. Обидві хвилі супроводжувались відмовою від демократії в деяких країнах і установленням з 1974 р., на думку ученого, починає відлік «третьої хвилі глобальної експансії демократії». Вона починається з падіння диктатури і відновлення демократичних свобод у Португалії. В цьому ж році впала диктатура «чорних полковників» у Греції, а в 1975 р. із смертю диктатора Ф.Франко закінчується тридцяти дев'ятилітній період диктатури в Іспанії і починається історія демократичних реформ, що проводилися «зверху» за ініціативою короля Хуана Карлоса.

Демократичні процеси практично охоплюють всі регіони сучасного світу. Процеси руйнування тоталітарних режимів в СРСР та інших країнах Східної Європи розглядаються у межах теорії «третьої хвилі».

На сьогоднішній день в політологічній науці немає єдиної теорії, яка б пояснювала закономірність становлення і розвитку демократії. І це не дивно. Під єдину схему неможливо підвести всю багатогранність демократичних перетворень, що розгорнулися у другій половині ХХ ст., а тим більше, всю історію розвитку демократії, яка сягає своїм корінням у попередні епохи. Сучасні країни, що стали на шлях демократичного розвитку, володіючи різним потенціалом і готовністю до змін, демонструють різні моделі переходу.

Цікавість до проблем переходу до демократії виникає після закінчення Другої світової війни. Вона була продиктована визначенням перспективи післявоєнного розвитку світу. Критерії розвитку трактувалися у межах теорії модернізації, тобто осучаснення суспільства

на засадах Європейського лібералізму, раціоналізму і ринкової економіки. Перші однолінійні теорії модернізації пов'язували досягнення демократії з економічним ростом і розвитком ринкової економіки. Оскільки у якості еталону для наслідування виступали західні країни, модернізація розглядалася як «вестернізація». Перспективи розвитку демократії пов'язувалися з утвердженням в інших країнах і на інших континентах західноєвропейських і американських цінностей, моделей політичних інститутів і відносин. Вчені вважали, що на основі економічної допомоги розвинутих країн і інвестицій в економіку розвитку ринку, можна буде забезпечити економічний ріст, а відповідно, підвищити рівень життя і грамотність населення і тим самим створити соціальну базу демократії – середній клас, що бере участь у політичних процесах. Відмінними рисами цього підходу були оптимізм в оцінці перспектив демократії і впевненість, що ці зміни можуть бути здійснені в принципі в будь-якій країні, незалежно від міри їх готовності до цих змін. Американський політолог С.Ліпсет чітко сформулював ідею взаємозв'язку економічного росту з демократією: «Чим більше нація досягає економічного росту, – писав він, – тим більше шансів для того, щоби нація стала демократичною» [1, с. 36].

В кінці 70-х років ХХ ст. позиції однолінійної теорії модернізації були серйозно зрушені. Деякі країни, демонструючи економічний ріст на базі розвитку ринкових відносин і нових технологій, вибрали не демократію, а авторитаризм. Типовою стала фрагментарна модернізація, яка проявляється у неузгодженості розвитку економічної і політичної сфер. Це пов'язано з тим, що модернізація породжує цілий комплекс соціальних і політичних проблем. Надії на зовнішню фінансову допомогу не завжди бувають виправданими. Ресурси для модернізації шукаються всередині суспільства, що передбачає появу груп населення, які «прогнали» і не зуміли адаптуватися до нових відносин. Різке майнове розшарування, крах очікувань призводять до росту політичної активності мас, мітингової стихії, що сприяє вибуху суспільної нестабільності. На думку С.Ханінгтона, вибираючи стабільність політичні еліти роблять ставку на авторитаризм.

Нарешті, в перших теоріях модернізації ігнорувався культурний фактор. Але саме він часто виступає самостійним фактором розвитку, зводячи нанівець всі спроби реформ або надаючи їм інших рис. Прикладом краху модернізації-вестернізації невдача «білої революції» в Ірані (1963-1979 рр.) – спроба проведення реформ шахом Мохамедом Реза Пехлеві. Релігійна традиція виявилася сильнішою від світської інновації і призвела у 1979 р. до ісламської революції і установленню теократичного режиму на чолі з релігійним лідером Хомейні. Події в Ірані – свідчення невдалої спроби швидкої модернізації і механіч-

ного копіювання західного досвіду, а в результаті – опір зі сторони традиційного фактору. Не будь-яке суспільство може швидко дорости до того, що у західних країнах створювалося у ході довгої еволюції. Пізніше в теорію модернізації були внесені певні корективи.

Зокрема, було визнано, що:

– на розвиток країн суттєвий вплив здійснює культурний фактор, фон історичних традицій, що призводить до неоднакового сприйняття цінностей модернізації;

– країни відрізняються різним обсягом ресурсів, необхідних для модернізації, що робить можливим багатоваріантність переходу до демократії [2, с. 94].

Відповідно у дослідженнях перспектив розвитку демократії проявилися два напрямки. Перший акцентує увагу на своєрідності кожної країни і ставить питання про можливість типологічної різноманітності моделей демократії. Наприклад, розглядається питання про самобутність «східної» демократії (індійської, японської), обговорюється питання про схильність України до східного чи західного типу. Є заклики з боку суспільствознавців розробити нову демократичну теорію, виходячи з досвіду незахідних регіонів. Якщо в західних теоріях в якості культурних передумов демократії виступає поширення цінностей індивідуалізму, замінюючи колективістські і патріархальні типи мислення, то у східних демократіях, як визнають дослідники, західні цінності можуть межувати з колективізмом.

Другий напрямок аналізує моделі переходу до демократії. Серед політологів стали популярні теорії «транзитології» (від лат. дієслова – *transire* – переходити). Вчені намагаються змоделювати процеси перехідного (транзитивного) періоду від недемократичних режимів до демократичних і виявити набір факторів, що сприяють чи ускладнюють ці переходи. В межах цього напрямку виділяються декілька підходів.

Процедурний підхід трактує перехід до демократії у більшій мірі залежним від вибору тактики застосування конкретних процедур і технологій у початих перетвореннях, ніж від соціально-економічних і культурних факторів. Наприклад, є думка, що розширення політичного простору демократії визначається бажанням і волею правлячих еліт. У межах цього напрямку можна виділити теорію раціонального вибору, згідно якої всі політичні процеси детерміновані діяльністю людей, що приймають рішення для отримання очікуваної вигоди. Відповідно перехідний період розглядається як боротьба між прибічниками і противниками змін, результат якої залежить від того, чи зуміють ці групи домовитися між собою і укласти угоду про набір нових демократичних правил і процедур.

Структурний підхід аналізує цілий набір економічних, соціальних, політичних і культурних передумов. На відміну від ранніх теорій модернізації, значення цих факторів не абсолютизується. Як стверджує С. Ханінгтон, демократизація у різних країнах містить у своїй основі різну комбінацію факторів, що веде до установаження демократичних ладів, які відрізняються один від одного. Процес політичної модернізації в Україні історично належить, поза сумнівом, до охарактеризованого вище типу вторинної (неорганічної) модернізації, характерної для перехідних суспільств, котрі прагнуть «вписатись» у процес, що його російський політолог В. Пугачов називає «осучасненням навздогін». Це зумовлює своєрідність у самому державотворчому процесі в Україні, котра, на думку сучасного українського економіста В. Малеса, «полягає в переході, по-перше, від колоніального статусу на шлях самостійного розвитку і, по-друге, від тоталітарно-організованого державно-монопольного управління методами прямого розпорядництва (командно-адміністративна система) до визначення державних пріоритетів соціально-економічного розвитку, виходячи із суспільних потреб».

Неповторність соціально-історичного розвитку України полягає в двох основних особливостях:

- 1) домінуванні як основного суб'єкта модернізації владно-бюрократичної верхівки, залежної у своїх діях від чужого центру;
- 2) залежності суспільно-політичної системи від чужих національних традицій, ментальності й конкретних потреб українського суспільства морально-культурних цінностей та ідеологічних схем [3, с. 48].

За цих умов навіть найменший успіх реформ, який у межах Російської, а потім і радянської імперії завжди мав непослідовний, односторонній і анклавний характер, потрапляв у річище контрреформаторських змін. Так було за часів земської та столипінської реформ, радянської спроби створення суспільства масового споживання, реалізації ідей «прискорення» й «перебудови».

Проголошення України незалежною державою відкрило можливості для всебічної модернізації її суспільства на основі світового досвіду та власних потенційних можливостей. Але з досягненням певного стартового рівня для модернізації Україна через розрив між бажаними наслідками політичних змін та реальними їх результатами потрапила в лапетах всепоглинаючого «дракона», що одержав у політології назву «синдром модернізації».

Синдром модернізації – це протиріччя між процесом диференціації, вимогами рівності та здатністю політичної системи до інтеграції.

Вирішення проблеми подолання «синдрому модернізації» вимагає організаційного й теоретичного забезпечення модернізаційного процесу, що передбачає, насамперед, визначення та вирішення основних

його проблем. Проблеми модернізації українського суспільства похідні від його кризового стану, який, з одного боку, має спільні риси з кризою в деяких країнах Центральної та Східної Європи (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) та Росії, а з іншого – характеризується такими ознаками, як відсутність конкуренції (в тому числі й у політиці), диспропорційність і тотальна монополія економіки, корупція та безвідповідальність управлінських кадрів, нерозвиненість інформаційного суспільства та ін.

З огляду на такий стан українського суспільства полеміка на тему: «Яке суспільство ми будемо?», що веде́ться у вищих ешелонах влади від початку досягнення Україною самостійності, не відповідає сучасним реаліям і потребам. На думку українського соціолога Є. Головахи, «рішучий вибір між двома альтернативами розвитку – назад до горезвісного соціалістичного минулого або вперед до непередбачуваного капіталістичного майбутнього – сам по собі є чинником, який додає до стресів сучасного ще й страх перед поверненням старої мерзоти або виникненням нової». Недаремно у відповідях на запитання соціологічного опитування «Яка економічна система найбільш прийнятна для України?», проведеного в листопаді 1993 р., найпопулярнішою, за наведеними Є. Головахою даними, «виявилася позиція, яка заперечувала обидві ці системи; 42 % вважали, що ні та, ні інша не є прийнятною для України, яка повинна мати свій особливий шлях розвитку».

Отже, магістральний напрям подальшого розвитку перехідного суспільства визначити не просто важко, а практично неможливо. Саме тому однією з найважливіших проблем політичної модернізації є досягнення відносно стійкої рівноваги й політичної стабільності в суспільстві на основі визначення природи і напрямку процесів, що відбуваються в ньому. У контексті цієї проблеми надзвичайно важливими для українського суспільства є такі умови її вирішення:

1) збалансування державного управління й системи місцевого самоврядування з опертям на здатність української ментальності витворювати різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання та потяг до утворення різноманітних місцевих форм самореалізації населення на локально-суспільному та особистісному рівнях;

2) виявлення протиріч у загальнодержавних, галузевих, регіональних, колективних та особистих інтересах і визначення способів їх узгодження задля досягнення раціонально-суспільного і політичного консенсусу в ухваленні соціально значущих рішень;

3) вирішення проблеми адміністративно-територіального поділу країни як засобу погодження централізаторської політики українських державно-владних структур з федералістичною тенденцією,

а також запобігання деконцентрації влади й дезінтеграційних процесів на кшталт «сімферопольського синдрому» чи «закарпатсько-русинського автономізму» [4, с. 76].

Другою важливою проблемою у процесі політичної модернізації українського суспільства є пошук оптимальних способів переходу від традиційного суспільства до раціонального, пом'якшення вірогідного зіткнення старих, традиційних для даної національної політичної культури цінностей і норм політичного життя з новими модернізованими інститутами. Тут слід насамперед уважно поставитись до формування політичного режиму і створення системи соціального управління, зорієнтованих на витворення стилю соціально-політичного життя, відповідного запитам і внутрішнім потребам українського суспільства. Вищезазначене передбачає:

1) цілеспрямоване подолання ситуації загальної невідповідності до суспільно-державного реформування всієї системи управління та залежності від тиску ззовні, а також розумне запозичення загальноцивілізаційного політичного досвіду і врахування досвіду модернізації близьких до України окремими аспектами розвитку держав;

2) неприпустимість механічного перенесення на національний ґрунт зарубіжних інститутів без урахування національно-психологічних особливостей народу й характерних рис сучасно-політичної ситуації;

3) обмеження впливу на державотворчий процес вузько-партійних інтересів, побіжних обставин, ейфорії неконтрольованої свободи як гаранта проти відновлення тоталітаризму; подолання руйнівних особистісних рис, зумовлених тоталітарним досвідом («розірваність» свідомості; відмова від політичного життя в усіх його проявах, окрім стихійного протесту; суперечливе поєднання демократичної й тоталітарної свідомості, паралельна орієнтація на несумісні цінності);

4) зміну ступеня й характеру інституціоналізації суспільства завдяки розвитку замість формалізованих, офіційних державно-політичних інститутів асоціативно-громадського життя в різноманітних спонтанних формах, народжених самою логікою розвитку суспільства (наприклад, співіснування на місцевому рівні управління муніципалітетів, старостатів, рад, комун та інших форм самореалізації населення).

Третьою проблемою політичної модернізації сучасної України є налагодження системи постійного зворотного зв'язку й діалогу між представниками владних структур і населенням, збільшення числа індивідів, які мають не лише право, а й реальну можливість бути почутими під час винесення політичних рішень. До головних умов вирішення цієї проблеми слід віднести:

1) подолання найбільш поширеної в політиці кризи – кризи легітимності через створення механізмів суспільної саморегуляції

на місцевому рівні, справедливий розподіл ресурсів влади та управління, створення державно-правових інститутів, норм і процедур, які в сукупності й становлять основи правової держави та демократичного політичного режиму;

2) подолання політико-економічними засобами дистанцій між соціальними станами, стимулювання соціальної мобільності й домінування політичних угруповань (партій, громадських об'єднань, груп тиску) замість всевладдя бюрократії;

3) розширення на всіх рівнях суспільної організації механізмів політичної соціалізації, що передбачають включення індивіда в суспільство через оснащення його закріпленням у культурі досвідом попередніх поколінь і надбанням загальнолюдських сукупних знань і цінностей; розвиток системи політичного рекрутування (відбору персоналу, який перебере на себе провідні ролі в політиці) на рівні «нижніх поверхів» політичної системи суспільства.

Вищезазначені умови вирішення основних проблем сучасного етапу політичної модернізації в Україні мають служити своєрідним орієнтиром для формування самобутньої вітчизняної моделі суспільно-державного розвитку. До їх реалізації слід підходити досить обережно, поступово відмітаючи негативні ментально-психологічні нашірвання у свідомості українського населення, зумовлені тоталітарною суспільно-політичною практикою, вміло поєднуючи елементи загальноцивілізаційного досвіду з віковими традиціями української культури.

Бібліографічний список

1. Ирхин Ю. В. Политология : учебник / Ю. В. Ирхин, В. Д. Зотов, Л. В. Зотова. – М. : Юристъ, 2002.
2. Политология : навчально-методичний комплекс / за ред. Ф. М. Кирилюка. – К., 2005.
3. Политология : підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова, М. І. Панов. – Харків : Право, 2001.
4. Политология / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, КНТ, 2006.

Статья посвящена экспланации понятия политической модернизации к общественно-политической ситуации современной Украины. Анализируется содержание «синдрома модернизации» и его влияние на современные украинские реалии.

The article is devoted to explanation of political modernization concept to the social and political situation of modern Ukraine. Maintenance of «syndrome of modernization» and its influence on modern Ukrainian realities is analysed.

Стаття надійшла до редколегії 14.02.2013

РЕЦЕНЗІЇ

ПРИНЦИП МИРНОГО РАЗРЕШЕНИЯ СПОРОВ КАК ОБЩИЙ ПРИНЦИП ПРАВА

(Рецензия на монографию: Орлова И. А.: Институт разрешения споров в системе международного права : монография. – СПб. : СКФ «Россия-Нева», 2011. – 199 с.)

Глобализация обуславливает формирование глобального правопорядка, включающего национальные, интеграционные и международный правопорядки. Можно констатировать, что глобализация приводит к открытию ранее замкнутых, закрытых систем, в том числе и правовых, взаимному обмену нормами и институтами. Эти процессы существовали и ранее, и порождали влияние национальных и международного правопорядка друг на друга, однако при их достаточно высокой степени закрытости. Глобальность современного правопорядка, в свою очередь, отражается на каждом компоненте этой системы, порождая, по принципу обратной связи, усиление влияния национального права на международно-правовые явления, и, в свою очередь, расширяя воздействие международного права на развитие внутригосударственного на качественно ином уровне.

Аналогичные процессы проходят по линии частное – публичное право, происходит усиление их взаимодействия и взаимовлияния, грань между ними имеет тенденцию к стиранию, что находит отражение в универсализации подходов, выработке общих принципов, в том числе и в сфере разрешения споров с участием государств.

Именно поэтому стали весьма актуальными научные исследования, объектом которых становятся институты, включающие как частноправовые и публично-правовые явления, так и международно-правовые и внутригосударственные явления. Такой подход позволяет избежать узких рамок, ограниченности исследования сложных правовых объектов, существующих на стыке частного и публичного, национального и международного начал. Причем такой подход позволяет взаимно

обогатить различные отрасли правовой науки, расширить их методологический инструментарий и приблизить к многомерности правовой материи. Именно этим обусловлена ценность и актуальность избранной И.А. Орловой темы научного поиска – рассмотрение института разрешения международных споров, споров в рамках международного публичного права и международного частного права, споров, одной из сторон которых являются государства.

В связи с вышесказанным актуальность рецензируемой монографии не вызывает сомнения. И. А. Орлова в своем исследовании проводит глубокий сравнительно-правовой анализ существующих способов разрешения правовых споров, сложившихся в международном публичном и международном частном праве.

Рецензируемая работа состоит из трех глав. В первой главе «Теоретические проблемы разрешения юридических споров» (с. 8-63) исследователем рассматривается соотношение категорий «конфликт» и «спор». Проводится доктринальный и нормативный анализ в рамках национального и международного права. Проведено отличие между понятием спор и конфликт. Выявлено общеправовое понятие юридического конфликта и правового спора.

Гипотезой автора является отнесение принципа мирного разрешения споров к числу общих принципов права, что обусловило рассмотрение этой категории. Данное исследование является весьма полезным и глубоким. Значимость анализа обуславливает тот факт, что эта категория неоднозначно оценивается в доктрине международного права, и несмотря на обоснованное отнесение к источникам международного права согласно ст. 38 Статута Международного суда ООН, применение общие принципы права в практике международных судебных органов невысоко.

Исследуя содержание и природу общих принципов права, И. А. Орлова исходит из предпосылки, что «категория «общие принципы права» является видовым понятием более общей категории «принципы права» (С. 30). Сложность представляет не только выявление состава принципов, в отношении которого «мнения специалистов... не совпадают» (С. 32), но и нормативность последних. Ценным является комплексный анализ категории общих принципов права с применением сравнительного метода, исследование их содержания как отечественной, так и зарубежной доктрине теории права и международном праве, законодательстве различных государств и судебной практике. Автор приводит различные подходы относительно содержания этой категории и приходит к выводу о том, что «общие принципы права – это внутренние присущие праву императивные

положения, структурирующие его особое социальное явление, являющееся качественной характеристикой его состояния и действующие во всей области правового регулирования (во всех правовых системах)» (С. 46). Важным выводом, определяющим направление дальнейшего научного поиска, является констатация существования принципа мирного разрешения споров как общего принципа современного права. Автор обосновывает, во-первых, его правовой характер, и во-вторых, его всеобщий характер, распространение на всю сферу правового регулирования на основании исследования генезиса данного принципа в международном праве и его роли и статусе в настоящее время (С. 47-51), действии принципа мирного разрешения споров во внутреннем праве как в исторической ретроспективе, так и на современном этапе, его закреплении в действующем законодательстве (С. 52-54). Отдельное внимание уделено применению принципа мирного разрешения споров в международном частном праве (С. 54-63). В заключении автор делает важный вывод о том, что в современном праве сформировался общеправовой институт разрешения споров, базовым структурообразующим принципом которого является принцип мирного разрешения споров, определяющий развитие права в направлении все большей гуманизации (С. 62-63).

Исследованию новых тенденций в разрешении споров в международном публичном праве посвящена вторая глава монографии (С. 64-128). Автор последовательно рассматривает эволюцию примирительных средств урегулирования международных споров, основываясь на их традиционной классификации (переговоры, добрые услуги, посредничество, обследование, согласительная процедура), а также смешанных комиссий и пограничных представителей. Параграф содержит значительный фактический материал, отражающий становление отдельных примирительных способов разрешения споров, их развитие и применение в настоящее время. Обращается особое внимание на генезис нормативного закрепления процедуры применения этих способов.

Анализ становление и развитие международной судебной системы является логическим продолжением раскрытия темы. И. А. Орлова предваряет изучение истории и причин возникновения конкретных международных судебных органов исследованием взглядов классиков российской международно-правовой мысли о перспективах развития международной судебной системы – Л. Комаровского, Ф. Мартенса, В. Татищева. Охарактеризованы международные третейские суды, принципы их устройства и деятельности (С. 93-100). Значимым, на наш взгляд, является анализ природы постоянных международных третей-

ских судов, их компетенции. Автор делает интересный вывод о том, что арбитражные суды, созданные по договору между государствами имеют международную природу, а тот факт, что в некоторых из них одной из сторон спора может выступать невластный субъект, не лишает их международно-правового характера (С. 97-98). И далее: «...суд, разрешающий спор между невластными субъектами различных государств, созданный по их согласию, является также международным» (С. 99). Отдельное внимание И. А. Орлова уделяет международным судам, предпосылкам, причинам и условиям их возникновения. Давая прогноз перспектив развития международной судебной системы, И. А. Орлова приходит к выводу, что оно будет проходить в следующих направлениях: 1) наделение большей компетенцией международных судов и арбитражей; 2) расширение круга субъектов, которые могут обращаться в международные судебные органы; 3) расширение областей международных отношений, в которых возможно применение судебной процедуры для разрешения споров; 4) расширение числа специализированных судов и арбитражей (с. 107).

В рецензируемой работе проведен подробный анализ механизмов разрешения споров в рамках международных организаций. Особое внимание И. А. Орлова уделяет административным трибуналам как специфическим органам разрешения споров между персоналом и международной организацией.

В монографии представлены развернутые характеристики систем разрешения споров, сформированных в международных интеграционных объединениях государств. Автор обосновывает, что разный уровень интеграции приводит к созданию различных органов по разрешению споров на основе сравнительного анализа судов, учрежденных в различных сообществах государств (Суд Восточноафриканского Сообщества, Суд КОМЕСА, Суд Андского сообщества, Суд Европейских сообществ). Исследуя природу судов, созданных в рамках интеграционных объединений, И. А. Орлова приходит к выводу, что суды, созданные в рамках организаций интеграции являются международными судами *sui generis* (С. 127).

В третьей главе «Разрешение международных частноправовых споров» (с. 129-193) исследован комплекс вопросов, связанных с разрешением международных частноправовых споров, а именно особенности международного гражданского процесса, проблема реализации свободы выбора способа разрешения международных частноправовых споров, примирительные способы разрешения международных частноправовых споров, специфика третейского производства в международном частном праве, особенности национального

судопроизводства по делам с участием иностранного элемента. По мнению И. А. Орловой, международный гражданский процесс это система принципов и норм, регулирующих порядок разрешения транснациональных частноправовых споров, причем принципы и нормы регулирующие процесс альтернативного разрешения международных частноправовых споров также относятся к международный гражданский процесс.

Рассматриваются особенности и разнообразие примирительных процедур, уровень их регламентации в различных государствах. Так, относительно процедуры посредничества автор констатирует, что законы (акты) о посредничестве приняты как в странах общего права, так и странах континентальной Европы. В них определена сфера применения посредничества, принципы, права и обязанности посредника, процедура проведения посредничества, условия раскрытия конфиденциальной информации. Анализируется законодательство о посредничестве ряда государств, модельные стандарты поведения медиаторов профессиональных организаций, положения Директивы ЕС относительно некоторых аспектов медиации в гражданских и коммерческих делах. Автор проводит параллели между способами разрешения споров в международном публичном праве (добрые услуги, согласительной процедурой) и примирительными и согласительными процедурами в международном частном праве (С. 149-151). И. А. Орлова подробно исследует такие средства разрешения споров, как урегулирование в рамках постоянно действующих комиссий, мини-суды, институт омбудсмена, предварительная независимая оценка дела, процедура установления фактов, и делает вывод том, в основе использования примирительных процедур при разрешении международных частноправовых споров лежит автономия воли сторон и отсутствие запрещения данного способа законодательством (С. 160).

Вопросы, связанные с природой арбитража, категорий споров, которые подлежат разбирательству в третейских судах в различных государствах, гарантии исполнения арбитражных решений, особенности третейского производства в международном частном праве, рассмотрены в отдельном параграфе монографии. Весьма интересным является анализ различных модификаций арбитража: процедура разрешения споров арбитрами в качестве дружеских посредников, третейский суд по совести, добровольный арбитраж с необязательным решением. По мнению ученого, особенностью международной арбитражной процедуры является значительная автономия воли сторон в выборе вида третейского суда, арбитров и применимого права (с. 180).

Проблематика унификации норм о международной подсудности исследуется автором в последнем параграфе монографии. Анализируются вопросы наднационального исполнения иностранных судебных решений в ЕС, взаимности при исполнении судебных решений, признания и исполнения мирового соглашения, утвержденного судом одного государства на территории другого.

Следует отметить, что рецензируемая работа выполнена на высоком уровне и содержит ряд выводов, представляющих практический интерес. Теоретический материал логически взаимосвязан и подкрепляется цитатами авторитетных источников. По нашему мнению, монография И. А. Орловой «Институт разрешения споров в системе международного права» может служить основой для дальнейших исследований в области взаимодействия международного публичного и частного права. Монография, которая является серьезным научным трудом, не только предлагает пути совершенствования механизмов разрешения споров в международном праве, но и открывает широкий простор для дискуссий среди правоведов, тем самым выполняя свое предназначение.

Т. Р. Короткий, к.ю.н., доцент, доцент кафедры международного права и международных отношений, докторант Национального университета «Одесская юридическая академия».

Рецензія надійшла до редколегії 25.01.2013

НАШІ АВТОРИ

Аблякімова Ельвіна Еренсівна – здобувач кафедри морського та митного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Белогубова Оксана Олександрівна – асистент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Білецька Юлія Володимирівна – аспірант кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Білоусов Олександр Сергійович – кандидат політичних наук, доцент кафедри правознавства Одеського національного політехнічного університету.

Володіна Марина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету.

Волянський Вадим Валерійович – викладач Одеського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом.

Демчук Дмитро Вікторович – здобувач кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Дисюк Тамара Миколаївна – аспірант кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Долженков Олег Олександрович – доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Єфтені Наталя Миколаївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри цивільного і трудового права Одеської національної морської академії.

Забеліна Ірина Олегівна – здобувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Черкаського центру Національного університету «Одеська юридична академія».

Задорожній Олександр Вікторович – професор, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Іжа Микола Михайлович – доктор політичних наук, директор Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

Ільтьо Галина Федорівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Мукачівського державного університету.

Каплій Олена Володимирівна – аспірант кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Каравайцева Олена Валеріївна – здобувач кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Карпець Юлія Володимирівна – здобувач кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Католик Ярослав Богданович – аспірант кафедри політології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Колісниченко Ірина Володимирівна – кандидат політичних наук, докторант кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Кориневич Антон Олександрович – кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кормич Анатолій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Короткий Тимур Робертович – кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Короход Ясмiна Джанiвна – аспірант кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Кравченко Валерій Вікторович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету.

Кройтор Артем Вікторович – здобувач кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Купцова Ірина Ігорівна – аспірант кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Кухтін Михайло Михайлович – аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики історичного факультету Донецького національного університету.

Лазарев Сергій Сергійович – аспірант кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Лазор Катерина Петрівна – здобувач кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Назарко Аркадій Тимофійович – асистент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Пальшков Костянтин Євгенович – аспірант кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Плотніков Олексій Вікторович – асистент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Полухіна Аліна Валеріївна – аспірант кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Польовий Микола Анатолійович – доктор політичних наук, доцент, професор кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Руженко Лідія Михайлівна – аспірант кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Семченко Олександр Анатолійович – кандидат політичних наук, докторант кафедри політології Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова.

Сіленко Алла Олексіївна – доктор політичних наук, професор, проректор, директор інституту проблем інформаційного суспільства Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова.

Сорба Олександр Михайлович – кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Сурвілайте Діана Вітаутівна – здобувач кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Шерман Олена Михайлівна – доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

Долженков О. О. <i>Становлення місцевого самоврядування в Україні</i>	<i>3</i>
Кормич А. І. <i>Ефективність управління: фактори впливу та критерії рівня</i>	<i>12</i>
Білоусов О. С. <i>Доступ до публічної інформації як чинник формування громадянського суспільства в Україні.....</i>	<i>18</i>
Назарко А. Т. <i>Конституційно-правові засади політичної суб'єктності великих міст</i>	<i>25</i>
Каплій О. В. <i>Класифікація засобів масової інформації: конституційно-правові питання</i>	<i>35</i>
Колісниченко І. В. <i>Позитивна комунікація як умова політичної патернізації</i>	<i>46</i>
Аблякімова Е. Е. <i>Правове і суспільне значення публічної інформації.....</i>	<i>52</i>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

Задорожній О. В. <i>Міжнародно-правові відносини України та Російської Федерації стосовно спільних проектів економічного співробітництва.....</i>	<i>61</i>
---	-----------

Кориневич А. О. <i>Становлення та розвиток міжнародно-правового регулювання використання енергетичних ресурсів.....</i>	<i>69</i>
Короткий Т. Р. <i>Основні етапи розвитку доктрини міжнародного права про охорону морського середовища</i>	<i>79</i>
Плотніков О. В. <i>Доктринальне розуміння та оцінка явища фрагментації міжнародного права.....</i>	<i>94</i>
Крук Н. І. <i>Українсько-турецькі відносини в зовнішньополітичній стратегії України та Туреччини</i>	<i>103</i>
Каравайцева О. В. <i>Незалежність Косово: історія та міжнародні наслідки конфлікту.....</i>	<i>111</i>
Белогубова О. В. <i>Колізійно-правове регулювання трудових відносин, ускладнених іноземним елементом, в міжнародному судноплаванні.....</i>	<i>120</i>
Володіна М. О. <i>Американські зовнішньополітичні та безпекові стратегії щодо Європейського союзу наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.....</i>	<i>130</i>
Кравченко В. В. <i>Військове втручання Франції у Сахелі на прикладі операції «Сервал» у Малі.....</i>	<i>137</i>
Кухтін М. М. <i>Німецько-російське співробітництво в системі європейської безпеки.....</i>	<i>145</i>

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ
ІНСТИТУТІВ**

Сіленко А. О., Волянський В. В. <i>Медіаполітика: сутність поняття.....</i>	<i>156</i>
Іжа М. М. <i>Переосмислення ролі відстаючих регіонів у регіональній політиці держави</i>	<i>164</i>

Польовий М. А. Про гіпотетичний зв'язок між політичним тероризмом та демократією.....	171
Шерман О. М. Еротична привабливість як фізичний параметр іміджу політичного лідера	181
Семченко О. А. Проектування зовнішньополітичного іміджу сучасної України	188
Пальшков К. Є. Легіслатури Л.М. Кравчука та Л.Д. Кучми як період становлення та затвердження авторитарного іміджу українського президентства.....	194
Кунцова І. І. Політичний імідж як складова легітимації політичної влади	201
Сорба О. М. Проблема імперативності політичного виміру насильства у морально-орієнтованому політичному дискурсі.....	209
Полухіна А. В. Критерії типологізації ненасильницьких дій	220
Демчук Д. В. Оцінка політичного ризику при прийнятті інвестиційного рішення	226
Білецька Ю. В. Політичні конфлікти у розвитку сучасної української держави.....	234
Лазарев С. С. Використання теорії мобілізації ресурсів в рамках соціально-політичних змін та рухів	241
Карпець Ю.В. Вплив як форма та результат взаємодії суб'єктів політики	252
Льтьо Г. Ф. Символізація політичної дійсності як чинник утворення реальності символічного «я-політичного»	261
Єфтені Н. М. Вплив глобалізаційних процесів на ціннісні орієнтації молодіжного середовища	268

Дисюк Т. М. Гендерний аспект соціально-економічної політики України	276
Лазор К. П. Релігійні об'єднання в Україні: організаційно-правові основи діяльності	282
Сурвілайте Д. В. Молодіжні субкультури: сутність та особливості функціонування.....	287
Руженко Л. М. Сутність та підстави класифікації громадської думки.....	292
Короход Я. Д. Інформаційно-психологічні війни – зброя ХХІ століття	299
Забеліна І. О. Теорії кризи та катастрофи в політичному розвитку цивілізацій	307
Католик Я. Б. Аналіз нової редакції Закону України «Про вибори народних депутатів України» в контексті зміни виборчої системи України ..	314
Кройтор А. В. Виборча кампанія як складова процесу ротації партійної еліти: теорія та практика	321
Туровець О. В. Політичні модернізації в Україні: історія та сучасність.....	329

РЕЦЕНЗІЇ

Короткий Т. Р. Принцип мирного вирішення спорів як загальний принцип права	336
НАШІ АВТОРИ.....	342

Запрошуємо до співпраці

у збірнику «Актуальні проблеми політики» науковців,
викладачів, аспірантів, фахівців-практиків

Змістовні вимоги до рукописів:

згідно з постановою Президії ВАК України №7-05/1 від 15.01.2003 (Бюлетень ВАК України № 1, 2003 р.) редколегія може приймати до розгляду лише роботи, які мають такі обов'язкові елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями,
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор,
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття,
- формулювання цілей статті (постановка завдання),
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів,
- висновки з даного дослідження,
- перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку.

До редакції подаються:

1) роздрукований текст рукопису з індексом УДК та анотаціями, підписаний автором;

2) електронний текст рукопису у форматі MS Word (DOC) або Reach Text Format (RTF), а також файли з ілюстраціями (за їх наявності) на CD-R диску. Файли рукопису можна надіслати також на електронну пошту: app7@ukr.net;

3) довідка про автора (співавторів) – надається із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю та обов'язково українською мовою), вченого ступеня, вченого звання, основного місця роботи, посади, домашнього та службового телефонів, e-mail;

4) рекомендація роботи до публікації, що може бути оформлена у вигляді виписки із протоколу засідання відділу (сектору, кафедри) або рецензії фахівця з науковим ступенем. Підписи мають бути завірені за місцем роботи рецензентів.

Технічні вимоги до оформлення рукописів:

Авторські рукописи мають відповідати державним стандартам оформлення наукових робіт і таким редакційним вимогам:

Обсяг роботи не повинен перевищувати: для статті 0,5 – 0,7 друк. арк. (20 – 28 тис. знаків або приблизно 10 – 12 сторінок, набраних у текстовому

процесорі MS Word шрифтом Times New Roman 14 пт з інтервалом 1,5); наукових повідомлень і рецензій – до 0,25 друк. арк. (10 тис. знаків або до 5 сторінок, набраних з аналогічними умовами).

Вкрай бажаним є представлення рукописів українською мовою.

На початку рукопису обов'язково зазначається індекс УДК. Далі вміщуються прізвище та ініціали автора та скорочена назва організації, що є основним місцем роботи автора. У наступному рядку вказується назва рукопису.

Після назви статті обов'язково вміщуються анотації українською, російською та англійською мовами. Кожна анотація має містити: прізвище та ініціали автора, назву статті, стислий виклад змісту статті. Обсяг кожної анотації не повинен перевищувати 800 знаків включаючи пробіли.

Посилання на джерела подаються у вигляді списку наприкінці статті з наскрізною порядковою нумерацією [1, 2, 3...]. Знак посилання в тексті робиться цифрами у квадратних дужках (не слід використовувати автоматичні кінцеві чи звичайні виноски).

Бібліографічні описи джерел та літератури мають бути оформлені згідно Державному стандарту – ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”.

Авторські примітки відмічаються в тексті символом * (*, **, *** тощо), а текст приміток розміщується наприкінці тексту роботи.

Ілюстрації до статей (графіки та малюнки) подаються у форматі TIFF або JPEG (кожен рисунок в окремому файлі). При підготовці ілюстрацій слід мати на увазі, що у збірнику не використовується кольоровий друк.

Рукописи, що надійшли до редакції і не відповідають цим технічним вимогам, редакція не реєструє й не розглядає з метою публікації.

Авторські рукописи не рецензуються та не повертаються авторам.

Тел. для довідок: (048) 719-88-07

Адреса редакції: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, к. 404.

Тел.: заст. гол. ред.: (048) 719-87-60;

відп. секр.: (048) 719-88-07

E-mail: app7@ukr.net

Примірники збірника можна придбати в редакції.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 50

Адреса редакції: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, к.404.

Тел.: заст. гол. ред.: (048) 719-87-60;

відп. секр.: (048) 719-88-07

E-mail: app7@ukr.net

Видавці збірника:

Національний університет «Одеська юридична академія»

65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

Тел.: (048) 719-87-60

Факс: (048) 719-87-60

E-mail: aul513@ukr.net

Південноукраїнський центр гендерних проблем

65026, м. Одеса, вул. Грецька, 20

Тел.: (048)722-40-57

Факс: (048)733-40-57

E-mail: odgender@ukr.net

Коректор *Г. М. Кондратьєва*

Технічний редактор *М. А. Польовий*

Підписано до друку 20.02.2013. Формат 60x84/16. Тираж 300 прим.

Ум. друк. арк. 21,4. Зам. № CG-50

Віддруковано з готового оригінал-макету у видавництві «Фенікс»

(свідоцтво ДК №1044 від 17.09.2002)

65009, м.Одеса, вул. Зоопаркова, 25, тел.7777591

Для листів: 65059, м. Одеса, а/с 424

УДК 32(082)